

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС

ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

УРЕЂУЈЕ

А. БЕЛИЋ

уз

СТАЛНУ САРАДЊУ

Г. г. А. МЕЈЕ-А, проф. Collège de France, А. СТОЈИЋЕВИЋА, проф. Унив. у Љубљани, К. ЊИЧА, проф. Унив. у Кракову, Љ. СТОЈАНОВИЋА, акад. у Београду, М. РЕШЕТАРА, проф. Унив. у Загребу, О. ХУЈЕРА, проф. Унив. у Прагу, Р. НАХТИГАЛА, проф. Унив. у Љубљани, СТ. ИВШИЋА, проф. Унив. у Загребу, СТ. М. КУЉБАКИНА, проф. Унив. у Скопљу, ФР. ИЛЕШИЋА, проф. Унив. у Загребу, ФР. РАМОВША, проф. Унив. у Љубљани, и Х. БАРИЋА, проф. Унив. у Београду.

КЊИГА II.

БЕОГРАД. 1921.

Садржај.

СТРАНА

Јужнословенски Филолог	1
----------------------------------	---

Расправе.

Љуб. Стојановић: Један општи поглед на Вуков рад	5
А. Белић: Најмлађа (трећа) промена задњенепчаних сугласника <i>к, г и х</i> у прасловенском језику	18
Fr. Ramovš: Razvoj skupin <i>r + ə</i> in <i>ə + r</i> v slovenskem jeziku	40
Х. Барић: По иљврским траговима, 1—2	50
П. Лавровъ: Замјтка объ апокрифахъ въ рукописи Публичной библиотеки греч. 70	61
М. Г. Долопко: Требниѣ београдске Народне Библиотеке бр. 305 (488)	65
Ст. Куљбакин: Авценатска питања. I—III	80
М. Решетар: Дуги сугласници у српскохрватском језику	111
Љуб. Стојановић: О значењу и употреби глаголских облика у реченицама	187
Fr. Plešić: Zagrebački primerak Bohorićeve slovenske (slovenačke) gramatike od 1584.	211
А. Белић: Српскохрватске гласовне групе <i>-jt-</i> , <i>-jd-</i> и прасловенско <i>-kti</i> , <i>gti-</i> и <i>hti</i>	217
Fr. Ramovš: O slovenskem novoakutiranem <i>đ \ ǰ, ǰ, ǰ</i>	227
Ст. Куљбакин: Авценатска питања. IV	240
М. Ивковић: Авцентски системи српскомакедонских говора	254
П. К. Булат: Из живота речи	272
Д. А. Булаховскій: К болгарскому ударению	285

Прилози.

1. В. Јагић: Нај—нека—немој	115
2. † Ст. Новаковић: Варзило	116
3. † Ст. Новаковић: Црмуж	117
4. А. Meillet: De quelques noms nouveaux	118
5. В. Ђоровић: Завадски рукопис Хиландарскога типика	120
6. В. Ђоровић: Биографија Св. Саве од Кирила Живковића	122
7. В. Ђоровић: Поваљски натпис за Брача	123
8. Тих. Остојић: Стихослов од год. 1717.	126

9. В. Чајкановић: Једна исправка текста у Вуковим по- словицама	130
10. S. Ivšić: S-h. <i>vuksodlak</i> dij. 'lepír'	132
11. A. Meillet: <i>bratř et sestra</i>	295
12. Т. Маретић: Откле име Светозар	296
13. Х. Барић: Из балканског речника	297
14. Љуб. Стојановић: Нā, нāj	299
15. Fr. Kidrič: Trije prispevki k zgodovini slovenskega pismenstva v 16. stoletju	301
16. J. Koštiál: Etimološke bilješke	309
17. Х. Барић: Стслов. <i>brězda</i> 'носећа' и лит. <i>berzdžià</i> 'јалова'	310
18. P. Skok: Iz srpskohrvatske toponomastike	311

Критика.

А. Стојићевеић: Ѓ. Körbler: Stari pisci hrvatski, knjiga IX ² : Djela Ѓiva Frana Gundulića	136
М. Ивковић: Л. Милетић: Важна фонетична особеност на единъ западномакедонски говоръ	147
Ст. Куљбакин: Б. Цоневъ, История на българскии езикъ	149
R. Nahtigal: Meyer, K. H. Slavische und indogermanische Intonation	158

Хроника.

А. Белић: Руска лингвистичка школа	169
Х. Барић: Јубилеј проф. А. Белића	319

Белешке:

Лингвистичко друштво у Београду. — <i>Revue des Études Slaves</i> . — Јагићев Архив. — <i>Časopis za slovenski jezik</i> . — Славистички го- дишњак. — Рад. Кошутић, Граматика руског језика I. — A. Meillet, <i>Linguistique historique et linguistique générale</i> . — V. Medini, <i>Središnje</i> <i>književno narječje</i> . — <i>Indogermanisches Jahrbuch</i> . — Fr. Fancev, <i>Jezik</i> <i>hrv. protestantskih pisaca XVI. v.</i> — A. Frinta, <i>Fonetičká povaha a histo-</i> <i>rický vývoj souhlásky ,v' ve slovanštině</i> . — Научна пољска енцикло- педија. — С. М. Куљбакинъ, Древнецерковно-славянск ии языкъ ² . — С. М. Куљбакинъ, Сербскій языкъ ² . — С. М. Куљбакинъ, Украинскій языкъ. — Н. Barić, <i>Beiträge zur slav. Sprachgeschichte</i> . — Н. Barić, <i>Albanorumänische Studien I.</i> — M. Pavlovitch, <i>Langage</i> <i>enfantin</i>	180
--	-----

О заједничком састанку јужнословенских и чешких академија и учених друштва. — Словенски Институт у Лондону. — Руски Универзитет у Владивостоку. — † Франтишек Снопек. — Из Русије. — Лужичка граматика и лужички речник. — Slavia. — Зборник филолошких и лингвистичких студија	324
Различно	185
Од Уредништва	325
Библиографија од 1914—1922	326
I. Прасловенски језик	330
II. Акценатска питања	345
Напомена	354

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС

ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

УРЕЂУЈЕ

А. БЕЛИЋ

УЗ

СТАЛНУ САРАДЊУ

Г. г. А. МЕЈЕ-А, проф. Collège de France, А. СТОЈИЋЕВИЋА, проф. Унив. у Љубљани, К. ЊИЧА, проф. Унив. у Кракову, Љ. СТОЈАНОВИЋА, акад. у Београду, М. РЕШЕТАРА, проф. Унив. у Загребу, О. ХУЈЕРА, проф. Унив. у Прагу, Р. НАХТИГАЛА, проф. Унив. у Љубљани. СТ. ИВШИЋА, проф. Унив. у Загребу, СТ. М. КУЉБАКИНА, проф. Унив. у Скопљу, ФР. ИЛЕШИЋА, проф. Унив. у Загребу, ФР. РАМОВША, проф. Унив. у Љубљани и Х. БАРИЋА, доц. Унив. у Београду.

БЕОГРАД. 1921.

КЊИГА II, СВ. 1—2.

САДРЖАЈ II КЊ., 1—2. св.

	СТРАНА
Јужнословенски филолог	1
 Расправе.	
Љуб. Стојановић: Један општи поглед на Вуков рад	5
А. Белић: Најмлађа (трећа) промена задњенеписаних сугласника <i>к, г и х</i> у прасловенском језику	18
Fr. Ramovš: Razvoj skupin <i>r + ə</i> in <i>ə + r</i> v slovenskem jeziku	40
Х. Барић: По илирским траговима, 1—2	50
П. Лавровъ: Замјѣта объ апокрифахъ въ рукописи Публичной библиотеки греч. 70	61
М. Г. Долопко: Требниѣ београдске Народне библиотеке бр. 305 (488)	65
Ст. Куљбакин: Авценатска питања	80
М. Решетар: Дуѣ сугласници у српскохрватском језику	111
 Прилози.	
1. В. Јагић: Нај—нека—немој	115
2. † Ст. Новаковић: Вързило	116
3. † Ст. Новаковић: Цремуѣ	117
4. А. Meillet: De quelques noms nouveaux	118
5. В. Ђоровић: Завалски рукопис Хиландарскога типика	120
6. В. Ђоровић: Биографија Св. Саве од Кирила Живковића	122
7. В. Ђоровић: Поваљски натпис са Брача	123
8. Тих. Остојић: Стихослов од год. 1717	126
9. В. Чајкановић: Једна исправка текста у Вуковим пословицама	130
10. S. Ivšić: S-h. <i>vukodlak</i> dij. „lepri“	132

Јужнословенски филолог.

После прве књиге од две свешнице Јужнословенски филолог морао је престати излазити. Друга књига већ је на половину била сложена, а дошао је пад Београда 1914 год., па пад Србије 1915 год. Приморани да се пешке кроз албанске кланце повлачимо, ми смо морали оставити све, и рукописе и сложен текст, у заузетој отаџбини. Непријатељска рука није штедела државних установа наших, ни домова појединаца; већ је, уништавајући Државну штампарију, уништила у њој и сложени текст „Јужнословенског филолога“ и рукописе писаца, а претресајући домове појединаца и проналазећи у њима остатке културног рада српских грађана, уништила је и остали део рукописа спремљених за II књигу часописа. Тако је и „Јужнословенски филолог“ поделио судбину своју са целим нашим народом, измученим и тешко општећеним светским ратом.

Али исто онако као што је наш народ изашао из страшнога рата светла духа, као што је својим неописаним жртвама извојевао своје уједињење којему је вековима тежио, тако се, ево, и „Јужнословенски филолог“ јавља после дуга растанка са својим читаоцима, да у већој мери него пре рата развије свој рад. Како он по намени својој обухвата све што се тиче јужнословенских језика, њихове прошлости, развитка и садашњег стања, у потпуном смислу те речи, он ће данас када смо, Словенци, Хрвати и Срби, уједињени моћи рачунати и на већи број сарадника и на већи број читалаца.

У току светскога рата „Јужнословенски филолог“ је изгубио велики број врло истакнутих сарадника и пријатеља својих. Још 1915 године, пре привремене катастрофе Србијине,

нестало је Стојана Новаковића, неуморног радника у току неколиких десетина година на различним пољима српске и словенске филологије, који је послао свој прилог и „Јужнословенскоме филологу“ још 1915 год., сачуван за ову књигу необичном случајношћу; нестало је 1920 године и А. А. Шахматова, чувенога испитивача прошлости рускога језика и рускога народа и словенскога лингвиста у широком значењу те речи, који је сарађивао на „Јужнословенском филологу“ од почетка његова; нестало је 1916 год. и Филипа Ф. Фортунатова, творца савремене лингвистике код Руса, који је спремао прилоге и нашем часопису, и Августа Лескина, учитеља толиких генерација слависта у нашем народу, који је такође обећао своју сарадњу и „Јужнословенском филологу“; пред ослобођење наше, 1918 год., умре и познати историк нашега народа К. Јиречек, који је такође I-вој књизи овог часописа дао свој прилог. Колико је славних имена забележио „Јужнословенски филолог“ на првим странама свога издања, и како му је тешко да се већ у другој књизи својој са њима опрашта! Колико је поред њих пало и других, старијих и млађих радника, чији нам рад на науци не може бити никад више враћен. Слава им!

„Јужнословенски филолог“ и у будућности, као и у прошлости, посвећиваће своју пажњу свему што се тиче јужнословенских језика непосредно или посредно. Зато се он обраћа свима специјалистима, испитивачима не само јужнословенских језика, него и осталих словенских језика, да му учине част слањем својих прилога, и када се они тичу непосредно особина јужнословенских језика, и када се њима утврђују општесловенске или прасловенске језичке особине које имају значаја и за нашу групу језика. Сем тога, и у будућности ће „Јужнословенски филолог“ пратити кретање словенске лингвистике и филологије код свих осталих словенских народа, дајући критичке прегледе о научном раду код њих.

Сматрамо за пријатну дужност да изјавимо дубоку захвалност свима пријатељима „Јужнословенског филолога“ и овде и у иностранству који су, чувши за нашу намеру да његово издавање продужимо, похитали да нам пошаљу своје драгоцене прилоге или да обећају своју сарадњу. Они су дали права редакцији да у будућности рачуна на њихову сталну помоћ, што она сматра као поуздано јемство за добар развитак нашег часописа.

А. Белић.

Један општи поглед на Вуков рад.¹⁾

Посвећено стогодишњици почетка рада В. Караџића
год. 1814—1818.

Периоди у историји књижевности обележавају се појавом какве јаке личности или читаве групе радника који уносе нове идеје и дају нов правац књижевности.

Тај нови правац може доћи од утицаја какве туђе књижевности, или оригиналним радовима и идејама домаћих књижевника.

Ти датуми за обележавање периода у толико су тачни што обележавају почетак новог правца, али не и престанак старог. Стари правац живи и даље, али је све слабији и слабији, док се не угаси; нови јача све више док потпуно не завлада. Књижевност је као конач, који се преде без прекида, само се у предиво уноси од времена на време жица друге боје, која постепено све више осваја, док сасвим не да концу другу боју.

То се тиче како унутрашње садржине, тако и спољњег облика, језика и писма.

Прелаз од старе књижевности ка новој извршен је код нас током XVIII века. Стара књижевност, створена под утицајем византиске и која је била претежно богословског карактера, после пропасти српске државе слабеда је све више, и после последњег њеног представника патријарха Пајсија (1614—1647) спала је на танку жицу преписивања књига, и то поглавито за црквену службу.

Преласком Срба у Аустрију српски калуђери настављају свој преписивачки рад обредних књига, али доласком у ближи додир с Русима писци и преводиоци потпадају под утицај руске богословске књижевности, под којим у тој струци остају кроз цео XVIII и XIX век.

Поред богословске јављају се средином XVIII века и зачеци световне књижевности, чији је главни представник Доситије (од 1783 г.). Он је представник западноевропског хуманизма и рационализма. Он кида са

¹⁾ Завршна глава из повећег списка под називом „Живот и рад Вука Караџића“.

средњевековним традицијама и незнањем, и својим списима шири у српском народу нове, савремене идеје о друштву и о животу, које су тада владале на западу. Он проповеда на првом месту подизање просвете и ширење знања и наука у народу. Пишући за народ он усваја у својим списима и народни језик, и постаје учитељ и просветитељ народни. Он налази и следбеника, и могао би се навести читав низ књига које су разни писци саставили или превели или по његовој личној иницијативи, или по ономе што је он у својим списима препоручивао. Али његови следбеници нису га ни достигли, а камоли престигли, и зато је његов утицај био огроман не само на савремено друштво већ готово кроз читаву прву половину XIX века.

Али ни Доситије ни његови следбеници нису оригинални писци. Они су само преносиоци кроз књижевност западних идеја у српску средину. Њихови списи или су прости преводи, или су рађени по идејама туђих, западних писаца у циљу просвећивања народног, и као такви имају великог значаја за наш културни развитак.

1814 године јавља се Вук као први српски оригинални писац. Он се не угледа ни на кога, већ иде својим новим путем, ствара праву националну књижевност. Он пише о народу за народ, и шири у народу знање о њему самом.

1. — Он скупља народне умотворине: песме, приповетке, загонетке и пословице, и тако усмену народну књижевност уноси у писмену. „Нека родољубиви Мушицки лети за Пиндаром и Орацијем, нека се дружи и пореди с Рамлером, с Клоштокком, с Державином и с Дмитријевим; нека дубоко замишљени Соларић истражује и доказује каквим су језиком говорили земљаци и врсници Рема и Ромула; коме Србину српски језик не ваља, нека га поправља по своје укусу, и нови нека гради; „Не завидим, на част сваком своје;“ а ја ћу само готово да скупљам, што је народ српски већ измислио,“ вели он одмах првих година свога рада.

Као скупљач народних умотворина он долази на прво место међу свима радницима новог времена у свима словенским литературама (Кулаковски, 180). Он је осећао сву драж и лепоту народних песама, и од велике грађе коју је сам скупно или су му пријатељи послали умео је да одабере оно што је најлепше. Сви његови следбеници (а било их је доста) ни близу се с њим не могу поредити, и изгледа као да је све покупно што је ваљало, тако да за остале скупљаче није ништа

остало. Зато ће његове четири књиге песама остати као класички зборници народне поезије. — У приповеткама умео је подесити народни говор тако да нам се читајући их чини као да слушамо усмено казивање каквог простог човека или жене. То је као стенографски забележен говор каквог бистрог и речитог човека из народа. — Народне пословице и приче уз њих и загонетке забележио је до савршенства верно како их народ употребљава или препричава.

2. — Он описује материјални и духовни живот народни, његова веровања, празноверице и обичаје како о празницима тако и о главним догађајима у животу, о слави, свадби, крштењу и погребу и то не само у своме крају него свуда где је путовао. И то је радио са великом вештином, што му је језик и стил тако јасан и прост, да се одмах добија јасна слика онога о чему говори.

Вуков је рад у оба ова правца у толико више значајан, што га је радио у доба преласка народног живота из патријархалног у модерно, у коме се народне умотворине губе и изумиру. Све народне умотворине Вук је скупио тако рећи у последњем моменту. Као што је сам четрдесетих година рекао да народне песме не би могао наново управо онако скупити да му ко у помоћ да и сто хиљада дуката, јер су многи певачи и певачице однели своје песме собом у гроб. (Гр. Сп. III, 123.) Велика је срећа по српску књижевност што се Вук управо у ово доба јавио, а његова је заслуга што га је радио не припадом и као узгред, већ што му је то био циљ његова живота, и ако су му савременици, и прости и учени, говорили да није ни кадар што паметно написати, већ само скупљати „слепачке песме“. До њега нико се систематски није бавио овим послом. Тадашњи књижевници гледали су само о чему се пише у других народа, и у колико су били кадри препочињали су од њих, и то пружали српској публици. Он је оснивач српске етнографије. Да њега није било све би то остало неурађено, или бар не би било овако урађено, јер док би се други књижевници тога сетили, многе би ствари биле заборављене и пропале. Ови његови радови остаће за вечита времена најбогатија ризница из које ће се црпи проучавање осећаја и живота народног тога времена, и он је имао право кад је рекао да ти његови списи никад неће застарети, већ ће у будућности све већу цену имати.

3. — Вук се први почео бавити описивањем српског језика. У његово време биле су на српском четири граматике за туђе језике, а ниједна

за српски, већ се српски учило из словенске граматике Мразовићеве. Он је написао прву српску граматiku и саставио први српски речник и описивао је народне говоре (дијалекте) по многим српским крајевима. Он је оснивач науке о српском језику, коју је даље разрадио његов ученик Даничић и његови следбеници.

Његова граматика застарела је истина још за његова живота, јер је Даничић написао бољу. Али он је имао необично јако развијен језички осећај; за њега је језик био жив организам, и он је осећао његов дух и све танке његове разлике у изражају, и зато ће језичка грађа коју је скупио, његови описи говора и речник вечито остати поуздана грађа за испитивање језика. Копитар га је назвао „Граматичким генијем“.

4. — Вук је први оригинални писац савремене историје српске, и тек после њега наставили су други скупљање грађе за њу.

Данас се више не пише историја као што ју је Вук писао, али су његови историски списи од првокласне вредности. Он није писао историју по архивским документима већ по своје доживљају и из уста оних људи који су правили историју. Он истина сам признаје да је пишући историју имао намеру да рашири славу српског народа, коју је стекао јуначком борбом за ослобођење; али у томе никад ништа није преувеличавао, већ је строго остајао у границама истине, у колико је до ње могао доћи. Он никад не даје своје оцене о поступцима, нити кога хвали ни куди, већ просто излаже догађаје и поступке, остављајући читаоцу да свој суд сам донесе. Причање му је просто и јасно, често у дијалогском облику, тако да се ствара јасна слика о догађајима, и читајући човек се осећа да се креће међу живим људма, и да се на његове очи нижу догађаји један за другим. Слика би била још јаснија да су свуда стављени и тачни датуми да се има пред очима хронолошки ред догађаја.

Његове чланке о устанку на дахије Кулаковски овако карактерише: „Ако они с једне стране по своје облику и тону излагања личе на мемоаре, то с друге стране, као производ човека заиста даровита и знаоца својега народа и своје историје, они дају одличну карактеристику тога времена српске историје, када се из средине угњетеног и ропством измученог народа јављају људи, који силином карактера не уступају најзнаменитијим јунацима светске историје, људи, који су сазидали садашњу српску кнежевину при необично тешким околностима. Епски тон причања даје привлачност томе описивању рата против

дахија, а епизоде и карактеристика појединих лица дају грађе за про-суђивање целе те епохе. На тај начин мора се признати да једностраност и непотпуност приповедања накнађује се живошћу и природношћу излагања, што даје томе производу пера Караџићева особито значење, и можда боље осветљава ту епоху него белешке других савременика, као Мат. Ненадовића и др.“ (Вук Кар. 99.)

Пишући историју живих људи, а нарочито кнеза Милоша, од кога је много зависио, он ипак нигде не преувеличава догађаје. Све што би му се имало приговорити, то је, да није потпуно, да се имало још што шта рећи. Оно што је рекао, остаје као истина, и ако је било још истина које он јавно није могао рећи, да не нашкоди тек почетом стварању државе и њеном представнику. Али је зато у писму кнезу Милошу излио сву своју душу, и без икакве резерве изнео преда њ све рђаве стране његове управе, као што ретко кад пријатељ пријатељу истину у очи може рећи. На тај начин је слика Милошева владања потпуна, тако да се и изврсно дело Гавриловићево о владавини кнеза Милоша потпуно слаже с Вуковим описом.

У описима живота главних личности из устанка умео је у мало речи окарактерисати личност, и у појединим епизодама и анепдотама дати потпуну слику нарави и појмова људи тога времена. Међу њима је и прва по реду и најзнатнија биографија његова љубимца Хајдук-Вељка, тог у истину правог епског јунака из првог устанка.

5. — Све што је Вук својим списима пружио Јевропљанима било је за њих ново, и нов принос у ризницу општег знања и науке јевропске. У ово доба када се у Јевропи говорило (у колико се говорило) о Србима само као бунтовницима у Турској, Вук је изнео пред јевропски учени свет и историју српског устанка и приказао Србе с њихове културне стране. У томе свету он је више раширио име српско него све победе Карађорђево и сви успеси Милошеви у стварању нове државе.

Српске народне песме појавиле су се пред учени јевропски свет у јеку романтизма и дочекане су као новина дотле нечувена. „Од Омирових песама није се у читавој Јевропи десио никакав појав, који би нам могао јасно објаснити суштину и постанак епоса као оне (т. ј. народне песме). Сваки знатан догађај, чак до најновијих, видимо како се излива у песму, која живи у устима певачевим и даље се преноси, а нико не зна њеног стварача . . . Вук је њиховим објављивањем неумру славу стекао, и у исто време стекао је заслуга за изучавање словенских

језика. Ових песама ради сад ће се, држимо, учити словенски . . . јер се српске песме не даду превести, т. ј. и најсрећнији превод увек ће изостајати иза оригинала," писао је Грим када је изишао Талфин превод на немачки. (Kl. Schr. IV, 419—420.)

Славу српског народа коју је пронео по Јевропи народним песмама Вук је раширио и Ранкеовом Историјом српске револуције. „На тај начин — пише Кулаковски — историски списи Вука Караџића могу се сматрати као почетак знања у Јевропи самог српског народа, јер до њега врло мало има списа у којима би се говорило о Србији и о српском народу . . . и име српског народа, тако недавно потпуно непознатог, заборављеног током столећа, придобило је у Јевропи симпатије ка новоствореној кнежевини. И у томе погледу он је можда учинио више него икоји други српски писац пре и после њега.“ (Вук Кар. 110.)

Никад се у Јевропи до овог светског рата није похвалније говорило о Србима као двадесетих и тридесетих година прошлог века, и Вук је с правом рекао да „све што се у Јевропи о Србима зна, то је од Вука или чрез Вука“. Исто тако и Копитар је с правом жалио што Ранке није нашао грчког Вука, те би имали исто тако добро описан грчки устанак као што имамо српски.

Док су други књижевници пре и за време Вука преносили и ширили међу Србе идеје из Јевропе, дотле је Вук уносио у Јевропу знање о Србима. Због тога је он у Јевропи био више цењен од свих других српских књижевника, јер кога је Јевропљанина могао интересовати Доситијев Живот и прикљученија, или Оде Мушицког, или Хаџићеви преводи латинских песника, па и Милутиновићева Србијанка?

То је разлика Вукова рада од рада његових претходника по унутрашњој страни, по садржини. — Још је већа разлика обликом, т. ј. језиком и писмом.

6. — Вук је унео и одомаћио у књижевности народни језик и удесно према њему тако савршену азбуку, да је најбоља међу свима азбукама свих модерних језика.

Кад ми данас о томе говоримо, прелазимо као преко једног обичног факта, не дајући себи довољно рачуна шта то значи, и колика је то огромна добит за наш културни развитак. Писати данас народним

говором и Вуковим правописом за нас је тако обична ствар, да ми и не помишљамо, колико је борбе и напора требало да се савладају предрасуде и настрана мишљења целог (бузвално целог) ондашњег књижевног света, па и огромног броја читалачке публике.

Остављајући на страну онај мали број књижевника који су писали и тражили да се пише црквенословенским језиком, и да он буде наш књижевни језик, већ и они који су били присталице Доситијеве, и то не само књижевници, већ и сваки мало писменији човек, пишући обично писмо, сматрао је да треба да га напише књижевнички, а не онако просто као што говори. У школама се није учила српска писменост по српској, већ црквенословенска по црквенословенској граматици, и сваки који је кроз школу прошао трудно се да покаже своју ученост, да се одликује од нешколованог човека, кварећи српски језик црквенословенским. И сви ти књижевници, пишући тим „облагорођеним“ језиком, били су убеђени да пишу српски, да пишу за народ. Сви су они мислили да не треба и да се не може писати просто као што народ говори, већ треба писати „књижевно“, „облагорођено“, „поправљено“ српски.

Устати против таквог схватања књижевног језика, објавити рат свима пређашњим и савременим књижевницима, и рећи им у очи да њихов рад не ваља, и да они не знају оно што мисле да знају, и још им казати да ни њихов начин писања не ваља, и да треба поправити досадашњу азбуку — то је ретка смелост која се нарочито мора истаћи. Смелост је у толико већа, што су на једној страни били учени људи, знаоци разних језика, доктори разних наука, признати књижевници и цело јавно мишљење; на другој страни био је он сам, човек који сем основне није свршио ниједну другу школу, и који сем нешто немачког и руског није знао ниједан страни језик. То је и могао урадити такав човек који је био слободан од сваких предрасуда и традиција, и који је јасно схватио просте истине које је од Копитара научио. То је могао урадити само један даровити Србијанац, чедо револуције, која руши стари поредак и ствара здрав нови.

Врло је добро рекао Нил Попов да „борба око рефорама Вукових није био само теориски спор у области филологије; то је била борба између два историска предања, између животних навика и умних схватања два поводења, или тачније двеју епоха у српској историји раздељених једна од друге политичким догађајима — постепеним ослобо-

ђењем српске кнежевине испод турске владе и народним покретима како у самој Угарској, тако и међу српским живљем у њој.“ (Ж. М. Н. Пр. 1882, 4, 217.) Јер и ако се за Хаџића и неке из његова кола може рећи да су борбу водили из сујете и личне мржње, за многе од њих, почињући од „сиромаша“ Видаковића па до Саве Текедије, то се не може рећи. Код њих је збиља био сасвим други менталитет склопчан са потпуним одсуством сваког правог појма о језику и о писму.

Та необична смелост праћена је неиспрпном енергијом и издржљивошћу у борби и великом плодношћу позитивног рада.

Још Орфелин је 50 година пре Вука рекао да треба писати народним говором, али се на то нико није ни осврнуо, јер је и он сам писао више црквенословенски него славеносрпски. Петнаест година доцније поновио је то Доситије, али је и на пракци увео српски језик у колико је знао. Сви су повикали: врло добро, хоћемо! Мрштили су се само калуђери, али не због језика већ због садржине његових списа. Он је увео неке измене и у азбуци. Па шта је било? Ти исти књижевници који су уза њ пристајали, писали су у време Вуково много горе него Доситије, а поправку правописа просто су одбацили и писали горим него он. То је било зато што он није био филолог, што није проучавао српски језик и утврђивао његова правила. Њему је језик био споредна ствар, само средство да би прости људи разумели његове списе. И заиста је писао боље и чистије српски него остали, али је ипак у његову језику било пуно словенизама и у речима и у облицима, које он сам није осећао да нису српски.

Мрваљ је истина хтео да састави рационалну азбуку, и предложио је реформу нешто мало мању од Вукове. Али на то није нико обратио пажњу, сем што је Сратимировић израдио да се тим правописом ништа не сме штампати у Будимској штампарији. После неколико година и сам се Мрваљ одрекао свога посла.

И Вук да је само рекао да треба писати народним језиком и његовом азбуком, или би се нашао или не нашао какав Кенгелац да му што одговори, и на томе би се све и свршило. Ствари би текле својим током као и од Доситија до њега. Али он није тако радио. Он је узео силно нападати све књижевнике који су кварили српски језик, очигледно им доказујући да тако како они пишу нико не говори, да је у њихову језику нешто српски, нешто словенски, а нешто ни српски ни словенски, већ онако направљено по укусу пишчеву.

С друге стране поред овог негативног рада развио је и велики позитиван, описујући српски језик у својој граматици и у речнику, и износећи угледе чистог народног језика у народним умотворинама и у својим списима.

У оба правца није престао радити целога живота. И управо његови списи су извојевали победу народном језику више него критике и теориска разлагања, јер су они били илустрација, практичка примена теорије, и сви су се књижевници, хтели не хтели, морали на њих угледати. И Вук је имао право кад је писао Срезњевском да су се сви књижевници и највећи његови непријатељи помогли и једнако се помажу његовим делима; а што се нису онако помогли као Даничић и Бранко, то је зато што своје старо знање о језику крпе његовим мислима, док су ови све старо знање забацили и по његову начину почели језик наново учити.

Док је овако био жустар и енергичан у борби за чистоту народног језика, дотле своју азбуку и правопис није ником наметао. Он није никога нападао што пише другим правописом а не његовим, већ је само бранио свој правопис, доказујући да је добар, да је бољи од других. Он је само нападао на неједнакости у писању. Не само код разних писаца, него и код једног истог писца у истом спису, па често и на истој страни налазиле су се недоследности у правопису. Све што је од књижевника тражио, то је да буду доследни, да пишу свуда једнако, и онако како им се чини да је најбоље. Он се само љутио и борио се против државне забране његова правописа, доказујући да то није државни посао, већ посао самих књижевника, и да су такве забране само од штете по развитак књижевности. Тражио је у томе пуну слободу за све, верујући да ће победити онај који буде најбољи.

И да није било Вука, или да је победила струја, која је захтевала да се пише славеносрпски да се не удаљавамо од Руса, тај би се вештачки књижевни језик морао удаљити од руског, што су и Руси током XIX века све више чистили свој од словенизама. Наши књижевници, ако би хтели одржавати везу с њима, морали би ићи за њима и од славеносрпског језика градити рускосрпски. Ако то не би хтели чинити, остали би опет усамљени са славеносрпским језиком, који се давас не би више ослањао на руски већ само на језик богослужбених црквених књига. И у том случају ништа им друго не би остало већ да се врате народном говору, као што су то и Руси учинили. Али ко-

лико ли би времена у томе изгубили; колико ли би се индивидуалних књижевних језика за то време појавило, колико ли би разних лутања и заблуда било?! Несумњиво је да то питање ни до данас не би било коначно решено, да Вук та лутања није пресекао, и за времена књижевни језик на прави пут упутио.

Али док би и без Вука можда до данас како тако изишли на прави пут у језику, дотле би, да није њега било, несумњиво остали назадни у правопису. Да он није тако рано, готово у почетку стварања књижевности, изишао с овако савршеним правописом, да то питање није везао с народним језиком, и да сам није тако много и популарних списа њиме написао — несумњиво је да би ми и данас писали, ако не њ и њ и др., а оно сигурно с, ђ, я, ю и њ. — Ми смо видели да су идеје Вукове о народном језику много пре овладале у књижевности него његов правопис. Ништа није конзервативније од правописа кад се већ једном утврди у књижевности. Др. Стејић н. пр. писао је 1836 године да је Вуков правопис несумњиво бољи, али се не може примити што „је мало доцкан дошао, и ми с њим не би толико добили, колико би изгубили,“ јер би „тим учинили да нам се ова досадашња наша књижевност заборави.“ Па то понавља и 1849 године, и као нове разлоге додаје: а) што ни Шафарик не сматра да је то тако важна ствар; б) што се стари правопис много не разликује од црквено-словенског у нашим светим књигама, те ћемо их лакше читати; и в) што наш грађански и државни живот иште да га задржимо, „јер сва наша акта која овамо спадају и сви наши толики досадашњи закони овом су ортографијом написани и сваки се дан њоме пишу.“ (Гл. Др С. Сл. IV, 41—42.) — То је узрок што се правописни недостаци и код других несавршених азбука не мењају. Да не идемо даље, већ да погледамо само Русе. Требала је да дође бољшевичка револуција, па да се из руског правописа избаци њ и ђ који му баш ништа нису потребни. Па и то још није потпуно свршена ствар, и можда ће се после бољшевика онет вратити, јер Руси у емиграцији и даље пишу и њ и ђ.

Одушевљење које је педесетих година захватило омладину за Вуков рад и народну поезију, и промена династије у Србији учинили су да је освојио и Вуков правопис.

7. — Вук је творац данашњег књижевног језика српског. Али он до тога није дошао одједанпут, већ је то плод дугог и трајног проучавања народних говора по свима крајевима куда је путовао или с људима у додир долазио:

Кад му је први пут пукао пред очима шта се ради у књижевности од српског језика, он се прихватио у писању говора свога родног места, и први његови списи огледало су херцеговачког говора како су га тада говорили херцеговачки досељеници у Тршићу. Да њега усвоји, одредило га је прво то, што га је као свој матерњи најбоље знао, и био сигуран да ће пишући њиме писати управо онако као што народ говори; и друго, што је тај говор имао мање одступања у граматици (био „правилнији“) од осталих говора, које је дотле био чуо. Он је допуштао и управо тражио је да сваки књижевник пише говором свога краја, али управо онако као што народ говори, без икаква мешања и поправљања, па ће се временом одабрати шта је за књижевни језик, а шта није. Али и у томе је тражио да се употребљавају граматички облици његова говора, оглашујући друге као погрешне.

То одабирање Вук је сам вршио у своје говору поступно, како је напредовао у познавању говора разних покрајина. Тако је одабирајући што је боље, усавршавао свој књижевни језик, док није постао онакав каквим је писао од четрдесетих година. Тај језик, којим у целини узевши не говори маса народна ни у једној покрајини, опет је чист народни језик, јер у њему нема ничега, чега не би било у народном говору неког краја. То је онај „облагорођени“ књижевни језик српски, различан од говора „простоте“, који су Вукови претходници и савременици хтели створити мешавином са црквенословенским, док га је Вук „облагородио“ њим самим.

У почетку је био врло строг пуританац, и није допуштао да се у књижевности употреби ниједна реч које нема у народном говору. То је у почетку борбе и морало тако бити. Требало је прво извојевати победу начелу да се пишући српски не смеју употребљавати ни словенске речи ни словенски облици. Тек кад је то постигао и сам је, н. пр. у преводу Новог Завета, почео употребљавати словенске речи за појмове за које није било израза у српском језику, или је словенске речи посрбљавао или сам нове ковао. Да је ово у почетку борбе допуштао или и сам чинио, борба би му била безуспешна, јер би му сви рекли да ни они ништа друго не чине до оно што и он. Да је његов превод изишао из штампе кад је био готов (1820 г.), јамачно би му то отежало борбу за чишћење српског језика од словенизама, али овако, 1847 године, битка је била у главном већ добивена, и то је могао урадити. Па ипак је др. Стејић приказујући овај превод

(у Гл. Др. С. Сл. IV. 1) само се на овом и задржао, доказујући да је садашњи (т. ј. ондашњи) књижевни језик плод рада свих књижевника, почињући од Доситија па унапредак; да су сви они из нужде употребљавали словенске речи или их посрбљавали или нове ковали (разуме се ко с већим ко с мањим успехом), као што и сам Вук сад чини, и да према томе нису заслужили овакве прекоре какве им је он упућивао: да „кваре“ језик. Али је Стејић смео с ума да је идеологија о књижевном језику коју је овде развио, Вукова идеологија, и да тако нису мислили српски књижевници кад је Вук осуо на њих ватру, и позвао их да прво науче српски па онда да пишу. И сам он има Вуку да захвали што га је послушао, и дао се на изучавање језика, те му је сад постао овакав, а не као у оди Текелији (1824) или у преводу Макровиотике (1826 г.). На отворена врата лако је свакоме ући.

8. — Вук је творац чисте српске прозе и стила. Он је први почео писати онако као што говори бистар и речит сељак који језик осећа и према томе не може ништа рећи што би било мутно и нејасно, што не би одговарало току мисли које се у његовој глави рађају, или начином који би био противан духу језика.

Тадашњи књижевници који су свршили више школе навикали су се и мислити немачки и латински, и пишући српски излагали су своје мисли начином који одговара духу немачког и латинског језика. И они су сматрали да тако треба, да је то „отмено“, „књижевно“, и није им ни на ум падало да се осврну на дух свога језика. Свака књига не само двадесетих и тридесетих већ и четрдесетих и педесетих година прошлога века кипти таким погрешкама. Сетимо се само језика наших закона и канцелариског стила који су четрдесетих година аустриски Срби увели у нашу администрацију, и који чак ни седамдесетих није могао бити потпуно истиснут. Ми се данас чудимо како су тако могли писати и бољи књижевници, како данас не пишу ни најгори, сем можда какав невешт преводилац, који се и сувише поведе за оригиналом.

Од Вука су српски књижевници научили кзко треба не само правилно граматички писати, већ како треба и мислити српски.

За ово шесет година од последње књиге Вукове наш се књижевни језик у сваком погледу силно развио. Постао је гипки у фрази, прецизнији у изразима, ботатији у речнику. Али се то све природно развило из оне основе коју је он положио. И ако данас нема ниједног писца који би писао као он, његов стил је и сад узор простоте и јас-

ности. Зато нам је он тако пријатан и близак као да је савремен. Читајући Вукове списе ми осећамо као да се возимо по равном путу, истина не тако брзо, али са пријатним љуљушкањем, док са натегом читамо и добре ствари његових савременика, и изгледа нам као да смо на испроваљиваном друму пуном јаруга и са сталним труцкањем као на таљигама. Вук је томе путу обележно трасу и ми га само даље изграђујемо.

*

Поједини правци у књижевности долазе и пролазе, а с њима и личности које их стварају; али основи њезини, језик и писмо, остају. Вуков је рад у томе погледу бесмртан. Све промене у језику и правопису, које су се десиле и које ће се у будућности десити, природно ће се развијати из оне основе коју је он положио и утврдио. Никаких нових оштрих прелома неће бити. Зато је и Вук бесмртан, и његови ученици нису претерали назвавши га одем новије српске књижевности.

Љуб. Стојановић.

Најмлађа (трећа) промена задњенепчаних сугласника *к*, *г* и *х* у прасловенском језику

Познат је гласовни закон да се сугласници *к*, *г* и *х* у прасловенском језику мењају на два начина: да се *к*, *г* и *х* испред вокала *ъ*, *е*, *и* (= староме *ĭ*), *а*, *ь* (= *ĕ*) и *у* вези са *ј* мењају у *ч*, (*ѡ*)*ж* и *ш* и да се ти исти сугласници пред *ь* и *и* који су постали од дифтонга (*oi*, *ai*) мењају у *ц*, *ѡз* (*s*) и *с*. На пр. *рекж* : *речеши*, *богъ* : *боже* и сл.; *рекж* : *ръци*, *ръците* (зап. н.), *бось* (loc. sing.) и т. д.

Ово су толико познати појави да за њих није потребно наводити никаквих нарочитих примера. Али ипак има нешто и код њих на што хоћу да скренем нарочиту пажњу. Пре свега прелаз *к*, *г*, *х* у *ч*, (*ѡ*)*ж* и *ш* старији је од прелиза *к*, *г* и *х* у *ц*, *ѡз* (*s*) и *с*; јер иначе не бисмо могли разумети, зашто се пред *ь* по пореклу од *ĕ* извршила једна промена, а пред *ь* од *oi* — друга. То се може разумети, ако се претпостави да је у време претварања **boge* у **bože* било у loc. sing. **bogoī*, тако да у оно време када смо добили **bogъ* од **bogoī* претварање *g* у *ž* испред палаталних вокала није било више у снази. То су по времену две различне промене, тако да се с правом једна назива првом палатализацијом, а друга — другом палатализацијом.

Али то није једина разлика у природи поменута два језичка појава. Сугласници који су се добијали првим претварањем били су несумњиво меки; то је јасно по томе што се сви вокали способни за умекшавање иза њих мењају: *о* прелази у *е*, *ь* (од *ĕ*) прелази у *а*, *ы* у *и* и т. д. На пр. voc. *доуше* (од **duhjo*, исп. *жено*), *бъжати* исп. са *съдѣти* и т. д. Међутим *ь* које стоји иза *ц*, *ѡз* и *с* добивених у П^о претварању не мења се: *сьмо* (**goilo*), *таиѡхъ* (**takiŭhъ*) и т. д. Значи да је између ова два реда сугласника било разлике; докле су *ч*, *ж* и *ш* били меки, *ц*, *з* и *с* били су само полумеки или мало умекшани, тако да нису изазивали даљу измену *ь*.

Сем ових двеју промена које обухватају велики број примера и које су јасне и по условима и по природи, имамо и трећу која је јасна

само по резултатима својим, а која представља загонетку по свему другоме. То је појава *ц, з и с* у примерима као *старѣць, кѣмѣзь и вѣсь*. Често се појава овога реда сугласника сматра само као вариант другог претварања, али то је погрешно. Јер разлика између *ц, з и с* ове врсте и *ц, з и с* другог претварања у томе је што су сугласници прве групе умекшани, т. ј. потпуно умекшани, дакле *ѣ, ѣ́ и ѣ́́*, док је *ц, з и с* другог претварања тврдо. Да је то тако, види се по томе што се *ѣ* иза *ѣ́, ѣ́́ и ѣ́́́* претвара у *и* (као што се *о* претвара у *е*), докле иза *ц, з и с* другог претварања *ѣ* остаје неизмењено: *старѣци* loc. sing. : *рѣциѣ*, *чловѣциѣ*; *кѣмѣзи* loc. sing. : *новѣ* loc. sing. и сл. Због свега тога ја сматрам да појаве ове природе треба издвојити у засебну групу, у појаве III^{er} претварања.

После ових уводних напомена прећи ћу на изношење услова под којима се ово претварање извршило.

I.

Проф. И. А. Бодуен де Куртене (Indogermanische Forschungen IV, стр. 45 и д.) дао је једно решење овога питања које су прихватили многи, а међу њима и Меје (Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave II, 337) и Розвадовски (Quaest. grammat. I, 27 и даље, Rozprawy Akad. Krak. XXV t.). Наводећи *лицѣ́ (licé́)*, *клиѣ́ати (klicéati)*, *отѣ́ць (otěsć)*, *дѣвѣ́ати (dvidzāti)*, *сѣсѣ́ати (sędzāti)*, с једне стране, и *ликѣ́ (likě)*, *кликѣ́ати (klikāti)*, *дѣвѣ́ати (dviġāti)*, с друге, Б. де Куртене долази до закључка да су за прелаз задњенепчаних сугласника у ове палатале била пресудна два момента: 1) палатални вокали *ѣ́, и* и *ѣ́́* који претходе задњенепчаним сугласницима и 2) акценат који је био иза њих. Он сматра да ту имамо нешто слично Вернеровом закону и мисли да је акценат помогао да се до потпуности развије палаталност сугласника, добивена у зачетку утицајем претходних палаталних вокала. Када није било акцената иза сугласника, онда се палаталност, добивена у зачетку, утицајем претходних вокала, није могла развити до потпуности и губила се.

Ја се не бих ни принципски сложио са Б. де Куртене. Када бих хтео само теориски да посматрам ове случајеве, ја бих пре очекивао да ће акценат чувати да се не мења основна природа сугласника, а не да акценат помаже да се она измени (тако је и код Вернеровог закона), јер мењање сугласника под утицајем околних гласова претпоставља

мање одсечан изговор њихов него што би то допуштао акценат који одмах иза њих развија експираторну снагу. Али за неоправданост правила Б. де Куртене — има довољно доказа и у самом материјалу који он сам наводи.

Он се позива, у главном, на материјал рускога језика. Он, истина, наводи: *си́ать*, *-клица́ть*, *-ница́ть*, *-рица́ть*, *блиста́ть*, *-дви́зати*, *бряца́ть*, *-сяза́ть*, *-тяза́ть*, *-дерза́ть*, *терза́ть*, *-зери́цати*, али у исто време спомиње и: *-клика́ть*, *-ника́ть*, *-прия́ть*, *-сяи́ать*, а има их још и више. Б. де Куртене мисли да је у последњој групи случајева акценат новог порекла, да су сва ова образовања по аналогiji; али по чему се може тврдити да је у првој групи акценат на свом старом месту? Српски примери као *клицати*, *ницати*, *дви́зати* и сл. то не доказују; а други примери као *-рицати* (= *-рици́ти*), *-сезати* (= *-се́зати*), *-тезати* (*-те́зати*) показују да се акценат могао находити и испред и иза сугласника и да се увек добијао палатаал. Б. де Куртене наводи даље: *лицо́*, *винцо́*, *кољцо́*, *слово́*, *дереви́о*, којима одговара српско *лице* (= *лице́*), *ви́ние* (*ви́ниџ*), *дрџце* (*дрџи́џ*) и др., али он наводи такође и руско *се́рдце*, *со́лнце*, којима одговара српско *срџце* и *сџнице*, и за које се не може претпоставити да имају пренесен акценат; дакле, и овде се умекшани сугласник налази подједнако испред и иза акцента. Б. де Куртене наводи даље: *отца́*, *кутца́*, *борца́*, *лжеца́* и сл., спомињући такође и *ста́рца*, које је једнако са српским *ста́рца*; а таквих примера има још доста. Тако исто и примери *сте́зя*, *не́лзя* не вреде много, јер у руском језику има и *за́* = **сты́а* („ни зги не видать“ — ништа се не види, првобитно „пут се не види“), *лы́а* (поред *-лџа*) у којима се задњенепчани сугласници чувају у неизмењеном стању. Још мање могу значити нешто речи као *оџа́*, иако код њих стоји акценат на крају, пошто имамо, као што и сам Б. де Куртене наводи, у самом руском језику *пти́ца*, *дџи́ца*, *болџни́ца*, *јорџни́ца* (исп. *пти́ца*, *удџи́ца*, *девојџи́ца* = **удџи́ца*, **девојџи́ца* и др. у српском језику); уосталом за наставак *-ица* вреди готово увек да му је акценат испред *и* (*-и́ца*). С друге стране, многобројни су примери као *стари́ка*, *печни́ка* и др. у којима је задњенепчани сугласник испред акцента, па се не мења, а које и Б. де Куртене наводи. Наставак *икџ* и не прелази готово никад у *-иџ* (исп. ниже).

Сем ових примера које наводи Б. де Куртене и који не могу издржати критику и са тачке гледишта његова правила, а утицајем авалогije се не могу објаснити, јер се не би знало зашто би се ана-

логија овако произвољно умешала у ове примере, утичући онако како бисмо ми хтели, у сваком примеру друкчије, — има још доста других примера које Б. де Куртене не наводи, а који су типичнији и знатнији од свега што је он наводио. Овамо долази однос: *кѣмъзъ* : *кѣмъзѣни* у старослов. језику, којему одговара руско *князь*, *князя* : *княиня*, српско *кнѣз*, *кнѣза* : *кнѣшња*, а који се потпуноprotиве постављеном правилу, јер у *кнѣз*, -а акценат стоји испред сугласника и сугласник се мења, а у *кнѣшња* (= **кнѣшња*) акценат стоји иза сугласника и сугласник се не мења; међутим овде би се тешко могао претпоставити икакав утицај аналогije, пошто ове речи стоје усамљено. Зато овај однос и обара дефинитивно претпоставку г. Б. де Куртене. Да ли је после тога потребно наводити примере као *мѣсѣцъ*, *зѣмѣцъ* у старослав. јез., код којих акценат стоји подједнако и у руском и у српском језику на првом слогу (руско *мѣсѣцъ*, *зѣмѣцъ*, српско *мѣсѣц*, *зѣм* = **зѣм*), па ипак се сугласник иза акцента мења?

Из овога се види да цео материјал који сам навео сведочи јасно да се мењање и немењање задњенепчаних сугласника врши сасвим без икакве зависности од акцента. Са истим правом са којим је Б. де Куртене тврдио да се сугласник мењао пред акцентом, а да су сви други случајеви који се са овим не слажу производ утицаја аналогije, могу ја рећи да се сугласник мењао иза акцента, а да су сва одступања од тога тако исто нова порекла; али тада би и унутрашња вредност мога правила била иста онолика колика и правила Б. де Куртене, т. ј. и оно не би имало ничег принудног у себи, већ би представљало једно сасвим произвољно тумачење.

II.

Бругман (*Grundriß der vergl. Grammatik der indogerm. Sprachen*, 1897, I, 291—292) полази од словенских облика типа *юмѣць* (*junьсь*) које сматра за једнаке са литавским *jaun̄ikis* (gen. sing. *jaun̄ikio*). Стављајући овакве појаве у основицу овом гласовном правилу Бругман сматра да су двојаки услови који су дали у прасловенском овај ред сугласника: палатално *ѣ*, *ѣ*, *ѣ* (а можда и *ѣ*) пред задњенепчаним сугласником и палатално *ј* (*ј*) иза тог сугласника, дакле: -*ѣкјо*- и сл.

То правило ставља Бругмана у врло тежак положај, јер поред свакога *ѣ*, *ѣ*, *ѣ*, који се у извесним речима налазе, има цео ред облика тих истих речи у којима се под истим погодбама, т. ј. када је испред

његову Altkirchenslavische Grammatik, 1912, II изд., стр. 305—307). Међутим, јасно је да и једно и друго није могло бити довољно да се даља истраживања напусте. Нарочито тумачење да је палатални вокал који је претходио сугласнику био довољан услов да се разуме однос *лице* : *микъ* — није могао задовољити никога, јер су се томе примери као *микъ* очигледно противили. С друге стране, примери савремених словенских језика као *пољза* : *поља* у руским диалектима јасно су показивали да треба у самој промени тих речи, у условима под којима се налази задњенепчани сугласник тих речи тражити објашњење двојности облика. Било је јасно, једном речју, да је морало бити услова који су ограничавали општу примену овога закона, ону која је истицала из дефиниције да су палатални вокали, који су претходили задњенепчаним сугласницима, давали гласове реда *ѝ*, *ѡ̆* и *ѣ*. Проф. Шахматов је и покушао да те погодбе одреди на други начин него што је било дотада.

III.

У својој занимљивој студији (исп. Изв. Отдѣл. русск. яз. и слов. I, 695 и даље; садржај поменути у Anzeiger für indogerm. Sprach- und Alterthumskunde, X, B, 265) Шахматов се укратко задржава и на појавима ове врсте, старајући се да објасни „дублете“ *стыга* и *стыса*, *поља* и *пољса*, *микъ* и *лице* и сл. у руском језику.

Он доводи ово у везу са својом теоријом о развитуку лабиализације (начина изговора својственог вокалима типа *о*, *у* и сл.) пред лабиалним вокалима *о*, *ѡ*, *ѡ̆* и сл. у слов. прајезику. Исто онако као што је палатални вокал који је претходио задњенепчаном сугласнику утицао да се код њега развије палатална нианса која је даље давала пуну умекшаност *ѝ*, *ѣ* и *ѣ̆*, тако је развитаку лабиалности испред поменутих вокала спречавао развитаку палаталности код сугласника. На тај начин, у промени именица, у којој се јављају у великом броју лабиални вокали, није тешко било претпоставити чување задњенепчаног сугласника: *пољѡж*, *пољѡѡж* према *пољѡса*, *стыѡж*, *стыѡѡж* и т. д. према *стыѡса*, *стыѡсами* и т. д.

Иако Шахматовљева теорија представља напредак, јер даје идејну могућност да се горњи „дублети“ разумеју, ипак се она овако како ју је Шахматов изнео може тешко доказати. Узмимо на пр. случајеве као што је заменица **вѡлѡ*, која има готово редовно наставке са лабиал-

ним вокалом, па ипак свугде има *é*, а не *h*, како би ваљало претпоставити по теорији Шахматова. С друге стране, проф. Шахматов не дели ово претварање од П^{ог}, претпостављајући свугде потпуну умекшаност заменика задњенепчаних сугласника.

Према томе проф. Шахматов није дао позитивне доказе, прво, да је општа лабиалност спречавала развитак палаталности, и, друго, није дао примера у којем би се несумњиво ово огледало. Његова је теорија, због тога, само једна од оних могућности које се морају претпоставити на основу двојакних примера као *поља* и *пољза*, али које, сем те идејне могућности, ничег другог принудног немају у себи.

IV.

Ако прегледамо све случајеве који иду овамо, видећемо пре свега да се *к*, *г* и *х* иза *ь*, *и* и *а* не мењају када се ти сугласници находе пред каквим сугласником. Исп. на пр. ове случајеве: *мыла*, *мынжти* — *мысати*; *стына*; *стыкло*; *двинжти* — *двисати*; *ила*; *ира*; *стинжти* — *тисати*; *принжти* — *прасати*; *свинжти* — *сасати*; *таинжти*, *таинити* — *тасати*; *пкль* — *принциати* (у српском и др.); *кликнжти* — *клицати*; *никнжти* — *ницати*; *клакнжти* — *поклацати*; *ѣклиѡ* исп. срп. *јѣцати* и сличан облик у словеначком; *макнжти* исп. у срп. *мецати*; *сакнжти* — *исацати*; *лихва* (готски *leihvan*); *вихрь*, *брахль* и сл.

Из ових се примера види да сугласници иза задњенепчаних сугласника нису дали да се код „гутуралних“ сугласника развије умекшан карактер. Да ове прилике често утичу у томе правцу — то је познато. Ја ћу навести само руски језик. Познато је да *ь* умекшава извесне сугласнике; међутим када се *ь* находи између два сугласника у положају у којем мора да се изгуби, оно често не оставља трага у умекшаности сугласника: на пр. *день* („ђењ“), али *дня* („дња“).¹⁾ О овоме в. О. Брока, Русск. *тъма-дня*, польск. *ста-дня* (*Χαριστήρια* проф. Коршу).

Ако после овог констатовања прегледамо примере у којима се вокали находе после споменутих сугласника у оваком положају (т. ј. под условом да се „гутурали“ находе иза *ь*, *и* и *а*), видећемо да има примера у којима се умекшавање никада не врши. Овамо долазе:

¹⁾ Види о томе и код Соболевског, Лекција по историји русског језика, III изд., 114—115.

кѣнасѣ — кѣнасѣи;

полѣса, лѣса — лѣскѣ, макѣкѣ, *маѣскѣ¹⁾ и с.л.

Као што се види, овде се такође „гутурали“ нису мењали и ја мислим да је ових случајева сличност велика са утицајем сугласника на мењање „гутурала“ у примерима наведеним у почетку ове главе. По моме мишљењу, тај се разлог наводи у мењању старога *y̆* (дугога *y*) у *ы* и старога (краткога) *y* у *ѣ* и приликама које су те промене пратиле. Мени изгледа да је после мењања веома затворених вокала, дугога и краткога *y* у несумњиво отвореније звуке *ы* и *ѣ*, у природи „гутурала“ остало нешто од лабиалног карактера поменутих гласова, да су се они изговарали као *kы* или *gы* или *hы*, тако да је остатак старе артикулације утицао на „гутурале“ као нека врста једва чујног сугласника. Према томе у некадашњем *кѣнегѣуји* или *ѣдѣкѣ* имали смо, до извесне мере, случајеве паралелне примѣрима типа *лѣха*, *мѣла* и с.л.

Врло је обичан случај да вокали, прелазећи из једне артикулације у другу, остављају у артикулацији сугласника који им претходи траг о својој некадашњој артикулацији. Другим речима, сугласници који се у изговору акомодирају потоњим самогласницима остају са траговима тога акомодирања и онда, каткада, када се вокали који су га изазвали (т. ј. то акомодирање) — измене.

По себи се разуме да је овакво ограничавање поменутог палатализовања морало створити много могућности за изједначавања; али, као што ћемо одмах видети, она нису ни тако неограничена, ни тако произвољна, да се не могу пронаћи унутрашњи разлози за сваки посебни случај.

V.

Узећемо, пре свега, случајеве у којима се наше тумачење III^{bc} палатализације најбоље огледа. То су, на првоме месту, заменице *сиѣ* и *ѣсь*.

Заменица *сиѣ* гласи и *сиѣ* и има у свима надежима своје промене где се код заменица јавља *ь* по II^{om} претварању: *сиѣьмь*, *сиѣьхъ*, *сиѣьжъ*, *сиѣьми* и с.л. увек тврдо *ц*; међутим у свима другим облицима, т. ј. у онима где се код заменица не јавља *ь*, ова заменица има основу са меким *ц*, дакле: *сиѣго*, *сиѣмоу* и т. д. (да је *ц* такво — показује замена в са е); али поред тих облика јављају се и облици са *к*:

¹⁾ Исп. глаг. *отлѣчити* и литавско *lingis* „лењ“, в. Meillet, op. cit. II 327.

сикою, *сикомоу* и сл. Јасно је одавде да је у основици ових облика двојство, које ја тумачим овако.

У прво време, када још није завладало правило III^е палатализовања, имали смо оваквих облика: *сикъ*, *сика*, *сико*, *сикою*, *сикому* и т. д.; а у падежима са *ь*-том имали смо правилно (по II^о претварању): *сицьмъ*, *сицьхъ*, *сицьмъ*, *сицьми* и т. д.

Када је наступило III^а претварање, добили смо нове облике *сица*, *сице*, *сицею*, *сицемъ* (loc. sing. masc.) и сл. са меким *ц*; али у *сикъ* — *к* се није мењало.

На тај начин III^а претварање унело је знатно шаренило у парадигму ове заменице. Ако испишемо (са обележавањем двојакога *ц*) само јединину и множину мушкога рода ове заменице, добићемо ове облике:

<i>сикъ</i>	<i>сици</i>
<i>сицею</i>	<i>сицьхъ</i>
<i>сицеюу</i>	<i>сицьмъ</i>
<i>сикъ</i>	* <i>сикъи</i>
<i>сицьмъ</i>	<i>сицьми</i>
<i>сицемъ</i>	<i>сицьхъ</i>

Јасно је одавде да су се у сазнању оних што говоре везивали облици *сикъ* : *сицьмъ* и сл., јер су они одговарали заменицама типа *такъ* : *тацьмъ* и др.; зато је сасвим природно образовање *сикою*, *сикому* и сл. који су потпуно одговарали *такюу*, *такому* и сл. С друге стране, у вези са женским и средњим родом *сица*, *сице* и сл. и облицима *сицею*, *сицеюу* и т. д. — образовало се и *сиць*, те смо, на тај начин, добили две промене: *сикъ*, *сикою* и т. д. и *сиць*, *сицею* и т. д.; али и код једних и других облика остали су стари облици са тврдим *ц* испред *ь* и *и* (дакле, *сицьмъ*, *сици*, *сицьхъ* и т. д.). Облике од заменице *сикъ* у ст. слов. исп. код Лескина, Gramm. 140; Вондрака, Altkirchenslavische Grammatik, II изд., 1912 год., стр. 465.

Исто тако лепо илустрјују ово облици заменице *вьсь*, *вьса* (*вьста*) *вьсе*. О њој има данас већ читава литература; али ја ћу навести само оно што има за нас специални значај.

Нема никакве сумње да је словенско *вьсь* идентично са литавским *vĩsĩs*, иако литавска заменица не гласи *vĩsĩsĩs*, како би требало очекивати. Према томе првобитни облик словенске заменице морао је бити **вьхъ* (исп. Meillet, Mémoires de la Société de Linguistique XI, 8—9)

Траг од тог облика сачувао се у рускоме *вхе* или *вхоу* (у Новгородском Синодику, 175. 1 и повељи од 1192 г., в. Љапунова, Сборникъ отчетовъ о преміяхъ и наградахъ присужденныхъ Имп. Акад. Наукъ IV, за 1909 г., Петроград 1912 г., стр. 529). Али да се и није сачувао тај незнатни остатак од **вхъ* — потпун паралелизам *всъ* са *сиць* гонио би нас да претпоставимо тај облик.

Према нашем правилу имали бисмо у сва три рода:

Sing. <i>*вхъ</i>	<i>вѣа</i> (<i>вѣа</i>)	<i>вѣе</i>
	<i>вѣею</i>	<i>вѣею</i>
	<i>вѣеѹ</i>	<i>вѣеѹ</i>
<i>*вхъ</i>	<i>вѣж</i>	<i>вѣе</i>
<i>вѣсьмъ</i>	<i>вѣеж</i>	<i>вѣсьмъ</i>
<i>вѣсьмъ</i>	<i>вѣеи</i>	<i>вѣсьмъ</i>
Plur. <i>вѣси</i>	<i>*вхъи</i>	<i>вѣа</i>
	<i>вѣсьмъхъ</i>	
	<i>вѣсьмъи</i>	
<i>*вхъи</i>	<i>*вхъи</i>	<i>вѣа</i>
	<i>вѣсьми</i>	
	<i>вѣсьмъхъ</i>	

И овде имамо тројаквих облика: а) **вхъ*, **вхъи*; б) облици са *ѣ* (меким): *вѣею*, *вѣеѹ* и т. д. по III претварању и в) облици са *с* тврдим по II^м претварању (првобитно, полумеким): *вѣсьмъ*, *вѣсьмъхъ* и т. д. Сасвим је природно што су врло малобројни облици са *х* истиснути многобројним облицима са *ѣ*, као што је то и код *сикъ* случај, где се паралелно са *сикъ* јавило и *сиць*; тако смо и овде добили м. **вхъ* и **вхъи*, *вѣсь* и *вѣа* (*вѣа*), а руски облици сведоче да су се облици *вхъ* и *вхъи* још доста дуго употребљавали у засебном животу неких словенских језика. На тај се начин облици типа *вѣею* и типа *вѣсьмъ* објашњавају сасвим природно.

Другачије објашњавање постанка ове заменице налази на непробродљиве тешкоће. Тако Лескин (op. cit. 141) претпоставља три основе у ове заменице: *вѣо-*, *вѣѣ-* и *вѣи-*. Прву наводи у облицима типа *вѣсхъ* и дублетима *вѣа* поред *вѣа*; другу наводи у *вѣеѣ* и сличним облицима, а трећу наводи у *вѣи*. Међутим *вѣа* поред *вѣа* обични су правописни двојни облици старословенског језика који иза умекшаних сугласника пише и *ѣа* и *а*, и *ѣи* и *ои* (исп. Вондрава, Altkirchen-

slav. Grammatik², 366—370), а облици *вѣтъхъ* објашњавају се — као што је врло тачно приметно Меје, loc. cit. — облицима *вѣхъ*, исто онако као и *сичѣхъ* обликом *сикѣ*; *вѣзјо-* се не може ни претпоставити као стара основа, јер би *-зјо-* већ у прасловенском морало дати *ѣ*, а у *вѣсею* имамо само *с* умекшано које је од *х* добивено исто онако као што је од *к* добивено умекшано *ц* у *сичею*, *сичеюу* и т. д.; исп. са овим — *ц* меко и *ѡз* меко у свима случајевима оваквог порекла (в. т. I^ч).

Ово *с* умекшано прешло је у јужнословенским језицима у *с* тврдо (исп. срп. *вѣс*, *вѣк* и т. д. словеначко *ves*, *vsa*, *vse*, буг. (*с*)*се* и т. д.); у руском је језику остало као *с* умекшано (исп. *весь*, *вся* и т. д., *весьма* и сл.); међутим у западословенским језицима то *с* (т. ј. *ś*) прешло је гласовним путем у *ш* (пољ. *wszu* *omnis*, *wszego* и сл., чеш. *všeho*, *všech* и сл.). Извесну паралелу судбини овога *с* представља старо умекшано *р*. Док у руском остаје умекшано *р* (*море* = *моѣ*), дотле у српском и бугарском прелази у тврдо *р* (срп. *море* = *моге*), а у пољ. (*morze*) и чешк. (*moře*) развија фриктивну ниансу.

Што се тиче треће основе, на *ѣ*, коју Лескин претпоставља такође, после свега реченога — она је сасвим непотребна, у толико пре што се не потврђује ни другим индоевропским језицима. За словенски је прајезик сасвим довољно претпоставити облик **вѣхъ* (**вѣхо-* и сл.), из којег се сви остали облици лако изводе.

Одавде је јасно да се ја не могу сложити ни са тумачењем Вондраковим (Altkirchenslav. Grammatik, II 306¹). Он вели да је *отѣцъ*, чим је добивено, отишло међу меке основе и добило њихове наставке. Међутим *отѣче* у вокативу јасно показује да ови облици нису пошли за меким основама; а мекци су наставци употребљавани иза *ц* зато што је оно било умекшано. Још за нетачније сматрам Вондраково мишљење о *вѣсею* (op. cit. 111), по којему је *с* из *вѣтъхъ* (= **вѣтъхъ*) и сл. облика продрло и у *вѣсею*; јер је у *вѣсею* — *с* умекшано, а у *вѣтъхъ* оно није такво.

VI.

Морам се узгред задржати и на неким особинама западословенских језика. Поводом прелаза умекшаног *с* (*ś*) у *ш* (*ś*) у западословенским језицима Ф. Лоренц и даје објашњење *вѣс* у словенским језицима (Zeitschrift für vergleich. Sprachforschung, herausg. von A. Kuhn, XXXVII, 264—267). Он правилно тумачи прелаз *ś* у *š* у њима, али погрешно

мисли да и *c* од *x* испред *ь* од дифтонга — прелази у овим језицима такође у *ш*. Истина, он може у прилог свога мишљења да наведе *dat. loc.* у пољском од *mucha* — *musze* или сличан облик од чешког *touha* — *touše*; сем тога он би се могао позвати на мишљења многих словенских научника идентична у том правцу са његовим схватањем; али све би то било недовољно.

Пре свега против тога говори словачки језик (исп. у њему *mnich* — *mnisich*, *Čech* — *nom. plur. Česi*, *lenoch* — *lenosi*, *ženich* — *ženisi*, *mucha* — *musě*, *trocha* — *trošě*, *pančucha* — *pančusě*) и пољски. У пољском језику од *Włoch* имамо у *nom. plur. Włosi*, од *mnich* — *mnisi*, код придева — *piəsi*, *głusi* и сл. Међутим у *loc. пољско Włoszech*, *mniszech* и сл. облици не само да не говоре против изворности *Włosi* и сл. облика, него показују како треба *sz* разумети у локативу. Где год се и у пољском и у неким другим западнословенским језицима находи испред *e* од старог *ь*-та место *c* (*s*) — *ш*, ја га тумачим механичком везом *x* са *ш* испред *e* другог порекла (исп. *voc. dusze* од *duch*, *Wojciesz* од *Wojciech* и сл. А. Калина, *Formy gramaticzne języka polskiego*, Lwów, 1885, стр. 65—66); како је пак *и* било обично од дифтонга (*oi*) и како није било много паралелних случајевима са *и* другог порекла (од *ѳ*), то се код *x* испред *и* сачувала веза са *c*. Отуда смо добили у пољском језику *Włoszech* у *loc. pl.*, а у *nom. voc. pl. Włosi* и сл. Ја мислим да се и загонетно *nasi*, *nasi*, *insi* (други), *mędrsi* у *nom. plur.* место *naszy*, *naszy* и т. д. објашњавају врло лепо аналогijом поменутих случајева. Када је једном добивено у пољском језику *Włoszech*, *mniszech* и сл. у локативу према *Włosi*, *mnisi* у *nom. plur.*, добивено је према старом *naszych*, поред којег се употребљавало и *naszech*, и *nasi* у *nom. plur.* Тако и у осталим случајевима.

Проф. Соболевски покушао је такође да објасни пољско *nasi* аналогijом (Лингвистическія и археологическія наблюдения, выпускъ I, Варшава 1910, стр. 17), али његово цело тумачење пољских и чешких облика ја не могу да примим. Он мисли да је било и пољских и чешких говора у којима је гласовним путем *s* или *c* од *ch* или *k* испред *i* (= *oi*) могло прећи у *š* или *č*. Ја то не допуштам због тога што и у чешком и у пољском језику има до данас остатака од *s* и *c* у поменутом положају; што се јавља *č* и *š* поред *c* и *s* испред *e* (од *ь*-та) — то је због тога што је веза *k* — *č*, *ch* — *š* испред *e* тако обична и честа, да се могла пренети и на *e* од *ь*-та. Што у чешком имамо

поред старијега *Āesi* и новије *Āeši* под утицајем *š* у *Āešech* и сл. облицима — то је само даље продужење овога процеса; словачки језик међутим сачувао је свугде правилно *s*: *musě* (dat. sing.), *Āesi*, *lenosi* и сл. исто онако као што је пољски језик сачувао *s* испред *i* (исп. *Vondrák*, *Vergl. slav. Gramm.* II, 18).

Према томе јасно је и ово: да је пољско *wszech*, *wszemi* и сл. место очекиваних *wsiech*, *wsiemi* и сл. добивено према *wszego*, *wszemi* и сл. падежима у којима је *sz* било оправдано.

Из свега се овога види да ја сматрам једино могућним — објашњење у западнословенским језицима прелаза *ś* добивеног од *h* иза *ь* у *š* (пољ. *wszego* и сл., чешко *však* и сл.); међутим да не сматрам могућним прелаз *s* од *h* испред *i* или *ь* (од *oi*) гласовним путем у *š* (*sz*); већ да у тим случајевима видим пренос механичке везе *x* и *ш* из других случајева истих или сличних речи, где је та веза оправдана.

Слично ја мислим и о сугласницима *k* (*sk*) и *g* (*zg*) и њиховим заменама у различним положајима у западнословенским језицима; али овде нећу у то даље улазити.

VII.

Из досадашњега се види јасно да је трећа палатализација била такве природе да је у истим речима поред тврде основе, која је остала неизмењена (пред наставцима са *ь* и *ьи*), стварала и меку основицу. Како су се те обе основе находиле у различним облицима промене исте речи, сасвим је природно да се према извесним облицима са меким сугласником образује и цела мека промена, а да облици са тврдом осномом послуже и за образовање целе тврде промене. Наравно, то се вршило онда када је било довољно разлога за то, т. ј. када су сродне речи или сродни облици могли послужити да се то подставне. То се није извршило код заменица *въсь* (поред облика *въсего* имамо и *въсьмь*, *въсьхъ* и сл. са друкчијим *с*), јер није било паралелних основа са *х* испред *ь* и *ьи* и *с* испред *ь* које би на то могле утицати. Код заменице *сикъ* већ је било друкчије, јер су језику били познати облици *такъ*, *накъ*, *какъ* и сл. који су помагали да се тврда основа уопшти, док је паралелно са тим према *сицею*, *сицему* и сл. добивено и *сиць*; али и *сикъ* и *сиць* су допуштале *сицьмь* и сл. облике као што је *въсь* допуштало *въсьмь* и сл. На тај се начин код заменица створио наро-

чити однос између падежа са њ и без њега, који се није створио ни код једне друге врсте речи.

Код других врста речи добивени су други резултати, јер су код њих били пресудни односи између различних облика исте речи који су већ раније били потпуно образовани и који су већ постали традиционални. Код именица мушког рода, на пример, везали су се резултати I^е и II^е палатализације као облици који нимало не нарушавају карактер основе: *чловѣкъ* : *вос. чловѣче* : *loc. чловѣць* одговарали су потпуно *рабъ* : *рабе* : *рабѣ*. Зато прве две палатализације нису произведе у овом правцу никакво ремећење односа. Међутим са III^{ош} палатализацијом било је нешто сасвим друго. Од именице **отѣкъ* имали смо у *instrum. sing. отѣцемъ* са меким *џ* (*ѝ*), у *gen. sing. отѣца* (= *отѣѝа*) и сл. који су се, по мекоћи самогласника иза њих (*отѣцемъ* и сл.), једначили са основама са правим, меким сугласником по пореклу. Природно је било или да се свугде спроведе *мека* основа или да се свугде спроведе *тврда* основа. Тако смо, с једне стране, добили *отѣѝъ* (*отѣѝѝъ*), *отѣѝа* (*отѣѝа*), *отѣче*, *отѣѝи* (= **отѣѝѝъ* *loc. м.* старијега **отѣѝѝъ*, са полутврдим *ѝ*); а, с друге, према *ликъ* *nom. acc. sing.*, *лицѝъ* *loc.*, *лицѝи* *nom. plur.* (са полутврдим *ѝ* као у *лицѝъ*), *ликъ* *gen. plur.*, *ликѝи* *inst. plur.* и *лицѝѝѝъ* *loc. plur.* — успостављена је тврда основа у свима падежима дакле и: *лика*, *ликоу*, *ликомъ* и сл.

Из овога се види да би се могло догодити да се овим начином пуног успостављања промене, полазећи од различних облика промене исте речи, добију две паралелне промене, тврда и мека, у свима падежима; и, заиста, као што ћемо видети, то и имамо код неких наставака именица мушког рода, код неких именица женског рода и сл.

Али баш ово успостављање различних основа у свима приликима и показује нам да овај закон III^е палатизације у прасловенском језику није био дуга века. Јер када су словенски језици добили из прасловенског и *пољѝа* и *пољѝа*, *сиѝъ* и *сиѝѝъ*, онда значи да је већ у самом прасловенском језику тај закон престао да важи, и тако је дао могућности да се успоставе гутурали у положају иза палаталних вокала *ѝ*, *ѝ* и *ѝ* врло рано. Али да пређемо на сам материјал.

Наставак **-ѝкъ* дао је у прасловенском језику *-ѝѝъ* у великом броју примера, н. пр. у *стѝѝѝѝъ*, *старѝѝѝѝъ*, *юѝѝѝѝъ*, *младѝѝѝѝъ* и т. д., а као *-ѝкъ* задржао се нарочито код придева, за што има и нарочитих разлога. Међутим *ѝ* у наставку *-ѝкъ* остало је исто онако неизмењено као и у

Међу именицама средњег рода има мало одступања. Правилно находимо сталну палатализацију у *лице* (= **liko*), **сълъньце*, **сърдце*, *мице* и т. д. Тешкоће представља *ио*; али не треба заборављати да је оно постало од **јѣдо* (исп. лат. *iugit*, грч. *ζυών* и сл.), које је могло тако или слично гласити у време овога претварања, а, с друге стране, нема сумње да су именице средњег рода једно време имале носно *ъ*, дакле *иѣ* пре него што су се подвргле замени крајњег *ъ* вокалом *о* под утицајем заменица. Проф. Меје је успешно, како мени изгледа, а на сличан начин, објаснио *жжика*, *бмжика* (*Études* II, 336), претпоставивши да је њихово *-ика* постало од старог *-ѣка* (као што имамо у *владѣка*).

Још су у овом правцу најтипичније именице женског рода. У већини словенских језика находимо облике који се свде на прасловенско *стѣса*, само се у руском језику находи поред *стеза* и *стега* (исп. Даль, Толковный словарь живого великорусскаго языка III^{го} изд., кн. IV, стр. 523), **стѣа* = *за* („На дворѣ зга згоу“: на пољу је сасвим мрачно; или са боље очуваним старим значењем: „зги нѣтъ“, управо, „нема пута“, Даль I, 1685). Од старог **стѣа* имали смо у пом. sing. *стѣса*, voc. *стѣсе*, instrum. *стѣсежи* и сл.; а у ген. sing. *стѣзы*, dat. loc. sing. *стѣсъ*, пом. acc. pl. *стѣзы* и сл. Природно је да смо одавде могли добити две промене: једну, са *ѣ*, дакле *стѣа* (са тврдим *з* у dat. и loc. sing.) и другу, са *з* меким у свима падежима *стѣса*, *стѣса* gen. sing. и т. д. Словенски су језици примили обе од прасловенског и поступили су даље у задржавању обеју или у одбацавању једне од њих сасвим самостално.

Такве двојне облике пружа и именица **лѣа*, која се обично употребљава као сложена. У старословенском имамо поред *полѣса* и *лѣсъ* *ѣстѣ* (са тврдим *з* или *з* које га обично замењује, в. Leskien, Gramm. 158), које се своди, без обзира на то, тумачили ми тај облик као датив или доватив, на *лѣа*. У свима руским дијалектима имамо напоредо *лѣа* и *лѣа*, *полѣа* и *полѣа*, у пољском *ulga* (олакшање) и сл.¹⁾ По себи се разуме да и слов. *лѣота* и сл. образовања претпостављају *лѣа* у време када је овај закон престао да вреди (у *лѣтими*, наравно, *ѣ* је старо, исп. остале примере код Миклошића, *Étym. Wörterbuch*, s. rad. leg. 2). Овамо долази и овако треба објаснити *лѣа* старословенско, *jedza* пољско, срп. *јѣза* и т. д., с једне стране, и *лја* у руском језику, с друге стране.

¹⁾ Исп. тачне напомене о овим „дублетима“ код Meillet, *Études* II, 254.

даље код заменица *коликъ, толикъ, селикъ* и др. сличних, код којих је уопштен облик са неизмењеним задњенепчаним сугласником, из простог разлога што су се те заменице изван падежа са *н*-том мењале по именичкој промени и зато могле потчинити судбини придева који су такође у неодређеном облику имали именичку промену.

Сасвим је природно што се код усамљених адверба, који нису потпадали под стегу системе и уједначавање које она врши, задржао измењени задњенепчани сугласник, као у *ниць* (исп. *поникижти*, срп. *ничиць* и сл.), исп. и *сице* као адверб и *сико* као заменица; у *всъма* и сл. имамо већ готову меку основу *вс-* (т. ј. *вѣс-*).

Код глагола су се ови појави добро очували, зато што се измењени задњенепчани сугласник јављао, по гласовним условима, у основи инфинитива и прошлих времена, а код глагола се често та основа разликује од основе презента, па није било разлога да се и овде мења; исп. *плака-ти* : *плаче-ши*, *писа-ти* : *пише-ши*, *лѣа-ти* : *лѣже-ши*, *ваза-ти* : *важе-ши*. С друге стране, како има глагола код којих је иста основа у свима облицима (на пр. код глагола типа *чита-ти* : *чита-теши* и сл.), то се и овде могло вршити тако уопштавање једне основе (*подвисаѣса* : *подвисатиса*).

На тај начин, потпуно је разумљиво што се у старословенском поред *сѣж* = **сѣж* чува *сѣцати* (*mingere*), *клич* : *клицати* (исп. *кликжти*), *ничж* : *ницати* (исп. *никжти*), *нарѣж* : *нарицати* (исп. и *нарицаѣж* у сад. времену), *тичж* : *тицати* (исп. *тежж*), **ѣцати*, исп. срп. *јѣцати* (исп. *јѣкнути*), *поклацаѣж* : *поклацати* (исп. *клакжти*), *лачж* : *лацати*; *исацаѣж* : *исацати* (исп. *исакжти*), *двисати* (исп. *двинжти*; *двисжж* = **dviǰo*, (исп. *подвисаѣж са*), *мисати* (*мисаѣж*, исп. *мынжти*), *стисати* (исп. *стимжти*), *стрисати* (исп. *стрижж* : *стришти*), *напрасати* (*праинжти*), *сажж* : *сасати* (исп. *саинжти*), *тажж* : *тасати* (*таинжти*), *насмисати са* (исп. *смѣж*) и т. д. Ја сам овде, примера ради, наводио речи из старословенског (јер су у њему односи обично старији него у савременим словенским језицима); али то би се могло лако показати и на основу материјала осталих словенских језика.

Али поред ових примера старословенског језика у којима се измењен сугласник чувао на своме месту, има доста случајева и у старословенском језику, а још много више у савременим словенским језицима, у којима се неизмењен задњенепчани сугласник налази и у инфинитивној основи и у основи прошлих времена у којима смо могли очеки-

вати измењен сугласник. Подстицај да се то врши потицао је са двеју страна: прво, од глагола типа *плачж* : *плака-ти*, који су, слажући се са глаголима типа *кљчж* : *кљцати* у основи презента, изазивали да се изједначе и у основи претеритних времена и инфинитива, дакле *кљкати* као *плакати*; друго, однос трајних, тренутних и учестаних глагола као *кљбжжти* : *кљбати*, *сљжжжти* : *сљжати*, *тљжжжти* : *-тљжати* и сл. био је у словенским језицима тако жив и продуктиван да је могао изазивати да и у нашим приликама неизмењен задњенеичани сугласник остане у учестаној форми према чувању његову у трајном или тренутном облику. Према томе, једном или другом се моменту мора приписати што смо добили у српском језику *миати* (исп. *минути*), у руск. *двигать* према *двигнуть* (пored *двизать*), у чешк. језику *klekati* pored *klecati* (исп. *kleknouti*), *јѣкаѣ* у пољском језику (исп. *jękać*), у старословенском *кљкати* pored *кљцати* (исп. *кљжжжти*). Овамо долазе и многобројна образовања те врсте у руском језику: *-никать*, *-кљкать*, *миать*, *-пргать*, *-сггать* и сл. По себи се разуме да је таквих образовања могло бити и у прасловенском језику, и можда у *тљжати* : *тљж* имамо један од примера у којима је *х* заменило *с* (исп. *тљжжжти* у старим црквеним текстовима, Миљошић, *Lexicon*).

Сасвим је природно што има и обрнутих појава, т. ј. да се и код глагола где би, по гласовним условима, неизмењени задњенеичани сугласник морао остати у свима облицима — он мења под утицајем случајева где је промена оправдана. Тако у старим црквенословенским текстовима находимо према *тљжжжти* правилно *тљжати* и ново *тљжцати* (исп. и у српскохрватском језику, нарочито у чакавском говору *тицати* — *тичем* и сл.), према *сљжжжти* имамо у старословенском *сљжцати*, *насљжцати* и сл. (исп. Вондрака, *Altkirchenslav. Gramm.*, II изд., стр. 563).

VIII.

Остаје још једно питање које се налази у вези са изменом задњенеичаних сугласника код глагола, али којему се давао шири значај: да ли су се *к*, *с*, *х* у показаном правцу мењали и иза *-ър-* и да ли се *к* тако мењало и у случају када га је од претходног вокала одвајао сугласник *с* (т. ј. да ли је *ск* давало *си* као што је *к* давало *ци*). На то питање ја одговарам негативно, јер једини материјал који је давао привидне доказе за то — јесу глаголи.

Од старословенског *мрѣжѣти* (праслов. **mьrkъti*) имамо *мрѣцати*; али испор. руско *меркатъ* и руско црквено *мерцатъ*; од старословенског *трѣжѣти* имамо *трѣсати*, исп. руско *терзатъ* (у којем се *ер* — *ѣр* задржало због *з*, исп. *торнѣтъ*, пољско *targać*).

Да у овим случајевима имамо само утицај системе, по којој у великој групи глагола са *к*, *ѣ* и *х* у тренутном облику одговарају *ц*, *с* и *с* у учестаном, показују и глаголи типа ст. словенског *млѣжѣти* — *млѣцати* (исп. срп. *туцати*, словеначко *patolcati*), старословенско *кѣцати* (срп. *куцати*, словен. *kolcati*) у којима је свеједно шта имали, *млѣк-* *млѣк-* и т. д., јер *-ѣк-* и т. д. не дају умешане сугласнике у другим случајевима. Према томе ја и у овим примерима видим проширење аналогije горњих случајева (као код *млѣцати* или *ѣцати*); то исто вреди и за старословенско *блисцати* поред *блискати* (исп. у срп. *блистати* из *блисцати* и сл.).

На основу тога ја у свима овим случајевима, који се јављају само у једној категорији, код учестаних глагола, код којих се и у другим правцима јавља проширење гласовних односа оправданих само под одређеним приликама, — видим преношење већ утврђеног гласовног односа за који ни у ком случају не вреде они гласовни услови који се налазе у тим глаголима. Јер кад би то било, ово би био гласовни појав опште природе и морао би се јавити свугде, у свим речима где за њ има гласовних погодаба. То се, међутим, није могло констатовати. Зато трећа палатализација остаје ограничена само на *ѣ*, *и* и *ѣ* који претходе *к*, *ѣ* и *х*, вада иза тих сугласника не стоји *ѣ* или *ѣ* или који сугласник.

IX.

Из факта што на *к*, *ѣ* и *х* утичу само вокали *ѣ*, *и* и *ѣ*, а не утичу ни *е*, ни *ѣ*, може се закључити да су се у ово време прасловенског језика *ѣ*, *и* и *ѣ* изговарали као врло високи, непчани самогласници. То је од значаја и за *ѣ* и, нарочито, за *ѣ*. За њега је потпуно јасно да је морало бити звук много затворенији од *е* и *ѣ*. Ако је *ѣ* доцније у различним словенским језицима дало звук *е* који се ничим није разликовао од старог *е*, у прасловенском језику оно је морало бити знатно затвореније. Можда је ту ниансу затворености боље сачувало *ж* које је у многим словенским језицима дало *у*.

Ако је тачно да је III^а палатализација задржавана самогласницима *ѣ* и *ѣ*, онда је јасно да је разлика између *ѣ* и *ѣ*, с једне стране,

и *о, ж, оу (у)* у словенском прајезику, с друге, била знатна у правцу њихове лабијализације: док је прелаз *й* у *ъ, ѝ* у *ы*, једног затворенијег сугласника у отворенији, остављао траг у лабијализацији сугласника који му је претходно, што се може врло лепо и врло лако разумети, дотле лабијализација од *о, ж* или *у* (старог дифтонга), у колико је било, није била ни довољно јака, нити је издвајала из себе довољно консонантског елемента, да би се могло вршење палатализације спречити.

То би били непосредни гласовни резултати из разматрања III^а палатализације и одређивања њеног карактера онако како је то овде изнесено. У даља извођења — ја се овде нећу упуштати.¹⁾

Београд, 1920.

А. Белић.

¹⁾ Потпуности ради ваља споменути и чланак проф. Ј. Зубатог „Lzě, nelzě“ Sborník filologický I (1900), 147—161. Зубати прима, мало модификовану, теорију Шахматова и даје доста материјала, нарочито из чешкога језика, који је принципски тачно прогумачио, полазећи од основног погледа са којим се ја не слажем.

Razvoj skupin $r + ə$ in $ə + r$ v slovenskem jeziku.

Splošna slovanska reducirana vokala $ɔ$ in $ɔ$ sta v slovenščini najprej sovpadla v enotni $ə$, ki je v slabi poziciji pozneje onemel, v jaki pa se ohranil. V tem sledi slovenščina vsem drugim slovanskim jezikom, prim. Vondrák, Slav. Gram. I. 144 sl. ali za češčino Gebauer, Hist. mluv. I. 137; rezultat tega razvoja nam podaja dovolj točno Havlíkovo pravilo, gl. Listy fil. XVI. 45 sl. Pripomniti je le še, da je onemitev reduciranega vokala vezana še na konfiguracijo zloga, t. j. da nastopi le tam, kjer je možnost izgovora kljub onemitvi dana. Ohranjeni reducirani vokal se je kasneje v slovenščini v dolgih zlogih ojačil v a ali e (različno po narečjih), v kratkih pa je ostal do danes ali neizpremenjen, če ni podlegel od XVI. stoletja dalje moderni vokalni redukciji, ali pa se je razvil v e . V sledečem si hočemo поблиže ogledati le razvoj reduciranega vokala v neposredni zvezi s sonantom r .

1. Ako je bila skupina $rə$ v začetku besede, tedaj imamo pravilni razvoj: v jaki poziciji, pred zlogom z reduciranim vokalom, ostane $ə$ ohranjen, v slabi pa, t. j. pred zlogom s polnim vokalom, onemi; prim. $rəděti > rděti$ (dvozložno); $*rədečb > rděč$ (enzložno); $rətə, rəta > *rət$ (prim. spodaj), $rtà$; $rəžb, rəži > *rəž, rži$; $rvati > rváti$; $rəzati > rzáti$ itd. V vseh teh slučajih, kjer je $ə$ onemel, imamo sprva še konzonantični r , ki je le deloma do danes ohranjen in še to le tam, kjer dopuščajo konzonantični izgovor sosednji glasovi, n. pr. pri naslonitvi na predidoči vokal: $lépa rděča rāža$ proti $lěp̄ərjūy kōn$ gl. še Tominšek, Narečje Bočne 11. Drugače pa je r se vokaliziral v r in mogel še dalje preiti v $ər$. O pisavi zlogotvornega r v novejši slovenski knjigi gl. Breznik, DS. 26. (l. 1913), 316, 348, 394. K zgoraj označenemu razvoju prim. iz starejših tekstov*): Trub. *eria* Pg. 57: h2a; *erya* T81: 320; *ervia* T82: 21 (2x); Dalmatin: *Erja* Bibl. II. 7 b in iz narečij: $rděč$ (Postojna); $rděč$, $rriāf$ (Slovenske gorice); $ržēn$, $rděčof$, $řčę sę$, $(h)řčę$

*) Kratice rabim iste kot v Afsl Ph. 37, 129 sl., le Catechismus citiram s K proti prejšnjemu C.

se (Prekmurje); — *arđēč*, *arjč* (Borovnica); *arži*, *arjōū* (Tacen); *arjāū* < **arjāū* (Poljane nad Škofjo Loko; v tem narečju je vsak *ə*, ki je v mlajši dobi šele prišel pod poudarek, prešel v *o*, n. pr. *lōhōn* < **lōhān*, *mōgla* < **mōglā* itd.); *arđēč*, *arjōū* (Črni vrh); *arja*, *arjāū* (Bočna); *arja*, *arjast* (< *arja*) v Slov. goricah; *arđēč*, *arjōū*, *arja* (Polzela); *aržēm*, *arđāv* (Prekmurje). Slovenski knjižni jezik pozna danes le *rž*, *rži* pravilno bi bilo *rž* *rži*, tako da je nom. sing. v sedanji obliki že analogičen po cas. obl., kar ima tudi že Dalmatin: *erš* Bibl. I. 40b. Narečja pa nam kažejo izenačevanje v obe smeri, torej *rž*, *rži* in *řž*, *řži* ozir. pri gori navedeni konfiguraciji tudi še *rži* (enzložno), prim. *arš* in *rš*, *rži* in *arži* (Borovnica); *arš* (Sela v Belikrajini); *rš* (Tanča gora); *řž*, *řži* (v Horjulu; $\varphi < \partial$ radi *r*; končne mediae so v tem narečju zvén ohranile); *rš*, *řži* (goriški Kras); *řš*, *řži* (Črni vrh); *arš* (Bočna); *arš*, *arži* (Polzela). To menjavanje med *r* in *rə* je povzročilo, da imamo *rə* tudi tam, kjer sploh ni upravičen poleg *r*, n. pr. *rədəč* poleg *arđēč* (Bohinj); *rədəč* (Belakrajina); *arđəč* poleg *radič* (Bočna); dalje imamo poleg pravih *arjč* (Borovnica), *arja* (Polzela), *arja* (Bočna) iz *rjā*, *rjā* tudi *rjā* v *řjč* (Horjul); *řjč* (Cirkno); *řjč*, *řjnat* (Črni vrh); *řjja* (Ribnica; podaljšanje zlogove kvantitete in pred tautosilabičnim $\dot{\imath}$ asimilacija $\varphi > \partial$).

Podrobneje si moramo ogledati še besede *rđēč*, *rjāv* in pa *rumèn*. Oblak, LMS. 1890, 201 je menil, da živita v slov. *rđēč* dve prevojni varianti korena **reudh-* in sicer redukcijska stopnja (**rđēč*) in pa normalna (**rudeč*). K temu mnenju ga je navajala oblika *redezho* (namestu **erdezho*) pri Skalarju 231b in pa neutemeljeno mišljenje, da pišejo protestantski pisatelji XVI. stoletja že *erjuti*, ne pa *erđēč*. Škrabec, Cvet. X. 5. je to naziranje že zavrnil in opozoril na pisavo *erđēč* pri Dalmatinu. V skladu s tem beremo tudi pri Trubarju: *erdezhe* K 50:64; Pg 57:14b, q4b; Ps. 243a; T₈₂:67 (2×); *erdezho* T₈₁:289; *erdez* T₈₁:389; *erdez* CO:90a; Ps. 193b, 194b, 243b; K II:244; dalje prim. še: Tulščak, *ardezhi* 114a, *erdezhe* 112a; Dalmatin, Bibl.: *erdezhe* I. 16b; *erdezho* I. 120b (2×); *erdez* II. 1b; *erdezhi* I. 98b (2×); *erdez* I. 16b, 158b, 159b; *erdez* I. 52a itd.; Krelj: *ardez* 21b. Glede oblike *rjāv* pa prim. pri Trubarju: *eryāuu* T₈₁:319 in *faerāuu* K II.:278. V XVI. stoletju imamo torej *arđēč*, *arjōū*. Ko je moderna vokalna redukcija skrčila $\ddot{u} > \partial$, je tudi prvotni *rumèn* > *rəmèn*, prim. proti *rumen* Dalm. Bibl. II. 1b že pri Krelju reducirani *romeno* 2b poleg

rumeno 88a (gl. Ramovš, Afsl Ph. 37, 163) in dialektično imamo *ræmen* v *ràmæn* (Guštanj), *ræména* (Cirkno), *ràmæn* (Polzela), *ræmen* (Postojna); *ræmèn* je moglo slednjič dati *rmèn* (enozložno) in iz tega se je razvilo *řmèn*, *ørnèn*, prim. *rmè'n* (Postojna), *ørnžen* (Borovnica, Bohinj), *qrmžen* (Črni vrh) in *òrmèn* < **ørnèn* (Poljane). Ker sta tako vsled moderne vokalne redukcije dobila *rdèč* in *rumèn* v začetku besede isti glas, starejši pisatelji pa so pisali *erdeč* in *rumen*, so mogli poznejši pisci priti tudi do pisave *rudeč* in *ermen*, prim. *redezho* pri Skalarju, pisano na podlagi govorenega *ræmèn*; Rogerij, PE. II.: *rudézhi* 151; *rudézho* 289; *rudezhofst* 102; *rumenu* I. 186; *rumenih* II. 112; *ruménimu* II. 9; *redezhi* II. 81 (brati je povsod *r*, *ør*, *rə*, kakor že zahtevajo sosednji glasovi); Japelj, SP. I.: *rudežhim* 280; *rudežho* 162; Pohlin: *ermene* Opr. 296; Japelj, SP. I.: *rùjá* 36, *rùja* 42.

Popolnoma novega izvora pa je *r* v besedah *rjúti*, *rjóvem* (steksl. *rjuti*, *řevq* poleg *ruti*, *rovq*) in *rjúha*. V tistem času, ko je *rdèč*, *rjáv* prešlo v *rdèč*, *řřjày*, je tudi *rjúti* (dvozložno) dalo *řřjúti*, *ørjúti*, *ørjóvem* in analogični *ørjóvétí*, prim. v dialektih še vse razvojne stopnje: *řřjóvę* (Bohinj); *řřvę* (Cirkno); *řřavèt*, *řřeví* (Borovnica); *řřjóvę* (Borovnica); *ørjèt*, *ørjévęm*, *ørjúl* (nom. plur. masc.; Črni vrh); *ørjút*, *ørjévem* (Poljane); *ęrdúliti*, *ęrgúliti*, *ęrdívę* (Prekmurje) < **řjúliti*, kar je nastalo po *túliti*, *rúliti*, *hrúliti*, itd.; *ęrdívę* pa je iz *rjóvę* (glede *o* > *i*, *ř* prim. *tiváriř*, na *pđusido*, gl. Pável, 7); dalje prim. *ęrjúha* (Črni vrh); *rjúha*, *ørjúha* (Borovnica). Iz starejših piscev prim. pri Trubarju; *erieuem* Ps. 45b, 74a; *erieuę* T₈₁:401; *eriulli* Ps. 133b; po sedanjiku imamo stvorjen particip *eriozh* Pg 57:ff2a; poleg *ryuzh* Pg 57:cc 2b; Dalmatin, Bibl.: *erjove* II. 111a; *érjove* (napačno nam. *ěrjove*) II. 111a; *erjovò* II. 7a; *erjovo* II. 28a; *erjuli* II. 7a, 54a; *erjule* II. 146a; *erjul* II. 7a. 107b (2×), 110a, b. Kreljeve oblike *ruiovi* 78b, *ruiuvi* 17a so naslonjene na inf. *rúti*; Rogerijeve *rjvuli* II. 499 in *rijul* II. 629 je brati *rjuli*, *rjul*.

Imp. *rcè* se je pravilno razvilo v *rcì* (enozložno) ozir. *řcì*, *ørçì* in pod vplivom prezenta tudi še v *ræçì* prim. Dalm. Bibl. *nerici* I. 330b, za kar bi pričakovali pravzaprav **nerci* (dvozložno).

2. Na koncu besede je po onemitvi reduciranega vokala ostal *r* naprej konzonantičen in se je šele pozneje vokaliziral: *bratrə* > **bratr* (enozložno), **bratr*, *brátər* prim. *bratar* (Rezija), *brátər* (rožanska dolina na Koroškem); književni in navadni dial. *brat* je rezultat disimilacije *r—r* > *r—∅*. Knjižna slovenščina piše *-er*, t. j. *-ør*: *dóber*, *óster*, *bíster*

itd., prim. pri Trubarju: *dober* Art. 36bs; *moder* Art. 29a; Pav. 5b; Krelj: *dobar* 3a itd.

3. Praslovanske skupine *tr̥t*, *tr̥rt*, *tr̥at*, *tr̥t* (prim. Miklošič, Gram. I. 304, 326; Vondrák, Slav. Gram. I. 331; Škrabec, Cvet. IV. 1—8; 10; Štrekelj, Levč. prav. 5—15) so se zlile v slovenščini v enostavni *tr̥t*, ki je na slovenskem vzhodu in severu še do danes ostal, na jugu in zapadu pa se je pred *r* razvil reduciran vokal, ki se je deloma ojačil v polnega. Književna slovenščina piše skupino *tr̥t* v obliki *trt*. V brižinskih spomenikih beremo pa *zemirt* II. 14, *mirzcih* II. 18; trikrat imamo pisano samo *-r-*: *mrzna* II. 50; *raztrgachu* II. 103; *mrtuim* III. 58; nenavadno je, da je *r* opisan z *r + vokal*: *creztu* I. 3, 20; *criſken* I. 13; *zridze* III. 64; *priuuae* II. 30, tako še v listini iz l. 1200: *Treztoniz* (Zahn, UB.), gl. Vondrák, Fris. pam. 35 in še pri Stapletonu: *potriplene* 52 (2×), *priviga* 56; Trubarjev *fatril* = *zatrl̥* si je razlagati drugače, gl. spodaj. Radi *-re-*, *-ri-* še ni treba reči, da slonita na *-r̥-* cerkvenoslovanske predloge; v tej dobi je ono slovensko narečje, ki je zapisano v brižinskih spomenikih, govorilo *r̥*, ki je piscu pri transkribiranju glasu delal težave; odtod različna pisava: *ir*, *re*, *ri*, *r*. Isto velja za Stapletona in prim. še stiški rokopis iz sredine XV. stoletja: *karſt* I. 6; II. 6; *ſmerti* 2; *hodbyrnuill* dod. k II.; *obrny* IV. 14 ali celovski rokopis: *martaw*, *martwech*, *mortwe*.

Pri protestanskih pisateljih pa imamo *tr̥t* pisano takole; pri Trubarju: *terne* K 50: B 1a; *derſhati* K 50: 125 (2×), *dershe* Art. 13b, *derſhali* K II: 28; *ſmerti* Art. 11b; *ſmertnih* Art. 12a; *ferdi* (III. sg. prez.) Art. 13b; CO: 5a; *ferda* (gen. sg.) K II: 105; *reſderli* Art. 15b; *umerl* Art. 30a; *mertua* CO: 6a; *mertuice* Pav. 11a; *terdi* (III. sg. prez.) Art. 30a; *poterdil* CO: 2b; *faterli* Art. 55a; *ſterl* CO: 6b; *terlyzo* CO: 107b; *terpi* CO: 2a; *ſerce* CO: 15b; *fern* CO: 115b; *zhernimi* Pav. 7a, 16b; *ſmerdezhi* Pav. 16b; *kerſt* K II: 20; *ſterniszhe* T₈₁: 67 itd. Obliko *fatril* K II: 143 (gl. gori *ſterl*) je najbrž brati, če že ni navadna tiskovna napaka, kot *zãtril̥*, kjer bi bil *i* iz nenaglašenega *ê*, t. j. beseda bi bila tvorjena na podlagi inf. *zatr̥éti*. Pod poudarkom beremo že pri Trubarju poleg običajnega *er* pogosto *ar*: *ſmarti* T₅₇: 235; *varsheio* T₅₇: 326; *iſtargati* R 58: K IVa. Skoro izključno pa piše Trubar *ar* za glasovoma *k* in *g*, prim.: *karuau* K 50: 27; *gardim* K 50: 119; *gardo* K 55: F 2b; *gardiga* K 55: L 7b; Pg 57: h 3a, n 1a, n 3a, p 1b; *gardu* Pg 57: 12b; *garda* Pg 57: m 2b, o 4a, p 1b; *garli* K₅₅: E 3b; *garla* T₅₇: 126, 219; R₅₈: L IVa; CO:

144b; *garlu* CO: 45b; 154b; *garliza* R₅₈: bIIb; *garlyzo* Ps. 134bs; *garlici* R₅₈: bIIa; *garlice* Ps. 134b; *garmenem* Pg 57: y4b; *garmena* T₅₇: 102; *fagarmelu* T₅₇: 300; *garmu* T₅₇: 137, 236; *karmo* K₅₅: L5a; Ps. 259b, 260 a; R₅₈: LIVa; *kardelu* T₅₇: 21 (2×), 188 (2×), 208, 291; R₅₈: SIIIb; V ivb; CO: 37a, 76a; *kardelce* CO: 26a, 37b, 77a, 78a; *gard* R₅₈: GIVa; JIIIa; MIIb; MIIIa; OIb; RIb (2×) YIa (2×); CO: 9a, 26a (2×), 27a, 30b, 53a (2×), 58b (2×), 72a itd. itd. Pisava *ker-*, *ger-* je redka: *gerdiga* K₅₀: 127; *gerde* Pav. 39b; *keruauiga* K₅₀: 184; *keruau* Pg 57: o1b, p3a, ff1b; *kerdelu* T₅₇: 21 (2×), 108 (2×); *gerliz* T₅₇: 163; *kermo* A 50: 23. V istem razmerju kot pri Trubarju beremo za *r* pri Tulščaku: *smert* 7b, *terdnu* 8b, *obdershati* 8b, *sernu* 20b, *seruce* 47b; dalje *neomarsne* 129b, *obarni* 130a in *garmi* 115a, *garmade* 118a, *gardu* 4a, *kardella* 1b, *kardellu* 8a, *kardelce* 8a itd. poleg *germi* b VIIIb, 114b. Krelj piše, kakor za *ə* navadno *à*, večinoma *àr*: *pàrstom* 2b; *fàrce* 6a, 11a, 13a; *zhàrke* 6b, *zhàrkom* 7a; *fàrdio* 11a (2×), *fàrd* 17a, *fàrdito* 12a; *fmàrdezh* 18a; *tàrka* 18a; *fàrsheni* 44a; *kàrdelce* 18b; *gàrla* 20a, *kàrst* 6a itd., redkeje *èr*: *potèrdili* 2b; *savèrgli* 3b; *pèrfi* 3b, *pèrfih* 4a; *mèrtve* 4a, *gèrdò* 18a itd. Dalmatin sledi v svojih prvih delih Trubarju, v Bibliji pa rabi navadno *èr*, za *k* in *g* pa *àr*: *zhèrvje* I. 1bs, 5a; *zhèrvé* I. 1b (3×); II. 108a; *pèrft* I. 3a; *pèrfty* I. 2a; *vèrt* I. 2a; *smèrt* I. 3a; *mèrmra* I. 44as itd.; *kàrvne* II. 112a; *gàrvhi* I. 4a; *gàrlizo* I. 9b; *kardella* I. 19a (4×); *fkàrby* (III. sg. prez.) I. 12as; *kàrme* I. 15a itd. poleg *fkèrb* I. 12b itd. Enako ima Bohorič navadno *èr*: *tèrst* 54, *mèrlizh* 57, *vèrba* 59, tupatam tudi *àr*: *smàrt* 59, *fkàrbjo* 7, *fkàrbi* 13 in *garmi* 13.

Ker imamo v XVI. stoletju za prvotni *r* pisano *er*, *ar*, *èr*, *àr* (or imamo le tupatam in je najbrž povsod le pomotoma pisan ali tiskan, n. pr. v celovškem rokopisu *mortve*, pri Trubarju: *korszanski* T₆₀: 22a; *gordih* Art. 55b; *ogordena* T₈₁: 125; Stapleton: *uorsheio* 56; Skalar: *okoruauiti*; Kastelec: *fòrzhnu* 288; Rogerij: *korvy* II. 528; vinogr. zak. l. 1582.: *poruo* 24), je Oblak LMS. 1889, 140 menil, da imamo v tej dobi še čisti zlogotvorni *r*, čemur iz sledečega sklepanja ne morem pritrditi. Današnji govor na Raščici, Trubarjevem rojstnem kraju, ima za prvotni dolgi *ř* diftong *àr*, ki je kot celota dolg, vsak njegov sestavni element zase pa je kratek, gl. o teh takozvanih, „kratkih“ diftongih pri Brochu, Slav. Phon. § 211, 224. V nenaglašanih zlogih govore na Raščici danes *r* ali pa *ř*. Opazili pa smo pri Trubarju posebnost, da

je za *kr*, *gr* pisal, lahko rečemo strogo dosledno, *kar-*, *gar-*. Ta doslednost nas prisili k mnenju, da se je v XVI. stol. na Raščici zares tudi govorilo *gàrt*, *gàrm* itd.; ker pa imamo v tem govoru še danes *gr̥dù*, *gr̥mùjē*, moramo Trubarjevo *gardu*; *garmouie* T₈₂: 252 in pod. smatrati za analogično pisano po *gàrt*, *gàrm*. Dalje smo v naglašanih zlogih večkrat opazili *ar*, ki ga imamo danes na Raščici povsod pod naglasom: *pàrst*, *tàrdnə*, *umàru*, *utàrga*, *prədàrlu*, *smàrt*, *vàrzēm* itd. Moremo torej povsem opravičeno trditi, da imamo v XVI. stol. za prvotni \bar{r} že skupino: vokalični element + konzonantični *r*. Ta vokalični element je bil reducirani vokal ə (e ; pri Krelju g), ki je za velarnimi zaporniki *k* in *g* po asimilaciji že prešel preko q v čisti *a*, kar se je kmalu po XVI. stol. dogodilo tudi v poudarjenih, t. j. intenzivno izgovorjenih zlogih. V nenaglašanih zlogih pa imamo, kakor še danes, *r* ali r .

Enako najdemo za \check{r} pri poznejših pisateljih *er*, *ar*, redkeje *àr*, *èr*, slednje predvsem pri Japlju pod Dalmatinovim vplivom, prim. Skalar; *perui* 1b, *smert* 2b, *terd* 78a, *karuaui* 72a, *keruauē* 70b; Sommaripa: *skerbite* 101b; *smerti* 103b; 104a, 107a; *martue* 104a, *merteu* 104a, 107b, *farzà* 104b, 108b; Stapleton: *dershol* 19; *ternam* 13; *peifih* 61; *skarbio* 13; *darshol* 45; *karst* 5; Kastelec: *smèrtno* 7; *kèrvav* 19; *saversi* 2; *fercé* 9; *tarpéti* 47; *marlizha* 161; Rogerij: *terdu* 3, *poterdet* 4, *sèrna* 25, *smèrt* 26, *karstnika* 525, *karshanski* 159 v PE. II.; Japelj SP. I.: *pervi* 2, *terdú* 51, *zhetèrti* 4, *dèrshal* 9, *vmèrl* 213, *pèrvi* 343, *gèrm* 226, *ogèrnen* 784, *gàrmèti* 254, *kardèlu* 405, 526, 527 (3×) itd. Z ozirom na reflekse v današnjih narečjih moremo določiti za starejše pisatelje tale izgovor: 1. pod poudarkom imamo „kratek“ diftong ər pri Dolenjcih (Trubar, Dalmatin, Tulščak, Znojilšek); deloma že prehod v *qr*, za *k-*, *g-* pa *ar*; pri Gorenjcih imamo ər , pri Krelju *qr*. Ta diftong je pri rastoči intonaciji poudarjen na sonantičnem, pri padajoči intonaciji pa na vokaličnem elementu, prim. v Borovnici: *bàrcat*, *gàrlu*, *čàrn*, *dàrgut*, *dàrva*, *watàrpūt*, — *pàrst*, *tàrt*, *žàrt*, *sàrp*, *kàrē* itd. 2. v nenaglašanih zlogu je *r* ali r . Dalje je treba še pomniti, da se more barva reduciranega vokala v našem diftongu menjavati pod vplivom sosednjih glasov (asimilacije), včasih pa tudi individualno; kot primer navedem izgovor besede *umr̥t*, kakor sem si jo zapisal v istem narečju (na Bledu): *umèru*, *um̥ru*, *um̥rle*, *pom̥rle*, *umàruca*; (v Bohinju): *čèrn*, *pr̥t̥p*, *p̥ruva*, *zàrna*.

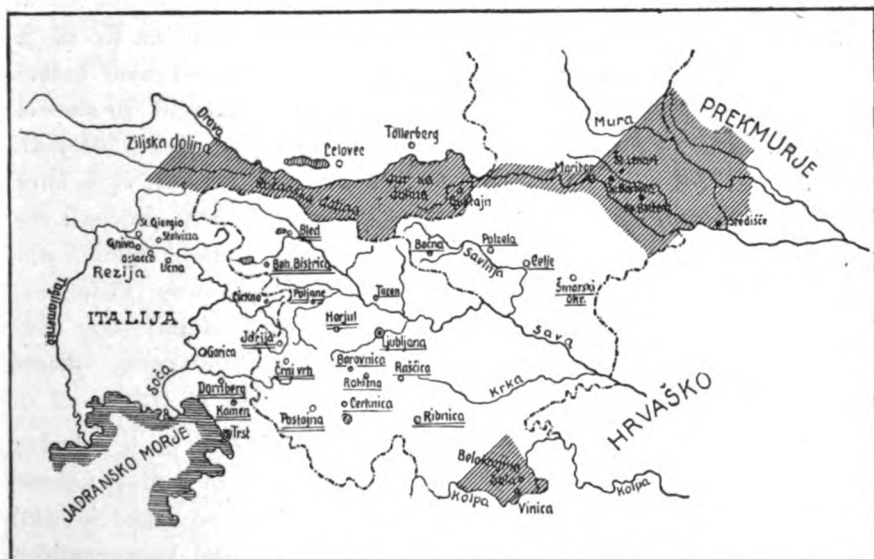
V današnjih slovenskih narečjih se je čisti *r* ohranil na vzhodu, severu in deloma v Belikrajini; drugod se je pred *r*, posebno pod poudarkom, razvil reducirani vokal in zlasti na Dolenjskem in v vzhodnem delu Notranjskega imamo v naglašениh zlogih *ar* proti *r*, *r̥*-, *ər* nenaglašениh zlogov. V narečjih je *r* različnobarven, z barvo vokalov *o*, *i* in *u*. O artikulaciji vokaličnih sonantov gl. Baudouin de Courtenay; Idg. Forsch. 25, 77 sl. Tu naj navedem samo še nekatere posebnosti. V govorih Cirknega, Postojne, Logatca in Črnega vrha, kjer imamo za *r̥* navadno *or* ali *r̥^o* (Cirkno) ali pa *gr*, najdemo v nekaterih besedah izključno *r̥o*, prim. *dr̥wa*, *gr̥m*, *hr̥pt*, *mr̥wa*, *pr̥va* (Cirkno); *dr̥va*, *mr̥va* (Postojna, Logatec, Črni vrh); primeri nam kažejo, da je *r̥* > *ro* le neposredno pred labialom. V tem refleksu ne moremo videti kake reminiscence na prvotni *r̥*, ker so gori naštete besede imele prvotno *r̥*, *r̥* in *ər*. Razložiti si moremo *r̥o* le tako, da je *r* pred labialom se labializiral v *r̥^o* in da je nato nastopilo olajševanje artikuliranja kompliciranega glasu *r̥^o*, pri čemer so artikulacije za *r* in one za *o*, namestu da bi nastopile istočasno, se druga za drugo vrstile, kar je povzročilo razpad v *r + o*.*) Isto velja tudi za postanek *or* < *r̥* v Cirknem, le da je različna intonacija in intenzivnost poudarka stvorila iz *r̥^o* tu *or*, tam *ro*. Ta srednji štadij tega procesa vidimo še jako jasno v govoru Sel v Belikrajini, kjer glas *r̥^u* še ni razpadel v *ru* ozir. *ur*, marveč je še na posredovalni stopnji *r̥^u* (reducirani vokal ima barvo vokala *u*, torej *ʷ*, ki pa ga tu radi enostavnosti transkribiram z *ə*); ta *r̥^u* je pri padajoči intonaciji poudarjen na prvem, pri rastoči pa na drugem reduciranem vokalu, prim. *z̥r̥ne* (Plet. *z̥r̥nje*); *k̥r̥f* (Plet. *k̥r̥v*; štok. *k̥r̥v*, *k̥r̥vi*); *g̥r̥mak* (Plet. *g̥r̥mak*; štok. *g̥r̥mik*); *b̥r̥ki* (Plet. *b̥r̥k*; štok. *b̥r̥k*, plur. *b̥r̥ci*); *t̥r̥ce*, prim. *t̥t̥je*, v Dolnjem Suhorju in Tanči gori; *č̥r̥n* prim. štok. *č̥r̥n* in gl. Belić, Akc. stud. 16, 113); *m̥r̥zlo* (Plet. *m̥r̥zəl* in gl. Belić, o. m. 37); *m̥r̥tof* (Plet. *m̥r̥tav*, štok. *m̥r̥tav* in gl. Valjavec, Rad 132, 116) itd. Mogoče je še, da se oblike *dr̥va*, *mr̥va*, v Črnem vrhu, Logatcu in Postojni, kjer drugače ni v rabi glas *r̥^o*, analogične po gen. plur. *mr̥v̥a*, *dr̥v̥a* in po *mr̥v̥ca*, ki so nastale drugače in bomo o njih še posebe govorili.

*) Prim. Baudouin de Courtenay, o. m. 81: „Zu den für eine Liquida oder eine Nasalis nötigen Arbeiten gesellen sich — im Falle eines „Sonantentums“ oder Silbenbildung — diejenigen Arbeiten der ganzen Mundhöhle, von welchen die Hervorbringung dieses oder jenes Vokals (v našem slučaju *o*) abhängig ist“.

Pri Slovencih v Benečiji (nad Tarcentom) govore *garim*, *tarin* in Baudouin de Courtenay o. m. 84, meni, da se je prvotni \hat{r} razcepil v *ar*; verjetneje se mi zdi, da so te oblike nastale takole: $\hat{g}r\hat{m}$, $\hat{t}r\hat{n}$ > *garm*, *tarn*, (enozložno) in po cas. obl. *gar-ma*, *tar-na* v *garm̩*, *tar̩* (dvozložno), kjer se je iz η , η razvil sekundarni reducirani vokal, ki je pravilno v tem govoru prešel v *i*; *tarin* je po tem popolnoma jasna oblika, ne pa *garim*, ker pričakujemo *garim*, ki najbrže eksistira in je pri Baudouinu de C. le pomotoma napačno naglašena. Glede današnjih rezijanskih refleksov za *r* prim. Baudouin de C., Opyt fon. rez. gov. § 143—146: *ar* (Gniva, Lipovac, Sul Prato), *er* (Oseacco, Stolvizza), *er*, *ir* (St. Giorgio, Uceca); v sosesčini labialov imamo pogosto razpad r^o > *or*: *wòrt*, *wòrh*, *umòrta*, *umór*, in celo še: *wùrh*, *wùrca*.

Ona slovenska narečja, ki poznajo preglas $a > \epsilon$ za palatali, gl. Ramovš, Afsl Ph. 37, 319, in imajo za *r* danes *ar*, preglašajo tudi $ar > \epsilon r$ pri danih pogojih: *čèrn*, *žèrt*, *pažèru* (Borovnica).

Za boljši pregled podajam sledečo karto.*)

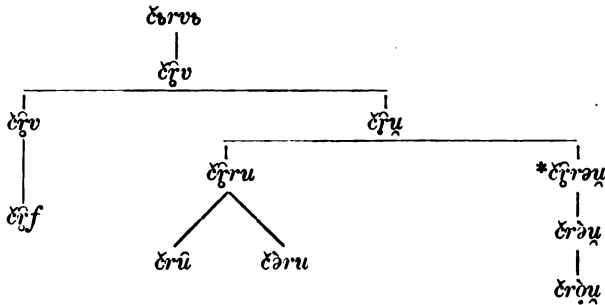

Enkrat podčrtani kraji imajo *ar* v naglašanih, *r* v nenaglašanih zlogih; dvakrat podčrtani imajo v naglašanih *er*, v nenaglašanih *er*, *r*, *r*; na začrtanem osemilju imajo naglašeni in nenaglašeni zlogi *r*, *r*. Glede drugih krajev gl. v tekstu.

*) Karta podaja napačno *Uena* namesto *Uceca*.

Natančneje si moramo še ogledati skupino *tr̥av̥*; semkaj spadajo: *br̥av̥no* > *b̥r̥vno*, *br̥ūno*, pri Trubarju in Dalmatinu *brunu*; *br̥av̥* > *b̥r̥v*; *č̥r̥av̥* > *č̥r̥v*; *dr̥av̥*, gen. plur. > *dr̥v*; *kr̥av̥* > *k̥r̥v*; *mr̥av̥ca* > *m̥r̥vca*; *obr̥av̥* > *obr̥v*; *ostr̥av̥* > *ost̥r̥v*, *st̥r̥v*; **pr̥av̥* (gl. Zubaty, Sb. filol. III. 219) > *st̥opr̥v* prim. EDP. *stoperu* 138, *stuperu* 174, 175; z naslonitvijo na adv. *pr̥av̥* je nastalo *st̥opr̥av* prim. Trubar: *stuprou* Art. 33b, 35a, 42b (2×), 45b, 49a itd.; *stoprou* Dalm. Bibl. II. 106a; Krelj: *stuprav* 2b, 14a, 18b itd.; *stupru* pri Trubarju, Art. 19b je najbrž le tiskovna napaka; prim. še češ. dial. *tepr̥av̥*; dalje *post̥rav̥* > *post̥r̥v*; *vr̥av̥* > *v̥r̥v*. Oblika *ž̥r̥v* ne pride v poštev, ker je tako pisana le na podlagi razmerja vzhodno-slovenskega dial. *ž̥r̥f*, *k̥r̥f* h književnemu *kr̥v*, pri čemer pa je *-f* v *ž̥r̥f* iz prvotnega *-h*, prim. *ž̥r̥h* (iz stvn. *sarch*). K temu prim. iz starejše dobe: *zheru* K₅₀: 76; Ps. 46a; T₈₂: 177 (2×), 178; *zheruu* T₅₇: 127 (3×); Art. 43a; *zherv* Tulšćak 70b; Znojilšek 65; Dalmatin Bibl. II. 105b; *zh̥r̥vu* Rogerij PE. II. 225; *ueruu* T₅₇: 57s; *veruu* T₈₂: 317; *v̥r̥v* Dalm. Bibl. II. 5as, 13b. Trubarjevo *verf* T₅₇: 227s, v stavku: *koker ena kamela oli Naueska verf skuš̥i iglena vushefa teshku gre*, je za njegov govor zagonetka; treba pa je opozoriti na to, da je beseda tu v rabi kot izraz mornarskega jezika in jo ima Trubar najbrž posredno ali neposredno iz hrvaškega primorja. V narečjih so sledeče oblike v rabi: *č̥ru*, *b̥ru*, *ob̥ru* (t. j. *č̥r̥ru*; Horjul); *č̥ru*, *b̥ru* (Postojna); *v̥r̥u* (Bohinj); *b̥ru*, *v̥ru*, *č̥ru* (Borovnica; Raščica; Rezija); *č̥ru*, *b̥ru* (Polzela); *b̥ru* (ziljska dolina); *č̥ru*, *b̥ru* (Töllerberg); *č̥ru* (Bočna); *č̥ru* poleg *č̥ru* (goriški srednji Kras); *k̥ru* (Preloka v Belikrajini); *d̥ru* (Doljni Suhor); *kr̥u* (nom. sing. Horjul); *č̥ru*, *b̥ru*, *dr̥u* (Postojna); *č̥ru*, *v̥ru*, *abr̥u* (Črni vrh); *č̥ru* (Studeno pri Postojni); *č̥r̥f*, *obr̥f* (Slovenske gorice); *č̥r̥f*, *b̥r̥f* (Šmarski okraj na Štajerskem). Imamo torej tele oblike: *č̥ru*, *č̥ru*, *č̥ru*, **č̥ru*, *č̥ru*, *č̥ru*, *č̥ru* in *č̥r̥f*.

Prvotno *č̥r̥v̥* je dalo v slovenščini najprej *č̥ru*, ki je izhodna oblika za vse druge. Dentolabialni spirant *-v* sprva ni doživel nobene izpremembe. To obliko so narečja različno razvijala; po nekod je ostal *r* zlogotvoren in je *-v* se izpremenil, drugod je *r* postal konzonantičen in je vstopil pred *u* < *v* sekundarni nositelj zloga *a*, ki je popolnoma pravilno kot vsak nenaglašeni ali kratko naglašeni *a* pred istozložnim *u* prešel v *o*. Razvoj je torej v celoti ta-le:

Na isti način se je v drugi gori označeni skupini od XVI. stoletja sem razvijal *umřu* < *umřl* prim. pri Trubarju *vmerl* K₅₀: 119, 231 itd. ki je po svoji končni glasovni skupini popolnoma enak obliki *čřu*; tako imamo tudi tu: *umàru* (Postojna); *požàru* (Horjul); *drù*, *umrù* (okolica Postojne), *umàru* (Borovnica), *umròu* (Črni vrh).

Bodi še pripomnjeno, da se glasi gen. sing. samostalnika *kri* (knjiž.-slov. *krvì*) v Poljanah in v Črnem vrhu *krèvi* ozir. *krèvi*, loc. sing. (knjiž.-slov. *krvì*) pa v Poljanah *krèu*, v Črnem vrhu *krèi*. Obe obliki sta nastali iz *krivì* ozir. *krivì*, ki sta stvarjeni po nom. sing. *kri* in v XVI. stol. v splošni rabi, gl. Oblak, Afsl Ph. 13, 45; *krivì* je v teh govorih popolnoma zakonito dalo preko *krèvi* današnje oblike (k naglasnemu razvoju $_ \grave{ } > _ \grave{ } _$ gl. Ramovš, Afsl Ph. 37, 151 sl.), loc. *krivì* pa preko *krèvi* obliko *krèvi* (prim. *mlatič* > *mlàtč*), na kar se je kratki končni *-i* reduciral (*krèv*, *krèu*) ozir. v Črnem vrhu je *-v-* pred nenačlenim *i* prešel v *i* in pozneje onemel (prim. v prekmurščini *iloičca* < *ilovica* in gl. še Pável, str. 137 in za gornjo sorbščino pri Miklošiču, Gram. I: 564), in kakor imamo *sinòi*, *krái*, *zapòit* iz *sinovi*, *kravi*, *zapovid-zapovéd*, tako tudi *krèi* < *krèvi*, gl. še Baudouin de Courtenay Afsl Ph. 7, 393. Ravno tako pričakujemo za Črni vrh v gen. sing. samostalnika *vrv* obliko **vrèvi*, v loc. sing. **vrèi*; imamo pa *vrèvi*, *vrèu* po nom. sing. *vròu*.

Glede oblike *bruzda* nam. *brzda*, prim. Dalm. Bibl. acc. plur. *brusde* I. 216a; II. 15a, 78b; *brusde* II. 73b; pri Japlju: nom. sing. *brusdá* Prid. II. 272, iz česar je tudi prekmursko *brozdé* (nenaglašeni *u* > *o*, prim. *jonák*, *dogé* itd.) gl. pri Škrabcu, Cvetje XII., 5 (kontaminacija: *brzdà* × *uzdà* : *bruzdà*). Popraviti je pri tem mnenje Bernekerja, Et. Wrtb. s. v., ki tolmači prekmursko *brozda* kot izposojenko iz maloruščine.

Fr. Ramovš.

По илирским траговима.

1. Cres.

О имену овога острва писао је П. Скок у *Glasn. zem. muz.* XXIX, 126, 139⁹⁹, 101. Он полази од клас. *Cresī* (Plin. III 140), *Κρέψα* (Ptol. III 16, 13), па изводи хрв. *Cris* (Ак. Rječn. I 881), *Cres* (екавскочакавски) из италијанскога *Cherso* са прелазом *ker* — > *cré* — као у *crikva*, *crekva* из ствнем. *kirihha*; за непосредни извор итал. облика претпоставља вулгарнолатински **Cressum* према документованим клас. облицима *Κρέψα*, *Cresī*, од којих је потоњи псеудокласични локатив настао од *Κρέψα* са *x* (*cs*) место *ps*, као н. пр. *icse* место *ipse* код Светонија.

И ако у чакавскоме група *čr-* остаје, због познога преласа *č* у *c* у преском дијалекту могло би се полазити и од **črěsъ*. То је урадио М. Тентор, *Archiv f. slav. Phil.* XXX, 189, доводећи *Cres* у везу са старослов. *črěsъ*. Но та се етимологија не може одржати, јер се никако не обазире на клас. *Κρέψα*, *Cresī*. Због тога ју је Скок, са потпуним правом, и одбацио. Али је исто тако невероватно изводити **Crěsъ* из **Čersъ* с првом палатализацијом из итал. *Cherso*, јер је овај облик, како ћемо одмах видети, узет из домаћег романскога језика источне јадранске обале и то тек у млетачко доба. Да је итал. *Cherso* доиста старороманскога порекла показује *k*, које се сачувало пред палаталним вокалом *e*, упор. вељ. *káina* = лат. *cena*; а да је узет у млетачко доба произлази из *s* у итал. *Cherso* према Птоlemeјеву *Κρέψα*. Група *ps* сачувала се, како је познато, у домаћем старороманском језику (упор. дубр. *kapra* = лат. *capra* Bartoli, *Das Dalmatische* II § 401), па се за то *Cherso* место очекиваног **Kerpsō* може протумачити једино познијим утицајем млетачкога дијалекта, у којем је проведена асимилација *ps* > *ss*, упор. лат. *capsum* > млет. *casso*, *lapsana* > *lassana* и т. д. Због тих хронолошких разлога не може се, дакле, изводити хрв. *Cres*, *Cris* из **Črěsъ* од познога облика *Cherso*, а и облик **Crěsъ*, од којег полази Скок, не би био ранији од првога милениума наше ере. Најзад, никако не могу да разумем Скокову тврдњу да је *Cher-* у итал. *Cherso* нова фаза влат. **Cre-*

од клас. *Krēψa*. Док уважени загребачки романиста не објасни тај — по њему романски! — прелаз *Ker-* у *Kre-*, мораћу да и у том оспорим тачност његова резултата, јер не води рачуна о тој фонетској тешкоћи.

Јасно је да ћу се, уза све то, морати држати његова споја имена острва Цреса. Али се мора, пре свега, исправити његова серија *Krēψa* — **Cressum* — *Cherso* — **Cersъ* — **Crēsъ* — *Cres, Cris*. Асимилација *ps* > *ss*, како смо видели, није прешла јадранско море, па, због тога, отпада супонирани облик **Cressum*, који би, уосталом, дао итал. **Cresso*, хрв. **Kris*, **Kres*. Због тога се разлога мора уметнути пред итал. *Cherso* староромански облик **Kerpsō*. А и закључни део Скокових извода, да је итал. *Cherso* темељ прајслов. **Cersъ* > **Crēsъ* не стоји из разлога, које сам већ поменуо. Остаје још да се објасни метатеза у прелазу клас. *Krēψa* > итал. *Cherso* (= дакм. **Kerpsō*), чија је висока старост довољно утврђена прајслов. именом овога острва: **Čersъ* — нчак. *Cres, Cris*, из стчак. **Čres*, **Čris*, слов. *Čres*.

Видели смо да итал. *Cherso* заступа ранији домаћи староромански облик **Kerpsō-*. И слов. облици имена тога острва, слов. *Čres*, хрв. *Cres, Cris* претпостављају прајслов. **Kerpsъ*. Будући да старороманске далматске речи, сачуване у нашим приморским дијалектима не показују слов. промену *k* > *č* пред палаталима (упор. дубр. *kimak* према лат. *cinice-*, *kapula* лат. *capulla* и т. д.), то прелаз *k* > *č* у *Črēsъ*, (слов. *Čres*, хрв. *Cres, Cris*) упућује на закључак, да је ово име острва узето у прајслов. врло *рано*, упор. буг. *čeréša, čerésna, čeréšna*, из **črēs* — као и буг. *crěša*, па српхрв. *črěšna* (Mon. Serb. 95), *črěšnja*, слов. *črěšnja* са *k* > *č* према дубр. *kriješva, kriješa* од дакм. *kris* (лат. *cerasia*) Verneker, (Slav. Etym. Wb. 149). То се мора држати пред очима при просуђивању словенске асимилације *ps* > *s* у **Črēsъ* из *Kerpsō-*, коју находим и у хрв. имену острва Осора: *Ovor*¹⁾ из

¹⁾ Итал. се *Ovor* зове *Ossero*. Да је тај млет. облик — у средњевековним документима находимо облике *Arparim, Arparenis* упор. Smičiklas, Cod. dipl. IV 207 — из хрв. *Ovor*, а не обрнуто, како то мисли Скок о. с. 126 (и бел. 105) произлази из замене *a* > *o*, која је словенска (*коноба* ис *сапаба*), а која се, ни у нашем случају, никако не да објаснити романском фонетиком. Да тим путем дође до *o* у итал. *Ossero* Скок мора да претпостави 1) промену *ps* у *us*, дакле *Aus-* од *Arp-* и 2) *ai* у *o*, *caissa* > *sova*. Ни једна од ових промена није могућа у старороманском источне јадранске обале, јер ту *ps* остаје, како смо видели, неизмењено, а исто тако и *ai*, упор. вел. *raúka* = лат. *pausa*. Познијим млетачким изговором старијег *Arpari-* било би настало једино **Assaro* или **Assero*, јер у млет. *ps* даје *ss* (*сарва* > *сава*), а не *us*. Ту промену находимо тек — у провансалском и португалском језику, упор. W. Meyer-Lübke, *Roman. Gramm. I.*

"*Ἀψορρος*, "*Ἀψωρος*, *Apsarus*, где се такође даје још констатовати дејство прасловенске тенденције, да се *ps* асимилује, као у (*v*)*osa* ,оса' из **цобнӑ* = лат. *vespa*. Тим путем долазимо, дакле, до прајслов. **Čersъ* па метатезом, као у *Albōna* > *Labynъ*, **Črěsъ* : слов. *Čres*, хрв. *Cres*, *Cris*.

Има још да се објасни прелаз *-rep-* (*Κρέψα*) у *-erp-*, које претпоставља и итал. *Cherso* и хрв. *Cres*, *Cris*, слов. *Čres*. Врло је тешко мислити на латинску метатезу те гласовне групе; на неко растварање под упливом народне етимологије не може се помишљати, јер нема никаква ослона за то тумачење.

Решење тога питања мора се тражити другим путем. Сличну промену: вокал + ликвида ∞ лиевида + вокал находим у имену грч. *Ἀλβανοί*, алб. *arber*, уз *laberí*, које је име онога дела Албаније, чији се становници зову *arber*.

G. Meyer, *Etym. Wb. der alb. Sprache* 14 мисли да *laberí* према *Ἀλβανοί* настало под упливом слов. **lāb-* из **alb-*. То није ни доказано, ни исправно. Овде нећу да залазим даље у то питање, него ћу само упозорити на ове паралеле из предсловенске и предроманске топономастике: *Tragurium*, *Τραγύριον*, *Τραγούριον* (Трогир) ∞ *Tergeste* (Трст), *Opitergium* (Oderzo) и *Tergolape* у Нориву. Под овим бих условима ја сврстао илир. **Kerps-*, **Kreps-* у серију алб. *krep* а са префиксом *š-* *škrep* ,обронак', *zgríp* ,брег' G. Meyer, *Etym. Wb. der alban. Sprache* 205. У тим је облицима, вако видимо, изостала дифтонгација *e* у *ie*, па због тога треба полазити са *e* (из *a*), које претпоставља спонтану палатализацију *a* под главним акценом, као у алб. *breke* из лат. *braca*, упор. моје *Albanorumänische Studien* I 4₁).

Тако долазимо до илирске основе **krap*. С овом је у вези и алб. *karpë*, а са *m* из *pn* у акуз. **karpem* > *karmë* ,хрид', о чему више код N. Jokl, *Sitz.-Ber. d. Akad. Wiss. Wien* 168/1, s. v., који наводи као сродне речи свнем. *schraf* ,хрид', лит. *kerpù* ,режем'.

Али много ближе него ли ове речи стоје алб. *š-krep* алпинско-романски представници предроманске основе **k/grepp* ,хрид'. Ови су остаци савуљени код J. Jud, *Bull. de dialectologie romane* III 70,

§ 458. У итал. *Ossego* стоји *e* место *o* у хрв. *Osoor*, но то не може да оспори извођење итал. *Ossego* из хрв. *Osoor*, јер је *e* правилан рефлекс постақценатскога вокала у италианском, упор. W. Meyer-Lübke o. c. I 263.

где се находи и остала литература о њима. Ту имамо **krapp* — ломб. пијем. *crap*, *crapa*, бреш. креш. *crapa*, ,balzo, gure, coccia, cranio, testa', санџрат. *carpan* ,tratto di terra non coltivabile', енгад. *схарпа* ,balzo, gure', сопраселв. *crap* ,sasso, balzo'. На исту ову основу и то облива *k/graep* — а то је и алб. *š-krēp* — своде се и алпинскоромански представници **krepp*- : белун. *crep*, ампец. *crepo*, стрев. *crep'*, *pietra*, *sasso'*, парм. *grepa*, мантов. *grepp*, тоск. *greppola* ,tartaro delle botti', берг. *greppa* ,pietra'. Праоблик са *i* — као у алб. *zgrīp* — налази се у ком. *grīp* и т. д. из **cripp* J. Jud l. c., упор. још W. Meyer-Lübke, *Roman. etym. Wb.* 4759 под **krapp*-, **krepp*, ,камен' и тамо наведену литературу.

За састав илир. *Крѣψα* према албанском и алпинскороманском **c/graēpp*- ,хрид' треба полазити од *crexi*. Како смо видели, Скок је врло убедљиво показао да је *Crexi* локал на *-i* према ранијему облику *Крѣψα*. Тако је и илир. **kreps*- према **g/krapp*- ,хрид', локал на *-s*, па би **Kreps* значило ,у стенама'. Ка *s*-лок. **Kreps*- спадају албански инструментали на *-š*: *maleš* ,о брдима', *krojš* ,о изворима' и т. д. Рекмези, *Gramm. der alb. Sprache* 95 сљ., јер се албански инструментали плурала своде, како је познато, на индоевропске локативе плурала на *-si*, као у грч. *-σι*: *ῥέοισι* (лесб.) Brugmann, *Grundriß*² II/1, 247 и д. На много распрострањеније *-su* се не може помишљати због прелаза инд.-евр. *s* у *š*, који по Н. Pedersen, *Kuhn's Zeitschr. für vergl. Sprachforschung* 36, 275 д. настаје само пред палаталним вокалима, док *s* пред непалаталним вокалима прелази у *h*. Из овога произлази, да је грч. *-σι*- локал већ из индоевропског времена, па тако отпада и Бругманово колебање l. c. 248 у питању хронологије грч. *-σι*-.

Илир.-алб. суфикс *-st*, који такође врло често долази у предроманској топономастици — упор. материале код Gelzer, *Zeitschr. für roman. Philologie* XXXVIII, 273 сл. — је контаминација алб. лок. плур. на *-š* са другим локалним суфиксом на *-t*-, о којем говори опширно Скок l. c. Овде ћу само поменути, из специфично албанскога, *verešte* ,виноград' према *verē* ,вино' Рекмези o. c. 224, јер је тај пример врло подесап да објасни илир. облик имена острва Цреса. Видели смо да и романски и словенски облици захтевају **kerps*-. Тај облик према клас. *Крѣψα* показује две различите репродукције једнога јаснога сонантскога *'š*, што неће бити зачудно, ако се помисли на непоуздану артикулацију тога страног гласа у романском. Такав илир.

* *kŕps* односи се према алб. *krepš*, у хридима, о хридима', као поменуто алб. *vrēšte* према *verε*. Другим речима, праилдир.-алб. **kræpēs-* из **kræpoisi* = грч. лок. плур. *ἄροις[ι]* добио је, по албанском акцентском закону о наглашавању претпоследњег слога, нагласак речи на слог *oi*. То је проузрочило редукцију вокала основнога слога, па тако долазимо до **kŕpeš(-t)* из **kræpēs(-t)*, као из *verε* до *v[ε]rēšt*.

Контаминацијом номинатива *Krep* са поменутиим локалом **Kŕ[e]-peš-t* даје се извести, с једне стране, данашњи алб. лок.-инстр. *krepš* из **krēpsi* — овај би облик ваљда могао бити идентичан са Плинијевим *Crexī*, које како смо пре видели, стоји место *Crepši* — а с друге стране облик **Kerps* (*Kŕps*), на који се свде и слов. *Čres*, хрв. *Cres*, *Cris* в итал. *Cherso* из ром. **Kerps*o.

2. срп. гѢрун.

Срп. *Ѣрун*, *quercus pedunculata*' наводи се у Ак. Рјечн. III 2961, 1) по Папчићу и Шудеку; због недовољних података не могу овде да наведем географско распрострањење те речи; према Рјечн. I. с. наводи се као име места у Србији у округу алексиначком и црноречком (*Горун*) и на граници крушевачкога и кнежевачкога округа (*Шупљи Горун*); за тим, у облику *ГорунѢ*, у округу ђуприскоме, и, као име врха, у округу црноречком.

Реч *Ѣрун* се налази још у румунском језику као *gorún*, *gorón*, *gorín* и значи 'позни храст' („Wintereiche“) и 'храст', упор. Tiktin, *Rumün.-deutsches Wörterbuch* 693, s. v.

О узајамном одношају међу срп. *Ѣрун* и рум. *gorún* држи се уопште, да је срп. **Ѣрун*, *Ѣрун* позајмица из румунскога, а о самом рум. називу мишљења су подељена. Miklovich, *Etym. Wb. d. slav. Sprachen* 74 ставља, колебајући се, румунску реч уз јслов. *granica* 'врста храста' и мисли да се рум. *gorún*, као рефлекс стслов. **goronъ*, даје извести из прасл. **gornъ* — из којег би настало **gornica* < јслов. *granica*, додавањем суфикса *-ica*. Како и сам аутор износи ту етимологију с највећом резервом, нећу да залазим у испрпно побијање његова мишљења.

Тиктин, који I. с. тражи такође у румунском порекло срп. *Ѣрун*, изводи рум. *gorún* из једнога влат. **gabálanus* од лат. *gabálus* 'вешала, рачваста грана'. Насупрот тој етимологији говоре и фонетски и семантични разлози. Фонетски је правилно: *g-* и *-r-* из лат. *-l-*; *-anus-a* даје правилно само *-in-ă*, упор. лат. *vet(e)ranus-a* рум. *bătrîn-ă*, па би се тиме

дао правилно протумачити завршетак једино у облику *gorîn*, које находимо уз *gorîn*. Познато је да су примери за *-in-ă* из лат. *anus-a* илузорни: рум. *alună* није из лат. *abellana* (= франц. *avelaine*), него **abellōna* Hașdeu, *Magn. Etym. Rom.* 952 као и франц. дион. *alonn*, пров. *aulona Romania* XIII 588, рум. *taîn* је из лат. *tabōnem Archiv f. lat. Lexikographie* VI 168, као и франц. *taon*, а не *tabanus* = итал. *tafano*, пров. *tavan*, портт. *tabão*, ун. *Zeitschr. für roman. Phil.* IX 512, *Romania* XX 377, Rușcariu, *Etym. Wb. d. rum. Sp.* 1720. Зато би се, полази ли се од **gabalanus*, за облик *gorîn* могла тешко претпоставити спорадична, до сада довољно необјашњена замена *in* са *in*. Али *in* је, како је познато, редован рефлекс лат. *on* у рум., а понекад находимо у рум. *în* место *in* из лат. *on*. Зато би за *gorun* морали полазити од *-on*, а за облик *gorîn* треба упоредити рум. *pârîu* 'поток', из старијега **pârînu* — о губитку *n* ун. Meyer-Lübke, *Mitteilungen des rum. Instituts in Wien*, I 11 — које је узето из алб. *përon-i*, где, дакле, имамо *în* из *on*. Но Титинов *gabalanus* не може никако да се одржи и због *o* у *go-*, јер *aba* би дало, правилним губитком интервокалнога *-b-*, једино *a*, упор. рум. *cal* 'коњ' из лат. *caballus*. Имали бисмо, дакле, **gar-*, а не *gorun*, *gorîn*.

До ових облика не бисмо дошли ни полазећи од влат. синкопиранога **gab(a)lanus*, **gab'lanus*, где би *b* пред *l* прешло у *u* као н. пр. *stab(u)lum*, *stab'lum* = рум. *staul*. Како видимо из овога примера вокализација *b* у *u* пада у време кад је довршен прелаз интервокалнога *-l-* у *-r-* (лат. *sale* > рум. *sare*, *talis*, *-e* рум. *ture* и т. д.), па би синкопа у **gabalanus* морала бити много ранија. Чак и претпоставивши серију **gablanus* **gaulanu* **gaurîn*, опет не бисмо дошли до *o* из *au*, јер би се *au* пред нагласком редуцирало у *a* по гласовном закону да секундарни дифтонги на *u* пред нагласком губе свој други саставни део, ун. *deb(i)torius* > **deutoriu* > *detoriu*, *pav(i)mentum* > **paumentu* > *pămentu*, **abellona* > **ab(e)lona* > **aulona* > *alună* Rușcariu, *Converbiri literare* XLIV, I 468.

Но **gab(a)lanus* је и семантички невероватан. Та реч би морала значити — *gabălus* има у лат. значење 'вешала, рачваста грана' — стабло са гранама рачвастим као вешала. До ове је, како видесмо фонетски немогуће етимологије дошао Титин, мислећи да јој је нашао семантичну паралелу у нвнем. *Forkeiche*, *Furkeiche*, *Forkeliche*, под претпоставком да ова имена хрasta стоје у вези са *Furk* 'виле'. То је

мишљење погрешно Међу *Fork* у нвнем. *Forkeiche* и *Furk* ,виде' нема никакве везе зато, што је *Fork* реч сродна с лат. *quercus* из **perkʷos* ,храст', гот. *fairguni* ,планина' и т. д. Hirt, *Indogermanische Forschungen* I, 479. Сем тога је и лат. *gabālus* веома слабо документовано у романским језицима. Meyer-Lübke, *Roman. etym. Wb.* 3624 има само **gabālos* ,Wurfspeer' (,сулица'), а то ће се доиста врло тешко дати семантички спојити с Тиктиновим **gabalanus*, јер он мора значити ,стабло, са рачвастим гранама, као вешала'.

Видели смо да се *gorun* наводи у српском и румунском језику, а да није ни словенскога ни латинскога порекла. Већ само то упућује на покушај да му се потражи порекло у албанском језику, и то из времена када Словени не беху још прекинули континуитет албанско-румунске језичне територије.

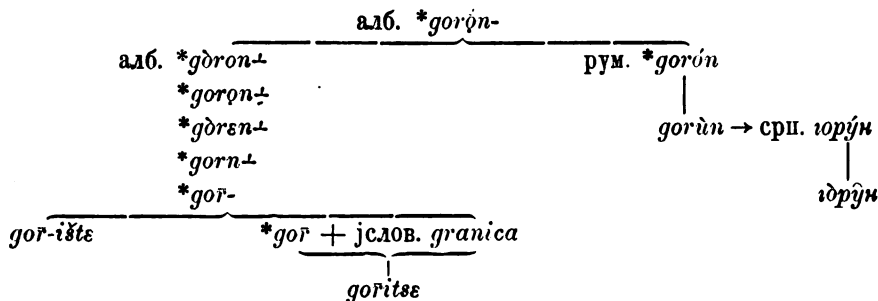
Албански облик из којег се даје лако изводити рум. облик морао би гласити **goron-i*. Овај реконструисани албански облик није нам сачуван, барем не у овој простој форми, али зато имамо локативним суфиксом проширени облик *gorište*, ,шума дивљих крушка', где је *r* = *rr* настало асимилацијом из *rn*. Тако долазимо до праоблика **gornište*. Он је сасвим правилно постао губљењем ненаглашенога *o*: алб. *pernār*, *prār* ,quercus ilex' ∞ стгрч. *πρῖνος*, нгрч. *привари*, алб. *renoj* < *rnój*, *urnój* > *roj*, ,живин' и т. д. У овом погледу су особито важни албански акуз. као н. пр. *gur* ,камен' из **gur-im-tom*. Ту видимо да се и *n*, које је постало од *-m + t*, спаја, по испадању ненаглашенога *i*, у *rn* > *r*.

Прост облик који одговара *gorište* гласи *goritse* ,крушка дивљака'. У овом облику је та реч врло распострањена на Балкану, упор. грч. *γχοριτζιά* ,pirus salicifolia', ,pirus amygdaloformis', мац. *gortsu*, *ἀπλίδι* Кав. у нгрч. Епир. *γχοριτζιά* ,крушка', *γχοριτζα*, *id.*, пелоп. *γχοριτιά*, *ἀχλάδα* ,*γχορτσο*, *ἀχλάδι* G. Meyer, *Etym. Wb. d. alb. Spr.* 127. У овим облицима пада у очи суфикс који замењује слов. *-ica*. Али ја не могу, због тога суфикса, да делим Мајерово мишљење да алб. *goritse* представља једно прајслов. **gorǫnica*, управо **gorǫnjica*, јер би та реч морала да значи ,горско стабло' (*gorǫń* ,δ ἄνω' ∞ *gora* ,гора'), а ни у једном слов. језику нема **gorǫnjica* ни у том, ни у значењу ,дивља крушка'. Напротив **gorǫnjica* значи ,горњи део од куће, горњи под', упор. Berneker, *Slav. Etym. Wb.* 239: стслов. *gorǫnica*, *ἀνάγειον*, рус. *iорница* ,Zimmer, Stube', схрв. диј. *gǫrǫnjica* ,Obergeschoß', слов. *gorǫnjica* ,Obergemach'. Сем тога ни нагласак слов. *gǫrǫńica* није истоветан с алб. *goritse*. Све

кад би претпоставили да алб. *goritse* наставља једно непознато слов. **gofhica*, морало би остати необјашњено **gor-* у алб. *gorište* 'шума дивљих крушака', јер би било потпуно невероватно замислити да се из слов. < алб. *goritse* извојила основа **gor-*. Због свега тога остаје нам једино тумачење да је алб. *goritse* праалб. **gorē* или **gorōn* (из којег је рум. *gorún*, срп. **iorún* < *iorun*) + *itse* > — слов. *-ica* и то под утицајем прајслов. **gārnicā* 'храст, дуб', о којему ће бити доцније говора. За сада хоћу само да упозорим на срп. *раница*, буг. *раница*, *рѣница*, рум. *grăniță*, *grîniță*, које су настале из **gārnicā*.

Пре но што пређем на сроднике ове врсте, казаћу неколико речи о семантичној страни мењања рум. срп. *gorun* 'храст лужник, дуб': алб. **gor(ε)n* — *gor-* у *gor-itse* 'крушка дивљака'. Морам одмах рећи да није могуће одредити, је ли *tertium comparationis* међу 'храстом' и 'дивљом крушком' њихово тврдо дрво или се овде ради о преносу имена хрстова плода на плод 'крушке дивљаке', као што праслов. *ži-rъ* (∞ *ži-ti* 'живети'), 'храна' у јслов. не значи само 'жесток', 'жир' него и 'воће' Грек, *Einleitung in d. slav. Litg.*² 115., упор. такође ирски *omne* 'храст', заправо лат. *rotum* (о томе на широко Schrader, *Reallexikon* 583). А и иначе се у индоевр. језицима врло лако мењају имена дрвећа, упор. н. пр. грч. *δρῦς* 'храст' ∞ лат. *larix* 'ариш' ∞ стслов. *drěvo* 'дрво'; нвнем. *Linde* 'липа' ∞ грч. *ἐλάτη* 'бор', грч. *φηγός* 'храст' ∞ лат. *fāgus* 'буева' и т. д.

Иза овога екскурса може се дати следећа схема за рум. *gorún*, срп. *iorun* 'храст' и алб. *gor-* из **gōron!* 'крушка дивљака':

У алб. **gorōn* — је о из *ā* као н. пр. у *matre* 'сестра' (> 'мати') ∞ лат. *māter* и т. д. Тако долазимо до праалб. **gārān-*. За *r = rr* у *gor-* се не мора полазити од овога прајезичнога *-rr-*, јер према ономе што сам пре казао *rr > r* у *gor* је настало из *-r(ō)n-*, како то јасно показује рум. срп. *gorun*.

Овај праалб. **garran-* 'храст' доводим у везу са хиберским, односно са лигурским **garr-*, **carr-* предлатинском основом сачуваном у романским језицима лигурске и хиберске територије; шпан. порт. катал. *carr-asca* 'Steineiche, Kermeseiche, Stecheiche', стфранц. *jarris* 'Stechpalme', пров. *garriga* 'Wald von Kermeseichen, Heide, Steppe', шпан. *carvallo* (< порт. *carvalho* 'gemeine Eiche'), франц. *gravelin* 'Sommereiche' Meyer-Lübke, *Roman. Etym. Wb.* 1716, о којим расправља на широко Н. Schuchard, *Zeitschrift für rom. Phil.* XXIII 198; упор. још к томе и *Krit. Jahresberichte über d. Fortschritte der roman. Phil.* VI/I 386.

Ова би се веза балканскога **gārr-* с хиберско-лигурским представницама *garr-* могла оспорити с два разлога: прво због разлике суфикса, а друго што из општих разматрања лингвистичке географије изгледа невероватно да има везе међу алб.-балк. **gārran-* (у алб. *gor-*, рум.-срп. *gorun*) с хиберско-лигурским **g/carr-*.

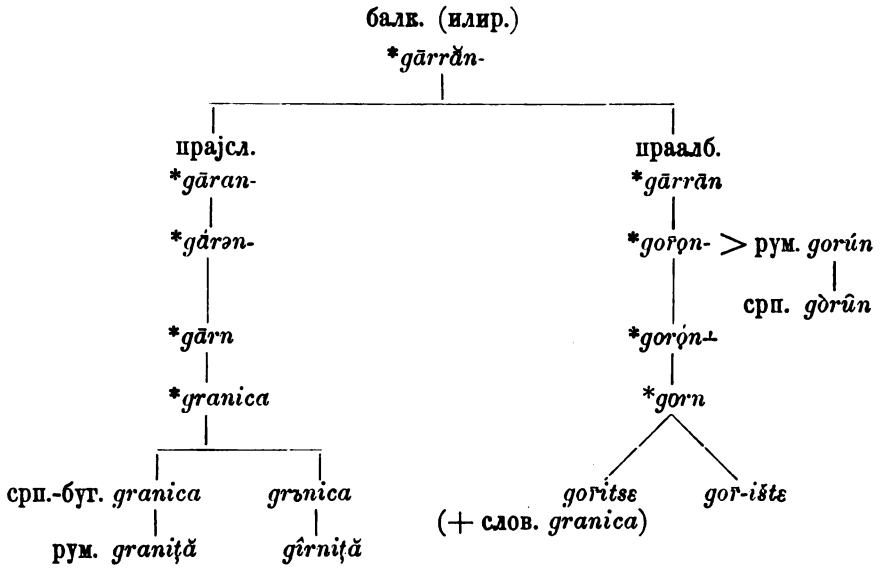
Те замерке ни из далека не вреде толико, колико се може учинити на први поглед. Ево зашто.

Са суфиксом *-anu* у алб. **gārrānu-* < **gōrōn-* < *gor* треба упоредити суфикс *-anu* у западнороманском **cassanu*, које је такођер нејасна, предлатинскога, порекла, а уза то значи 'храст, дуб', Meyer-Lübke, *Roman. Etym. Wb.* 1740: стфранц. *chasne*, нфранц. *chêne*, нпров. *casano*; упор. и грч. *κάστ-αρον* 'кестен' према јерм. *kask* 'id', где је име дрвета проширено суфиксом *-eni*, који се налази у вези с *-ānu*: *keskeni* 'кестен'.

И друга замерка, да је географски невероватно да су у вези хиберско-лигурски **c/garr-* и балк.-алб. *gor* (рум. срп. *gorun*) отпада после аргументације Н. Schuchardta, *Zeitschrift für roman. Phil.* XXIII 197, где се упоређује катал. арагон. *brisa* с алб. *bersi*, шпан. *manteca*, порт. *manteiga* с рум. *mantică*, што би се дало још умножити, а на што ћу се вратити првом приликом. За хиберско-албанске речничке односе у опште упор. G. Meyer, *Etym. Wb. der alb. Sprache passim*, Meyer-Lübke, *Roman. etym. Wb. passim*, а особито Н. Schuchardt, *Revue basque* V 106 сл.

Већ сам раније поменуо да је алб. *goritse* 'крушка дивљака' контаминација праалб. **gor-* (> *gor(o)n*) рум. *gorún*, срп. *јорун* 'храст', који је сачуван у алб. *gor-ište* 'шума дивљих крушака' и јслов. *granica* 'храст'.

Са јужносл. **gārnica*, 'храст' упор. срп. *граница* 'Art Eiche, quercus conferta, quercus pubescens' код Вука, Панчића и Шулека, в. А к.

Београд, 16. VI. 1920.

X. Барих.

Замѣтка объ Апокрифахъ въ рукописи Публичной библіотеки греч. 70.

Славянская рукопись эта пошла въ число греческихъ на томъ основаніи, что большая ея часть представляетъ палимпсестъ. Къ этой основной части присоединено нѣсколько тетрадей разныхъ почерковъ и различнаго содержанія. Въ одной такой тетради оказался отрывокъ изъ бесѣды Козьмы пресвитера противъ богомиловъ, напечатанный нами въ Историко-Филол. Вѣстникѣ. Въ другой тетради, писанной новой рукой находится нѣсколько апокрифическихъ статей; а въ самомъ концѣ особаго правописанія и опять другой рукой писано Сказаніе Іоанна Богослова, изданное И. И. Срезневскимъ въ Памятникахъ юсоваго письма. И. И. Срезневскій по ошибкѣ сообщилъ извѣстіе, что эта рукопись, лучше сказать, та ея часть, которая почему-то не пошла ему въ руки вмѣстѣ съ остальной рукописью, принадлежитъ А. Ѳ. Бычкову. „Сказаніе это взято изъ древней тетради въ 4ку, уцѣлѣвшей отъ сборника и *принадлежащей теперь* А. Ѳ. Бычкову.“ Когда мы получили эту рукопись, которая любезно была намъ указана И. А. Быковымъ, мы сейчасъ же убѣдились, что эта замѣтка вызвана очевидно какимъ-то случайнымъ недоразумѣніемъ.

Въ рукописи тетрадь, о которой говоритъ И. И. Срезневскій, заключаетъ еще двѣ статьи. Первая безъ начала есть отрывокъ изъ апокрифа, напечатаннаго И. В. Ягичемъ въ V книгѣ Старинъ на стр. 83: Слово. Похваление Моисево ω извытннхъ дрѣва пелты и кендрѣ и впарисѣ, напечатанное М. И. Соколовымъ по Сборнику попа Драголя и Хлаудовскому. Второе мѣсто занимаетъ апокрифъ о Варухѣ, которымъ не воспользовался М. И. Соколовъ въ своемъ изслѣдованіи: Апокрифическое откровеніе Варуха, напечатанномъ въ четвертомъ томѣ Трудовъ слав. Комиссіи Москов. Археолог. Общ. Далѣ слѣдуетъ начало повѣсти о Іереміи, котораго конецъ напечаталъ И. И. Срезневскій. Объ этомъ онъ говоритъ: „Начало тетради, первые два листа, занято концомъ по-

вѣсти о Іереміи. Вотъ, что читается на нихъ.“ Какъ видно, этотъ апокрифъ сохранился въ рукописи полностью.

Эту тетрадь рукописи на нашъ взглядъ смѣло можно отнести къ XIII вѣку. Помимо старыхъ начертаній ж, з и ч съ глубокой чашечкой встрѣтился разъ а и другой разъ написано обратно џ, а и то и другое начертаніе признаковъ старины.

Всѣ названныя апокрифическія статьи интересны уже по одному тому, что свидѣтельствуютъ о многочисленности списковъ апокрифовъ, о ихъ популярности въ болгарской письменности, а, какъ видно изъ текста, болгарская рукопись находилась въ пользованіи серба, который мѣстами измѣнилъ написанный ранѣе текстъ.

Первый апокрифъ, какъ видно изъ сличенія съ другими сохранившимися списками, уцѣлѣлъ только въ послѣдней его части. Изъ другихъ списковъ онъ всего ближе къ списку въ рукописи Сречковича. Различіе заключается только въ томъ, что въ немъ нѣтъ разсказа объ Асонѣ и бѣсноватой женѣ. Въ этомъ случаѣ онъ сходится съ другой группой списковъ, въ которой этотъ разсказъ помѣщенъ въ главѣ VIII по дѣленію М. И. Соколова. Сравнительно съ спискомъ Сречковича въ нашемъ спискѣ есть иногда варианты, а мѣстами пропуски и перестановки.

Варианты, заслуживающіе вниманія, слѣдующіе: поставише га п̄а у Сречковича, свѣщашъ на прозвнтерство; кпнстолню Ср., посланіе; на лицн скоюмъ Ср., на севъ; прѣгноуь Ср., сыгнжь; послѣ вратоу си, гдѣ въ другой группѣ есть имя собственное: поустоу въ издаваемомъ текстѣ снтоу; іако истнна кст' бѣ Ср., іако не кедно кестъ; оуброуь нконы г̄не Ср., ѡброуь н вбразъ нконж г̄на; нскона Ср., свръшн; мѣсто Ср., кр̄тъ; зане бьннде въ мѣсто рекомое разбонце, неже кестъ н досель Ср., неже бѣ въ разбонци рекомѣмъ досель; прѣстоупленна Ср., сьгрѣшенна; проваденна Ср., проваденомъ; и грозно н трепетьно прнеть м̄нне. коя земля породн трьсть кою кою ли трьнне Ср., вмѣсто этого: гжж н трьсть пострададь; кою же напоише г̄а на кр̄тъ Ср., неже распашъ х̄а; лозне Ср., винограда; по нѣй же Ср., ѣдоже; скотоу скоюмоу (въбѣжнще) н сьз̄а тоу х̄аьбьнцоу Ср. Этого мѣста нѣтъ; текоюше Ср., оутешн; прѣльст'наго свѣта днавола Ср., хьтростн днавола.

Второй апокрифъ о Варухѣ сохранился въ рукописи вполне, но въ немъ къ сожалѣнію есть значительныя пробѣлы; часть текста почему-то

не была вписана въ соотвѣтствующемъ мѣстѣ рукописи, и листы рукописи остались незаписаны. Но и въ тѣхъ частяхъ текста, которыя сохранились, сравнительно съ спискомъ Сречковича, есть и пропуски или болѣе короткая передача разсказа. Другія отличія состоятъ въ измѣненіи конструкціи предложеній и въ обычныхъ вариантахъ. Заглавіе Открывеннѣ Барухѣ отличается отъ заглавія текста Сречковича: Чтеніе стго баруха. Имя ангела читается фаноунаъ, какъ и у Сречковича паноунаъ или фананаль. Первый пропускъ находимъ уже въ самомъ началѣ текста: въ шестой строѣ послѣ бакнаонъ слѣдуетъ: н кзатъ н льбьрнн, далѣе оборотъ листа и большая половина слѣдующаго осталась въ рукописи незаписанной. Послѣ этого слѣдуетъ текстъ, соотвѣтствующій у Сречковича второй главѣ по дѣленію М. И. Соколова, начиная съ строки седьмой. У Ср. читается просто стальпъ безъ прилагательнаго гѣткорьны, въ греч. τῆς θεσμοχύρας. Вмѣсто прѣвобразн н Ср., нзгна а. Далѣе въ нашемъ текстѣ изложеніе короче и есть отличія: помыслньши нѣтъ у Ср., къ часъ также нѣтъ; нзгнашж вмѣсто сьгнаше Ср.; вмѣсто вѣсе вселенныи Ср., множество; вмѣсто творити стальпъ Ср., творити панты. Нашъ текстъ ближе къ греческому. Весьма вѣроятно, что οὗς ὄραξ было неправильно понято, отчего явилось къ часъ, сравни въ греч. ниже: ἐν τῇ ὄρα, творити панты передаетъ πλινθεύειν; отмѣчаемаго М. И. Соколовымъ восполненія текста стр. 20—32 въ нашемъ текстѣ нѣтъ, какъ и въ греч. Далѣе πλινθεύουσα передано матацин, что исправляетъ метоужьан у Ср., если это не опечатка; вмѣсто дѣтнщъ Ср., ѡроча. Порядокъ и далѣе, какъ въ греч. прѣмѣнн нмъ азыки ἐντὶλλαξεν αὐτῶν τὰς γλώσσας, у Ср. ниже и рудъан нмъ азыки. Въ числѣ оба текста расходятся, а въ греч. текстѣ соотвѣтствія нѣтъ. Величина столпа въ греч. ἐπὶ πύλαις τετρακοσίας ἐξήκοντα τρεῖς въ томъ и др. спискѣ опредѣляется довольно близко, при чемъ различается высота п̄ тнсоушь (серб. правописаніе) лакъ, у Ср. прибавлено н дѣъ, а вмѣсто локтей сежанн; а широта пять сотъ, въ нашемъ текстѣ прибавлено: н к̄. Переводъ греч. λαβόντες τρύπαλον ἑσπευδον τρυπήσαι приемъше сьрѣделъ прнадошж прокрътътн ближе, чѣмъ у Ср. исковаше сьрнаоль да вшьше прокрътеть.

Далѣе славянскіе тексты не сходятся съ греческимъ и отличаются одинъ отъ другого, у Сречковича текстъ сохранился полнѣе. Число рѣкъ въ нашемъ текстѣ 9, какъ и у Сречковича, но есть вставка, недостающая у Сречковича: братнса на впатъ глн, а имена рѣкъ не

сходятся. Сравнительно съ другими нашъ текстъ представляетъ отличія: 2 авньс б. м. при пропускѣ слога полное соотвѣтствіе греч. Ἄβυρος; 3 агнрѣвннкъ греч. Γηραιός; 6 арнзъ; 7 матнпосъ; 8 арннеосъ сравни неосъ, ннрннсъ; при 9 имени нѣтъ. Послѣ перечисленія рѣкъ въ нашемъ спискѣ иначе: вотьрыя идутъ на породу, т. е. въ рай. И далѣе слѣдуетъ: н нзнесе отъ породн лозъ н обрѣте ю ное н постн ѿ днн молесе н плакаса. Сравнительно съ спискомъ Сречковича большой пропускъ, относящійся къ эпизоду о дрѣвѣ. Сходство съ текстомъ Сречковича начинается съ строки 68 у М. И. Соколова стр. 211. Имя ангела Сарьсанъ *Sarsan* ближе къ греч. Вмѣсто дрѣво Ср. лозж. Послѣ этого въ нашемъ текстѣ вопросъ о чрѣвѣ змѣя, его величинѣ, что въ спискѣ Ср. выше на стр. 209; чрѣво вмѣсто оутроба Ср. Послѣ этого вопросъ, откуда исходитъ солнце. Въ нашемъ текстѣ оржннн четвороназубнаа вмѣсто оружннн четворовобразна Ср. греч. τετραέλαστον. Птица въ греч. текстѣ сравнивается съ девятью горами, въ нашемъ текстѣ: какъ велия гора. Дальнѣйшаго описанія птицы нѣтъ, быть можетъ здѣсь недостаетъ листа. Дальнѣйшій рассказъ на листѣ 109 относится къ главѣ 11 къ разсказу объ архангелѣ Михаилѣ. Вмѣсто болн Ср., баца. Вмѣсто дрехан Ср., оумыан. Въ 13 главѣ нашъ текстъ вполне сходится съ греческимъ; короче только въ концѣ. Въ нашемъ текстѣ, какъ и въ греческомъ, различаются три разряда ангеловъ. Какъ и у Сречковича есть рассказъ о томъ, какъ Варухъ по приглашенію архангела Михаила осматриваетъ мѣста упокоенія праведныхъ и мученія грѣшниковъ, но въ нашемъ текстѣ онъ передается съ большей полнотой, чѣмъ у Сречковича.

Отсюда видно, что новый текстъ апокрифа даетъ интересный матеріалъ для сужденія о его составѣ и редакціонныхъ отличіяхъ.

П. Лавровъ.

Требник београдске Народне библиотеке¹⁾

бр. 305 (488).

(Белешке о палеографији и језику.)

Б. Сугласници.

18. Задњенепчано г и к обично стоје са самогласником ы; ма да су случајеви са самогласником предњег реда и врло ретки, ипак, узимајући у обзир правилну употребу хы и савремене прилепске групе *к'и*, *и'и* (али *жи!*; в. Мирчева, ор. cit. стр. 11—12), морамо и у овим малобројним случајевима видети утицај живог изговора, који, вероватно, још не сведочи о потпуном прелазу задњенепчане артикулације к и г у средњенепчану.

Примери: *џубьно* | *гыбеные* — 42, *слџгы* — 45 п., *благымы* (instr. plur.) — 97 п., *вџгыхъ* (gen. pl.) — 119 п., *мџдџгы* (acc. pl.) — 97 п., 101, *кџгы* (acc. plur.) — 108, 121 и т. д.; то исто и у позајмљеним речима: *сџргына* (acc.) — 50 п., *гџвргыне* (voc.) — 102 п.; али: *пџмногнми* (instr. pl.) — 20 п., и *всџмогн* (part.) — 39. — *Пџвџдннкы* (acc. pl.) — 12 п., *нноплеменыкы* (acc. pl.) — 35 п., *мџчџненыкы* (sic) (acc. pl.) — 47 п., *пџрокы* (acc. pl.) — 50 п., *џ рџкы* — 101, 101 п., *рџкы* (acc. pl.) — 122, *сџ чџкы* — 23 п., *горькы* (nom. sing. masc.) — 20 п., *тџшькы* (acc. pl. masc.) — 68 п., *горькыне* (acc. pl.) — 29, 67., *сладькыне* (acc. pl.) — 67, *горькы* (gen. s. fem.) — 112, *вџлнкымы* (instr. s. masc.) — 93 п., *вџлнкыхъ* (gen. pl.) — 21 п., *пакы* — 23, 110, *џакы* — 39 п. (два пут), *сџ чџкы* — 23 п. и т. д. и т. д.; *кыпарнџ* — 19, *скыныю* (acc. s.) — 23 п., *по пџкымынџ* — 29 п., *вџ кызџ* — 102 п., *џ | капџдџкыне* — 103, *џ да|мџскы* — 103, *ныкыто* (voc.) — 103, *кытомџ* (instr. s.) — 126 п.; али: *кнџдџетџ* — 106 п.; *кџџџнкі* | — 11, *кнџбџнџ* — 51, *кнџнџдыне* (voc.) — 103 и *нџнкнџ* (acc.) — 124; *пџмногнми* (instr. pl.) — 20 п.; *дџџхы* (acc. pl.) — 6 п., *гџвџхы* (acc. pl.) — 18 п., 20 п., 49, 62 п., 68 п., 97 п., *дџџхы* (instr. pl.) — 43 п., *вџтџхыне* (acc. pl.) — 26 и т. д.

19. Предњенепчани сугласници ж, ч, ш, џ и ц, који су били у прасловенском само палатални, стоје у нашем споменику са нејотованим

¹⁾ Први део ове расправе изашао је у Јужн. фил. I, стр. 72—91.
ЈУЖНОСЛОВЈАНСКИ ФИЛОЛОГ.

самогласницима задњег реда, што показује да су постали тврди. Изузетак чини ч уз које се доследно пише њ, али не ња, што може бити објашњено или преношењем обележавања из оригинала или нарочитим карактером гласа и (у) после ѓ. Примери: оужасоѡ се — 110 п., свежате се — 105, лежоуѡ — 45 п.; двапут у речи, жу лнцами — 106 (после ж имамо њ, али треба приметити да је између њ и л преписивач оставио празно место за два слова, зато што није разумео обележавање оригинала жулнцами (instr. pl.), исп. жоужелнци — 107 п.; бѣнчати — 43; показавшоумоу (dat. s. masc.) — 4 п., създакшоумоу (dat. s. masc.) — 6, ашамь (dat. pl.) — 28 п., вькоушашнмь — 29, бѣшаго (gen. sing.) — 45; п. вьмѣшашце — 45 п., свещану — 53, хошоу — 53 п., мьздонѣмца (acc. sing.) — 39 п., ѡ оца — 20 п., бѣоу (gen. s.) — 30 п., к ѡцоу — 99 п., блѡданыцоу (acc. sing.) — 39 п. и т. д.; чюдно — 9, 120, чюдана дѣла — 11 п., чюдась — 11 п., брачю (voc.) — 68, 97 п., 100, 114, прѣчюданаѣ | — 101, чюдны (voc. s. masc.) — 115 п. и т. д.

Што се тиче н, оно се доследно пише иза свих ових сугласника, осем ш, после ког се, поред н, налази и ѡ: ѡ ашь вашь — 9 п., ѡ ашь нашыхъ — 64 п., нмашы (2 л. јед.) — 39, нашыхъ оумь (gen. pl.) — 42, ашы (dat. s.) — 68.

20. Палаталност сугласника који су постали од прасловенских сугласника који им одговарају, а уз које је стајало ј, обично се бележи у споменицима разних редакција јотованњем самогласника за њим, или знаком ѷ над сугласницима; одсуство једног и другог показује да је већ потпуно постао тврд тај сугласник у језику оригинала или у овом споменику. Примери за р: мора (gen. s.) — 4 п., по мороу — 119 п., ѡра (acc. s.) — 28, 46, ѡра (gen. s.) — 123 п., 127 п., ѡзараньмь (прилог) — 128, ѡзаранѣ (3 л. јед.) — 25 п., лазарѣ (acc.) — 102, мнтарѣ (acc. s.) — 38 п., ѡлтарѣ (gen. s.) — 38, ѡлтароу (dat. s.) — 49, раззараньтсе (3 л. јед.) — 24 п., створоу — 52. Примери за н: стѣноу (acc. s.) — 20 п., 28, 28 п., бѣшноу (acc. s. fem.) — 9 п., ѡутрѣноуѣть (3 л. јед.) — 118, 118 п. Да је н постало тврдо у именици ннѣа и у заменици 3 л. показује употреба ѡ иза н (упоредо са н): плѣдь ныбьны — 108, ѡ ныхъ — 5, 68, вь ныхъ — 5, 42, 53 п. (два пут), 66, 67 п., с ным же — 39, 97 п., ѡ ныхъ — 44, шнымь — 45. Случајеви да је р и н постало тврдо у споменицима средњобугарским — обична је појава (види Обзоръ П. А.

Каквом је гласу живог језика одговарала ова група, тешко је рећи позитивно; али у горњим примерима није тешко видети *k* или *t'* македонских говора (међу њима и прилепског говора); исп. данашње прилепско: *сѣѣка* (Мирчевѣ, *op. cit.* стр. 14).

23. Уместо прасловенског *zk* пред *ъ* и *і* из дифтонга налазимо *ст* и *сц*: на прѣстоѣ хероубнмѣ — 5, скерънѣ пѣстѣн — 9, о дрѣжанн людьсцѣмъ — 29 п., в себаѣтннѣстѣ вѣатѣ — 102 п.

24. У одељку о палеографији истакнуто је обележавање *ѣзѣу* (асс. *v.*) — 104 са *z* уместо праслов. африкате *dʒ'* (**zdʒ'a*), што одговара данашњем прилепском *idmsa* (Мирчевѣ, *op. cit.*, стр. 13).

25. Прелаз *z* пред *l'* (из *lj*) и *n'* (из *nj*) у *ѣ* (утврђен споменицима ст.-словенског језика, види А. Leskien, *Handbuch*⁵, с. 63) и *з* у истим приликама у *ѣ*: *бѣжљубленнѣмѣ* (instr. *s.*) — 50, *бѣжљубнѣ* — 53 п. (поред *бѣжљубнѣ*, *бѣжљубнѣ* — 53 п.), *бѣжљубнѣмѣ* (1 л. мн.) — 4, *бѣжљубленнѣ* (nom. *s. masc.*) — 27. (поред *бѣжљубленнѣ* — 20), *бѣжљубленнаго* (gen. *s. masc.*) — 34, 101, *бѣжљубленнаго* (gen. *s. masc.*) — 100 п., *сѣбѣжљубнѣтѣ* (3 л. јед.) — 51 п., *сѣбѣжљубнѣтѣ* се (асс. *pl.*) — 112; *шнѣмѣ* — 45 (поред *с њѣмѣ* — 39, 97 п.).

26. Поред обичних *бл*, *нл*, *мл*, *вл* место прасловенских *b*, *p*, *m*, *v* + *j* [на пр.: *застѣупленнѣ* (gen. *s.*) — 51; *бѣжљубленнаго* — 34, 101; на *земѣ* — 36, *земѣ* (асс. *v.*) — 6, на *лѣны аѣрамѣ* . . . и *наѣбан* — 35 п.; на *земѣ* — 36; *бѣжљубленнѣ* — 28, *наѣбѣшаго се* (gen. *s.*) — 30 п., *бѣжљубленнѣ* — 41 п. и т. д.] налазимо ове случајеве изостављања *л* уз *ж* и *ш*: тако *н морѣскаѣ страна на какоѣннѣу хѣлантѣсѣ*. *ствѣорѣшаго ѣю*. *скерѣпѣвѣша бо*. *бѣжљубнѣ*. и *сѣ земнѣу корѣтѣ* — 33; *ѣмѣрѣшѣннѣ* — 37 п., *ѣмѣрѣшѣннѣ* (прил.) — 97, *ѣмѣрѣшѣннѣ бѣ дѣнаѣвоѣ* — 127. Случајеви ове врсте у средњобугарским рукописима обична су појава (види Обзорѣ П. А. Лаврова, стр. 96, 97); у данашњем прилепском говору изостављање *л* у таквим случајевима стална је појава (*зѣмѣа*, *сѣбѣа* и т. д.; види Мирчева, *op. cit.* стр. 10—11); *л* у *трѣпантѣ* (3 л. јед.) — 51 п. — може бити објашњено утицајем 1 л. јед. и 3 л. мн.

27. Секундарно *д* налази се само између *з* и *р*, између *с* и *р* — *т* нема: *разѣрѣшнѣтѣ* — 4 п., *разѣрѣшнѣтѣ* — 39 п., *разѣрѣшѣннѣ* — 12, *разѣрѣшѣннѣ* — 34 п., *разѣрѣшнѣтѣ* (voc. *s.*) — 103 п.; *сѣраменѣ* — 65 п., *не по*

срамн — 114 п. Прилепском говору познато је тако $d-m$ и у једном и у другом случају (Мирчевъ, стр. 16).

28. Φ из грчких имена преноси се као ψ и ϕ , што показује гласовну идентичност ових слова: $\text{вн}\phi\text{лехмъ}$ — 20, ѡ надрѣѡа — 40, тодѡра (асс.) — 124, вѡтолома (асс.) — 50 п.

У једном случају у место грчког Φ налазимо: $\text{Гн сабаѡѡкъ бѣ нзлѣѡѡ}$ — 6 п.

29. ϕ у место грчког β : хѣроуфнми (пом. рл.) — 5.

30. Изостављање n у речи: костанннѡу (dat.) — 125, утврђено је за средњобугарске споменике (види Обзоръ Лаврова, стр. 111, 86).

31. T у грчким речима у групи $нт$ прелази у $д$: костанннѡу (dat.) — 125, пань|деленмонѡу (dat.) — 125, пань|деленмоне (voc.) — 103; стѡу пендн|костню — 29 п., $\text{вѣ снѣ днѣ вѣдн|костьныѣ}$ — 30 п., днѣ|пѣдн|костьныѣ — 64; $\text{вѣ днѣ пѣдн|костьныѣ}$ (sic) — 33; тако исто је и у средњобугарским споменицима, али овај прелаз извршен је, као што је познато, у грчком.

32. *Асимилација сугласника и упрошћавање сугласничких група.* Још прасловенском језику биле су познате појаве асимилације у предлозима-префиксима који се завршују сугласником или покретним самогласником. Губљење редуцираних самогласника у појединим словенским језицима изазвало је појаву нових, прасловенском језику непознатих сугласничких група чији су се компоненти подвргли процесу асимилације и упрошћавања губећи дужине сугласника.

Примери свега овог у нашем су споменику:

I. α $z + z = \bar{z} \rightarrow z$: вѣ - зла — 49.

β $z + s \rightarrow ss = \bar{s} \rightarrow s$: вѣсмьрѣтьнѣ — 98, вѣсмьрѣтьнѣ — 21 п., вѣстрастнѣ | — 35.

γ $z + c (t\bar{s}) \rightarrow sc (st\bar{s})$: нѣцѣленьнѣ — 68, нѣцѣ|лнтн — 68 п., нѣцѣленнѣ — 98 п., нѣцѣлнтелѡу (voc.) — 100.

δ $z + \bar{c} (t\bar{s}) \rightarrow s\bar{c} (st\bar{s})$: нѣ чѣлюстѣн — 102.

Изостављање s пред \bar{c} у речи: Бѣчнслѣнаго (gen. s. masc.) изазвано је аналогijом случајева као што су $\text{вѣ-зла вѣ-смьрѣтьнѣ}$.

У почетку речи поред обичног *е* налазимо и *е* (исп. то исто у ср.-бугарским споменицима, види Обзоръ Лаврова, стр. 116.): *еже* — 48 п., 119 п., 125 п., *ѣже* — 117 п., *ѣго* 112 п., *| еси* — 119, *еда* — 119, *еѣ* — 123 п., 124; и у позајмљеним именима: *ѣлѣзѣць* — 1 п., *ѣлѣзѣти* — 46 п., *ѣлѣгненнѣ* (voc.) — 104, *ѣленѣ* (voc.) — 103, *ѣленѣ* (gen.) — 123 п., *ѣфеса* (gen.) — 103 п. У данашњем прилепском говору почетно *е*, изузевши само у речи *ѣт* (3 л. јед. помоћног глагола), не јотује се (види Мирчевъ, op. cit., стр. 3 и 9). Не у почетку речи, а после самогласника нема јотовања самогласника не само на крају реда, него и у средини и у почетку реда у овим случајевима:

а) пред *а*: *небытнѣ* | (gen. s.) — 11 п., *безаконнѣ* | (acc. pl.) — 61 п., *блѣгосуднѣ* | (gen. s.) — 116 п., *млѣнѣ* | (gen. s.) — 117, *црѣвѣ* | (gen. s.); *бѣжѣ* ѣвленнѣ (gen. s.) — 24 п., *млѣдѣ* | (gen. s.) — 22.

б) пред *ѣ*: *просвѣщенѣ* | — 20 п., *безмълнованнѣ* | (instr. s.) — 22 п., *непрѣходнѣ* — 23 п., *смѣреннѣ* | (acc. pl. masc.) — 31, *вѣстрѣстнѣ* | — 35, *вѣщѣненѣ* | — 43, *вѣжљубѣненнѣ* | (instr. s.) — 50, *тѣлеснѣ* | (gen. s. fem.) — 101 п., *суднѣ* | (voc.) — 102 п., *днѣ* | (gen. s. fem.) — 102 п., *пѣснѣ* | (acc. s. neutr.) — 110, *прѣнѣ* | (part.) — 112, *словѣснѣ* | — 119, *благѣдѣннѣ* | — 120 п., *покаѣненнѣ* | (instr. s.) — 122 п., *вѣренѣ* | — 123 п., *жнѣ* | — 126; *своѣ* *кнѣ* | (acc. pl.) — 28, *чѣстнѣ* | — 43 п., *своѣ* | (acc. pl. masc.) — 114, *тѣѣ* | (acc. s. neutr.) — 114, *тѣѣ* | (gen. s. masc.) — 114 п., *тѣѣ* | — 117 п.; *горькѣ* (acc. pl. f.) — 29, *сладькѣ* | (acc. pl. f.) — 29, *прѣчѣстнѣ* — 43, *вѣвѣтованнѣ* — 115 п., *оружнѣ* — 116 п., *злѣ* | (gen. s. f.) — 117 п., *поклоѣненнѣ* — 120 п., *зачѣтнѣ* | (instr. s.) — 123, *внѣ* (nom. pl.) — 124, *зрѣвнѣ* — 127, *судачѣннѣ* — 125, *тѣѣ* — 4 п., *дѣ* | (part.) — 33 п., *всакоѣ* (gen. s. f.) — 12, 116 п., *стѣѣ* (nom. s. n.) — 107, 114, 115, 119, *зѣцаѣ* | (part.) — 51, *каѣ* | (part.) — 115.

в) пред *а*: *всачьскаѣ* (acc. pl. n.) — 40, *стѣѣ* *блѣцѣ* (voc. s.) — 113 п.

г) пред *ѣ*: *заканнѣ* — 104 п.

Таке примере налазимо и у средњобугарским споменицима (види Обзоръ П. А. Лаврова, стр. 118). Што се тиче прилепског говора, у њему се „не јотује *а* иза *а*, *е*, *ѣ*, *у*“ и „*е* иза *а*, *ѣ*“, али после *и*, *е* јотује се (види Мирчевъ op. cit. стр. 9 и 10).

Ј (или *ѣ*) новог је порекла у речима из грчког језика: *на* | *коѣ* (acc.) 101, *суднѣ* | (voc.) — 102 п., *нѣнѣ* | (dat.) — 125.

III. Морфологија.

34. Двојина се обично употребљава правилно: *роуць н ноуѣ* — 105 (пом.), 105 п. (асс.), *ноуѣ на шпетъ | н роуць свежанѣ* — 108 п., *очн тѣон* — 4.

О сею *рѣу бѣню* — 45 п. (говори се о млади и младожењи) *спѣале | н стѣале* свога моченька *се|ръгына н вакѣха* — 50 п., *нма (dat.)* — 43 п. (такође о младенцима), *бескерьно ложе нею съхраны* — 48 (такође), *стаета. хоте|ща се вѣнчати* — 43, *всѣхъ во ѡчн на те оуповаета* — 63, *свежоу оу понасъ стѣго безъмь|заныка. н стаго павла. н |рѣста наѣта оузъмѣта клѣ|че желѣзныю. н ножъ н за|безоунта немюу. роуць н ноуѣ* — 105 п.

Али има већ и оваквих нарушавања двојине:

дажъ нмь лювнтн другъ другога — 50 п., *въ коубѣ (sic) да бѣдете* — 44, *ты нѣна | бакѣ. рабе тѣ тѣон сна. раже | нзколи сподроужитн се нма въ|мѣроу. въ еданнон мнѣлы. съ|храны* — 48, *ты блѣн. рабе тѣ тѣон* — 42, *съвѣкоупн н събаман ра|бе тѣ тѣон въ мнрѣ въ е|даннон мысан* — 43.

Сви ови цитати узети су из молитава које се употребљавају при венчању, и према томе у њима се говори о младожењи и о млади (исп. горе наведене цитате из истих молитава у којима се правилно употребљава двојина). Потребно је приметити да су скоро сви случајеви нарушавања двојине именице уз које стоји постпозитивни члан (други случајеви постпозитивног члана били су наведени у § 7.)

35. *Особине именичке промене.* Пре свега истичемо случајеве губљења и мешања облика дефлекције: *моужь сконмь тѣло да не бладе* — 44, *нан слоко нан дѣломь* — 121 п., *окоу|сн. внно быбѣшаго ѿ коды* (Јев. од Јована, брак у Кани; исп. у Мар. Јев.: *въкоу|сн. . . внна . . .*) — 45 п., *ѿ блѣхен* — 1; *ѿ пастырн* — 1; *сего радн на |второуоу страну. вншныхъ стоу|хы прѣходанѣ* — 23. *Вншныхъ стоу|хы. тварн внаѣ|бше* — 22 п., *гла млнтѣы вашнхъ* — 62, *ѿ оузы непрн|язныхъ* — 99 п. *дажъ | намь ѿбѣгнути проче на|стоющаго днѣ. ѿ пестрыхъ кызны* — 115 п. У примеру: *нхѣлещимь (dat. pl.) ѿ тѣлѣхъ* (35 п.) имамо доста обичан за XIV в. у црквеним споменницима случај употребе loc. место gen. (види Обзоръ П. А. Лаврова, стр. 181). Од других особина у именичкој промени треба истаћи: а) наставак gen. s. основе женског рода

г) instr. s. м̄трнѣю — 3, резултат је контаминације облика: матернѣю — дѣшнѣю.

д) асс. pl. ѡщере — 62 п.

е) nom. pl. дѣнѣ — (исп. исто у Мар. Ев.; види А. Leskien Handbuch⁵, s. 70).

36. *Придеви и прилози.* О облику nom. сложене придевске промене било је говора раније.

Gen. s. masc. има доследно наставак -аго.

У dat. s. masc. придева и глаголског радног придева поред обичног наставка -емоу, -омоу, налазимо и -оумоу: бѣоу истинноумоу — 25, прѣстоумоу — 33, създѣашоумоу — 6, побѣлашхоумоу — 6, исповѣда | ѣшоумоу — 39, съѣшоумоу — 66 п., поклоньшоумоу се — 99.

Instr. s. fem. придева поред обичног наставка -ою, -ѣю у овим примерима има и наставак -омь: ѡбладѣшнѣмь (dat. pl.) късмн | зѣмѣамн . српьскомь | н поморьскомь н гръчькомь — 123 п. (запис).

Nom. pl. masc. гл. придева, сем обичног облика на -е, има и облик на -н, који се већ налази и у споменицима ст.-словенског језика (види А. Leskien, Handbuch⁵, s. 92), на пр. оумерьшн — 64 п. и т. д.; слож. облик овог падежа има наставак -ен: жнвоуцен — 19 п. Уопште одређени облици чешћи су него неодређени. Облик гл. придева сад. вр. акт. жнвоучн — 3. јавља се већ у споменицима ст.-словенског језика као жнвжн — Мар. Јев., Јован. 6. 57; Син. Ис. 90. 1, 112. 5; види А. Leskien, Handbuch⁵, s. 91). Преглед покушаја да се објасни овај облик види вод С. М. Кульбакина, Др.-ц.-сл. языеъ, I, стр. 106.

Промена глаг. придева, уопште, држи се доста правилно, ма да нису ретки случајеви њена губљења, што се види у употреби прилога с наставком -ше (и у једном случају -цин) уз разне падеже именица и у поремећености која се огледа у неслагању придевских падежа са падежом именица уз које стоје.

послабы голоуба . . . соучьць маслннѣ нмоуше въ | оустѣхъ — 10. сподобн нѣю старость. съврѣшено до|вытн чѣтемь срѣцемь. творѣше заповѣды твое — 48. Прослабнѣмь ѣднночѣднаго сна твоего. гѣ на|шего Іс Хѣ. есакого недоуга | нсцѣлаише. Ѡ смьртн нзъ|бавѣлаишаго — 68. ты прнмн пока|таннѣ исповѣданыѣ. рау твоемоу семоу. прнпѣише къ щедротамь твоимь

— 37 п. дажь | томоу блѣенне. іако же даьтєси праведѣномоу смѣвѣноу. |
 приємши на роукоу. гѣ нашѣт — 40 п. н потекоше боуды. н поцн наводаныше |
 жнбоуци своє людн наснць — 28. заканныю те днѣболе. бѣмъ жнбѣмъ.
 по казавышоумоу дрѣво жнвотноє. оучинише хероуемъ. пламеное оруужнѣ.
 непрѣстающе стрѣци. запрещень боуды — 4 п. Тебѣ се молнмо гн спснтелю
 на шемоу. блѣвшаго ѿ испльненнѣ коупѣлн. твою блтнню с младаенцьемъ
 — 41 п. млостнѣ боуды. на старнє н на юннє. н на младає соуци |
 сьце — 62 п.

37. Заменице.

Nom. plur. личне заменице 1 лица поред обичног вы (вн) има и облик внє — 123 п., внє — 124 (оба случаја у запису). Овај облик потврђен је само у млађим споменицима бугарског језика¹⁾, а познат је говорима: западнобугарским, македонским (исп. прилепско: *вѣе*, види Мирчевъ, *op. cit.* стр. 23) и говорима источне и јужне Србије.²⁾

Gen. s. masc. присвојне заменице нашъ двапут се налази с наставком -ѣга: нашега — 28, 123 п.

Наставак -нмъ у loc. s. m. и ср. рода од заменице нашъ, сн, кын може бити објашњен аналогнјом према loc. s. сложене придевске форме „мекѣх“ основа:

Ѡ . . . црн нашнмъ — 8.

ш хсѣ ісѣ гѣ нашнмъ — 10.

ш холмѣнѣмъ црн нашнмъ стефанѣ — 62 (поред: Ѡ археппѣ нашемъ — 21; Ѡ археппѣ нашѣ — 42 п.).

на снмъ сѣт — 65 п. (поред: на рабѣ твоємъ сѣмъ — 97).

оу конмъ лнео мѣ — 108.

Ваља истаћи облик заменице тко — 104 п., који није познат прилепском говору.

38. Глагол.

Особине глаголских наставака огледају се:

1.) У отпадању крајњег -тъ у 3 л. једн. и мн. сад. времена у овим случајевима: боудѣ — 17 (двапут) [напоредо са боудѣтъ — 17 п. (двапут)], насенъ боудѣ кзыкь гоугнивнх — 17 п., да ны ѿ рабоути

¹⁾ Види Обзоръ П. А. Лаврова, стр. 170.

²⁾ А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, Београд 1905, стр. 401.

СКОБОДАН — 26. ДНЬ НЗБАЕНТЬ, АЬ НА ЮРАНЫ ПРНШЫ НЪ ДА БОДНІ | РО ѠСЕТЫ
— 26 п. на гла҃у него | БАБЛЕННІЕ ТВОЕ ДА СНЫДЕ — 41 п.

СНЫДЕ — 126 п.

ЖЕНА СКОММЪ ТЪЛОМЪ ДА НЕ БАДАЕ — 44. АЩЕ КОТОРН БРА НМА ЖЕНОУ
НЕВЪРНОУ | Н ТОН БЛГОВОДИ ЖИТИ СЪ НЕЮ. | ДА НЕ УСТАБАЛАНТЬ ЕЮ. — 44 п.
ДА ТЕ НИКТО НЕ БИДИ — 106.

НАЕ — 106 п.

БЪ ДА ПРОСТИ — 124 (трипут; запис), ПНШЕ — 123 п.

ОУКРА҃У (3 л. мн.) — 105 п.

Што се тиче прилепског говора, то у њему тако исто „отпада *m...*
по неки пут у 3 л. множ. садашњег времена, а у 3 л. јед. најчешће
остаје“ (Мирчевъ, *op. cit.* стр. 15—16).

2.) У наставку *-мо* у 1 л. мн. сад. вр. и аориста: *быхмо* — 26 п.,
мнлн *дънмо* — 30, 62; *бьпнмо* — 31, 99 п.; *теорнмо* — 34; *рцъмо* —
20; *рьцъмо* — 62; *знаемо* — 63; *прнмо* — 113; *проснмо* — 115;
бъзснаемо — 28 п., 48, 119; *бъзснамо* — 6 п., 12 п., 40; *покла|ннемо*
— 120; *прнзвемо* — 30 п.; *оумъмо* — 121 п.; *молно (се)* — 9, 22,
41 п., 61 п., 62 п., 120, 120 п., 121, 121 п.; *молно* — 30; *моло* — 2;
валанчемо — 128 п. Овај српски наставак налази се у средњобугарским
споменицима (Охридски апост., види Обзоръ П. А. Лаврова, стр. 198—199),
а од говора налази се у западној Бугарској; у прилепском говору
место њега налазимо *-ме* (Мирчевъ, *op. cit.* стр. 25—26).

3.) У неодређеном начину находимо *-тъ* у сложеном облику будућег
времена, образованог од глагола *хощюу*, који се често налази и у ср-
бугарским споменицима, нарочито у облику будућег времена (види Обзоръ
Лаврова, стр. 190): а како ще|те вни мене благословнть а н бась бѣ така.
да бласловнть — 123 п.—124.

Од глаголских образовања навешћемо ове облике:

1.) аорист образован непосредним додавањем наставака глаголској
основи (= корену): *рѣста* — 105 п.; *наше* (3 л. мн.) — 20;

2.) будуће време образовано помоћу глагола *хътъти* у раније
наведеном примеру;

3.) суфин: *бъстабь роукою крѣпкою | послужнть тебѣ* — 68 п.;

4.) будуће свршено време образовано од прошастог глаг. придева на -ль и будућег времена од глагола быти, које има, у ствари, значење погодбеног начина: да на|ке боудоу. н сьгрѣшнль. а ен|е простѣте — 124 (запис). Што се тиче случаја: аще боудоу н сьгрѣшнль | бѣше — даље је у запису избрисано, те није јасно да ли треба „бѣше“ довести у везу са претходним обликом; ако треба, ми бисмо тада имали облик plusquamperfecti у вези са боудоу у смислу погодбеног начина.

39. Од синтактичких особина овог споменика треба истаћи:

1.) употребу предмета у loc. без предлога уз глаголе са префиксом прн: прнкасаюсе горахъ — 6, прнмѣшам | се. стѣмъ тѣонмъ доуѣсѣ — 38; у два случаја преписивач је незгодно изменио ову, очевидно, за њега већ неразумљиву конструкцију, додавши локативу предлог въ: Днѣ прчѣ въ бесмѣртнѣ || врьсѣ прнкасаѣтсе — 26 п., 27; аланы (dat. s.) прчн въ врьсѣ прнкаса|юши се — 27;

2.) слободну употребу асс. повратне заменице уз глаголе: та се бѣса не бон — 110 п., 111.

Лексички материал.¹⁾

иснень, прид.: иснень боуде кздыкъ гоугныенх', 17 п.

безъмьльнобанне, им. ср. р.: безъмьльнобаннемъ — instr. s. 22 п.

божьць пом. s. masc. (?) прн'кодеще все поядн. кож'це. | н мншн н жоужеланцн. ѣ | проугы — 108.

глобазнтн, глаг.: аще н мон | жнвотъ кто прѣбавнтъ н про'стреть него на просторѣ. да | се оучннтъ жю лнцамнн | н да нае къ своен мтнцн. а|ще снне н на червнѣ да се оучннтъ. жю лнцамн. н да | наетъ къ своен мтнцн. н оу | стоупѣ аще ѣ. анмнмь прахомъ. да наетъ къ своен мтнцн. аще ѣ н оу гръ|нцн. да глобазнтъ. н да наетъ къ свон мтнцн. — 106 п.

гръанти, глаг.: любовь не | ѡплазочѣ. не гръдытъ (исп. Материалы для словаря Срезневскаго s. v. оплазовати).

абоноустьнъ — прид.: наѣше сты нѣнъ. | оу стѣоу гороу съ стѣоу пѣ'лькою. абыноустьноу. | да посѣчетъ дрѣво въ клепаало.

¹⁾ Овде су наведене само најважније речи.

дѣла?: \bar{M} \bar{w} аноу члѣоу — 113. Влѣко гн̄ іс̄ х̄е помнлоуи вѣпннѣ-шаго. сено дѣноу іаже нмать нокоть. р̄. н̄. — 113.

ега — свеза: \bar{M} на трапезъ: | ега е много | тръпезъ. тога се вн̄ поставн̄ — 67 п., нега тн̄ оукрѣӯ | що лнко — 105 п.

ере — свеза: чтѣте. | а не кльнѣте. ере брение | пнше а не ст̄ы дх̄ь — 123 об. (запис). — ере аще боудоу н сьгрѣшнлѣ бѣше (даже је непшто истругано) — 124 (запис).

жнтобавъць — им. м. р. *frumentum alliciens* (Миклошић): \bar{M} \bar{w} жнтобавца. — 106.

жоужелнца — им. ж. р. *κάνθαρος scarabaeus* (Миклошић): в. вожъць н глобазнтн.

какобнна — им. ж. р.: тако н | морьскаѣ страна на какобннѣоу хѣа-лнтсе — 23.

мтнца — им. ж. р.: іако н пѣсь|къ морьскы. н рокъ (?) не нхѣде \bar{w} своѣ мтнце. тако н мо|н жнвоть. да не \bar{w} ходнтъ | \bar{w} свою мтнцоу — 106. исп. глобазнтн.

оплазобатн — глагол *περπερέεσθαι* (Срезневскій): грѣлнтн.

пелька — им. ж. р.: в. аѣноустьнѣ.

проскоудьнѣ — прид. *perniciosus* (Миклошић): проскоуданѣ|н грѣшннцн (dat. s.).

прѣннеи|дѣннне — им. ср. р.: прнзрн на прѣннеи|дѣннне. прѣсвѣтанхъ врьхо|бныхъ танны̄ словесъ — 22 п.

стежерь — им. м. р. *cardo* (Микл.): іако н коло невѣсноѣ. | іако н болобе школо стежера. іако н коло бо|дѣннчно. тако да се врьтнтъ татъ — 106.

така — прил.: н басъ бѣ така. да бл̄а|словнтъ — 123 п.

теарьннкъ — им. м. р. синоним „житовабцу“?: аще н въ паннцоу кнѣдѣтъ се да | не наснтетъ се теарьннцн — 106 п. — да се помо|дншн стѣмоу грнгорнѣ де (sic) свеже злотворьннка. нже | моѣ жнто оудръжнтъ .г̄. лѣ. нан .г̄. мѣ. нан .г̄. | днѣ. да боудѣ іако н ѡнѣ. зълѣ члѣкъ. нже не нмать | нн роукоу нн ногоу нн шч̄н | нн оуста. тако да боудѣтъ | мон теарьннкъ — 107.

тога — прил. види ега.

оуспоуѣ — прил. натраг, назад — 110 п.

оурьцати се — глаг.: не оурьцансе | ни оужасансе — 111.

черѣнь — им. м. р. *τρίπους* (Мика.) види глобазитн.

чрѣнь — им. м. р.: оузьмн колоу н ножь: оу чрѣнь | чрѣнь. н станн
на празѣ — 109 п.

хараксало — им. ср. р.: Ђ да про'стн . . . ко'бача ранка кон ми скоба
шнальце. н хараксало.

Ваља приметити да се међу малочас наведеним речима налазе: ега, тога и така (последња у запису). Ове речи и данас постоје у бугарском језику, македонским говорима (исп. прилепско: *така, тогај, каде* Мирчевъ, ор. cit. стр. 31) и говорима источне и јужне Србије. Тако исто је заједнички македонским и наведеним српским говорима облик пош. pl. заменице кне (који се налази двапут у запису). С друге стране, у запису налазимо србизме као *ере*, облик instr. s. придева ж. р. на -омь, а у тексту dat. pl. кькома. Упоређујући све ове податке и узимајући у обзир гласовне особине споменика, као оу и е место прасловенског *α* и *ε*, у преписивачу морамо видети свакојако Србина, чији језик припада групи говора који имају морфолошке и речничке особине у извесној мери заједничке с бугарским и македонским говорима.

За ближе одређивање језика преписивачева према извесној језичкој групи, наш споменик, узет сам за себе, не даје довољно података. Може бити да ће испитивање споменика српске редакције, писаних на територији Северне Македоније, и добивен таквим путем материјал дати могућност за тачније решење питања о говору њихових преписивача (међу њима и нашег сп.). Тада ће се, без сваке сумње, и многе појаве које смо ми истагли као црте које се налазе и у средњобугарским рукописима морати уврстити у ред особина преписивачевих.

Београд, 26. V. 1912 г.

М. Г. Долопко.

Акценатска питања.

(Нова истраживања о словенскоме акценту).

Међу различним питањима којима се бави упоредна граматика словенских језика нема ваљда ниједног толико компликованог по његовој природи и толико замршеног као што је питање о словенскоме акценту. У правилан колосек било је то питање уведено тек крајем прошлог столећа, и то у делима Фортунатова, Фердинанда де-Сосира и Лескина.

Ипак се може рећи да је за релативно кратко време наша наука учинила знатан напредак већ пре рата у томе правцу, и то у делима Шахматова, Меје-а, Педерсена и других, а још више за последњих шест година.

Ових су се последњих година јавила истраживања А. Белића, Розвадовског, Ван Вејка, Лера, која у многоме мењају и допуњавају резултате добивене раније.

§ 1 Пре него што су се њихова дела јавила, било је ово утврђено.

1. У прасловенскоме језику самогласници *a é u y* (=и) *i o ɛ*, а тако исто и *r l* били су дуги по пореклу, док су самогласници *o e* били кратки, полугласници *ъ њ* били су краћи од обичних кратких вокала *o* и *e*.

2. Акценат је у праслов. језику био слободан.

3. Дуги самогласници, а тако и *ǣ ī*, могли су имати различну интонацију: једну која се зове у нашој науци узлазна (*акут*, знак *´*), и другу која се зове низлазна (*циркумфлекс*, знак *˘*).

4. Кратки самогласници првобитно су имали само једну интонацију (знак *˘*).

§ 2 5. Првобитно дуги самогласници скратили су се у извесном положају у праслов. језику, и то: а) у крајњем отвореном слогу, осем дугог самогласника у једносложној речи као *ja, ty*; у овим је случајевима дуги самогласник сачувао своју дужину, првобитно, по свој прилици, кад је реч била проклитика; б) дуги су се самогласници скратили кад су се находили за два слога испред акцента (**tǣtivà > *tǣtivà*); в) у првome наглашеном слогу тросложних и вишесложних речи (**jǎgoda > *jǎgoda*); д) непосредно пред дугим акцентованим слогом (**mǎlina > *mǎlina*); е) најзад под акцентом *´* у средини речи (**kopito > *kopito*).

§ 3 6. Акцент се $\hat{\ } \grave{\ }$ и $\grave{\ } \hat{\ }$ преносио на потоњи акутовани дуги слог (**bořdā* > **bořdā*, а одатле **bordā*, **vōdā* > **vōdā*, а одатле **vōdā*).

7. Акценти $\hat{\ }$ и $\grave{\ }$ могли су бити једино на првоне слогу, те се у везама са предлогом, као **na-vōdō*, **na-bořdō* акценат повукао на предлог: **nā-vodō*, **nā-bordō* и сл.

8. Поред старих акцената $\hat{\ } \grave{\ }$, под извесним приликама јавила су се још два нова акцента: нови акут $\acute{\ }$, или боље за разлику од старог акута $\acute{\ }$, и нови кратки акценат $\`$ (на пр. **kōrlb*, **vōlja*).

9. У свима се словенским језицима дужина сачувала испред акцента, кад је он био кратак.

§ 4 10. Стари акценат $\hat{\ }$ сачувао се у српском и словеначком језику као дуги, али се скратио у чешко-словачкоме и у пољскоме и кашупском: стари акут $\acute{\ }$ скратио се у српском, словеначком и у пољско-кашупском, али у чешком имамо дуги самогласник у слогџима који су били под овим акцентом. У оним слоговима који су били под новим акутом ($\acute{\ }$) имамо дужину у свима словенским језицима; у чакавскоме дијалекту овај се нови акут сачувао као дуги акценат $\acute{\ }$ поред старог дугог циркуфлекса $\hat{\ }$. Прасловенски нови кратки акценат $\`$ јавља се у српскоме као $\`$, али не прелази на претходни слог у везама као што су **na-volje* (упор. шток. *nā volju* и *nā vodu*); у словеначкоме имамо *polē* из **pōlje*, али *vōla* из **vōlja*. У чешкоме имамо на месту праслов. новог кратког акцента $\`$ понекад дуги самогласник: *vāle* и сл.; то исто и у пољскоме (*vōla* и сл.)

* * *

§ 5 Иако су ови закони објашњавали приличан број акценатских појава словенских језика, ипак је остало још много акценатских питања која нису била дефинитивно решена; остало је још појава чији је узрок био необјашњив. На пример, за акценатски закон де-Сосира (исп. горе т. 6) једни су научници мислили да је балтиско-словенског порекла, дакле, да се јавио већ у епоси заједничког живота балтиских и словенских језика¹⁾; други пак сумњају чак да је прасловенског порекла, него мисле да се јавио независно у појединим словенским језицима²⁾. Није било такође дефинитивно решено питање о релативној старини

¹⁾ Фортунатовъ Сб. Отд. р. яз. и сл. LXIV, 62; Torbjörnsson „Die gemein-slawische Liquidametathese“ I, 57, Pedersen K. Z. XXXVIII, 335; Кульбакитъ Изв. XI, 4, 267, Поржесинскій R. S. IV, 16, Эндзелинъ „Славянобалтійскіе Этюды“ 105, Rozwadowski R. S. V, 9—10.

²⁾ Meillet, M. S. L. XI, 351. J. A. XXV, 425.

према другим акцентским законима онога закона по коме се **na-bořdŏ* мењало у **nā-bordŏ* (исп. горе т. 7). У вези са овим питањима остали су нејасни по својем пореклу облици као ген. мн. *jězikā* или глаголски облици као *nītāiš* поред *nītajū* и *zānītāiš*. Јер ако је закон де-Сосира најстарији закон прасловенске акцентуације, зашто немамо у ген. мн. оно што имамо у ном. и ген. једн.: *jězik-jězika* (из **jězŭk-*jězŭka*); с друге стране, ако се у облику ген. мн. *jězikā* сачувао стари акценат, и то некадањи циркумфлекс, зашто онда немамо *ōd-jezikā*, него *ōd-jězikā*; тако се исто тешко може разумети однос горе наведених глаголских облика (*nītāiš-zānītāiš-nītajū*).

§ 6 Ади није само ово остало нејасно; нејасно је и у којим се приликама јавио прасловенски нови акут, који се јавља у чакавскоме као дуги акценат ´ поред старог ˆ; услед каквих се узрока јавила дужина место првобитно кратког самогласника у чешкоме *vāle*, пољскоме *wōla* и сл.; нејасно је, зашто имамо у чакавскоме поред неодређеног придевског облика *sīt* одређени облик *sīti*, зашто имамо у словеначкоме ген. мн. *krāv* поред ном. једн. *kráva* (из старијег *krāva*), инстр. једн. *rībo* поред *rība* (ном. једн.): зашто имамо у чешком инстр. једн. *rybou* поред *ryba* (ном. једн.), зашто имамо у рускоме ном. једн. *волосъ*, али ген. мн. *волосъ*, зашто имамо у српскоме *златка*, *звѣрка*, *грѣска*, *лѣска*, *прѣшка* поред *злато*, *звѣр*, *грѣз*, *лѣст*, *прѣх*; с друге пак стране *класје*, *прѣхе* = чакав. *klāsje*, *prūtje* — поред *клас*, *прѣт* = чак. *klās*, *prūt* и сл.: зашто имамо у словеначкоме *mrāziš* поред *mrāz*, *kožar* поред *koža*; зашто имамо у српскоме *кѡра*, *сѡва*, *скѡба* поред *вода нѡпа* и сл.; како се објашњава однос чак. облика ном. једн. *krīlŏ*, и ном. мн. *krīla* и т. д.

I.

§ 7 Овако је било стање научних истраживања о акцентским питањима словенских језика непосредно пре појаве дела А. Белића, Розвадовског, Ван Вејка и Лера.

Централно место међу свима овим делима ван сваке сумње заузима рад А. Белића *Акцентске студије I* (1914). За овај рад може се рећи не само да је то најважније истраживање из словенске акцентологије последњег доба, него да је то једна од најважнијих студија последњег времена из упоредне граматике словенских језика уопште.

Писац је врло добро изабрао предмет свога дела: он се бави придевским облицима у неодређеној и одређеној форми у различним словенским језицима; јер је сасвим тачно његово тврђење да су словенски одређени облици придева постали у прасловенском језику, иако је синтаксичко значење одређености у конструкцији просте придевске форме са акценатским облицима анафорске заменице резултат балтиско-словенске епохе развитка тих појава. Овим путем добијамо потпуну историску одређеност за оне резултате који се могу добити из студије о придевским облицима. То је једно.

Друго је ово: писац је могао употребити врло архаичан и због тога прозрочан материјал чакавског наставског говора, као и других чакавских, и то винодолских говора, материјал који му је био врло zgodna полазна тачка за даље истраживање. Тако је А. Белићу пошло за руком да добро осветли барем један део акценатских појава словенских језика. Овим смо добили у тамноме лабиринту акценатских питања један светли зрак који нам може помоћи да се снађемо и да можда најзад дођемо и до излаза из овог лабиринта.

Резултате ових истраживања г. А. Белић је изнео прво у једном мањем чланку под насловом „Промене акцената у прасловенском језику“ (Јужносл. фил. I 1913, 38—66), а доцније на широј основи, поредећи материјал из свих словенских језика, у књизи „Акценатске студије“ кн. I (Посебна издања Српске краљевске академије, књига XLII, Београд 1914 г.); доцније су ови резултати изнети у француском чланку А. Белића под насловом „Un système accentologique du slave commun“, са неким допунама и изменама (M. S. L. XXI).

§ 8

Проучивши српски материјал који се односи на придевске облике, и то на првоме месту чакавски наставски, писац Акценатских студија добио је ове резултате. Гласовно-морфолошка промена у облику неодређеног придева, коју је изазвало спајање његово са акценатским обликом анафорске заменице, имала је као последицу промену његових акцената, и то у три последња слога. Те су промене:

1. Стари циркумфлекс (˘) на самогласнику корена мења се у нови акут (´): чак. *mlād* (неодр. облик): *mlādi* (одређ. облик); у штокавскоме старији ˘ пременио се у ˘ : *mlādī*.

2. Стари акут (´) на самогласнику корена мења се у нови циркумфлекс (˘): чак. *sīt*: *sīti*; у неодређеном облику ˘ јавља се као резултат скраћивања старог акута.

3. Акцент крајњег слога, који имамо у неодређеном облику, повлачи се у одређеном на претходни слог, те се јавља као нови акут (´), ако је тај слог дуг, чак. *bělo*: *bělo*.

4. Код придева са првобитно кратким самогласником и са акцентом на корену акценат прелази на потоњи слог: чак. *bōso* — *bovō*.

5. Код придева са кратким самогласником у корену, а акцентом на крају, акценат прелази на претходни слог у форми новог кратког акцента: ` : чак. *dobrō*: *dōbrō*.

§ 9 Исту промену као у двосложним придевима типа *sit* налазимо код тросложних придева истог типа: чак. *bogāto*: *bogātō*, *veliko* — *velikō*.

Као двосложни придеви са кратким самогласником типа *bōso* мењају се тросложни истог типа: чак *vēselo*: *vesēlo*.

Исто тако према горе наведеним правилима мењају се акценти и код тросложних придева, у којима је средњи слог полугласник: чак. *jādno*: *jādnō* (1 тип), **brīžno* (исп. шток. *brūжно*): *brīznō* (2^и тип); *krātkō*: *krātkō* (3^и тип).

§ 10 Нови акценти ´ ~ ` , који се на овај начин добијају, имају у српскоме језику сасвим друге особине него стари акценти, јер нови акут ´, који се добија у облику *mlādī* (неодр. облик *mlād*), не скраћује се као стари акут ´ (*krāva* и сл.). Такође нови циркумфлекс, који се добија променом акцента из старог акута (*sīto*: *sītō*), одликује се од старог циркумфлекса, јер стари ^ може стајати само на првоме слогу, међутим ово правило не вреди за нови циркумфлекс, као што се види из облика *bogātō* (неодр. облик: *bogāto*).

Најзад и онај кратки акценат који се добио померањем, као *dobrō*: *dōbrō*, *vēselo*: *vesēlo*, одликује се од старог кратког акцента ` , који је морао некада стајати увек на првоме слогу, јер овај нови ` може стајати на свима слоговима (упор. *vesēlo*).

Зато писац бележи нови акут знаком ´, нови циркумфлекс знаком ~, а нови кратки акценат знаком `.

§ 11 Принципи промене акцента под утицајем потоњег слога био је познат већ раније него што се јавило дело А. Белића. Тако је на пример Меје¹⁾ мислио да се самогласник *y* (*ы*) у облику ген. мн. **iezykь*, који је био првобитно узлазнодуг, променио у низлазнодуг услед промене у крајњем слогу где је био подугласник.

¹⁾ М. S. L. XI, 351 с. и д., J. Arch. XXV, 425 с. и д.

Ту промену интонације самогласника *y* (*ы*) у облику * *językъ* имао је на уму при објашњавању овог облика и Педерсен¹⁾. Према Шахматову²⁾, услед тога што су полугласници у крајњем слогу постали несложни, акценти ` и ´ на претходном слогу променили су се у ^ . Па и писац ових редова године 1906³⁾ тврдио је, прво, да се у словенским језицима вршила промена узлазног акцента у низлазни и, обрнуто, низлазног у узлазни, испред слога са полугласницима који су постали несложни, и, друго, да се ова промена вршила у вези са контракцијом потоњег слога, и то у случајевима као што је одређени облик придева: срп. *стър*: *стърү*, чеш. *star* — *starý* и сл.

§ 12 Иако је принцип промене интонације под утицајем измене потоњег слога био потпуно тачан (као што је то приметио г. А. Белић у својим Акцентатским студијама, 169 с.), ипак није била тачно обележена ова измена потоњег слога, нису биле обухваћене све форме оних промена које су биле везане са њом, и, најзад, погрешка свих претходних испитивача била је у томе што се промена схватала тако као да стари акут прелази у стари циркумфлекс и, обрнуто, — стари циркумфлекс у стари акут. Међутим је било немогуће да се тако протумаче све загонетне појаве словенске акцентуације.

Мисао Белићева да се као резултат промене акцента јавио *нови акценат, са новим особинама*, баш та мисао представља знатан напредак у процесу научног истраживања акцентатских појава словенских језика. Сем тога писац „Акцентатских студија“ је утврдио да као резултат акцентатских промена под утицајем потоњег слога може бити не само промена акцента него и пренос акцента са једног слога на други.

Ето то су важна научна открића која су била плод истраживања А. Белића пре свега на основу испитивања придевских облика у српском језику.

Јавља са питање: прво, — да ли ове закључке потврђују подаци других словенских језика, друго, — да ли се ови резултати могу искористити за објашњавање других акцентатских појава изван придевских облика, и треће, — какви су узроци горе наведених акцентатских промена?

* * *

¹⁾ К. З. XXXVIII, 307 с.

²⁾ Изв. О. Р. Јаз. и сл. III 1 и сл.

³⁾ Изв. О. Р. Јаз. и сл. XI, 4; 46—47, 66, 68.

§ 13 Правила која је за придевске форме утврдио г. А. Белић најбоље се виде на чакавском језичком материјалу; већ штокавски материјал није тако прозачан као чакавски. На пример, придеви типа *bělo: bělō* у већини штокавских говора измешали су се са придевима прве групе (*mlādo: mlādō*). Други придевски тип: *sit — sīti* представљен је многобројним примерима у каставском дијалекту; остали чакавски дијалекти нису ни приближно тако добро сачували ову акценатску особину; у штокавским говорима налазимо само остатке овог односа (*stūr: stārū, prāv: prāvū*).

§ 14 Најближи је српскоме словеначки језик. У њему су се врло добро сачувале разлике међу различним дугим и кратким акценцима; због тога су његови подаци најинтересантнији. Али се наша очекивања у овоме правцу оправдавају непотпуно, јер је словеначки језик изгубио засебне облике именске и сложене деклинације; сем тога, дуљењем старих кратких слогова добивене су у њему нове тачке додира међу различним образовањима, те услед тога имамо данас више паралелних облика за исту функцију. Ипак изгледа да и подаци словеначког језика потврђују закључке које је А. Белић изнео на основу српског материјала. Српскоме типу *stār: stārī* одговара у словеначкоме *stār: stārī* (= *stār: stārī*); придеви типа *mlād: mlādī* изгубили су у словеначкоме стару форму *mlādi*, те се место ове форме јавило *mlādī* према *stārī*, али су се старе форме одређене деклинације сачувале, иако се употребљавају као неодређене; то су облици: *mlādo, mlādega, mlādemu* и т. д.

Белићево објашњење процеса којим се из старог облика *mlādi* јавио нови *mlādī* нећемо овде понављати; то је објашњење потпуно вероватно.

§ 15 Српскоме типу *gōlō: gōlō* одговара у словеначкоме однос *gōl-gōla-gōlo: gōli*. Српскоме односу *nōvo: novō* морао је према законима словеначке акценуације одговарати однос *novō: novō*; тим се одређена форма помешала са неодређеном; ето због чега се према *gōli* и сличним јавила форма *nōvi*, јер се неодређена форма овог типа (*novō*), добивши акценат на крају, у извесном правцу изједначила са придевима типа *gōl*.

§ 16 Сем тога што словеначки материјал потврђује правила добивена на основу српских података, он нам даје право да тврдимо да се и нови кратки акценат ' одликовао од старог кратког ", јер се стари " у сло-

веначкоме преноси на потоњи слог као $\hat{}$, међутим нови $\acute{}$ (овет као $\hat{}$) остаје на старом месту: упор. *bozō* и *gōli*.

Бугарски језик не даје нам материјала за наше питање.

Остају нам дакле западнословенски језици и руски језик.

§ 17 Западнословенски језици нису сачували непосредне разлике између дугог и кратког самогласника. Услед тога анализа западнословенског, као и руског, материјала у знатној мери представља прилагођивање горе наведених резултата западнословенскоме и рускоме материјалу. Ипак морамо признати да ово прилагођивање није никако вештачко, те не само што не наилази ни на какве озбиљне тешкоће, него осветљује и чини потпуно разумљивим оне појаве западнословенских језика које су досада биле нејасне.

На пример, није било јасно: зашто имамо у чешкоме кратки самогласник у одређеном придевском облику *starý*, док неодређени облик *stár* дужином свога самогласника одговара српскоме **stār* (исп. стр. 81, т. 10); сада разумемо облик *starý* чешког језика, јер се у одређеном облику придева друге групе јављао нови циркумфлекс \sim , а тај се \sim скраћива у чешкоме.

Тако исто није било разумљиво, због чега имамо траг дугог самогласника у корену у пољској форми народних говора *báty*, док се сваки дуги самогласник у пољскоме чим је био под акцентом морао скратити (испор. р. *бѣлый*, чак. *běli*): прасловенски однос **bětō* : **bětъjь*.

§ 18 Уопште говорећи, у чешкоме језику нема довољно оштре разлике у употреби одређених и неодређених придева; у пољскоме спољашње разлике међу различним придевским облицима сведене су на минимум, због тога што се у пољскоме језику скраћује свака дужина под старим акцентом. Али ипак је доста јасно да су и чешкоме и пољскоме језику били познати напоредо са старим акцентима нови прасловенски акценти: $\acute{}$ и \sim . Изгледа да се нови акут огледа у дужини у свима западнословенским језицима: тим се објашњавају у чешкоме придевски облици *skup* и *skoup*, *skupý* и *skoupý*, *mudr* и *moudr*, *moudrý* и сл.; исп. однос у праслов. **skōpъ* : **skōpъjь*; исп. и пољске облике *báty* из **bětъjь*, *mądry*, *skupy* сигурно из *mędryjь*, **skōpъjь*; у чешкоме *skoup* створено је према *skoupý*, као *skupý* према *skup*.

§ 19 Што се тиче новог циркумфлекса \sim , г. А. Белић мисли да се овај акценат скратио у чешком, али у пољском да се рефлектује као дужина: исп. горенаведени чешки облик *starý*; као доказ свога ми-

шљења у пољском језику А. Белић наводи само диалекатски облик *stáry* (говор с. Луковца): испор. срп. чак. однос: *stār: stāri*; али изгледа да и сам писац није потпуно уверен у ово, јер додаје да се ~ у пољскоме чувао „бар у неким говорима“; а за кашупски језик А. Белић утврђује са већом поузданошћу да у њему имамо задржану дужину: испор. прилог *mālō* и придевски одређени облик *mōli*, компаратив *stārši* и одређ. ф. позитива *stōri*, компар. *dlēži* и позит. *dlūdži*, словинско-кашупско *mjīlō* (прилог) и *mjīli*.

Теза да се у пољском на месту новог циркумфлекса задржала дужина — могла би се сматрати као поуздана само у случају кад би она била потпуно поуздано утврђена за кашупски, јер иначе ова теза изгледа а priori као сумњива због чешког скраћивања овог акцента. Али ћемо доцније видети да пољски испитивач Lehr, на основу анализе кашупског материјала, долази баш до уверења да на месту акцента ~ у кашупскоме имамо кратки самогласник; и то се потврђује примерима као што су придевски облик *bogāti* = чак. (каставск.) *bogāti* или gen. pl. *lopāt* = словен. *lopāt*.

§ 20 За придеве са кратким самогласником у корену А. Белић наводи каш. *novi: nūvo* = чак. *novi: nōvo*; чакавскоме *dōbri: dobrō* у словинско-кашупскоме одговара однос *gūgli: gūglo* са повлачењем акцента у прилогу на први слог према правилу кашупског језика (испор. *būgato* место *bogāto* и сл.).

§ 21 У рускоме језику, као што је познато, старе разлике низлазног и узлазног акцента уопште су се изгубиле, али се њихов траг налази у тако званим „пуногласним“ формама (-оро-, -ере-, -оло- -еле-).

Типу **sivъ: *sivъjъ* потпуно добро одговара у рускоме однос *sólony: солонный, ióloдень: iolodный* (чак. *glādan: glādni*), *xóloдень: xolodный*. Други тип **stārъ: *stārъjъ* налазимо у руским облицима *stqрь — stáryjъ, боiатъ — боiáтыjъ*.

Трећи тип **bēlō — bēloje* сачуван је у рускоме односу *бѣлō — бѣлое, короткō — короткое* (чак. *kratāk: krátki*).

Придеви са кратким вокалом у рускоме језику пружају исте типове које смо видели у српскоме: а) *bōco — bosōe*; в) *dobró — dobré*; *высокō — высōкое; далекō — далѣкое*.

§ 22 Поводом руских примера мора се истаћи једно питање. Место мењања акцента, које имамо у рускоме придеву *sólony: солонный* и сличнима, налазимо у рускоме врло често код придева исте групе прено-

пење акцента на крајњи слог: *мóлодь* — *молодóй*, *живъ* — *живóй*, *святъ* — *святóй*, *цѣтъ* — *цѣтóй* и т. д.; испор. чак. *mlād* — *mládi*, *svēt* — *svéti* и т. д. Али руски језик није у овоме правцу усамљен: у кашупскоме имамо у овој групи придева такво исто мењање: *bladé* (рус. *блѣдóй*), *sězě* (рус. *чужбóй*), *glěhě* (рус. *лужбóй*) и т. д.; у штовавскоме имамо *světū* поред *svētū*, *lāvnū* поред *lāvniū*; у Дубровнику — *mljxū*, *ijstū*, *slānū*, *sjxū*, *tjfhū*, *lādnū* и сл. Зато А. Белић посматра однос **svĕtъ*: **svĕtŏjъ* као прасловенски.

§ 23 Што се тиче објашњења облика **svĕtŏjъ* поред **svĕtŏjъ* и његовом пореклу, морамо приметити да је А. Белић заменно своје првобитно објашњење, које је дао у Акценатским студијама, другим објашњењем у свом францускоме чланку „Un système accentologique“ (8 с.). Зато не мислимо овде наводити прво Белићево објашњење, које је и иначе изазвало дискусију са стране других испитивача, него оно друго у француском његовом чланку. Првобитно је била одређена форма придева ове групе **svĕtŏjъ*; али неодређена форма женског рода морала је бити **svĕtā*, одређена — **svĕtāja*; према **svĕtāja* јавиле су се форме са акцентом на крају и за мушки и средњи род; те су форме у рускоме преовладале; обрнуто, према форми мушког рода **svĕtŏjъ* створена је била форма женск. рода **svĕtāja*. Али ма како да су постале руска форма *святóй* и сличне форме српске и кашупске, руски језик у општим цртама потврђује закључке до којих је дошао А. Белић проучавањем српских чакавских облика.

Малоруски не даје ништа начелно ново према великорускоме.

* * *

§ 24 Сад пралазимо на питање: да ли је нових акцената ^ˆ [˘] [˙] било у прасловенскоме и у другим случајевима сем придевских облика? На ово питање аутор „Акценатских студија“ одговара позитивно. Он налази промену старих акцената у нове и у овим случајевима.

1. У *магдолским облицима*. А) Поред облика неодређ. начина *gĭnūt* (из старијег *gīnūt* са старим акутом) имамо у чакавскоме *gĭneš*, *rogĭneš*; као што показује облик *rogĭneš*, акцент ^ˆ у форми *gĭneš* = праслов [˘]. Исто имамо у облицима *brĭsat* (= **brĭsat*): *brĭšeš* = **brĭšeš*; *kāpat* (= **kāpat*): *kāplješ* = **kāplješ*; испор: *ubrĭšeš*, *nakāplješ*. Дакле, у овим облицима видимо *промену старог акута у нови циркумфлекс*. Г. А. Белић мисли да се овај однос првобитно јавио у различним о-

блицима садашњег времена: **gŭne* 3 л. једн. сад. вр. (= **gŭnet*): **gŭneto* 1 л. мн.; доцније се акценат ~ јавио и у 3 л. једн.

У словеначком имамо такође: *gŭnet*, *brŭšem*, *kāpljem*; да је ^ из ^ потврђује то што у овим облицима нема преношења акцента ^ на крај.

§ 25

В) С друге стране, имамо у чакавском облик неодређ. начина *vězūt*: 2 л. сад. вр. *vézeš* (= **věžeš*), *mlāit* инфинитив: 2 л. једн. сад. вр. *mlāitiš* (= **mlātiš*), *dosēgnūt*: *dosēgneš* (= **dosēgneš*), *pītāt*: *pītāš* (= **pītāš*). Овде видимо промену старог акцената ^, који се у облицима инфинитива преносио на потоњи акутовани слог, у нови акут, који се у чакавскоме сачувао као ^.

Испор. рус. *вязѣтъ вѣжешъ*, *молотѣтъ* — *молотѣишъ*; чеш. *vízati* — *vážeš*, *mlátiti* — *mlātiš*, пољ. *pląsać* — *pląszesz*, *młócić* — *młócisz* и сл. Дужина се у чешком и пољском у форми 2 л. сад. вр. објашњава као траг прасловенског ^.

Облицима чакавштине типа *potēgneš* одговарају у рускоме *тянѣтъ*: *тянешъ*, чеш. *táhnūti*: *tiehneš*, пољ. *ciągnąć*: *ciągniesz* и сл. Са чакавским *pītāš* мора се упоредити пољ. *stapać* — *stapasz*, чеш. *stoupati* — *stoupáš*, каш. *gádac*: *gódôs*.

Овим путем добијамо врло једноставно објашњење за чакавски облик *mlātiš*, о којем се тако много писало. Тако исто овако отпада тумачење дужине у пољскоме облику *ciągniesz* и сл. аналогичом према 1 s. *ciągnę* (р. *тянѣ* — *тянешъ*).¹⁾

§ 26

На глаголима типа чак. *pītāt*: *pītāš* морамо се задржати са нарочитом пажњом. Руске форме *пѣтъиш* = чак. *pītāš* и сл. чиниле су много тешкоћа испитивачима; због ових облика А. Меје је жртвовао претпоставку о балтиско-словенском пореклу де-Осирова закона, али ипак није успео да објасни ове облике. Имајући на уму руске облике *пѣтъишъ*, *пѣтъю*, *пѣтъиешъ* и т. д., ми бисмо очекивали да ће

¹⁾ Што се тиче облика инфинитива: чеш. *táhnūti*, пољ. *ciągnąć*, у којим је дужина самогласника у корену неочикована (испор. § 2, т. 5), г. А. Белић пристаје на хипотезу Шахматова да је *пѣти* код глагола ове врсте добивено од глагола са акцентом на првome слогу (испор. пољ. *wieǰnąć*, р. *вѣнѣтъ*, чак. *věnuiti*), али је допуњује својом претпоставком да је горња дужина унета у слог *пѣ* онда кад се инфинитив *вѣи* изједначио са презентом у првome слогу, дакле кад је према **lěgneš* била добивена форма **lěgnōti*. Дакле, **lěgnōti* > **l'gnōti* > **l'gnōti* = пољ. *ciągnąć*, чеш. *táhnūti*. Тако исто је дужина самогласника у корену унета у облик инфинитива из презенту у пољ. *stapać* или *gádac* (диал.), у чешкоме *stoupati*; али кашупски је сачувао првобитну разлику између инфинитива и презенту у овоме правцу: *gádac*: *gódôs*.

акцентат бити на наставку *-а*. А. Меје је мислио да је контракција у овом облику старија него закон де-Сосира, те је због тога, према његову мишљењу, акцентат остао на првом слогу; али онда остаје неразумљиво зашто немамо у српскоме *zǎnūtāu*, него *zǎnūtāu*, па био закон преноса свакога *˘* или *˘˘* на претходни слог старији од контракције или не. Са тачке гледишта г. А. Белића облици *nūtāu* и *zǎnūtāu* добијају потпуно повољно објашњење. Облик *zǎnūtāu* доказује да акцентат *˘* у штов. *nūtāu*, *˘˘* у чак. *pītaš*, има исте особине као у облику шток. *mlādū*, чак. *mlādi*, дакле = *˘˘*.

§ 27 Ако узмемо паралелне глаголе са кратким вокалом у корену, онда видимо, барем у штовавском, потпуно јасно два типа: а) *kǒnām* — *kǒnāu* и т. д. и б) *mǒtām* — *mǒtāu* и т. д. Овака два типа била су и код глагола са дугим вокалом у корену: а) *nūtām* — *nūtāu* и т. д. и б) *čūtām* — *čūtāu* и т. д. Ове две групе глагола А. Белић претпоставља и за прасловенски језик:

I. а) **pǔtāti* : **pǔtājǫ* : **pǔtāš*, **pǔtā* и с. л.

б) **okopāti* : **okopājǫ* : **okopāš*, **okopā* и с. л.

II. а) **čītāti* : **čītājǫ* : **čītāš* (> *čitāš*) и с. л.

б) **motāti* : **motājǫ* : **motāš* (> *motāš*) и с. л.

Али пошто су се у 1 sing. и 3 plur. ове две групе глагола додиривале, могле су се изједначити у понеким словенским језицима. Тако се у чакавскоме дијалекту и у словеначкоме језику изједначио тип I б са II а и б, јер се место старијег *okopāš* јавило *okopāš*. Тип I а остао је, пошто се одликовао од осталих дужином вокала у корену. У рускоме су се изједначили сви типови: *nytāu*, *konāu*, *čitāu*, *motāu*, али у угроруском дијалекту Убли имамо још *bǔvaš*, *bǔvat* (ма да само у једнини). У пољскоме *stapasz* = **stǔpaš* представља тип I а, али *gedasz* = **gǔgāješ* — тип II а.

§ 28 Дакле, у облику чак. *pītaš* А. Белић види резултат истог процеса који имамо у придевском облику *mlādi* (= **mǔldǔjǫ*); тако исто у облику **okopāš* види се иста промена акцента која и у облику **veseloje* (према **veselo*). Прости облик **kopāš* морао се променити у **kopāš*, — испор. однос **okrǔglo* : **okrǔglō*; али пошто је однос **kopājǫ* : **kopāš* био сувише необичан језичкоме осећају, облик **kopāš* био је замењен под утицајем сложене форме **okopāš* обликом **kopāš*.

§ 29 Дакле, штовавски однос облика *kǒnāu* : *ǒtkǒnāu*, који је заједно са облицима *nūtāu* : *zǎnūtāu* причињавао толике тешкоће појединим

испитивачима опет добија згодно објашњење. Али морамо запитати : с обзиром на акценат — према којим облицима представља промену облик *okðpāš? По мишљену г. А. Белића у 3 л. сад. вр. било је првобитно *ðkopāt или *ðkopātš: у облику 2 л. мн. и у свима лицима двојине била је промењена природа краја речи основног акценатског облика *ðkopāt; према *ðkopāt јавило се *okðpāte, *okðpāvé и т. д. Доцније се овај акценат јавио и у осталим облицима садашњег времена сем 1 л. јед. и 3 л. мн. Старији гласовни однос између простог и сложеног облика код глагола истог типа сачуван је у штокавским облицима *lómīu* = *lomīš и *nólomīu* = *poldmīš.¹⁾

§ 30 2. Облик ген. мн. А) Поред облика ном. једн. *krāva, brāt, livāda, medvīd* из *krāva, brāt, livāda, medvīd (испор. рус. корова, братъ, ливіда, медвїдъ) имамо у чакавскоме *krāv, brāt, livād, medvīd*; у овим облицима види се промена старог акута у нови циркумфлекс са истим односом као у придевским облицима *stāro* : *stārō, bogāto* : *bogātō*.

В) Поред облика ном. једн. *vlās, cīv* имамо ген. мн. *vlās, cīv* = *vlās, *cīv, опет промену старог $\acute{}$ у нови акут, као у *mlād* : *mlādi* и сл.

С) Поред облика ном. једн. *glāvā* — ген. једн. *glāvé, пом. једн. koláč* — ген. једн. *koláčā, ном. једн. dobitāk* — ген. једн. *dobitkā* имамо ген. множине *glāv, koláč (ih), dobitāk* и то од *glāv, *koláč, *dobitāk, дакле опет имамо исту промену као у придевским облицима *bēlō* : *bēlō*.

Д) Поред ном. једн. *kosāc* — ген. једн. *kosā, ном. једн. konōp* — ген. једн. *konopā, ном. једн. kōnj* — ген. једн. *konjā* имамо ген. мн. *kōsāc, kōsācī, konōpī, kōnjī(h)* из *kōsācī, *konōpī, *kōnjī слично са односом придевских облика *dobrō* : *dōbrō* из *dōbrō.

Е) Поред ном. једн. *kōst* — ген. једн. *kōsti* имамо ген. мн. *kōstī(h)*, и то из *kōstī; исто тако: *rōg* — *rōga* — ген. мн. *rogī(h), òbrūč* — *òbrūča* — ген. мн. *obrūč*; испор. однос придевских облика *òkrūglo* — *òkrūglō*. Да су ове промене акцената у облицима ген. мн. прасловенске, доказују паралелне појаве других словенских језика као што су словеначко *jāma* : ген. мн. *jām, rība* — *rīb, lisīca* — *lisīc, vlās* — *vlās, zōb* — *zōb*; чеш. *silā* — *sil, rāna* — *ran* (из *sil, rān*); каш. *zųsót* : *zųsót*; р. *во́лосъ* — *во́лосъ, но́чь* — *но́чи* — *ночѐй*.

¹⁾ Однос међу *kopā — у неодређ. начину и *kōpā — са ā у садашњем времену одговара, према мишљењу г. А. Белића, односу између *žinō* — у латавскоме *žinōti* ин+ин. и *žinō* сад. вр.

§ 31 Што се тиче облика ген. мн. шток. *jězūkā* и сл., који је такође као и *nūtāsh*, *kōnāsh* причињавао тешкоће испитивачима (испор. горе с. 82) тиме што бисмо очекивали **jezik* и даље у штокавскоме **jězūkā*, (п. s. *jězik* — *jězika*, ген. pl. *livād* од *livūda* у чакавскоме), — овај се облик, према мишљењу Белића, јавио као „ново образовање, непознато и чакавскоме дијалекту, ... као продужење или даља примена повлачења акцента у случајевима као: *kōsās* и сл.“ (Авц. ст. 168с.).

§ 32 3. Non. pl. neutr. А) Поред ном. једн. *jāje* имамо у чакавскоме ном. pl. *jāja* (из **jāja*), поред *sūnce* — *sūnca* (из **sūncā*); испор. *mlād* : *mlādi*.

В) Поред *pōlje* п. s. имамо *polja* ном. pl. (из *polja*), поред *jēlito* п. s. : *jelita* ном. pl. (из *jelita*); испор. *ōkrūglo* : *okrūglō*.

С) Поред *selō* ном. s. имамо *sēla* ном. pl. (из **sēlā*); поред *vretenō* п. s. *vretēnā* п. pl.; испор са **golō* : **gōli* **visokō* : *visōkō* = чак. *visokō* : *visōkō*.

Д) Поред *krilō* имамо *krila* п. pl. (из **krilā*); испор. **bēlō* : **bēlō*. Такође (*d*)*lētō* : *dlēta*, *propēlō* : *propēla*.

Е) Однос **rālo* : **rāla* није сачуван у чакавскоме, али у словенскоме имамо *dēlo* : *dēla* (из **dēlā*), *kopīto* : *kopīta* и сл. Однос **dēlo* : *dēlā* испор. са односом **stārō* : **stārō*.

§ 33 4. Чак. *stráža*, р. *storožica*, чак. *žēja* представљају промену акцента $\overset{\circ}{\text{ч}}$ у $\overset{\text{ч}}{\text{ч}}$ при образовању именице са наставком *-ā* од речи **stōryjъ*, *žēdjъ*; именица *sūša* (чак.) из **sūhja* стоји према *sūho*, као *jāja* према *jāje*. Али је могуће да се акценат ових речи јавио у деklinацији самих речи те после ушао у све њихове облике.

5. Исто тако стоји именица *listje* (чак.) = **listъje* према *list*, као **sūhъ* према *sūh*.

* * *

§ 34 На тај смо начин видели како су резултати анализе акценатских промена код придевских облика врло zgodни за објашњавање других акценатских појава у словенским језицима. Али морамо ипак запитати, да ли овај паралелизам у развитку придевских облика, с једне стране, и именских и глаголских, с друге стране, није случајан. На ово питање могли бисмо одлучно одговорити само онда када бисмо одредили узроке оних промена које су забележене у истраживању А. Белића. Али управо на то питање, о узрцима тих промена, ми остајемо засада без одговора.

А. Белић одговара на то питање овако: „Јасно је да се акценат мења у зависности од промене склопа, састава речи. Промена састава речи може бити различна: може се добити краћа, скраћена форма према дужој или обрнуто, па ипак се на исти начин мења акценат“, Акц. ст. 163с.

Али овај нас одговор не може задовољити, ако хоћемо да објаснимо акценатске промене у свима горе наведеним категоријама. Општа је формула А. Белића сасвим згодна само за придевске облике, јер је потпуно јасно да се облик **bělъrь* јавио у прасловенскоме као промена основног облика **bělъ*.

Међутим односи међу облицима **kopat* 3 s. и **корато* 1 pl., **копате* 2 pl. и т. д., односи међу gen. pl. **kravъ* и осталим облицима исте именице, односи међу n. s. **pismo* и n. pl. *pisma* нису исти. Све облике презента, све облике именице **krava*, све облике именице **pismo*, наследио је прасловенски из индоевропског прајезика као елементе једне системе, те ми није разумљиво зашто морамо сматрати облик 3 s. praes. као основни према облицима множине и двојине. Исто тако не разумемо зашто се осећала промена склопа баш у форми n. pl. **pisma*, а није се осећала у облику gen. s. **pisma*. Уосталом, ако је ствар у томе да смо некад у nom. pl. neutrius имали наст. -ā, онда би свакако требало објаснити, зашто се није скратило овај наставак у прасловенском, кад се скратило сваки дуги самогласник уопште у задњем отвореном слугу.¹⁾

§ 35 У односу према форми gen. pl. морамо запитати: зашто нема промене акцента у nom. s. **volsъ*, **golsъ*, **mrazъ*, **pragъ* и т. д. А. Белић каже: „У свих именица у gen. pl. према свима осталим падежима имамо несумњиво одступање: *главы*, *главамъ*, *главами* и сл. и према њима *гловъ*...“ „То мењање облика речи повело је и мењање акцента“. Али и форма nom. — ас. s. **volsъ* и сл. представља извесна одступања према облицима **volsa*, **volsu*, **volsonъ*, **volsě*; зашто онда немамо промену акцента и у nom. — ас. s. код таквих именица?

¹⁾ А. Meillet у Bull. S. L. XXI 1, 105—109 мисли за облици *jája*, *véna* да је у њима разлика акцента у n. acc. v. и n. acc. pl. морфолошког порекла; уосталом, он сматра ову црту као јужнословенску. Али и диалекатско пољско *v'áno*, *v'ádo*, *m'ásto* (испор, Куљбакинъ, Гъ ист. и диал. пол. из. 130с.) лако би се објашњавало утицајем nom. pl.: *v'ána*, *v'ála*, *m'ásta* и то из **v'nf* и т. д. Могуће је такође да пољ. *v'ána* n. pl. одговара рускоме *снá* и сл.

A. Meillet, говорећи о Акц. студијама А. Белића (у Bull. S. L. XXI, 105 - 109с) објашњава ову разлику између облика gen. pl. и nom. s. овим путем: у облицима g. pl. -ъ био је у свима именицама, те је због тога његово губљење изазвало промену интонације; међутим у облику nom. s. -ъ био је само код именица мушког рода, те се због тога могло јавити у овом облику воспостављање старог акцента према осталим падежима. У овој форми објашњење Meillet-а свакако не вреди, јер се губљење њ и њ несумњиво вршило у засебном животу појединих словенских језика, док појаве мењања акцента, односно јављање новог акцента ', очигледно припадају прасловенској епоси. На ипак ми можемо мењање акцента довести у везу са ишчезавањем полугласника потоњег слога; само тада бисмо морали одступити од принципа за једноставно објашњење свих горе наведених случајева измене акцента променом склона речи. Само ово не би више била тачка гледишта писца Акцентских студија.¹⁾

§ 36 Да бисмо завршили своје примедбе о основним погледима А. Белића морамо забележити још нешто. Кад писац Акцен. студија наводи као пример акцентских промена именицу *ziša* поред придева *sūh* и *listje* поред *list*²⁾, онда он допушта да су се промене акцента могле вршити и при образовању речи помоћу различних наставака. Зато би требало да се систематски проуче и остала именска образовања, са различним сүфиксама -џка, -џсе, -ина, -ица и т. д. Тада ће бити потребно објаснити, зашто имамо поред *zātо* не *zātка*, било из старог ^, било из старог ' (испор. *listje*: *list* у чакавскоме), него *zātка*; затим *zвѣрка*, *грѣска*, *лѣска*, *прѣшка* поред *zвѣр*, *грѣз*, *лѣст*, *прѣх*; с друге пак стране, *клатје*, *пруће*, *лишће* поред *клат*, *прут*, *лист* (испор. горе § 6). Такође треба да се објасни, зашто имамо *mlāhñ* поред *mlād* и сл.

§ 37 Најзад, кад има случајева у којима се види промена акцента при образовању речи помоћу наставака (*listъ*: *listje*), онда зашто не би било могуће да се иста промена изврши у образовању речи префиксом: испор. рус. *вородъ* — *извородъ*, али *загородка*; *береть* — *поберетье*; *золото* — *позолота*, *воротъ* — *поворотъ*; *передъ* — *опередить* (дакле ^): *напередъ*, малор. *попередъ*; *вередъ* — *приверѣдливый* и сл. Могуће је да се поједина неслагања међу фактима могу објаснити тиме што различна образовања при-

¹⁾ На 94 стр. Акц. студија А. Белић говори о последицама губљења полугласника испред наставака -н-; али ово је, ваљда и према његовом мишљењу, појава која припада већ другој, новијој епоси.

²⁾ Испор. *zрѣв*: *zрѣвање*; *zдлѣб*: *zдлѣбие*; *кѣман*: *кѣмѣне*; *кѣрен*: *кѣрѣне*.

падају различним епохама. Док читав овај материјал не буде потанко проучен, ми вероватно нећемо моћи дефинитивно одредити опште узроке оних акценатских промена које су утврђене у књизи А. Белића. И сам писац ове књиге признаје то у својој француској расправи: ... „je suis convaincu que seule la confirmation plus étendue des alternances accentologiques constatées permettra de fixer toutes leurs conditions et de résoudre à la suite la question des causes générales de changements accentologiques ci-dessus décrits“ (M. S. L. XXI, 164c.).

§ 38 Али се ипак мора признати да је А. Белић у свом делу дао знатан број врло значајних резултата, који имају да служе као полазна тачка у питањима словенске акцентуације за све потоње испитиваче. Он је одредио за прасловенску систему акцентуације три нова акцента, који су се разликовали од старих акцената (испор. горе § 12). Он је одредно, у колико је то било могуће, и њихову судбину у појединим словенским језицима: $\acute{}$ се чува као дужина у свима њима, у чакавскоме, а изгледа, и у прасрпском, јавља се као нови акут $\acute{}$; $\tilde{}$ јавља се у српскоме и словеначкоме као $\hat{}$, у чешкоме он се скратио; што се тиче његове судбине у пољском и кашуњском, ми смо видели да није поуздано да је закључак Белићев у свему тачан (испор. горе § 19); акценат $\grave{}$ у српскоме јавља се као $\grave{}$, у словеначкоме као $\hat{}$ („бар у неким случајевима“).

§ 39 Најзад, писац Акцен. студија одредио је и хронологију ових акценатских појава: 1. Нови су се акценти јавили после преноса старих акцената $\hat{}$ $\grave{}$ на потоњи акутовани слог; овај пренос А. Белић сматра, заједно са већином испитивача, као закон балтиско-словенске епохе; 2. они су се јавили тек после отпадања крајњих сугласника у праслов. језику и после извршених измена на крају речи (када је већ *-os* прешло у *-ъs* или *-om* у ген. мн. у *-ъ*): јер сложени придевски облик садржи у себи прости облик *novъ*, не **novos*; 3. онда када се вршила промена старих акцената у нове још није било двају кратких акцената; ето, зашто промени других акцената у истим слоговима одговарају промене места акцента у кратким слоговима; 4. у то су време полугласници у средини речи у отвореним слоговима били већ толико скраћени да се нису осећали као носиоци засебних слогова: *krātkō*: *krātkō* (из **kortakō*: **kbrtakoje*) одговара *bēlō*: *bēlō*.

§ 40 Што се тиче обима гласовних појава о којима се говори, јасно је да промене акцента захватају последња два слога кад је акценат на

једном од та два слога а последња три слога само онда кад је трећи слог од краја кратак и када је на њему акценат.

§ 41 Али и све што смо доведе навели као опште закључке писца Акцен. студија не исцрпљује његове резултате.

Морамо забележити и ону интересантну примедбу А. Белића да се при преношењу акцента у одређеној форми на дуги слог, био он у неодређеној форми пред акцентом или за њим, увек добија подједнако нови акут ^ˈ: *bēlō* : *bēlō*, *ōkrūglo* : *ōkrūglō*. Из тога писац изводи закључак да су сви ненаглашени дуги слогови били акутског карактера, находили се они за акцентом или пред њим.

§ 42 Физиолошко-фонетску природу нових акцената према старим А. Белић одређује овако: да су стари акценти [˘] и ^ˈ били више музичког карактера и да је њихов експираторни елеменат био слаб; обрнуто, нови акценти ^ˈ ~ били су јачи и дужи. Промена старих акцената у нове означавала је појачавање њихове експираторне стране. Пошто су у старим акцентима, према мишљењу А. Белића, експираторна и музичка страна биле једна другој противне, промена [˘] у ^ˈ означавала је појачавање експираторног елемента, који је био узлазни; у вези са тим нови акценат постао је узлазни акценат уопште. Тако исто промена ^ˈ у [˘] била је у томе да се појача експираторни елеменат, који је био у ^ˈ низлазни, те је због тога нови акценат [˘] добио низлазни карактер уопште.¹⁾

§ 43 За кратки нови акценат [˘] А. Белић мисли у својим Акцен. студијама (106 стр.) да није поуздано да се он чим одликовао од старог кратког акцента, јер разлика између старог [˘] и новог ^ˈ, што се први преносио на предлог док други није, може потицати и из разлике у времену јављања. „Али поред тога није немогућно“, каже Белић, „да је било и разлике у природи њиховој“. У свом француском чланку²⁾ А. Белић говори и за ^ˈ да је изразитији (*plus expressif*) него стари [˘].

У сваком случају, овај свој нови акценат [˘] А. Белић везује са оном разликом између два кратка акцента о којој се већ толико говорило пре појаве његовог дела.

§ 44 Дакле, важно је утврдити, да ли је онај други акценат, који смо видели у срп. *оџла* (испор. горе § 4.), исти онај нови кратки

¹⁾ Испор. француски чланак А. Белића М. S. L. XXXI, 163—164 с.

²⁾ *ibid* 162 с.

акцентат [˘], који је одредио Белић, или је то какав кратки акцент другог порекла. И ово се питање једино може решити на основу потанког испитивања материала, али можемо већ сада приметити да се може сматрати [˘] у случајевима као срп. *вџа* и сл. као Белићев [˘], који имамо у чак. *gòlò, dǒbrò*, иако у словеначкоме имамо *gòli*, а *vòla*: испор. словеначко *kòžar*, а *kòža*. Могуће је да словеначко [˘] у *vòla* води своје порекло не од прасловенског [˘], него од [˘]: испор. чеш. *vàle*, пољ. диалекатско *wòla*. Могли бисмо учинити још више интересантних појединачних напомена о богатом садржајем делу Белићевом, као на пример о пореклу пољског ограничивања акцентата, у главном, на претпоследњи слог у речи (Акц. ст. 164 с.); али се морамо ограничити на главне црте и прећи на разгледање дела других испитивача која су посвећена истим питањима.

II.

§ 45 Готово у исто доба кад је изашла књига Белићева „Акцентатске студије“ посветио је једну студију питањима словенског акцента познати пољски научник Rozwadowski, и то у својем прегледу историске фонетике пољског језика.¹⁾ Њему још нису биле дошле до руку Акцентатске студије А. Белића, али чланак Белићев „Промене акцентата у прасловенскоме језику“ из Јужносл. филолога I био му је већ познат. Дакле, и све акцентатске промене које је одредио А. Белић пољски испитивач је могао да уведе у свој преглед акцентатских појава словенских језика. И, заиста, видимо да се за објашњене различних акцентатских појава пољског, а затим и осталих словенских језика, J. Rozwadowski користи поред резултата добивених већ пре А. Белића (п. горе 80—81 с.) такође појмом промене акцента у прасловенскоме за коју пољски научник употребљава термин „метатонија“.

§ 46 Од резултата добивених већ раније он примењује за објашњавање словенских акцентатских појава закон де-Сосира, који заједно са већином испитивача сматра за балтиско-словенски; даље, правило преношења акцента [˘] на први слог, правило прасловенских скраћивања дугог самогласника, које смо навели горе (§ 2., т. 5 а, б, с, d, е), контракцију, коју у неким случајевима сматра као прасловенску (н. пр.

¹⁾ Encyklopedia polska. Wydawnictwo Akademii Umiejętności. Język polski i jego historia z uwzględnieniem innych języków na ziemiach polskich. Część I. Wydawnictwa t. II, 304—337. 1915 r.

у ген. пл. на њѣ), дуљење првобитно кратких самогласника које такође, према њему, може бити „у извесној мери“ (w pewnych rozmiarach) прасловенског порекла.

§ 47 У колико су ова већ раније позната начела за објашњавање акцентатских појава измењена код г. Розвадовског, у толико она губе од своје сигурности.

Тако, скраћивање дугих самогласника у крајњем отвореном слогу г. Розвадовски ограничава напоменом да су се дуги дифтонзи чували у прасловенскоме, али ипак не може да одреди „у ком обиму“ (w jakim zakresie), нити наводи разлоге за то мишљење.

§ 48 Међу примерима за скраћивање дужине испред акута писац наводи облик ген. лок. двојине *рѹкѹ*, али није јасно зашто имамо овде скраћивање, јер је овде, по свој прилици, био на крајњем слогу цуркумфлекс ¹⁾, а, сем тога, дужина крајњег самогласника лако се објашњава утицајем облика ген. мн. *рѹкѹ*, и свакако није првобитна. Сумњамо да мишљење о прасловенској контракцији у ген. мн. на њѣ може бити поуздано образложено, тако исто и мишљење да дуљење кратких самогласника припада у извесној мери прасловенској епоси.

Није поуздано ни мишљење да се дужина у средини речи чувала испред слогова са полугласницима или у слововима у којима је иза вокала био сонорни сугласник. Уосталом, и сам писац, и поред тога што даје извесна ограничења, признаје да „услови нису доста јасни.“

§ 49 Говорећи о контракцији писац тврди да је у групи „наглашен самогласник + ненаглашен“ био добивен самогласник са \sim : пол. *raz* из **rójaszь*, срп. *nās*, али при контракцији групе „ненаглашен + наглашен“ имамо акут (intonacija przeciągła); писац овом приликом ништа не каже за случајеве као пол. *tajacь*, где немамо контракције. Ми ипак сумњамо да срп. *nās* долази од **rójaszь*, а не од **rójaszь*. За дуљење кратких самогласника у отвореном слогу г. Розвадовски каже да представља тешко питање.

* * *

§ 50 Најинтересантније тачке у целој расправи г. Розвадовског јесу оне у којима се говори о прасловенској метатонији. Писац пристаје на оне промене старог $\acute{}$ у нови \sim и обрнуто старог $\grave{}$ у нови $\acute{}$ које је утврдио А. Велић, али у истраживању услова под којима су се ове про-

¹⁾ Испор. Lehr-a „Ze studyów“ 20 с.

мене извршиле он иде својим путем. Док А. Белић види општи узрок овим акценатским појавама у промени склопа речи, г. Розвадовски тежи да одреди узроке ближе и тачније, и налази им не један, него различне узроке.

Ових узрока има, према мишљењу г. Розвадовског, више: први је стари циркумфлекс слога који се налази непосредно после наглашеног слога, а други су полугласници потоњег слога. Дакле, то су два услова за метатонију: она се вршила под акцентом 1. испред слога који је био са циркумфлексом, и 2. испред слога који је изгубио свој квантитет, т. ј. испред слога са slabим полугласницама¹⁾.

§ 51 Под овим условима стари $\hat{}$ мењао се у нови акут, дакле $'$, који се сачувао као засебан акценат у чакавскоме, посавским и кајкавским говорима, у словеначком се изједначио са старим акутом, а у чешком, словачком и лешким језицима јавља се као дужина. Дакле, у одређивању судбине новог акута нема никаквог неслагања међу г. Розвадовским и г. Белићем.

§ 52 Под истим условима стари $'$ мењао се у нови \sim , који пољски научник одређује као краћи акценат према новом акуту (*intonacja urwana, iloczynowo krótki*), а према својој каквоћи сличан старом $\hat{}$. Овај се нови циркумфлекс у чешком и лешким језицима скратио, у српскоме се јавља као \sim , у словеначкоме као $\hat{}$. Односно судбине новог циркумфлекса у лешким језицима г. Розвадовски можда има право (испор. горе 88 с.), али односно његове судбине у српскоме може се сумњати: ми смо видели да се овде \sim јавља као $\hat{}$ (горе 83—84 с.).

§ 53 За доказ својих теза односно метатоније г. Розвадовски наводи глаголске облике, именице женског рода типа чак. *stráža*, облике ген. мн., придевске форме, и у вези са метатонијом која зависи од потоњег слога са полугласником такође и друге облике (ном. једн.) и именице секундарног образовања (са наставцима *ькѣ, њкѣ, њка* и т. д.).

§ 54 1. Тако, облик чак. *mlátiš*, пољ. *mlóciś*, р. *molótiush* писац сматра као резултат промене старог $\hat{}$ испред циркумфлексног i презента (у инфинитиву је било опет i акутског карактера): $*m\hat{o}lti - > *m\hat{b}lti-$; обрнуто $*l\hat{a}zi - > l\hat{a}zi-$; испор. срп. *láziti — lázim*, пољ. *lazić — laże* и т. д.

¹⁾ Г. Розвадовски додаје међутим да је метатонија у целини зависила од неких још општијих услова.

§ 55 2. Именица чак. *stráža*, пољ. *stróża*, р. *сторѡжа* и сл. представљају такође, према мишљењу г. Розвадовског, резултат промене старог \acute{c} у \acute{c} испред циркумфлексног слога, јер ове именице, на *ja*, одговарају у литавскоме именицама на *ž* и измешале су се са именицама на *ja* и *ja*; али у овим последњим опет је морала наступити метатонија због положаја испред полугласнива. Исто оно што је било у **stôržâ* имамо и у чак. *žéja*, *grája*, рус. *юрѡжа*, *тѣжа*, пољ. *žadza*, *ciqža*, диал. *gródza*, чеш. *stráže*, *tiže hráze*. Обрнуто, као резултат промене \acute{c} у \sim писац сматра пољ. *przędza*, словеначко *prêja*, посавско *prêda*, *krâda* = словеначко *krâja*. У срп. *прѣжа*, р. *мерѣжа*, слов. *твѣжа*, чеш. *тѣже* није било метатоније него се чувао стари акут, јер је то била основа на старо *ja*.

§ 56 3. Метатонију у вези са полугласником потоњег слога г. Розвадовски види у форми ген. мн. Примере нећемо наводити, јер су познати. Само да учинимо једну примедбу односно облика ген. мн. Изгледа као да под утицајем некакве сумње писац поред поменуто околности, да је на крају облика полугласник, истиче и другу: да је наставак ген. мн. био под циркумфлексом, нако ми никако не можемо везати појаве метатоније са епохом у којој је постајао наставак ген. мн. *ѡн*. Али још једно. Тези г. Розвадовског, да се нови \sim јавља у српском као \sim , опиру се српске форме: *krâv*, *rîb*, *dêl*, *sît* и сл. Ову сметњу писац отклања тиме што види у овим формама дуљење првобитног \sim .

§ 57 4. Придевске облике г. Розвадовски разгледа у знатној мери друкчије него г. А. Белић. Према његовом мишљењу, 1. *golòje* > *gòloje*; 2. *bêlòje* > *bêlòje* са новим акутом; 3. *bòvoje* > *bosòje* и још „боље“, у *bosovè*; 4. *mòldo-je* > *mòldòje*, и још „боље“, у *mòldovè*; 5. код придева са старим акутом на корену биле су две групе: а) *szdorvoje* > *szdorvoje* и б) *máloje* > *máloje*. Ове у многе неочиковане форме акценатских промена код придева писац тежи да образложи на један врло компликован начин. Заменице су изгубиле, каже он, свој акценат; услед тога се на претходном слогу јављао некакав циркумфлекс, који се опет преносно као акут на претходни слог: *bêlá-já* > *bêlá(j)a* > *bê-la(j)a* и д. т.

§ 58 Код придева типа *mòldo-je* заменица није изгубила свој засебан наглас; а кад се јавила контракција, онда се на овом слогу развио нови акут, те је придев изгубио свој стари наглас у корист акцента

заменеце; дакле: *mōlda-já* > *mōldt̃* > *moldá*; скраћивање $\hat{\text{~}}$ на корену јавило се још раније, као и у **jagoda* и с.л. (испор. § 2, 5 т.).

§ 59 Облике придевског типа са старим акутом на корену писац објашњава на овај начин: придеви су у индо-европском и балтиско-словенском били већином охутона; услед тога је било у одређеној форми *māld-ja*, *mald-je*, те се тако овај тип изједначио у своме развиту са типом *bēldje*, који је дао *bēloje*: испор. *māloje*, коју форму писац види у каш. *dlōfi*, чеш. *dlouho-dlouhy*, р. *домо-доміѣ*, срп. *дѣу-дѣѣ*, чеш. *stāro (stary)*, срп. *стāро-стāрѣ*. С друге пак стране у краткој форми *malú*, *mald* акценат је био пренет на корен, који је представљао стари акутовани слог, дакле, *māla* > *malá*; према овој је форми био створен нови одређени облик *mālaja*, *māloje*, у којем се акценат доцније скратио, као у **jagoda*. Тако изгледа да је постао облик *sōd̃rvoje*, *sūtoje*, који се наводи у каш.-словинск. *sāti*, срп. *sīto-sītō* (шток. и чак.), срп. *zdrāvo - zdrāvī*, чеш. *zdrāvo-zdravý*.¹⁾

§ 60 5. Слично придевским облицима типа *bēloje* објашњава г. Розвадовски глаголске облике типа *pytāje* 3 s. praes.; ова је форма, према његовом мишљењу, добила промену интонације самогласника *a* у наставку: *pytāje* > *pytāz*, док се у облику 3 л. мн. *pytājō* *a* скратило испред дугог слога, а *j* се сачувало; овим путем постало је „посавско *pītāš . . . : pītājū* = срп. *nīmāu . . . nīmājū*“ . . . На с. 325 (у примедби) писац упоређује развитак облика *pytāje* и облика *bēlaja*; према томе ваља мислити да је акценат у форми *pytāe* био после пренет на претходни слог услед истих разлога као и у форми *bēlaja*, иако је у последњој форми био $\tilde{\text{~}}$, док у форми *pytāz* имамо $\hat{\text{~}}$ (= $\acute{\text{~}}$).

§ 61 6. Код глагола истог типа, али са старим акутом на корену, имамо у словеначком *pādati* — *pādam*, у пољском *biegas* — *biegam*. Наводећи примери за овај тип писац ништа не говори о начину на који се јавио овде нови циркумфлекс (= словеначки ~).

Што се тиче глаголских облика типа *tēgneš* = посавско *tēgneš*, пољ. *ciagniesz*, чеш. *táhneš*, писац мисли да су постали под утицајем *veževš* и с.л.; међутим и те последње форме он објашњава аналогично према облицима *pytāš*, *kqaš* и с.л.

* * *

¹⁾ Кажем „изгледа да је постао“, јер је друкчије тешко разумети оно што се говори у расправи г. Розвадовског о овим облицима. Ова тачка теорије пољског научника није јасно формулисана.

§ 62 Сада долази питање, какав напредак представља нова концепција Розвадовског односно појава тако зване метатоније. Тачније одређивање услова за метатонију било би свакако нов корак у анализи овог питања, али само у случају кад би било правилно. Међутим овде није тај случај.

Први услов метатоније јесте положај старог $\hat{}$ или $'$ испред слога са циркумфлексом. Овим условом могу бити објашњени само глаголски облици типа чак. *mlátiš* и можда именице типа чак. *stráža* (испор. горе, стр. 1 и 2). Српско *lázim* већ не потврђује ову тезу, јер мишљење г. Розвадовског да се нови \sim јавља у српскоме као " није тачно: испор. на пр. српске облике *sít*, *krâv*, *dêl* ген. мн., ма да писац тежи да уклони ову тешкоћу претпоставком да је ту продужено првобитно " ; испор. такође срп. *sîto* — *sîtō* (шток. и чак.) и сл.¹⁾

§ 63 Промене акцената код придевских облика не представљају никакву потврду тезе г. Розвадовскога, јер у њима не видимо метатоније наглашеног слога испред слога са циркумфлектираном дужином ни у једном од пет типова које наводи г. Розвадовски. Тако исто не потврђује ову тезу ни глаголски облик *pytaje*, јер се у њему први слог који је добио нови акут, по мишљењу г. Розвадовског, првобитно находио испред акцената; сем тога, овај је акценат био, у ствари, акут, и чак је контракцијом био добивен нови акут. Али и без тога, кад би контракцијом у *aje* био добивен циркумфлекс, онда то већ не би био стари циркумфлекс. Најзад, сумњамо да је у групи *dje* (са нагласком на првоме елементу) морала наступити контракција.

§ 64 Дакле, г. Розвадовски је дао сувише мало доказа за своју тезу. Али, са друге стране, он је требао још објаснити, зашто немамо метатоније у форми ак. једн. **bořdq* и сл., у којима је стари $\hat{}$ био испред наставка са циркумфлексом. Он је требао такође објаснити, зашто имамо метатонију у облицима ном. мн. ср. рода, чак. *jâje* — *jâja* и слов. *dělo* — *děla* (испор. горе 93 с.)²⁾.

* * *

¹⁾ Такође српско *krâža*, *prêža* — према *krâsti*, *prêsti*.

²⁾ Испор. критику Lehr-а, који такође сматра ову тезу г. Розвадовског као неоправдану: „О prasłowiańskiej metatonji“, 28 с.

- § 65 Боље је образложена друга теза г. Розвадовског односно услова метатоније: да јој је био узрок слабљење полугласника потоњег слога. Као главни доказ који писац наводи за ову тезу — јесте облик ген. мн., чак. *krāva: krāv, vlās: vlās*. У вези са овом тезом стоје именице чак. типа *lístje* поред *líst*, именице типа *brātja* поред *brāt* у словеначком.
- § 66 Што се тиче осталих секундарних образовања, на пример са наставком: *-џа, -џа, -џџ, -џџ, -џсе, -џко, -џко, -џџ*, она су преживела толико промена у вези са доцнијим дуљењем, у епоси засебног живота словенских језика, а и у вези са утицајем аналогije, да није могуће овим образовањима доказивати тезу г. Розвадовског. Односно ових образовања код писца налазимо овакве напомене: „али на то није могуће одговорити дефинитивно“, „али non liquet“. Збиља требало би посветити овим секундарним образовањима нарочито испитивање, пре него што се о њима да дефинитиван суд. Али, разуме се, то није могао учинити г. Розвадовски у својој расправи, којој је био прави циљ синтетична карактеристика словенских акцентских појава. Зато је остала непотпуно образложена главна његова теза о метатонији испред слога са полугласницама. Није ипак доста јасно, зашто немамо метатоније у облику ном. једн. (*vlās* и сл., *mrāz* и сл.); ако г. Розвадовски мисли да је пре било метатоније и у ном. једн., онда би требало тражити каквих трагова од старијег стања. Тако исто није доста јасно зашто имамо *zātkā* поред *zātko* (испор. горе § 37). Најзад, долази још једно важно питање: у колико може бити вероватно да је на мењање акцента утицало слабљење љ, њ, кад смо већ видели да су, у епоси метатоније, полугласници били већ редуцирани толико да се нису осећали као носиоци засебних слогова (испор. горе § 39). Њихово потпуно ишчезавање припада насигурно епоси засебног живота словенских језика; међутим метатонија је прасловенска појава!

* * *

- § 67 Тумачење које г. Розвадовски даје придевским облицима стоји у релативно слабој вези са његовом теоријом метатоније, те је, као што смо већ рекли, врло компликовано и често сумњиво. Облик *bēlā-jā*, према његовом мишљењу, променио се у *bēlā(j)a* (в. Encykl. 325 с.), а после у *bēla(j)a* ($\hat{ } = \acute{ }$); овим путем нови циркумфлекс повлачи се на претходни слог као и стари $\hat{ }$; али ми смо видели код А. Белића да се нови $\tilde{ }$ баш тиме одликује од старог ($\hat{ }$) што не мења место.

Облик *mōldajá* мења се у *moldâ* ($\hat{=} = \acute{}$; Encykl. 326 с., при-медба); међутим морамо полазити од облика *moldá-ja* као од најстаријег, имајући на уму закон де-Сосиров; ова последња форма морала би доцније дати баш према његовој теорији *moldâ* са циркумфлексом, а не *moldâ*, како он претпоставља (исп. § 58). Могли бисмо још пристати на облик **mōldo-jè*, али не разумемо зашто писац претпоставља *mōldòje*; чак и ако би се претпоставио облик *mōldò-je*, не би се могло очекивати онакво скраћивање првог слога (испред слога са кратким акцентом); не можемо очекивати скраћивање ни у *mōldo-jè*, пре него што је крајњи слог изгубио свој, ма како слаби, акценат. Испитујући овај придевски тип, писац је имао на уму само р. *молодѝ* и сличне облике осталих језика са акцентом на наставку; али требало је да обрати пажњу и на облике као што су чак. *mládi* и диал. рус. *молоды́й*, пољ. *skary*, *mądry*, чеш. *skoupy*, *moudrý*.

§ 68 Облик *máloje* са старим акутом на неочекиван се начин мења у *máloje* са новим акутом, затим у *máloje*. Примери које писац наводи за прву и за другу групу овог придевског типа не одговарају његовој теорији: за *sýtoje* са кратким слогом у корену он наводи каш. *sǎti*, које се може тумачити из *sýtǎi* са новим циркумфлексом, срп. (чак.) *sītō*, које такође може постати само од *sýtō*, те зато и не одговара облику *sýtoje*; чеш. *sytý*, *čistý*, *tichy*, срп. *zdrávi* тумаче се сасвим лепо по г. Белићу из форме са \tilde на корену. Тако исто облику *máloje* ($\hat{=} = \acute{}$) са новим акутом не одговара ни срп. *stāri*, јер и у чакавском имамо *stāri* (а не *stári*), ни чеш. *starý*, ни срп. *dàgi*, које је уосталом постало под утицајем *bōsi*.

§ 69 За глаголске облике срп. *nūmāu*, чак. *pītāš* и сл. ми смо видели да г. Розвадовски претпоставља прво промену интонације у наставку (*pytaje— >pytāg*), а тек после — не знамо управо услед којих узрока — јављање новог акута на корену.

На тај начин, место једне хармоничне системе акценатских измена коју налазимо код А Белића доследно примењену на придевским, именским и глаголским облицима, иако јој нису ближе одређени узроци, имамо код г. Розвадовског једну шарену слику ових промена, где се јављају као чиниоци различни моменти: у глаголским облицима чак. *vrátiš* и сл. промена $\hat{}$ у $\acute{}$ под старим акцентом услед потоњег $\hat{}$, исто тако у именица типа чак. *stráža*; у форми ген. мн. услед по-

тоњег -ъ, тако исто у словен. *brātja*; у придевским облицима игра најважнију улогу секундарни акценат заменице; у глаголскоме облику **pfjtaši*, чак. *pītaš*, имамо метатонију услед промене -*aje* у -*až*, и то промену старог акута ´ у нови акут ^, а у исто време пренос овог новог акута на претходни слог: за глаголске облике **vŕžeši* и **ŕgneši* г. Розвадовски је морао прибећи аналогiji.

§ 70 Расправа г. Розвадовског није истраживање, већ један покушај синтезе, један добар општи нацрт словенске акценатуације; али оно што је у њему ново, с обзиром на резултате добивене раније, није основано на специјалном и детаљном испитивању материјала, те због тога не може бити ни признано као тачно решење спорних питања словенске акценатуације.

III

§ 71 Трећи испитивач који је посветио своју пажњу истим спорним питањима, и то поглавито „метатонији“, јесте холандски научник г. Ван Вејк.¹⁾ На жалост, једна од његових расправа о тим питањима (J. A. XXXVI) није нам дошла до руку, те морамо о њој судити једино на основу онога шта се о њој говори у делу г. Lehr-а „O praslówiańskiej metatonji“.

Општи се погледи холандског научника у опсегу акценатских теорија карактеришу тиме што он сумња у балтиско-словенско порекло закона де-Сосировог, а затим и тиме што је према његовом мишљењу прасловенски језик имао више него три секундарна акцента, и, најзад, тиме што он истиче механички карактер акценатских појава који се зову метатонијом. Пошто г. Ван Вејк не разгледа питање о хронологији закона де-Сосировог, него само даје „израз своме скептицизму“²⁾, нећемо ни ми о њему говорити.

§ 72 Мишљење г. Ван Вејка да је прасловенски језик познавао више од три секундарна акцента не могу такође овде потанко разгледати, јер немам у рукама ону његову расправу у којој је то мишљење

¹⁾ „O intonacji przymiotników złożonych typu powtjъ, šestjъ“ R. Sl. VII, 157—165; „Къ интонации праславянскихъ надежей на -ъ“. Изв. Отд. р. яз. и сл. XX (1915) 3 кн., 32—40; о Акценатским студијама Белла, R. Sl. VIII, 171—187; „Zur sekundären steigenden Intonation im Slawischen, vornehmlich in ursprünglich kurzen Silben“, J. Arch. XXXVI, 321—377.

²⁾ „Ale teraz ograniczъ się do tego, że dam wyraz moemu sceptycyzmowi“ R. Sl. VII, 158.

образложено (J. A. XXXVI). Морам само приметити да у словеначком језику онај секундарни акценат [˘], који је одредио А. Белић, изгледа да се јавља као [˘]: *gōli*, *nōvi* (испор. Акцен. ст. 57 с.), и то одговара чакавском *gōli*, *nōvi*; међутим чакавском *vōlja*, *kōža* одговара у словеначком *vōlja*, *kōža*; ако [˘] у чакавскоме *vōlja*, *kōža* сматрамо као прасловенски [˘] (испор *nā-volju*, али *nā-vodu*), онда морамо свакако словеначко [˘] у *vōlja* доводити у везу са прасловенским [˘] (исп. горе § 44).

Али опет је незгодно одвајати, с обзиром на порекло, српско *vōlja* од словеначке форме *vōlja*. Сем тога, на основу словеначких примера као *gōli* морамо мислити да је праслов. акценат [˘] био низлазни по својој природи, међутим кратки акценат у чакавскоме *bōb* и сл., који је пренет са наставка на корен, изгледа да је био узлазног карактера: испор. чак. *kōnj* са дуђењем тога акцента испред *-n*. Уосталом, питање је да ли се преношење акцента са крајњег полугласника вршило већ у заједничкословенском или у животу појединих словенских језика. У руским дијалектима, у којима су сачувани трагови секундарног прасловенског кратког акцента, имамо подједнако: 1. *nōvyj*, *dōbryj* — са затвореним вокалом —, 2. такође *vōl'a*, *kōža* и, најзад, 3. *kon'*, *snop*, *skot* и т. д.

§ 73

У питању о узроцима акценатских промена г. Ван Вејк се придружује г. А. Белићу у томе смислу што и он сматра као узрок ове промене измену склопа, састава речи. Само се г. Ван Вејк одваја од А. Белића у томе што према мишљењу г. Белића једна форма мора да се осети као форма са измењеним саставом према другој, да би се извршила акценатска промена; међутим г. Ван Вејк мисли на промену њеног „квантитативно-интонациског“ ритма и наводи сличну појаву из немачког језика.

Овакво тумачење метатоније не може нас потпуно задовољити; јер остаје нејасно зашто у другим случајевима, где такође имамо промену састава речи, нема промене акцента.

* * *

§ 74

Акцентатске промене које су се вршиле у придевским облицима г. Ван Вејк представља у нешто друкчијој светлости него г. А. Белић и г. Розвадовски.¹⁾

¹⁾ R. Sl. VIII, 174 и сл.

Ми смо видели да г. А. Белић претпоставља у прасловенскоме два различна типа придевских облика у одређеној форми према једном неодређеном *svĕtъ: 1. један тип са променом старог $\hat{}$ у нови $\acute{}$, 2. и други са акцентом на наставку. Та иста два типа претпоставља за прасловенски и Ван Вејк, али он сасвим другачије тумачи порекло другог облика. Према његовом мишљењу, под утицајем неодређене форме svĕtъ јавио се облик *svĕtъji поред *svĕtъji, а доцније секундарна интонација наставка привукла је акценат. Ово преношење акцента Ван Вејк везује са правилом де-Сосира, које се вршило не само у прасловенској епоси него чак и у засебном животу појединих словенских језика. Западнословенско скраћивање вокала у корену Ван Вејк тумачи тиме што је дужина била пред акценатом.

§ 75 Поред два облика у придевском типу svĕtъ, Ван Вејк претпоставља тако иста два паралелна облика у придевском типу stārъ, па чак и у придевском типу *nōvъ: поред односа *stārъ: *stārъji он претпоставља у прасловенскоме језику однос *stārъ: *stārъji, када је одређени облик добио акценат ' под утицајем неодређеног; због тога имамо не само у српскоме дѹи: дѹи̇, него и у пољскоме stary.

§ 76 Да је у прасловенскоме постојао поред односа *nōvъ: *novъji такође и однос *nōvъ: *nōvъji, доказују, према мишљењу Ван Вејка, облици чак. bōvъ, каш.-слов. bōvъi, словен. nōvi, рус. диал. novaj; сви они воде порекло од праслов. облика са секундарним акутом. То исто имамо и у облицима редних бројева: испор. чак. sĕdmi, sĕdmi, слов. sĕdmi, чеш. sĕdmý, пољ. siódmu, каш.-слов. sōudmi, р. диал. сѣмьй, малор. сѣмий.

§ 77 Врло је сумњиво да се праслов. *svĕtъji може објаснити као резултат закона де-Сосира; није ничим образложено да се овај закон јавио тек у прасловенској епоси и још играо улогу у засебном животу појединих словенских језика. Није јасно у каквој је вези овај закон са превлачењем акцента на наставак, јер према закону де-Сосира акценат се преноси на потоњи слог са акутом; а у облицима *svĕtъ-ĭъ, *svĕto-ĭe, *svĕtu-jemu, *svĕtъ-ĭichъ и сл. оваквог потоњег слога није било. Што се тиче скраћивања испред акцента, морамо се сетити, као што смо већ нагласили (в. горе, 105 с.), да се дуги самогласник испред кратког наглашеног слога не скраћује.

§ 78 Што се тиче облика *stārъ: stārъji није потребно да претпостављамо облик *stārъĭъ (под утицајем *stārъ) за прасловенски језик,

док можемо објаснити српско *džū* и пољско *stary* као резултат истог утицаја неодређене форме на терену српском и пољском, и то у случају ако мислимо да се \sim у пољскоме јављао као дужина. Ако се овај акценат у пољскоме скраћивао, онда претпоставка прасловенског **stárŷi* није потребна ни за објашњавање пољских и српских облика.

§ 79 Најзад морамо приметити за прасловенско **nŷvŷi*: прво, да писац није објаснио зашто су се јавила два одређена облика од **nŷvŷ*; друго, да није објаснио зашто у словеначком имамо *nŷvi*, али *sédmi*.

Најприродније је претпоставити да су чак. *sédmi*, *šéstŷ*, *ósmŷ*, поред старијих *šěsti*, *sědmi*, *òsmŷ*¹⁾ постали под утицајем *péti*, *devéti*, *deséti*; исто вреди за словен. *sédmi*, пољ. *szósty* и с.л. Тако исто је најприродније мислити да су се словен. *nŷvi* и с.л. форме других словенских језика јавиле према неодређеној **novŷ* и с.л., која је вероватно постојала диалекатски у прасловенскоме, ако се није јавила под утицајем придева другог типа (*golŷ* : *gdŷ*) на земљишту појединих словенских језика.²⁾

* * *

§ 80 Метатонију у форми ген. мн. Ван Вејк објашњава јаким редукцијом наставка *ŷn*, који се променио у прасловенскоме у *-ŷ*.³⁾ Али је скроз невероватно да се наставак *-ŷn* непосредно променио у *-ŷ*, већ прво у *-ŷn*, а тек даље у *-ŷ*. Међутим промена акцената вршила се онда кад су полугласници већ били редуцирани (испор. горе, 104 с.). Према томе није још било промене акцената у ген. мн. у оно време кад се *ŷn* скратило у *-ŷn*; ако се акценат у ген. мн. променио у оно време кад је *-ŷn* прешло у *-ŷ*, онда зашто немамо исту метатонију у ак. једн. м. рода са наставком *-ŷn* (**orŷŷn* и с.л.), у ном.-ак. једн. ср. рода, у ном. једн. м. рода са наставком *-ŷs*?

§ 81 Штокавски облик ген. мн. *ŷrahŷ* Ван Вејк објашњава тиме што је у штокавском владао акценатски закон врло сличан прасловенском, по којему се стари циркумфлекс повлачио на претходни слог. Али пошто је акценат у ген. мн. **jezŷikŷ*, **orŷŷ* био првобитно акут, па се променено у \sim , није се могао повлачити на претходни слог, јер правило да се он уопште не повлачи вреди подједнако за штокавски и за чакавски.

¹⁾ Испор. А. Белџа Замѣтки по чакавскимъ говорамъ, 57 с.

²⁾ Више о придевским облицима са кратким вокалом у корену Ван Вајк говори у R. Sl. VII, 157 и д.

³⁾ „Къ нѣгон. прасл. пад.“ 6 с.

§ 82 Посматрање Ван Вејка да се при повлачењу акцената са крајњих њ, њ на претходни слог добија узлазни акценат на том слогу потпуно је тачно. Обрнуто, његово тврђење да су наглашени кратки самогласници и други са низлазном интонацијом добили узлазни акценат испред групе сугл. + *j*, и то „у познатим приликама“, не вреди много, јер су нам те прилике остале непознате: испор. **strǫža*, али **dǫša*: **dǫšu*.¹⁾

С. Куљбакин.

(Свршиће се.)

Скраћенице у овом чланку:

Сб. Отд. р. яз. = Сборникъ отдѣленія рускаго языка и словесности Императ. академіи наукъ, С. Петербургъ.

R. S. или R. Sl. = Rocznik slawistyczny. Revue slavistique. Kraków.

K. Z. = Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen. Göttingen.

Изв. (Изв. О. Р. Я. и Сл.) = Известія отдѣленія рускаго языка и словесности Импер. акад. наукъ. С. Петербургъ.

J. A. (J. Arch.) = Archiv für slavische Philologie, herausgegeben von V. Jagić, Berlin.

M. S. L. = Mémoires de la Société de linguistique de Paris.

Bull. S. L. = Bulletin de la Société de linguistique de Paris.

¹⁾ Испор. Lehr, O praslow. metat. 30 c.

Дуги сугласници у српскохрв. језику.

О њима је, ако се не варам, први проговорио Кошутић у првome дијелу своје руске граматике који је недавно изашао на свијет; ту он има на стр. 119—133 главу „л) Изговор двају једнаких, т. зв. дугих сугласника“, у којој пајприје, на стр. 119—121, говори о томе, „како је у српском?“. Кошутић каже када може да постане у нашем језику дуг сугласник, и какав је: може да постане када се у говору нађу један до другога два једнака или изједначена сугласника, а дуг сугласник може бити или „прави дуг, ако су оба сугласника трајна, па се могу продужити, те тако дати доиста дуг сугласник“ или „тобоже дуг, ако су оба сугласника тренутна, па се, као тајва, не могу продужити и дати доиста дуг сугласник“; само што бих ја за „тобоже дуги сугласник“ мјесто да речем „у том случају, први сугласник вреди као мала почивка у гласу пре него што се други изговори,“ волио казати да се код њега забор дуже држи неголи код обичнога експлозивног (тренутног) гласа, тако да се његова дужина састоји у дужини запора, док се код фрикативног (трајног) сугласника састоји у дужини самога гласа. Слажем се с К. и што се тиче његова првога правила, да се у ријечи сложеној с префиксом два једнака или изједначена сугласника увијек сливају у један, обичан (кратак) н. пр. *од-дерати* > *одерати*, *разставити* > *раставити*. Али већ ту имам нешто да опазим — у говору образованих људи (а ја мислим да се К. и за наш језик, као што чини за руски, обазире на њихов говор) има и неких изузетака. Амо бројим прије свега суперлатив придјева што се почињу са сугласником *ј* као *најјачи*, *најједноставнији*, гдје ми свакако изговарамо дуго *ј* (*ĭ*); а што неки пишу *најјачи* а други *нај јачи* то чине само зато да не буду у истој ријечи два једнака сугласника, чега — како се из школе сјећају — у нашем језику иначе нема; али да ми у таким догађајима изговарамо заиста нешто друго неголи обично *ј*, свакако ће се

лако увјерити, ако изастропце изговори *најјачи* и *на јачи*, *најједноставнији* и *на једноставнији*. Наћи ће се пак међу књижевним ријечима још која што амо спада: како што од *поручник* с префиксом *под* постаје *потпоручник*, тако и од *тајник* постаје *под-тајник* (Франц. *sous-secrétaire*), па ја мислим да и ту изговарамо дуго *т*, а не напросто *потајник*, које би било — не само у писму већ и по изговору — мушки облик према *потајница* (нешто што се таји, што је тајно), а према томе би оно прво требало и писати *потајник*, без страха што школска граматика у параграфу томе и томе каже да у нашем језику нема „двоструких“ сугласника. Тако је и с трећом коректуром у штампаријама, њем. *Super-Revision*, од које смо ми начинили *суперревизију* са дугим *р*. У тим и сличним примјерима имамо, дакле, дуге сугласнике и у ријечи што су сложене с префиксом, и то тако да се дуги сугласник, ако је трајан, дијели првом половицом на први слог а другом на други, ако је пак тренутан, запор иде на први слог а његов провид на други, док је сам запор граница што дијели оба слога.

Још више дугих сугласника има када је која ријеч само синтактички спојена с приједлогом, па ту мислим да је К. пошао предалеко; он најме узимље да ту од два једнака или изједначена сугласника буде увијек само један обичан (кратак), па биљежи да се овако изговара: *подрветом* (= под дрветом), *одеде* (= од деде), *исела* (= из села), *кроземљу* (= кроз земљу), *ишуме* (= из шуме), *иживота* (= из живота). Ја знам да на изговор образованога човјека утиче то како види, или како зна, да се пише која ријеч, али опет не мислим да се варам ако речем да у мирном јасном говору (а таки говор треба да се у сваком језику узме као темељ правилнога изговарања) ми у тим приликама понајвише изговарамо дуг сугласник, свакако дужи неголи је обични кратки, па и за то испоређујем изговор оваких веза: *по дрвету* и *под дрветом*, *о деди* и *од деде*, *и села* и *из села*, *преко земље* и *кроз земљу*; штавише, гдје би се иначе (увијек по параграфима школске граматике) сибилант имао да палатализује пред палаталним сугласником те да се с њим (по Кошутићу) стопи у један кратак сугласник, ја чујем да се сибилант држи као самосталан непалатализован глас, па је мени *ишуме*, *иживота* = *и шуме*, *и живота*, а *из шуме*, *из живота* изговарам *исшуме*, *изживота*; ја бих чак рекао да и свезе као *с сином*, *с женом* образовани људи изговарају *ссином* (*сс* је, наравски, само знак дугог сугласника), *зженом*.

Не могу пак да пристанем уз Кошутића да се стапају у један кратак сугласник два једнака сугласника од којих је први на крају акцензоване ријечи а други у почетку енклитике што се на ону прву наслања; по њему *он нам не да* изговара се као *онам не да*, *брат те зове* као *брате зове*, *вас сам тражио* као *васам тражио* и т. д., а ја ту јасно чујем, и изговарам дуг сугласник *оннам не да* и т. д., па и ту испоређујем *он нам са она*, *брат те са брате*, *вас сам са Васа* и т. д.

Не мислим, напосок, да је тачно ни оно што Кошутић каже о изговору два једнака сугласника међу двије самосталне акцензоване ријечи; он код тога разликује с једне стране догађај када се прва ријеч, ма с којег разлога, истиче гласом, то јест јаче изговара од друге, а с друге стране догађај када се прва ријеч не истиче: по К.ћу у првоме случају настаје увијек од та два сугласника један дуги, у другоме пак то бива само ако се ријечи брзо изговарају једна за другом, а ако се спорије изговарају, настаје пријекид међу обје ријечи те се сваки сугласник засебно изговара. Кошутић даје само примјера за први случај (када се прва ријеч истиче гласом), али по ономе што каже излази да се иста реченица н. пр. *раж жању* изговара с једним дугим *ж*, ако се истиче ријеч *раж*, или и ако се не истиче, али се обје ријечи брзо изговарају, док се оба *ж* не стапају у једно дуго *ж*, ако се прва ријеч не истиче али се обје ријечи спорије изговарају. То његово правило не мислим никако да је тако добро формулисано а ни тако тврдо. Мени се, напротив, чини да је главни моменат код тога брз или спор говор: у првоме случају оба се сугласника понајвише, али не увијек стапају у један дуги, а у другоме, омет само понајвише, сваки се сугласник напосе изговара; па зато баш, када се прва ријеч гласом истиче, тога стапања обично нема, јер се тада обично и не говори брзо, а свакако прва се ријеч, баш стога што се јаче истиче, и јаче одваја од друге. А да је иначе Кошутић добро опазио да у тој прилици често настаје један дуги сугласник, лако се може свако увјерити, ако брзо изговори двије ријечи међу којима су (у писму) два експлозивна гласа, јер ће опазити да не прави два запора ни двије експлозије, већ само једну експлозију пред којом задржи запор нешто дуже, н. пр. *зуб боли*, гдје се иза *у* усне склопе само један пут а пред *о* само један пут отворе. Кошутић тога изријеком не каже, али се и по једноме његову примјеру види да он узимље да се и у овој прилици два по звучности неједнака гласа изједначују; то је примјер *он још живи*, дакле са ис-

такнутим *још*, које он преписује са *он још живи*; да и то може бити, признајем, н. пр. када се узбуђено и брзо пита *још живи?*, али када се у мирном говору истиче ријеч *још*, ја не бих рекао да се може чути мјесто раздвојенога *ш+ж* једно дуго *ж*.

Иако, дакле, ово питање Кошуткић није потпуно ријешено, његова је свакако заслуга што га је уопће потакао, и тиме дао повода да размишљамо мало о нашем књижевном изговору који не може и неће остати у свему идентичан с изговором престога народа, као што није ни код једнога другог народа који уопће има свој књижевни језик.

М. Решетар.

ПРИЛОЗИ.

1. Нај — нека — некој.

Ове су речи довољно познате, долазе уз глаголе, ређе саме, у императивном значењу. У речнику југославенске академије даје им тумачење професор Маретић под изразима *hotjeti*, *moći*, *naj*, *neka*.

За *naj* важе се у речнику на стр. 363 VII^a тома, да се употребљује код кајваваца хрватских и словенских. Не говори ли се и код северних чакаваца, то би ваљало истом питање истражити. Да је *náj* постало од *nehaj*, — много употребљавани изрази лакше се истроше у својем обиму — то је опће познато. Акцентат је падао на *háj*, пред којим је *ne* прелазило у ирационални вокал *nə*, а *nəhaj* у *náj*. Сличан је случај код *neću*, *nećeš*, које ради дужине вокала *ě*, вако је добро истакнуто у Речнику, не може се изводити из *ne ću*, већ из *ne hoću*, *neħeću* (где *ə* значи ослабљено *o*). Код Словенаца *nóčet*, *nóčeš* показује, да је преобладио вокал *o*. Свакако има и код нас довољно разлога, да се *ne* не раставља у писању од *ćeš*, дакле *neću*, *nećeš*.

За *neka* мисли проф. Маретић, да је исто тако постало од *nehaj* (Рјечник VII, 869): „Riječ je *neka* istoga postanja, kojega je i *naj* t. j. *neka* je postalo od negdašnjega imperativa *nehaj* tako da je *j* otpalo a *h* je prešlo u *k*“. К тому додаје Маретић врло опрезно: „не може се рећи ни зашто је *j* отпало ни зашто је *h* прешло у *k*“. Управо обе ове неприлике изазивају у мене сумњу, да ли је ово тумачење оправдано. Најстарији примери, што их даје академски речник пишу сви без разлике *neka*, дакле без *j* и са *k*. Истина под угарских Хрвата чује се и *nekaј*, али је велико питање, да ли је то остатак старине, зашто не би тада остало било управо *nehaj*. Мени се пре чини вероватно, да је *nekaј* у место *neka* постало по узору облика *naj*. Ја немам више моје верне другарице библиотеке уза се, да бих се могао по неким старијим књигама угарске хрватштине осведочити, пишу ли и онде *nekaј*. Пример из Антона Далматина не доказује много, само толико, да је већ у оно доба *nekaј* било познато.

Још је теже догучити *k* у *neka*, у место **neha*. Кад би се могло доказати, да је *nek* старије од *neka*, против чега говоре примери, тад би се још вако тако могло разумети, да је на крају речи *h* прешло у

k, гл. примере као *ženik, siromak, grek, grak*, али за интервокални положај *k* у место *h* не знам примера. Да се уклонимо тој неприлици, мислим да би се могло *neka* изводити из негативнога *ne* са обичним придатком *ka*, који долази код заменица и прислова, а и у императиву. Таково *neka* значило би *ne*, али не негацију глагола који следи, већ негацију у опће са неком као паузом, а онда следи глагол, како већ дође, позитиван или негативан, дакле *neka gleda* значило би *ne (što drugo, već da) gleda*. У словеначком језику има *nikar*, које је у значењу доста близу нашем *neka*. Аво се прихвати ово тумачење, тада би се разумело, зашто *nekate* за множину спада у новију фазу језичког развитка по аналогiji, док су *najte* и *nemojte* редовни глаголски облици множине. Радо допуштам, да је по нашем нутарњем смислу сада *neka* сасвим изједначено са *naj* и *nemoj*, али то није морало тако бити од самога почетка.

За *nemoj* каже Маретић (И. 884), да му је *z „s neznana razloga ispralo“*. Истина код често употребљаваних речи долази скраћење обима врло често (ср. например бајкавско *morti* из *morebiti*), пошто ипак имамо примера за *mozi*: *mozite*, рекао бих да *nemoj, nemojte* има свој разлог у паралелном облику *naj*, тако су *naj* и *nemoj* два различита дијалекта. Тоје истина, али то су и сада суседи а неоч је њихово суседство засизало још даље и дубље. Напокон могло би се и тако рећи, да је *nemoci* постало најприје *nemoz* а одатле *nemoj*, као *hodi* преко *hođ* даје *hoj*. Ипак ме тај начин објашњења не задовољава.

В. Јагић.

2. Варзило.

О *варзилу* читамо у Вукову Рјечнику другог издања да је: „die *Brazilie* (Färbemittel von *Brazilienhholz*), *colar ligni brasiliani*; варзило се купује о Ускрсу те се њим боје јаја“. Ђ. Даничић је у *Осноама* забележно да је *варзило* рећ туђа и да је „постала с премјештеним гласовима од *Brasilia*“.

К овоме што сад зна наша лексикографија о *варзилу* имало би се још по штошта додати.

У Панчићеву Речнику има покрај облика *варсило* и облик *варзиљ*. Исти облик се налази и у Лексикографској Грађи српске краљевске академије са западних крајева и из Шулекова Именика биља. Међу речима покупљеним у Пироту у истој академијској грађи има облик *Варзија*, који би могао опомињати на *Врасилија*, откуда се ова реч начинила.

Бугарска лексикографија не иде далеко од српске. Старији речници Дјувернуа и Богорова и немају никако те речи. Она се налази у најновијем, Вајгандовом, и то у облицима *варзиј*, *варзиљка*, *варзило*.

У књиги Ђоке Поповића „Познаванѣ робе или наука о роби трговачкој“, које је штампана 1852 у Београду чита се да је *варзило* „немачки Pernambukholz или echtes Brazilienholz“. Добива се у Бразилији и долази преко пристаништа Пернамбука у Европу. Та се дрва кажу латински *Caesalpinia brasiliensis* L., и *Caesalpinia echinata*, L., и описано је једно у Маринковића на стр. 405. У трговину доспевају цепанице огуљење; најтања је цепаница као рука, а најдебља као две руке; споља је та цепаница смеђа, а изнутра црвенкаста и жућкаста. Кад се те цепанице на ситно цепвају, онда отпадају цепке беличасте но како на зраку постоје, одмах буду загаситије; кад се окуси, с почетка као да слади, а после мало купи уста; повварено дрво кисо; кад се жваће, поцрвени пљувачка. У овом дрвету има много црвенила. Кад се у води прокува, онда се извуче из њега црвенило, и после се добива од њега угасита фарба и као да је црна. Варзило се доноси у Трст и у Беч у цепаницама великим, и т. д. Године 1850 донело се у Србију из Трста 13.362 фунте.

Из овога са види да реч *варзило* није у српском језику много старија од XVI века, пошто је требало времена да се за варзилово дрво сазна и да у трговину уђе. Колико је то успело, може се видети по томе што је данас допрло до најзабаченијих села и што изгледа да се јаја за Ускрс никада ничим другим бојила нису. У књизи „Српски народни обичаји из среза Хомољског“ (Српски етн. зб. XIX, 43) читамо „Осим боје купе и варзила, што га у среду или уторак носе по селима колачари и дају у размену за јаја“.

питање је којим је путем *Варзилово дрво* дошло међу Србе: да ли пут источних или грчких или пут западних или италијанских пристаништа?

О томе нас учи сама реч. Кад узмемо да се у грчком Бразилија изговара *Врасилија* (*Βρασιλία*), можемо бити сигурни да се наша реч *варзило*, *варзил* наслања на *Врасилију* по грчки изговорену. У изговору је хронолошки записано и то да је та роба унета у наше земље из грчких земаља преко грчких трговаца. Не треба ни да помињемо да је то могло бити преко Трста исто тако као и преко Цариграда. Трст је до скоро био пристаниште и грчко и српско, пошто су, на прилику, трговци из Београда с трговцима из Трста дописивали се грчки још и у првој половини XIX века.

10 марта 1914 г.
у Београду.

† Ст. Новаковић.

3. Цремуж.

У аутобиографији Милована Видаковића, штампаној у Гласнику XXX има на стр. 110 лена белешка која гласи: „У Космају и по других мјестих у Србији има неко зеље које *цремижем* ондашњи житељи

именују, зелено и подуго, на подобије *хурџица*, које се једе. Вкуса је подобно мало младому белому луку, но много је пријатније и сочано неко зеље, које се највише некувано са сољу једе. Но како цвет от себе потера, већ за јело није.“

У хрватском попуњеном издању Вукова Речника (Броза-Ивековића) читамо под *сријемуш*: „*Сријемуш т., сријемуша ф., сријемуж т., сријемужа ф.* Art wildwachsendes Zugemüse (Börenlauch Pj.³) orsonii genus (allium ursinum L. Pj.³). Сријемуш расте по шуми, и лишће му је у устима као бијели лук, за то га многи у пролеће беру и са соли и хљебом једу: Још се хвале да се добро хране, у пролеће *сријемужом травом.*“

Обраћамо пажњу на почетно *ц* у цитату из Видаковића, које ће бити ближе старини. Тако се барем види из неколико паралела Хенове књиге о домаћем биљу и животињама.¹⁾ Из те књиге видим да се *allium ursinum* литавски зове *kermuszè*, пољски *trzemcha, trzemucha*, руски *черемша, черемица, чермучка*.

Јасно је да је у нас у почетку *ц* претежније.

† Ст. Новаковић.

4. De quelques noms nouveaux.

Certaines notions qui n'ont pu manquer d'être exprimées à toutes époques, n'ont aucun nom indo-européen commun. Il est évident qu'on a toujours eu besoin d'exprimer de quelque manière qu'on avait „faim“ ou „soif“. Or, il n'y a pas de racine indo-européenne se rapportant à la „faim“ ou à la „soif“.

Les noms de la „soif“ varient d'une langue à l'autre. Le lituanien et le lette, par exemple, ne concordent même pas. Là, où, comme dans le nom germanique commun allemand *Durst*, anglais *thirst*, et l'irlandais *tart*, ils sont d'origine claire, ils n'ont pris leur sens de „soif“ que secondairement; le sens ancien était „dessèchement“ et l'on aperçoit du premier coup le caractère artificiel du terme. L'indo-iranien a un mot tout semblable et de même racine *tr̥ṣṇā* „soif“ en sanskrit, *taršno*, dans l'Avesta et dans le persan *tiš*, -mais, comme on le voit, le suffixe est différent, et il n'y a même pas concordance exacte entre le sanskrit et l'iranien. La plupart des autres noms de la „soif“ sont tout à fait obscurs. On ne sait rien de l'origine du latin *sitis* ou de l'arménien

¹⁾ Kulturpflanzen und Haustiere von Viktor Hehn. Sechste Auflage, neu herausgegeben von O. Schrader, Berlin 1894, 193.

caraw, par exemple. On rapproche le grec *δίψα* de l'adjectif *δίψιος* „sec, desséché“ (v. F. Müller, *Grieksch Woordenboek*, sous ces mots), mais, même en admettant que *δίψα* signifie „dessèchement“, on retrouve le développement sémantique observé dans le groupe de **ters-*, on ne va pas plus loin.

En slave comme en baltique, il n'y a pas de mots communs aux divers dialectes, ni même de mot fixé dans chaque langue dès le début: psautier LXVIII, 26, *in siti mea*, est traduit en polonais par *w chczemu picza moięgo* dans le *Psalterium florianense*, mais par *w pragnoszczuy moyey* dans le Psautier de Puława, plus rapproché ici de l'usage actuel. Il y a un mot slave méridional, attesté dès le slave des premiers traducteurs sous la forme *žęžda*, et qui se retrouve, par exemple, dans *s. žęžda*. Mais c'est un fait caractéristique, que, en russe, *жажда* soit un mot savant. Ce mot slave méridional a une origine plus abstraite encore que le mot germanique; il signifiait simplement „désir“, à l'origine; la nasale intérieure qu'il présente ne peut être empruntée qu'à une forme verbale du présent à infixé (cf. lit. *pasigendū* à côté du prétérit *pasigedaū*); ceci marque assez le caractère de substantif verbal du mot.

Les noms de la „faim“ sont presque aussi divergents. Le latin *fames* n'a rien de commun avec le grec *πεινα* ou avec le got. *huhrus*; mais le caractère secondaire et artificiel n'en est pas aussi visible du premier coup.

Sans doute, v. sl. *gladū*, r. *іаодъ*, pol. *glód*, etc. se rattachent à un groupe de mots signifiant „désir“, et, par suite, il y a ici un développement de sens pareil à celui de v. sl. *žęžda*. Mais le mot est slave commun, et non plus seulement propre à un groupe dialectal. Il est d'un type archaïque, et il n'a pas le caractère d'un abstrait fait sur un verbe. Un nom de la „faim“ a précédé en slave celui de la „soif“.

Du reste, le slave et le baltique ont en commun une racine verbale signifiant „avoir faim“: lit. *alkstu*, *alkti* v. sl. *alūęę*, *alūkati* et *laęę*, *lakati*. La différence des formes du présent en lituanien et en slave indique que la racine fournissait un présent athématique, et en effet, le slave a un vieux participe présent moyen, v. sl. *lakomū* „affamé“, r. *лакомый*, pol. *łakomy* etc., qui ne saurait appartenir à un type de présent conservé, à date historique, et qui se rattache à un ancien présent athématique tout comme v. sl. *vidomū* „vu“ en face de *vižęę*. Malgré son aspect archaïque, cette racine n'a pas de correspondant net hors du baltique et du slave. Si l'on rapproche, avec M. Rozwadowski, irl. *olc* „méchant“, etc. il s'agit de mots où le sens de faim n'apparaît pas (voir en dernier lieu, H. Pedersen, *Vergl. Gr. d. kelt. Spr. I*, 126), mais, abstraction faite du grec *δέχομαι*, élargissement

de *δλε-* (*δλέσαι*, etc.) les mots rapprochés, irl. *olc*, lat. *ulciscor*, etc. n'ont pas un vocalisme qui rende compte de l'intonation du lit. *álkti* ni des formes slaves.

Or, on retrouve en arménien une racine qui offre les mêmes éléments dans un autre ordre et qui, sans avoir non plus une étymologie certaine, a aussi un aspect archaïque, *khalicnam* „j'ai faim“, aor. *khalicay*, avec le substantif *khalç* „faim“. L'élément ç peut provenir d'un élargissement. Quant à *khal-* on ne peut y voir qu'un ancien **kł-* c'est-à-dire exactement les mêmes éléments fixes que dans la racine baltique et slave. S'il s'agissait d'un de ces mots indo-européens tels que **ǵenos* (lat. *genus*) ou **bhere-* (gr. *φέρω*) qui se conservent tels quels, le rapprochement serait invraisemblable, mais étant donné qu'il s'agit d'une notion que l'indo-européen évitait de nommer par un terme propre, une forte déviation de la forme d'une racine n'est pas surprenante, et il n'est pas exclu que le mot arménien soit à rapprocher du mot baltique et slave.

A. Meillet.

Б. Завалски рукопис Хиландарског Типика.

Маркова, а не оригиналног преписа Хиландарског Типика, држи се Петронијев препис манастира Завале. У рукопису једном XVII. столећа, у ком се налази Теодосијев животопис Св. Саве и његова похвала Симеуну и Сави има као задњи део и Хиландарски Типик. Тај не иде даље од првих глава, јер је рукопис на крају, као већина наших старих књига, општећен изгубивши добар део листова ¹⁾. Рукопис је писан по свој прилици у Завали, јер је Петроније био проигуман тог манастира, али је имао као извор сигурно неки рукопис Маркова типа, можда управ из Свете Горе. Јер тамо је у XVII веку било завалских калуђера, који су писали или отуд доносили књиге. Тако је Максим 1622. писао у Светој Гори један типик и 1628. један пролог за „скон ёмоу монастнрь гл҃амн Завала“, а 1627. јеромонах Јоанивије један пролог ²⁾.

Упоређење текста, како смо га чинили према одржаним партијама, показује најбоље, колико се тај препис држи верно Маркова типа. Отступања, која врло ретко чини од њега, толико су незнатна и безначајна, да једва у опште долазе у обзир. Она се, осим тога, а то је најважније, не налазе ни на једном месту, где би значила *стварно* разидажење. Ево примера и прегледа узетих исцрпно:

¹⁾ О том рукопису: Х. Михајловић, Манастир Завала у Херцеговини и његове старине. Босанска Вила 1888., стр. 361—2; П. Поповић у „Паставнику“ 1904., стр. 33—5.

²⁾ Ср. Босанска Вила 1888., стр. 363—4.

Као код Марка има у наслову: ѿ наслъженїи место оригиналног: ѿ наслъженн; као тамо има: блбн ѿ; даље: побанеть; после: ѿ земельнїи ѿномоу; даље: вса (не ѿстабнть вса); онда: нѣ мене догонн; има: нокѣра; даље: ѿ ѿспросн; онда: ѿ цра; даље: белнкї же ѿ непръветны; после: мцъ н. У слову трећем: адоугом же; даље: прѣбаго, белелѣпно, ѿко бгомтрн ѿ (овог нема код Марка). У читавом тексту Марковом, којим је издавач попунио откинати део нема ни једног јединог места, које би отступало од овог текста. У четвртој глави отступање је од Маркова текста само у томе, што за колѣнопоклоненна има колѣнопрѣ[к]лоненна и место колѣноушн има ѣлноушн. Иначе има као код Марка: ѿ прѣвѣчны ѿ безначѣлны приложити; даље: прѣвѣсмо кою; после: колѣно не побанеть; даље: поснааѣ. Као код Марка нема ни овде у реченици: и сне же причитаемо онога же; има, даље, као и Марко: ѿгла чтѣт се, само место причитаемо има прочтѣаемо (Ср. Јагић: Типик Хиландарски, Споменик XXXIV, 13); као Марко има даље: ѿше ли нѣ; онда: ѿ стаа ѿ; даље: ѿ ѿже; после: ѿбѣчнѣю; онда: ѿ тѣ; даље: послѣшатн ѿвѣмь. Као Марко нема почетног а у реченицама; а ѿномоу, а камь, а има: ѿномѣ же и читаво: камѣ ѿвѣщаваѣцїнмь ѿ да спѣт те; у другом апострофирању као и Марко има место: ѿче чѣстны: ѿче стын; иза ѿвѣта као и Марко нема н; место оригиналног сѣгажѣть се (σμβάλει) имају Марко и наш текст: слѣчаѣт се; заједно имају опет: прѣднїи сн; даље: полѣ; после: ѿдѣвѣаѣ; онда ѿже. Мимо Марка и оригинала има место: братн облив: братн и после место побучеть се само: ѿчет се. У петој глави има као Марко: прѣвелнкаѣ прѣвокрѣно; даље: ѿжѣнаа; онда: ѿже рекохомь; даље: же тѣла; после: га ѣа н; даље: хотѣл бо; као Марко нема се иза ѿсѣмо; даље: мнѣгацн и многушн; испред причѣшатн нема и; као Марко има даље: ѿдѣлаѣаѣше, ѿѣво ѿсѣмо, ѿкоже. Мимо оригинал и Марка има: аѣо ѿгѣлнѣн место аѣоглнѣн. Као Марко има место глѣ глѣ. Мимо оригинал и Марка написао је г-шн у трншн. Као Марко пише: ѣптанна, али мимо ѿѣга и оригинал има ѿвѣдан м. ѿѣааѣ, које не значи ништа, док прво значи 'injugia', данас 'обеда'. Има даље као Марко: нѣ ѿ; стѣтн ѿпѣлоше; поспѣшнт. Мимо оригинал и Марка пише и ту редовно: ѣлноушн и место си сн. Као Марко има: ѿвѣщнѣу ѿ ѿвѣчно. В. Ћоровић.

6. Биографија Св. Саве од Кирила Живковића.

Г. Димитрије Руварац саопштио је за Кирила Живковића, да је један ранији извод Теодосијева житија Св. Саве огласио као свој одрезавши задњи лист реп., 109., и ставивши ту свој потпис. (Бранково Коло, XVII, 1911, 684—5.) Датум је Кирил ставио на том реп. 1. марта 1756. „внѣшнѣ мѣн магистрѣ въ Жагарѣ въ Далмацин.“ После је г. Н. Радојчић утврдио, да је Кирилов испис рађен по Теодосију, а не по Доментијану, како се погрешно наводи у његову натпису и још у неким делима. Нашао је, даље, и то, да је Кирилово издање житија Св. Саве (Житіє свѣтѣхъ сербскихъ просвѣтителѣхъ Сѣмѣйна ѿ Сѣбѣхъ, въ Киѣвѣ 1794) „опширније од овога извода, слободније и да је он поред њега имао и пуну редакцију Житија Св. Саве и много је употребљавао“. (С. К. Гласник, XXX, 1913, 528—531.)

Кирило Живковић очевидно се много занимао Савином биографијом мењајући у својим прерадама и текст и факта причања. Између тог извода из 1756. који је огласио за свој препис, и између издања од 1794. он је саставио још један препис, као још ужи извод из првога; а читао је, осим тога, и сама Теодосија и уносио у причање и усмену традицију о Сави. Овај трећи или хронолошки боље рећи други тип његове прераде налази се у библиотеци Матице Српске, бр. 3420, као реп. 18. То је „сокращенно“ житије првог архиепископа српског, довршено 12. јула 1771. Кирил вели за њ: „всеже точно вписаса ѿкромѣ ѿзланиши похва ѿ вѣтѣнства дла ѿдобнѣншаго прочтѣнїа ѿ разѣмѣнїа.“ Писао га је у манастиру „Шен Зѣрїю в Банѣтѣ.“ Карловачки реп. има 218 страна, а новосадски само 44, док су у штампаном 62 стране.

У свима текстовима има разлика. Право житије и овде почиње слично карловачком, али ипак с извесним разликама: В' лѣто ѿ создѣнїа мїра 6711, а ѿ рѣтѣ Хрѣтова 1203, в' црѣво восточнїи црен константнополскїи Алезїа Комнїна ѿ Калогїанна Бѣтѣца ѿ Феодора вѣ стн Сѣбѣ сербскїи, родѣ Сербаннѣ, самодержавнѣхъ властѣхъ ѿцагѣхъ всѣмн сербскїмн землѣмн белкомѣ ганнѣ Немѣнн Дѣшнїю сннѣ н матерѣ Аннѣ.“ Штампани текст из 1794. знатно је друкчији од овог реп. Разлике су у почетку причања велике и у самим фактима и у фразеологији, која и сажета има директних преноса из Теодосија. (н. пр. Сава добива посебну кнежину: „ѿходнтн емѣ с' белмѣжамн ѿ с' верстннкн сѣбнмн вѣселнтн се“ — Теод., Даничићево изд., 5; калуђера Руса „сега стѣн ѿсобѣ сокренѣхъ“ — Теод., 6; причање о Савиној верској горљивости и др.). У овом реп. нема

ништа о пореклу мајке Савине; нема речи о сазивању синода за постављање српског архиепископа. При чуду с ледом у Угарској крај је рађен по Теодосију, 157—8, а нова је нарочито ова реченица, које нема у штампаном тексту: (мађарски краљ) „к' добродѣтелѣ бгѡугодно сто пожитъ њ стын Стефа хонгарскѣи кра, њже тѣло ѹ загребѸ њ ннѣ почнѣаѣ.“ Наш рѣш., за разлику од штампаног, тачно вели да је краљ Радослав крунисан у Жичи, а као разлог његова отступа наводи побуну властеле ради жене (Теод., 177). Датум смрти Савине ставља на 14. јануара „нѣан ѡскнтаѡциѣ“. О купању његова мртва тела нема спомена. Занимљиво је, да не спомиње спаљивања његових моштију.

За народну традицију о Сави вредно је забележити ово место с листа 12^в. Сава је у Студеници чинио многа чудеса, и то не само он, него и други по његовој молитви. „Аще ви кто рекъз Савн: нате мѣшко покѣашаѣ њан срн, дѣѣ мѣшко то кнѣло бнѣаѣ њан ѹснртса“. Ср. сличне народне приповетке у Босанској Вили 1897., 295, 311, 343.

В. Ћоровић.

7. Поваљски натпис са Брача.

У Starohrvatskoj Prosvjeti I, 1895., 103—8, саопштио је Ф. Радић „Staro-hrvatski ćirilicom pisani nadpis iz Povalja na otoku Braču“, са доста опширним коментаром. По њему га је унео у своју збирку Hrvatskih Spomenika, 1898., бр. 2, Ђ. Шурмин.

Тај натпис има своју малу историју. Кад је задњи опат манастира Св. Ивана у Повљима Марко Лукиновић († 1809.) проширивао цркву, онда је камен са овим натписом, који је дотле стајао узидан над вратима цркве, пренесен био у саму цркву и незналачки употребљен за седало. Одатле је, незнамо како, доспео у кућу Фрањке Врсаловића у Повљима, где је био узидан као праг. Ту је остао до 1894., а онда је истом пренесен у сплитски музеј. Његов одличан фотографски снимак добио сам отуд добротом директора музеја и нашег цеђеног археолога дон Фрање Булића. Ради места, на коме је дуго био, натпис је знатно истрт тако, да се извесне партије не дају никако читати, а неке врло тешко. Већ од XVIII. века датирају настојања, да се он правилно прочита и Ф. Рачки саопштио је те покушаје у Starinama XIII, 1881., 201—3.

Радић је добро приметио, да је натпис кругом у средини раздѣљен на две поле, које не дају изравне редове читања. Друга је пола знатно боље очувана од прве, у којој има и отучених слова. Радићево читање у главном је добро. Налазим једино, да је име у првом реду

десне половице сувише слободно читао као [Нла]рнон. За толико слова колико он узима да ја испало [немъ нла], нема тамо места, а у другом реду почетно слово није з него чисто њ. Слово пред о јасно је *д*; пред њим је *р*, а између *р* и *д* слово се, истина, слабо разазнаје, али бих ја ипак смео ту претпоставити *а* и име онда читати Радонѡ. И стари преписивачи читали су у првом реду три задња слова лон + ѡ, Starine XIII, 202, а не рнон као Радић. Реч [моу]стръ обична је у нашим споменицима XII и XIII века (ср. Гласник Зем. Музеја XXIII, 1911., 551) и тако је треба читати и у овом натпису, а не *молстра*; тим пре што задње слово није *а*, пошто се оно јавља у читавом натпису у другом облику, него је то окрњено з.

Наше читање гласи овако:

ѡЗ[ѡ] [МОН]СТРЪ ИМЕН[ЕМЪ] РАДОН	ЦРКЪ СТАГО НОАНА . КНЕ
ѡ [СЪ]ЗДАХЪ СЪѡ БРАТА [БО]	ЗЪ БРЕЧКО ВЪЛОЖН СЕ БЪИТН
ГА РАДИ ДА БЪД[ѡ] . . [ЧЕС]ТЪНИК	[ЧЕ]СТЪНИКЪ ЕН . ДА ЗЕМЛЕ ѡ Н
ЦРКЕ	Н [К]ОНЪЦѡ.

Натпис се подудара са даровном повељом, која је 1185. дана манастиру и била после унесена у манастирски спис 1250. године (Издао је Ф. Рачки, Starine XIII, 205—210). У њој се казује, да је Радко калуђер манастира „прѡви стаго Иоана“ дошао пред кнеза Бречка, господара хварског и брачког, и од њега и од његове властеле на народном збору у Болу тражио, да врати манастиру његове раније земље: снѡ змле, ежѡ бѡ (дръ)житѡ по конѡцѡ, кнежѡ и жѡпанѡ, есѡ бѡлы прѡѡ стаго Ноана цркѡ. Кнез је то тражење испунио без оклевања. Смичиклас је у *Diplomatički Zbornik*, II, 190, унео додњији латински превод тог документа, али је оригинал из 1250. испустио.

Натпис није датиран, али је врло вероватно, с обзиром на ствар на коју се односи, да није много млађи од саме даровне повеље. Припадао би, према том, XII веку и био би нешто млађи од Грдова, а од прилике савремен Кулинову.

Његови језични облици имају много елемената старине. Сви наши најстарији споменици из Босне и Херцеговине, Грдов и Кулинов натпис и Гршковићеви фрагменти, имају само глас з, као и овај поваљски

натпис. (Ср. Љ. Стојановић, Јужнословенски Филолог I, 1913., 105). Као Грдов натпис (и Хиландарски Типик) он пише *и* и *г* без начелних разлика: *именемъ, раал, њ, честъникъ*,— *Нолана, вѣложн, вѣгн*. Исто као Грдов натпис има и глас *зи*. Мимо Кулинов и Грдов натпис има писање *Ѹ*; али тај се знак јавља у потписима Кулинова натписа и у његовој повељи из 1189. године. Као код босанских споменика *ѣ* служи за *а* (*ѣзъ, Раалонѣ, сѣв врата*).

Реч *ѣзъ*, коју Радић непотребно дели *ѣ з . . .* (шта би то *з . . .* имало да значи, кад у другом реду долази [*сѣ*]здахъ?), има се читати заједно. Облик је врло добро познат у нашим старим споменицима. Са *ѣзъ* се потписује кнез Мирослав 1186. год.; *азъ* долази у Мирославоу Еванђелију; у потписима Кулинова натписа; у једној повељи бана Нинослава (F. Miklosich, Monumenta Serbica, 24) и у многих других писара. *Честъникъ* нигде није јасно исписано са *ѣ* и ја сам из опрезности хтео ту ставити полуглас. У Кулиновој повељи петроградски текст има *честъниковъ*, а оба бечка новије *честъниковъ*. У поваљској листини долази, међутим, стално *чесникъ, честъ, чак* и *четвртъ чѣстъ*, и то ме, нарочито ова јасна задња упута, одлучило за *ѣ*. Поред новијег црквѣ има и старо црквѣ. Група *ѣзъ* у вѣложи остала је још непромењена.

Употребу и утицај ћирилице у овој области добро је приказао сам Рачки, сп. д., 199. Ту је и кратак преглед хисторије спомињаног манастира, који је много ранији од 1185. год. У другој половини XIV века био је од калуђера напуштен, па је у другом—трећем деценију XV столећа претворен у *beneficium simplex*.

У облику слова има много подударња са старим босанско-херцеговачким споменицима. *ѣ* са општрим трокутним доњим делом и са попречном пртом с обореним крацима подудара се с истим таквим обликом *ѣ* у натпису из Милавића; ср. Wissenschaftliche Mittheilungen III, 1895., сл. 51. *С* је округло и лепше него у Грдову натпису, а *т* је слично његовом, ср. Гласник Зем. Музеја, XXIII, 486. *Ѣ* је сасвим хошкасто као у Кулинову натпису и има облик потпуно исти; ср. Wiss. Mitth. VII, 1900, 216. *М* у оба случаја (*именемъ, земле*) има други део већи од првог; слично у Сњижежници, на стећку, Гласник Зем. Муз. VII, 1895., 344 и у натпису из доба краља Владислава, Wiss. Mitth. III, сл. 50. *Ѣ* је округло, али уже од оног у Кулинову натпису и ближе Грдову. *Д* има трокут са дугим обореним крацима. У речи *радѣ* има потпуно исти облик као Кулинов у Подгорѣ. Облик *а* је леп, са полукругом у средини на потпуно правој линији; ср. натпис у Кованима, Гласник З. М. VII, 355; у Његановићу, *ibid.*, 567; у Кртињама, *ibid.*, 569; у Подубовцу и Мушићима, *ibid.*, 568 и т. д. *Х* је писано као накривљен крст, са врло кратким попречним потезом; слично у Некуку, Wiss. Mitth. III, сл. 59. *В* нема спојена на црти оба полукруга као ни

Кулинов натпис. Ц има облик слова ч, само што су линије свуда опстре. Слично је и у Самуилову натпису, само је тамо прва прта за пола друге, а у поваљском је чиста трећина. Ср. W. N. Slatarski, Geschichte der Bulgaren, Leipzig 1918., таб. IV. Код нас, као у Самуилову натпису, у Кочерину, Wiss. Mitth. III, сл. 52; у Влађевини, ib., сл. 100, 101. Нашем типу најближи је облик са Богавчева надгробног камена у Бољунима, ib., сл. 73. К има уз усправну црту недодат слом двају праваца, од којих горњи носи преломљен крак. У нашим натписима нисам му нашао паралела. Облик ч одговара босанском у Трњачкој, Глас. З. М. VII, 347. Остала су слова обичног типа. Натпис је писан уједначено, крупним и читким словима и иде по свом општем утиску међу најлепше наше епиграфске споменике. Као Кулинов рађен је за исту сврху, али несравњено укусније од њега. Оштећени врх у средини имао је врст.

В. Ћоровић.

8. Стихослов од год. 1717.

Новија књижевност православних Срба почиње и развија се у XVIII веку под јаким утицајем руске богословско-схоластичке књижевности. Ова чињеница мора бити полазна тачка за проучавање књижевности XVIII века. За тако проучавање се код нас тек скупља градиво.

Г. проф. П. Поповић је у *Годишњици* Чупићеве задужбине, вњ. XXIX (год. 1910) објавио стихове из *Пентикостара*, штампана у Трговишту год. 1649. *Пентикостар* је спремио за штампу и удесио текст према српскословенској редакције Светогорац Јован, родом из Босне, а пострижник манастире Гомионице. Стихови који се налазе у овој књизи руског су порекла, и то од тринаест слогова. Чудновато је ово. Језик је стихова црквенословенски, али у посвети је руске редакције, а остало српске. Како је јеромонах Јован у тексту *Пентикостара* свесно пропагирао србизам, сама се намеће мисао да он неће бити аутор руских стихова, него само српских. Опажа се и то да су руски стихови течнији и правилнији, српски су некоји сасвим рогобатни, те би ови боље пристајали Србину који тек учи нову руску вештину.

Стихови трговишког *Пентикостара* представљају први рани покушај нашег стихотворства, и то на туђем (румунском) земљишту. Они за развитак српске књижевности немају даљег значаја. За нас су од важности стихови који се пишу у српској средини, за Србе, а то је могло бити, према приликама наше историје, тек после Велике сеобе од 1690 год. Онда су наши људи одлазили на школовање у Русију, а, што је врло важно, руски учитељи су долазили међу нас и отвараили школе. Најстарији, досад познат, производ таке поезије је *Стихослов* од год 1717.

Ово дело се, као рукопис, налази у библиотеци манастира Крушедола у Фрушкој Гори (сигнатура: Ж. 4. 59). Писано је на хартија у величини 15·8 × 21·6 см. Има 216 листи текста (од којих су 202 л. пагиновани) и 7 празних листова са записима, од којих је један објављен у *Записима и натписима Љ. Стојановића* (II, бр. 4371).¹⁾

У Предисловију зове непознати писац своје дело *Стихослов*, па тумачи: „понеже от стиха до стиха читаетсе“. Подељено је на 20 „статја“, а свака статја на више „зачала“. Посвећено је Вићентију Поповићу, архиепископу и митрополиту српском. Садржина је морално-поучна, у духу хришћанске религије: нема никаквог већег значаја ни за богословље, а камо ли за књижевност.

Писац се није именовао, али се, и по садржини поука и погледу на хришћански морал, види да је ово дело потекло из културне средине јужноруске, где је православље било у ближем додиру с римокатолицизмом. На то упућују нарочито застрашивања грешника пакленим мукама и ђаволима. Писац је могао бити баш Малорус, јер зове у посвети митрополита Вићентија „паном“ и именује га „Вицентиј“. Језик је у прозном делу књиге у граматички и речнику црквеноруски, али посрбљен. Чудни су облици „наука *рисјанска*“, „иџона *Ристова*“.

За нас је овде најважније, да у овом делу има партија које су у стиховима, и то по нешто на чистом српском народном језику. Стихови су неспретни, често се само по року на крају опажа да пред собом имамо стихове, те изгледају као макаме.

Бавећи се једном у Крушедолу кратко време, прибележно сам из *Стихослова* нешто стихова који су ми се учинили чиме год интересантним, ти их овде објављујем. Стихови су ови узети из различитих места књиге; ради боље прегледности ја сам их груписао под извесним насловима. Све је транскрибовано данашњим правописом.

Ништавост земаљског живота.

Чловече, сва ће слава земљна проћи,
а Божиј суд страшно на испитаније доћи.

Чловече, држи се последњаго века,
познати ћеш безумије нињашњаго света.

О молитви и полагању светих места.

Чловече, и ноћом и дањом Богу моли се, о злу не мисли,
да те напуни Бог својеје милости.

¹⁾ Опис рукописа ће ускоро изићи у Каталогу Крушедолске библиотеке, који је спремио за штампу и описао рукописе С. Петковић (у групи „Богословље“, под бр. 67).

- Чловече, моли се Богу често и право,
Бог ће те помоћи да будеш здраво.
- Чловече, који се право и често Богу молише,
свако добро добише.
- Чловече, и још ћу ти једно слово добро рећи:
од селе скорије у цркву да оћеш на молитву тећи,
те ћеш имати ва одговор шта пред Богом рећи.
- Чловече, немој залуду по сокаци ходити,
кад се ваља Богу молити;
жива ће те враг уловити,
ако се добро нећеш Богу молити.
- Чловече, немој на молитви бројити сребро и злато,
да не будеш осуђен газити паклено благо.
- Чловече, не лени се света места нагледати,
хоће ти после мило бити.

О покајању и исповести.

- Чловече, милост на те хоће Бог излјати,
скоро се на покајаније обрати.
- Чловече, како кокош от вране птенце своје брили бријет,
тако Христос вајушта се грешника у милости имајет.
- Чловече, хоштеши ли се от силе вражије уврити,
иди скоро се исповедити.
- Чловече, иди исповеди грехи своје ва сладост,
добићеш анђелску радост
и от Бога милост.

О милостињи.

- Чловече, ако хоћеш на све стране милостињу за душу дати,
хоћеш милост од Бога имати.
- Чловече, у све цркве милостињу покажи,
по самрти на митарству не бој се дијавоље лажи.
- Чловече, то ти је најбоље,
кад све цркве за тебе Бога моле.

О закону Божјем.

- Чловече, твори закон по Божијој вољи,
да те у муки не муче ђаволи.

- Чловече, како бежиш от огња, да се не ожежеш,
скорије ка заповедем Божијим да ходиш.
- Чловече, видим да по закону Божијему слабо ходиш,
а о својој души слабо радиш,
а суд се Божиј готови,
да те у вечну муку зготови.
- Чловече, тебе анђел хранитељ моли:
„Вазда ходи по Божијој вољи
и буди за своје спасеније бољи“.

О лажи и кривој клетви.

- Чловече, немој се о лажи хвалити,
да ти се не буде пред Богом лице срамити.
- Чловече, немој човеку добро говорити,
а зло му мислити;
зато хоћеш по самрти за језик висити.
- Чловече, немој криву клетву метати,
да те не буду дијаволи у вечни огањ претати.
- Чловече, немој никад криво на суду рећи,
врази да те не буду у вечној муки пећи.

О спасењу душе.

- Чловече, што се са животом хвалиш,
кад о својој души слабо радиш.
- Чловече, који о својему спасенију не радише
пред Богом се посрамише.

Још неке спомене хришћанину.

- Чловече, хоптеши ли у вечној муки не лежати,
требује ти от сваке неправде бежати.
- Чловече, немој псовати крста и поста,
да ти не буде от дијавода души и телу муке доста.
- Чловече, немој никад ништа украсти,
јер ћеш вечне муке допасти.
- Чловече, правим срцем свакому покажи се сладак,
да ти буде пут на небеса гладак.
- Чловече, не буди много у шади радостан,
да не будеш по самрти жадостан.

Др. Тих. Остојић.

9. Једна исправка текста у Вуковим пословицама.

Добро ти је Хајдару¹⁾ у хладу!
 Нит' га кољу мухе ни обади,
 Него²⁾ му је потешко од глади.

(Вук, Народне српске пословице итд. [на Петинју, 1836] стр. 63, в. и држ. издање [Биоград, 1900], стр. 74, Nr. 1137).

У Вукову Рјечнику стоји: „Ајдар, *m. türkischer Mannsname*, *nomen turcicum viri*: Добро ти је *Ајдару* у хладу!“ *и т. д.* (Овде Ајдар без *x*). Према овом Вуковом тумачењу и још према једном стиху у Гундулићевом Осману (18, 168: „Хајдар, син краља од Персије“) протумачена је пословица и у речнику Југословенске академије (III, 551): „*Hajdar m. tursko (arapsko) ime muško . . . Dobro ti je Hajdaru u hladu!*“ итд. На сличан начин објашњава реч „Хајдар“ и Ђ. Поповић (Турске и источанске речи у нашем језику. Гласник Српског ученог друштва, књ. 59 [1884], стр. 235): „Хајдар, мушко име; у арапском значи: јунак, храбар, лав.“

Али ова објашњења не могу да задовоље, јер се у пословици говори о Хајдару са иронијом која нипошто не би могла поднети за каквог „храброг човека“ или „лава“; по ономе што се каже да је Хајдар поштеђен од *обада*, невероватно је да реч „Хајдар“ у овом случају уопште може означавати човека. Према томе опадају сва тумачења која смо поређали³⁾. Ако бисмо, дакле, међу животињама на које обад напада⁴⁾ потражили које има атрибут лености и презирања, нема сумње да бисмо најпре помислили на *магарца*.

И „хајдар“ или „ајдар“ збиља значи „магарац“: одговарајућа реч постоји у грчком језику, и ми смо је од Грка и добили. У грчком има неколико форми: γαῖδαρος, γαῖδαρος, αἰδαρος, ἀγαῖδαρος, αἰδαούριον, γαιδαύριον итд. (в. *Du Cange*, Glossar. ad script. med. et inf. graec., стр. 28 и д., *Paroemiographi Graeci*, edid. Schneidewin-Leutsch I [Gottingae, 1839], стр. 258). Грци су је пак примили са семитског истога. У јевр. имамо חַי 'air, у арап. عَيْر 'air (= *ἄνος* и *δυνατός*); корен חַי у семитским језицима значи „бити врео, зажарен“, а затим и „брз“; доцније је супстантив, по познатој особини семитских језика, у пренесеном смислу почео означавати „брзу животињу“ — магарца⁵⁾.

¹⁾ Ајдару Вуков. Рјечн.

²⁾ Само Рјечн.

³⁾ Тумачење Ђ. Поповића опада још и зато што се у турском „храбар“ итд. каже *jaz'ar* (а не *hajdar*, или слично).

⁴⁾ а напада на домаћу стоку, волове, коње, магарце. *B. Brehms Tierleben IX*. (Leipzig, 1877), стр. 457. сл. и име: *tabanus bovinus*, *Rinderbremse*.

⁵⁾ Брзина (дивљег) магарца ушла је код старих у пословицу, исп. *Aesop. Fab. 258* *Halm* ὄπρασ θύρεμον λέων καὶ δυνατός, ὁ μὲν λέων διὰ τῆς δυναμείας, ὁ δὲ δυνατός διὰ τῆς ἐν ποσὶ ταχύτητος в. п. *Vabr. tab. 67 Cr.*)

Реч је од семитских народа лако могла доћи Грцима. Најобичнија је форма *γαδαρος*, али има форми и без *γ*; у овом би се случају тај „иррационални“ спирант у почетку, који је у грчком врло чест (в. *Krumbacher*, *Ein irrationaler Spirant im Griechischen*. Sitzungsber. d. philol.-philol. u. hist. Kl. d. Bayr. Akad. d. Wiss. 1886, стр. 387 итд.), дао и етимолошки објаснити: Грци су семитско *γ* транскрибовали час са *γ*, а час га остављали незамњеног (*spiritus lenis*, какад *asper*¹⁾). *δ* у *γαδαρος*, кога у одговарајућој речи нема, могло је доћи погрешним народним етимологисањем²⁾. Реч је веома честа у средњевековном и модерном грчком; била је позната још врло рано, и налази се на једном папирусу из VI—VII века после Христа³⁾.

Док је, као што смо видели, немогуће да Хајдар у пословици означава човека, дотле би значење „магарац“ било, у сваком погледу, веома подесно. О магарцу се често говори као о лењој и небрежљивој животињи, а да се свугде где се спомиње — а то бива у причама и пословицама врло често — спомиње са исвесном иронијом и подсмехом, није потребно ни да се нарочито напомиње. С друге стране, из природних наука знамо да се животиње од обада збиља склањају у *хладовину*, где су сигурне од његових напада⁴⁾. Према томе „Хајдар“ треба, као *nomen appellativum*, писати малим *x* (у Вуковом речнику малим *a*)⁵⁾.

Веселин Чајкановић.

¹⁾ ипр. *πληρω* *ἰσομόρφα*, али *πληρω* *Ἀστάρτη*.

²⁾ „ἀπό τοῦ τῆν γῆν ὄρεσιν τοῖς μόχοις καὶ κόποις,“ cf. *Schneidewin* (-Leutsch) l. c. Можда и према *γαυδος* или *γαδος*: *ὁ πολλὰ εἰδώς καὶ πανούργος* (*Hesych.*); мало је вероватно да је овде и *γαδος* = риба која се иначе зове и *ὄνος* (cf. *Athen.* VII 315 F) играло неку улогу.

Према томе етимологија коју је изгледа примио *Schneidewin* l. c., а коју је недавно одобрио и *Oick* (*Pauly-Wissowa's Real-Encyclopädie* VI, 632) није тачна.

³⁾ *Amherst Papyri* II, 153, 4: *τὰ δὲ γαιδάρια παρασκευάσαν δοθῆναι τῷ πλ [·] τικῷ ὑπὲρ ἀποτροφῆς; ἐκείτου γαιδαρίου τριμήσιν (= τριμήσιον) ἐν κτλ.* Издавач дотичног папируса — узред буди речено — није знао новогрчки, па је, тражећи објашњења у класичном језику, закључио по једној сличној глоси у Хезихија (*γαίτης; γαιωργός*) да *γαδαρος* мора значити „сељак, земљорадник“. А у папирусу баш се казује колико *γαδαρος* добија дневно *зоби*! — Уопште је ова реч често наопако објашњавана. Један старији класичар, описујући кодекс *Vindobon.* 214 (297) вели: *Anonymi cuiusdam auctoris synaxarium sive narratio succincta de quodam Gadaro, sanctitate vitae claro*, итд. (в. *Krumbacher*, *Gesch. d. byz. Litt.* стр. 882²⁾). У кодексу се међутим налази једна верзија познате средњевековне „легенде“ о лисици и магарцу (*ξυναξάριον τοῦ τιμημένου γαδαρίου*). Овде је магарац добио још већи ранг него код интерпрета српске пословице!

⁴⁾ *Brehm's Tierleben* l. c.: „Das Wild sucht schattiges Gebüsch auf, um sich vor diesen Bremsen zu schützen; denn dahin folgen sie nicht, weil sie den Sonnenschein und somit offene Plätze lieben“.

⁵⁾ Чудновато је да значење речи „хајдар“ које долази у српској пословици није забележено у речницима, ма да се реч у томе значењу у народу (ипр. у новоослобођеним крајевима) сигурно употребљује. Ипак, овамо долази свакако што се каже у речнику Југосл. акад. (III, 551): „*Hajdara*, f. pogrдна riječ. *Skoroteča*, 1884, 250 (*pisano* „ajdara“). (У „Скоротечи“ ова реч долази међу имена [која] дају люди еданъ другимъ кодъ се грде и руже.“ (Ово се име даје женској.)

10. S-h. *vukodlak* dij. „lepir“.

Semaziološki prilog iz staroga vjerovanja.

U Vrbniku na otoku Krku kažu svakomu lepiru *kudlak* (v. ZbNŽ. 5, 72)¹). O tome, da je *kudlak* istovetno s *vukodlak* u književnom jeziku, ne može biti nikakve sumnje; to dokazuje i to, što *kudlak* drugdje, na pr. u Novom u Hrv. Primorju, u Dubašnici na otoku Krku, na otoku Cresu znači „vukodlak“ (v. ZbNŽ. 1, 224; 3, 268). I u zagrebačkom ARj. V, 745 čitamo *kudlak* v. vukodlak, s naznakom, da se riječ govori u Hrv. Primorju i u Istri²). Ja zato hoću da pokažem, u kakoj je svezi značenje „vukodlak (vampir)“ i „lepir“.

Poznato je, da je među svima narodima na zemlji rašireno vjerovanje, da duša može da se pojavljuje u liku kakve životinje i da u liku kakve životinje izlazi iz svoga tijela. Osobito je rašireno vjerovanje, da se duša pojavljuje kao lepir. To se staro vjerovanje potvrđuje i u jeziku, i to najbolje u grčkom jeziku, u kojem se lepir upravo i zove duša, t. j. *ψυχή*. Tako se lepir zove u današnjem grčkom jeziku, no taj je naziv za lepira potvrđen već u Aristolela (v. De animalibus hist. lib. 5, 19)³). Prema tome se i Psiha, ljubavnica Erosova, koja se prikazivala najprije sa ptičjim krilima, prikazuje poslije s lepirovim krilima, a napokon kao sâm lepir. Za grčki naziv *duša* „lepir“ mogu navesti paralelu i iz našega jezika, i to iz istarskoga govora, u kojem *dušica* znači i „lepirić“ (v. potvrdu u Nemanića Čak.-kroat. Stud. I, 1, 42)⁴). Ako se i ne može dokazati, da je spomenuti istarski naziv za lepirića iz duboke starine, ono se može ipak tvrditi, da je osnovan na prastarj predodbi duše⁵).

¹) U ZbNŽ. 5, 66 u 1. bilješci opisuje se „*kudlak*“ ovako: „Kudlak imuje četire krejuti, dva veće, a dva meće, četiri nogi, dva rošćića i nad ustih(!) koti jedan vlasić severt na kolačić; ne fale mu ni dva vele oka koti zernca od prosa. Kudlaki su beli, modri, čevjeni, šari“. I iz toga se opisa vidi, da *kudlak* nije ništa drugo nego lepir.

²) Dijal. *kudlak* mjesto *vukodlak* može se tako razumjeti, što je o ispred akcenta, kako se to dijalektski i u drugih riječi događa, prešlo u *u* (ispor. prema tome lik *vukodlak* u Prigorju između Zagreba i Karlovca; v. ZbNŽ. 13, 98), i što se prvi slog, pošto je oslabio u izgovoru, posve izgubio. Jedan stadij toga slabljenja pokazuje lik *ukodlak*, koji se može potvrditi u starini (jedna se potvrda iz 17. v. nalazi u ZbNŽ. 15, 312) i u današnjim govorima, na pr. u Slav. Posavini (v. ZbNŽ. 7, 123) i u Poljcima u Dalm. (v. ZbNŽ. 10, 263).

³) Ispor. o tom na pr. u Gruppe-a, Griech. Mythologie u. Religionsgeschichte (1906), 802. Tu se spominje i jedna francuska narodna pripovijetka iz Cosquinove knjige „Contes populaires de Lorraine“ (br. LVII.), u kojoj duša jednoga pokojnika izlazi iz groba kao bijel lepir. Dodat ću, da i Cosquin u bilješci uz tu pripovijetku upućuje na grčki naziv *ψυχή* „lepir“.

⁴) U zagrebačkom ARj. riječ *dušica* nema toga značenja.

⁵) V. o tome napose u kúizi H. Günterta „Kalypso“ (1919), 213 i d.

U liku lepira mogle su se po starom vjerovanju pojavljivati i različne aveti i demoni, pa se to vjerovanje, osobito za noćne lepire, održalo na mnogo mjesta sve do danas¹⁾. U ovom članku hoću da pokažem, da se i značenje *vukodlak* „lepir“ može razumjeti prema tome starom vjerovanju.

U lepira se osobito često pretvara vještica, pa se i to vjerovanje može posvjedočiti i samim jezikom, jer se lepir često upravo i zove *vještica*. To se vjerovanje zajedno s vjerovanjem, da vještice oduzimaju kravama mlijeko, osobito lijepo ogleda u nemačkom jeziku, u kojem se po svjedočanstvu rječnika braće Grimmā nekakav bijel noćni lepir zove *Schmantheze*, dakle upravo: vještica koja ide na skorup (Schmant)²⁾.

Vjerovanje, da se vještica može stvoriti u lepira, rašireno je i u nas, pa se može i samim jezikom posvjedočiti. U Vukovu rječniku s. v. *vještica* čitamo ovo: „Vještica se zove žena koja (po pripovijetkama narodnim) ima u sebi nekakav đavolski duh, koji u snu iz nje iziđe i stvori se u lepira³⁾, u kokoš ili u ćurku . . . Kad vide u večer kakoga lepira¹⁾ gdje leti po kući, ponajviše misle da je vještica . . .“⁴⁾. Vukovo pripovijedaње mogu i ja sâm potvrditi prema današnjem narodnom vjerovanju (na pr. iz Slavonije, Like, Bosne, Dalmacije i odrukud), jer znam, da noćnu lepiricu naš narod veoma često i zove upravo *vještica*⁵⁾, pa za takav naziv za lepira mogu navesti i neka druga svjedočanstva. Tako na pr. u Šulekovu nemačko-hrv. rječniku tumači se nem. riječ *Nachtfalter* našima: *vještica* i noćnak, a u Šulekovu rječniku znanstv. naz. (god. 1874.) čitamo: *vještice* (metuži), *Nachtfalter*. Po Nemanićevu svjedočanstvu zovu u Istri lepirića imenom *věštica* ili *strěžica* (v. Čak.-

¹⁾ Kako su se po starom vjerovanju duše pojavljivale često kao noćne ptice (v. na pr. u Gruppe-a 802), razumijemo, zašto su i danas još različna praznovjerja svezana sa sovama, ši-mišima i drugim noćnim životinjama.

²⁾ Po svjedočanstvu istoga rječnika zove se u Tirolu i samom riječju *Hexe* „vještica“ i nekakav noćni lepir. — S nazivom *Schmantheze* stoji u svezi obični nemački naziv za lepira *Schmetterling*. U riječi *Schmetterling* krije se dijalektičko *Schmetten* „skorup“, čemu je kao i riječi *Schmant* „skorup“ izvor u slavenskoj riječi (ispor. praslav. **smętana* „skorup“), a naziv se osniva na spomenutom vjerovanju, da vještice kao lepiri oduzimaju kravama mlijeko. Prema tome se mogu razumjeti i drugi nemački nazivi za lepira kao na pr.: *Schmantlecker*, kojim se po Grimmovu rječniku zove gdješto ili lepir uopće ili samo nekakav lepir, *Buttervogel*, *Butterfliege* (ispor. engl. *butterfly* „lepir“), *Milchdieb*, *Molkenlieb* i dr. (v. o tom u Heyneovu, Klugeovu ili Weigandovu rječniku i u spomenutoj Güntertovoj knjiži na str. 224/5).

³⁾ Ta je riječ sad istaknuta.

⁴⁾ U članku o vješticama u Vukovoj knjiži „Život i običaji naroda srpskoga“ (1867), str. 211—213, samo je preštampano ono, što je kazano u njegovu rječniku uz riječ *vještica*.

⁵⁾ Po kazivanju dra. P. Bulata zovu u Sućurju na otoku Hvaru „*višćicama*“ i nekakve bijele lepire, koje često u dragama vihar o podne pokrene.

kroat. Stud. I, 1, 36)¹). U oštarskoj se općini u ogulinskom kotaru lepir zove *viška*, t. j. vještica (v. ZbNŽ. 5, 178)²). Za te naše nazive za lepira ima paralela i u slovenskom jeziku. Prema Pleteršnikovu rječniku *věšča* „vještica“ znači i „(noćni) lepir“³), *věščka* „vještica“ znači i „noćni lepir“, a *věštec* „vještac, vrač“ znači i „večerni lepir“⁴). U maloruskom se jeziku *видьма* „vještica“ zove i lepir, kojemu je lat. ime „papilio machaon“ (nem. Schwalbenschwanz). Tako i u češkom jeziku *bosorka* „vještica“ znači dijalektički i „kruškov prelac“ (v. Kott V, 1040).— Ako i neću da ovdje da ovdje dalje nižem paralele za značenje *vještica* — *lepir*, jer to nije potrebno, spomenut ću još samo to, da i ruski naziv za lepira *бабочка* (dijal. *бабыля, бабышка, бабыра, бабырка* i dr.; v. u Daleju rječniku), koji upravo znači „bakica“, odgovara dosad spomenutim nazivima, jer se može misliti, da se *bakica* uzimalo najprije (eufemistički) u značenju „vještica“⁵).

¹) *Strižica* je upravo deminutiv od *striga* „vještica“ (v. Čak.-kroat. Stud. I, 1, 25), koje je uzajmljeno iz mlet. *striga* „vještica“ (v. Meyer-Lübke, EW. br. 8308), koje opet odgovara lat. *striga* „vještica“: *strix* „sovučaga“ (v. Walde, EW². 744), t. j. vještica se zove kao i sova, u koju se vještica po starom vjerovanju mogla stvoriti.— Zbog tih lat. naziva za vješticu i sovu spomenut ću ovdje, da se po svjedocanstvu Grimmova rječnika imenom *Hexe* „vještica“ zove i noćna ptica legan (caprimulgus europaeus), koja se u grčkom jeziku zove *αγοθήλας*, dakle upravo „kozosac, kozosica“ (ispor. *αἴξ* „koza“ + *θήλαζω* „sisam“), prema čemu je lat. naziv *caprimulgus*, a prema tome nem. *Ziegenmolker* i rus. *козодой* (otud u našim knižgama *kozodaj*; v. zagrebački ARJ. V, 422). Neki misle, da bi naziv *αγοθήλας* mogao biti iskvaren, i da je u samom nazivu po t. zv. prstonarodnoj etimologiji izvor vjerovanja, da ta ptica sisa ili muze krave i koze. Tako uči na pr. Boisacq u svom etimologijskom rječniku grčkoga jezika ne prihvaćajući mišljenje, da bi *αγοθήλας* bilo upravo isto što *αγίθαλος*; „sječnica“, kako je mislio i Budmani (v. ARJ. V, 422). Kad bismo pristali za Boisacqom, da je „mitička funkcija“ legneva nastala samo po t. zv. prstonarodnoj etimologiji prema imenu *αγοθήλας*, morali bismo još uvijek pitati, zašto je nama nepoznato ime iskvareno baš u lik *αγοθήλας*. Zar se ne bi moglo reći, da je baš na osnovi vjerovanja o spomenutoj ptici nepoznato ime po prstonarodnoj etimologiji okrenuto u Grcima razumljivo *αγοθήλας*. To bi svakako bio prirodni put. Spomenuti Güntert, koji vjerovanje o legnu, za koga veli da ga u Prusiji drže za vješticu u pticjem liku, poredi s vjerovanjem o lepirima „mlekokradicama“ (v. o. c. 225), ne obazire se za čudo na Boisacqovo mišljenje.

²) Riječ *viška*, koja se govori i na otoku Krku u značenju „vještica“ (v. ZbNŽ. 1, 224, 232), postaje od dijalektičkog „*viška*“. — Dodat ću ovdje, da se u Poljcima u Dalm. i nekakav insekt na drveću zove *višćarica* (v. ZbNŽ. 8, 218).

³) To značenje ima ista riječ i u liku *veša*, koju spominje već J. Grimm (v. Deutsche Myth.⁴ 905).

⁴) Prema Pleteršnikovu rječniku *věšča* znači i divji ogaň; i to se značenje može razumjeti prema starom mišljenju o duši (v. o tom na pr. u spomenutoj Güntertovoj kniži na str. 219). U Pleteršnikovu rječniku nalazimo i riječ *věšćnik*, kojom se naziva ličinka jednoga insekta (latinsko mu je ime *trichodes apiarius*), koja živi u košnicama. To se značenje može razumjeti i zbog poznate metamorfoze insekata (v. i o tom na pr. u Günterta na str. 227 i d.).

⁵) Poznato je, da se vještica najčešće i pomišlja kao *baba*; ispor. za to rus. naziv za vješticu u narodnim pripovijetkama *баба-яги* i ono, što Vuk veli s. v. *vještica*: „Ni jednoj mladoj i lijepoj ženi ne kažu da je vještica, nego sve babama...“

Po starom vjerovanju mogu se i *more* stvoriti u kakvu noćnu pticu ili u lepira (v. na pr. u Gruppe-a, Griech. Myth. 771; Grimm, Deutsche Myth.⁴ 905). Máchal spominje, da i naš narod vjeruje, da se mora može pojaviti kao lepir (v. Nákres slov. bájeslovi 1891, str. 175, 176). Prema tome se može razumjeti, kako se u Šulekovu rječniku znanstv. naz. (god. 1874.) čita *more* kao ime noćnim lepirima, kojima se ondje meće lat. ime *noctuadae* i niem. *Eulen, Eulenfalter*¹⁾. Za to značenje mogu spomenuti, da i *móra* u slovenskom jeziku po Pleteršnikovu rječniku znači „Eule (*noctua*)“, t. j. noćni lepir, pored običnoga značenja „Alp“, a tako i češka riječ *mára* po Kottovu rječniku znači i „noční motýl, die Eule“, a dijalektički i „každý motýl denní i noční mimo bosorku“, t. j. svaki lepir dañi i noćni osim kruškova prela²⁾.

Ako uzmemo na um, da su vukodlaci (kao i vjedogoñe) po narodnom vjerovanju bića, koja imaju štošta zajedničko s vješticama i morama (ispor. na pr. samo ono, što o jednim i drugim veli Vuk u svom rječniku)³⁾, i kad znamo, da se vještice i more pojavljuju i kao lepiri, onda ćemo lako moći dopustiti, da je gdješto moglo nastati i vjerovanje, da se i vukodlaci, koji se pojavljuju u različnim likovima (na pr. kao koñ, krava, pas, crna mačka, guska, kokoš i dr.; v. Máchal 182), mogu stvoriti i u lepira⁴⁾, pa je onda i sam lepir nazvan vukodlak, kao što se zove i vještica, mora i drugim imenima onih bića, koja se po starom vjerovanju mogu stvoriti u lepira. Prema tome se može razumjeti, kako u Vrbniku *kudlák* (= vukodlak) ima značenje „lepir“.

Zagreb.

Stjepan Ivšić.

¹⁾ Zagrebački ARj. spominjući pod 2 *mora* značenje „nekakav lepir“ prema Šulekovu rječniku dodaje: „Kad bi ovo bilo sigurno, moglo bi se reći, da je 2 *mora* ista riječ, koja je i 1 *mora*, t. j. da se mora u nekijem krajevima pomislja u liku noćnoga lepira“. U ovom se članku to nagađanje utvrđuje, te prema tome ne treba riječ *mora* „Alp“ rastavljati od *mora* „Eulenfalter“, kako je učineno u spomenutom ARj. Berneker u svom etimologijskom rječniku (v. II, 76) ne spominje uopće značenja „Eulenfalter“ za riječ *mora* ni u s.-h. jeziku ni u drugim slav. jezicima.

²⁾ Tako po svjedočanstvu Grimmova rječnika niem. riječ *Schrat*, koja pored drugoga znači i „mora“ i koja je u starini prešla i susjednim Slavenima (govori je i naš narod u Istri u liku *škräta*], gen *škrätala*; v. Nemanic, Čak.-kroat. Stud. I, 32), znači dijalektički (*Schrata, Schratel, Schvattel, Schrettele* u Tirolu) i „lepir“. Güntert hoće da utvrdi i mišljenje, da je i grč. *ἵπταλος* „mora“ istovetno s grč. *ἵπιλος* „noćni lepir“ (v. o. c. 226).

³⁾ U ruskom se jeziku imenom *ведьма* „vještica“ zove i *vukodlak* i *vampir*.

⁴⁾ Moglo bi se dopustiti i to, da se zbog drugog dijela u složenici *vukodlak*, nazvala tim imenom najprije dlakava gusjenica, kao što se na pr. u malorus. jeziku imenom *лущиби* „vještica“ zove i jako dlakava gusjenica lepira, koji se latinski zove „*bombyx rubi*“ (v. i Berneker, EW. I, 264).

КРИТИКА.

1. **Stari pisci hrvatski, Knjiga IX²: Djela Giva Frana Gundulića, drugo izdanje. Za štampu priredio Guro Körbler. Zagreb, 1919. (IV+789+112).**

Југославенска Академија издала је први пут Гундулићева дела 1877 год. као IX књигу *Starih pisaca hrvatskih*. То прво издање уредио је Армин Павић. Оно је било штампано у 600 примерака. У год. 1916 сви примерци били су распродати, те је Академија поверила г. Буру Керблеру да приреди за штампу ново критично издање Гундулићевих дела. И тако је постала књига, чији је натпис горе исписан.

Ово је први случај поновљеног издања у овој колекцији. Сасвим је природно што је прво настала потреба за ново издање Гундулића, коме се, оправдано, даје прво место међу свима писцима што долазе у опсег ове колекције. Тај успех Гундулићев ипак је само релативан, тј. у односу према осталим нашим старим писцима. У ствари, он нам ставља пред очи нашу културну заосталост, чија је последица недовољно интересовање за нашу књижевну прошлост. Требало је да прође неких 40 година, да се распрода 600 примерака Гундулићевих дела! Надајмо се да то неће тако остати, већ да ће у новоствореном стању нашег заједничког југословенског државног живота настати много повољније прилике и за науку и књижевност, као и за све друге гране народног живота.

Југославенска академија учинила је добро што није прештамнала прво издање Гундулића, већ приредила ново критично издање, јер прво издање није било у свему као што треба и у њему није било све што треба. Приређивач г. Керблер уложно је велики труд око новог издања; али он није имао метода у раду, и зато његово издање није довољно успело. То ћу показати у овом чланку, који сам писао у намери да сада, када почињу нова издања старих писаца, истакнем потребу да се нова издања, када је, и у колико потребно, удесе тако да нам могу заменити рукописе и старинска издања. Сва академска издања старих писаца треба да буду таква да ми из њих можемо чинити студије не само литерарне, већ и језичне и метричне. Зато је потребно да се увек детаљно положи рачун о графици и ортографији пишчевој, и да се начела за редакцију текста црпу из дотичнога писца. У том погледу ново академско издање Гундулића не представља напредак, већ назад, према староме.

Осим кратког предговора и исправака штампарских грешака (где се исправља само мали део тих погрешака) садржај новог издања има 3 дела:

I *Циво Франа Гундулића*, где се говори о: 1. Животу и раду Гундулићеву, 2. Рукописима и издањима *Османа*, 3. Рукописима и издањима осталих песама, 4. Новом издању *Османа*.

II *Дела Цива Франа Гундулића*, где су Гундулићева дела поређана истим редом као у I издању—наиме: 1. *Аријадна*, 2. *Просерпина*, 3. *Дубравка*, 4. *Дијана*, 5. *Армида*, 6. *Пјесни покорне*, 7. *Од величанства божиех*, 8. *Сузе сина разметнога*, 9. *Љубовник срамежљив*, 10. *У смрт Марије Каландрице*, 11. *Фердинанду II кнезу тосканскому*, 12. *Осман*.

III *Додатак*, који садржи: 1. Песме из Охмућевићева рукописа, 2. Превод I. и II. певања Тасова *Јерусалима слобођена*, 3. Соркочевићеву допуну 14 и 15 певања *Османа* 4. Соркочевићеву посланицу Брњи Цамањићу о *Осману* и његовој допуни, 5. Златарићеву допуну 14 и 15 певања, 6. Допуну 14. и 15. певања у будимском издању, 7. Мажуранићеву допуну 14. и 15. певања.

Придодата су још, на крају књиге, два снимка из Валовићева рукописа *Османа*: натписна страна и једна страна текста (шест строфа, стихови 165—188 из XX певања).

Ово ново издање је знатно обимније од првога. Тако се у I издању од свега онога што је овде наведено под III с натписом *Додатак* налазе само две допуне *Осману*, Соркочевићева и Мажуранићева. Ваљда сваке је сумње да је добро што су у ново издање унесене све четири допуне *Осману*. У овај *Додатак* може пристати и она посланица Соркочевићева Брњи Цамањићу, пошто се Соркочевићева допуна мора штампати у оваком издању, а његова посланица има везе с његовом допуном. За остали текст у овом *Додатку* није изван сумње да га је требало уносити. Од она два прва певања Тасова *Јерусалима* забележено је на једном месту (исп. *увод*, стр. XVIII) само за прво да га је Гундулић препевао. То је по себи могућно, јер је Гундулић, како је познато, од свих песника највише марио за Таса и највише се на њега угледао. Зато ја мислим да није посве неосновано што је и то прво, а поред њега и превод другог певања *Јерусалима*, унесено у ово издање, да би било при руци истраживачу. Такође би се могло замерити издавачу што је у *Додатак* унео и оних 9 песама из Охмућевићева рукописа, за које нигде није забележено да су Гундулићеве. Издавач, истина, на стр. XVI—XVII *увода*, разлаже укратко да оне могу бити Гундулићеве. Ти његови разлози још нису довољни, и ствар има да се испита и утврди. Али нева и њих у *Додатку*, у толико пре што их није много (запремају свега 4 стране). Њих би ипак требало оставити из трећег издања, ако добијемо засебна академиска издања

песама којима се поуздано не зна аутор, а дотле не би било утврђено да су оне заиста Гундулићеве. То исто вреди и за она два певања Тасова *Јерусалима*.

У уводу у издање треба издвојити чланак о животу и раду Гундулићеву од остала три чланка, који говоре о рукописима и издањима *Османа* и осталих песама, па о начину како је уређен текст новог издања. То треба учинити не само по томе што онај чланак о Гундулићу нема непосредне везе с уређењем Гундулићева текста, већ и по самој вредности онога првог чланка у односу према вредности остала три чланка. Чланак о Гундулићу је брижљиво и прегледно израђен. Уредник се упознао не само с литературом о Гундулићу, већ је и сам проучио изворе за познавање Гундулићева живота. На тај начин је уреднику било могућно да констатује да се Гундулић није могао родити 8 јануара 1588, како се то до сада узимало, већ да се родио нешто касније, вероватно 8 јануара 1589 (исп. стр. I—II). Али се ја овде морам задовољити само констатацијом да је чланак о Гундулићу бољи од остала три чланка, немајући потребе да се на њему задржавам. Јер ми је циљ да оценим како стоји с оним што је главно у оваком послу, наиме како стоји са уређењем и опремом текста Гундулићева. Према томе, за мене и за саму ствар знатнија су она остала три чланка, јер од њих зависи успелост предузећа.

Одмах ваља рећи да г. Керблер није ударио добрим и правилним путем говорећи о рукописима и издањима Гундулићевих дела. Он на стр. XXIII вели да је, спремајући своје издање, главну бригу посветио *Осману*, и у том смислу он чланку где полаже рачун о свом издању текста даје наслов *Ново издање „Османа“*. По томе би човек могао помислити да је текст осталих песама напросто прештампан из I издања, што није случај, као што се види из самога онога чланка и иначе. Доследан у својој бризи око *Османа*, издавач је описао неких 40 рукописа *Османа*, међу осталима и оне које је Павић употребно за I издање, и прегресао и оценио сва ранија издања тога свева осим I академског (које само помиње на неким местима), па говорио и о преводима *Османа*. А на рукописе и издања осталих Гундулићевих песама осврће се узгредно и летимично, и то само на оне што их Павић није употребио!

То није на свом месту. Издавач је био дужан обратити једнаку пажњу на сва дела Гундулићева. Ова његова погрешка повукла је за собом рђаве последице. Г. Керблер не говори готово ништа о графици и ортографији рукописа осталих Гундулићевих дела, па ни о графици и ортографији оних Гундулићевих песама што су штампане у XVII веку. Ово је за жаљење у толико више што о томе не говори ни Павић у своје издању, и што се о Гундулићевој графици и ортографији не говори ни у Маретићевај *Историји правописа*. Г. Керблер на стр. XXXI,

говорећи о графици Охмућевићева рукописа *Османа*, вели да је најзнатнија разлика између Охмућевићева рукописа и Гундулићевих издања штампаних за живота песникова у томе што сва издања разликују графички гласове *с* и *з*, па *и* и *ж*, а Охмућевић их не разликују. С Охмућевићем се у овоме слажу сва остала четири рукописа *Османа* из XVII столећа и многи други, млађи рукописи. На истом месту чини г. Керблер још једно упоређење између графике старинских издања и Охмућевићева рукописа, наиме да за дуги вокал *и* (*i*) пише и Охмућевић комбинацију *иј* (*ij*), само мање доследно по стара издања. То је све што се у издању г. Керблера налази о графици Гундулићевих песама штампаних у XVII веку. А г. Керблер је био дужан да испореди графику и ортографију најстаријих издања и најстаријих рукописа свију песама, да би на тај начин нашао пут за модернизовање Гундулићеве графике и ортографије у своме издању. Наместо тога г. Керблер се лакоиследило повео за Решетаровим издањем дела Игњата Борђића (*Stari pisci hrvatski*, knj. XXIV, u Zagrebu 1917).

Осим ове методичне погрешке, која ће имати рђаве последице за издање Гундулићева текста, г. Керблер, у својим описима графике у рукописима *Османа*, показује недовољно теориско познавање нашега језика, а без тога се не може успешно израдити посао кога се он латио. Он у *предговору* и сам вели да није славист, што се дакако види у његову *уводу* и иначе у његову издању. Тако, на пример, г. Керблер пише на стр. LII—LIII, говорећи о Будманову рукопису *Османа*, који не разликује у писму извесне гласове: „Но он замјењује у писму и глас *n* гласом *в*, који пише знаком *у* (*u*), н. пр. X, 94: ‚lieuscieh‘ (lјepšijeh), а глас *в* гласом *џ*, на пр.: X, 79: ‚od sfud‘, 85: ‚sfudij‘“. У ствари, овде није у питању само стара графика, као н. пр. кад исти рукопис не разликује у писму гласове *с* и *з*, или не разликује увек *х* и *к* итд. (исп. цитирано место). У наведеним примерима имамо нешто друго; ту није по среди несавршеност графике, која је овде на свом месту, јер су писмена прилагођена дијалекту. Из овога цитата види се да је недовољно стручан уредник приступио послу, што, уосталом, и он сам помиње у *Предговору* (стр. VI). Имајући ту нестручност уредникову у виду, нису ми јасне његове речи при опису рукописа *И* (I) (= рукопис негдашњег исусовачког завода у Дубровнику): „Па и глас *ie* пише он обично комбинацијом *је*, кад је постало од *ѣ*, а комбинацијом *ie*, кад је постало како друкчије, разликује дакле I, 5.: ‚vјekovite‘ од I, 6.: ‚niје‘ [штамп. погрешка м. nie] или 8.: ‚najprie‘“. Од уредника би било очекивати да као нестручан сматра да је у *није* и *прије* *ије* пореклом од самога *ѣ*, пошто тако сматра Решетар, а Решетарове радове (*Die Metrik Gundulić's*, Arch. f. sl. Phil. XXV и издање И. Борђића) уредник је употребио у послу око свога издања. У ствари, биће да је *ије* у *није* и *прије* у различним дијалектима

различног порекла, у некима од самога *ѣ*, у другима од *ѣ + је*, наиме *нѣ + је*, *прѣ + је* (ђе). И у старијих дубровачких писаца могло би *ије* у *мије* и *прије* бити различног порекла, пошто су те форме могле бити унесене у Дубровник са различних страна. Међутим, г. Керблер вао да узима да је у *мије* и *прије* у Гундулића увек и искључиво група *ије* пореклом од *ѣ + је*. То се види мање по оној његовој горе цитираној реченици, више по томе што ово *ије*, кад чини један слог, транскрибује као и првобитну групу *ије*, *ија* и сл., кад она чини један слог, наиме елидира гласове *и* и *ј*, те пише *н'је* и *ни'е*, *пр'је* и *при'е*. Али г. Керблер елидира тако и гласове у презенту од глагола *uměti*, испор. н. пр. *um'ješ* Ар. 1367, *um'iem* Сузе III 427. Као нестручан можда је и овде, у презенту глагола *uměti*, сматрао да има посла са групом *ије*, пореклом од *ѣ + је*.

Г. Керблер је описао велики број рукописа (*Османа*). То је, разуме се, потребан и користан посао, и ми му за то морамо бити захвални. Али се мора казати да су ти описи, у колико се графике тиче, оскудни и бесциљни. Својим радом у том правцу могао се г. Керблер користити за своје издање, и то негативно, само за транскрипцију писменâ за гласове *с — з* и *ш — ж* (испор. стр. С III). Иначе је у свему пристао за Решетаровим издањем текста Игњата Ђорђића, „већ због тога, да издања једнога истог зборника буду уређена, колико само може бити, по истим начелима, па и зато, јер ми се уређење текста, како га он проводи, чини најшодесније“ (стр. CIV). Решетарово издање Ђорђића је задело добро, израђено је савесно и с разумевањем посла, али је оно добро само као издање дотичнога писца, нити се од Решетарова посла може тражити и оно што он не може дати, тј. израђен пут и утврђен поступак при предаји текста за свако академско издање свакога старог писца. Као што је Решетар брижљиво подешавао опрему текста у свом издању полазећи од графике и ортографије Ђорђићеве, тако је сваки издавач дужан да то исто чини уређујући текст свога писца. Можда ће бити потребно да овде наведем један пример. Решетар је савесно положио рачун о писању дубровачког звука *дз* од стране Ђорђићеве, да би образложио своје писме *з* у неким речима (исп. *Stari pisci hrvatski*, књ. XXIV, стр. LXVI), иако је већ много раније било констатација да графика дубровачких писаца много старијих од Ђорђића разликује *дз* од *з* (испор. Ваљавчеву констатацију за Рањину. *Stari pisci hrvatski*, књ. XVIII, стр. XXV). Г. Керблер не говори о томе ништа, већ уноси у своје издање писме *з* према Решетарову издању Ђорђићева текста. Овим ја нећу да кажем да Гундулићева графика онај звук не разликује, већ само да је требало показати да га разликује. У толико пре што га прво академско издање Гундулића не разликује.

Најгоре стоји са групом *ије* у новом академском издању Гундулића. Г. Керблер је, по примеру Решетарову (како сам вели), а у жељи

„да и по графици овога издања сваки Гундулићев осмерац или дванаестерац има уистину осам, дотично дванаест слогова“, поступио овако: „Гдје год је *j* у скупини *ije* дио праславенскога њ, елидира се“. Г. Керблер је ово своје правило о елидирању гласа *j* у првобитној групи *ije* утврдио у току штампања текста, пошто су прве три песме, *Аријадна*, *Просертина* и *Дубравка*, биле већ наштампане. А у овим првим трима песмама елидирао је глас *i* (као што је Решетар чинио у тексту Ђорђевића). Г. Керблер образлажева ту промену у елидирању гласова првобитне групе *ije* доследношћу, јер „глас се *j* елидира и у облицима *моја*, *твоја* *своја* итд., кад они имају вриједност једнога слога, и у неким сличним згодама“...

Без обзира на то што се елизијама није успело у жељи да сваки Гундулићев осмерац, геср. дванаестерац, броји осам, геср. дванаест слогова, овај поступак г. Керблера посве је неоправдан и неуместан. Ове елизије могу бити умесне у популарним издањима, у издањима намењеним широј публици или школској младежи, али у академском издању Гундулићева текста оне немају места. Јер академска издања нису намењена широј публици ни школској младежи, премда се и они могу њима служити. Чинећи елизије у Гундулићеву тексту г. Керблер се повео за Решетаром. Решетар је елидирао глас *i* у првобитној групи *ije*, као и у групи *ija*, јер му је сам Ђорђевић за то дао повода својом графиком (исп. *Stari pisci*, XXIV, стр. LXVII). Решетар је елидирао *i*, а могао је у тим групама елидирати и *j*, пошто Ђорђевић даје повода и за једно и за друго. Али Ђорђевићева метрика није истоветна с Гундулићевом. У целом овом питању треба поћи од форми као што су *моја*, *твоју*, *дјелају* и сл. (где *j* не стоји иза *i*). Ђорђевићу је сметало *j* да му вокали броје један слог (исп. *Stari pisci*, XXIV, стр. LXX). Ђорђевић се и иначе помагао да му изиђу слогови на број, те пише н. пр. *не има* (3 слога) и *нејма* (2 слога) (исп. *Stari pisci*, XXIV, стр. LXVI—LXVII) итд. За Гундулића то не важи. Код њега суседни вокали, било да припадају једној било двома речима, могу чинити и један и два слога, нити он у својој ортографији настоји да слогови изиђу на број. Г. Керблер је у свом издању, по угледу на Ђорђевића, разликовао *не има* и *нејма*, али тога разликовања нема у првом издању, што одговара Гундулићевом начину. Нађе се и иначе сличних примера о настојању новог издања да слогови изиђу на број, исп. н. пр. *Остан*, IV. 74.: *Нусајна*, 314, *Нусајнраћи* поред *Нусайн* IV, 179 итд. Гундулић не избацује ни *j* између вокала, да би му вокали бројали један слог, као што је то Ђорђевић чинио. Из цитираних речи г. Керблера „глас се *j* елидира и у облицима *моја*, *твоја*, *своја* итд.“ не види се да то није Гундулић, већ он који то чини. Не марећи да у академском издању јасно и тачно то каже, Г. Керблер је то учинио у издању *Осмина* од стране Матиге Хрватске, које је он приредио

(исп. *Osman* . . . U Zagrebu 1919. Izvanredno izdanje Matice Hrvatske, стр. 31).

Ја не знам тачно, како старинска издања и рукописи пишу првобитну групу *iје*, јер немам при руди тих издања и рукописа. Судећи по белешкама у оба академиска издања, изгледа да се та група пише по правилу *ie*, а изузетно *iје*. По белешкама у академиским издањима, нарочито у новоме, знамо боље како стоји са писањем групе *i^o* у прошастом придеву и у неким речима кад *дио*, *мио* итд. у издањима штампаним у XVII веку. Старинска издања пишу много чешће *ijo* него *io* у групи *i^o*, која увек броји два слога изузев форму *snizijo*, *Пјесни пок.*, стр. 211, ст. 16, у којој броји један слог, иако је у два најстарија издања, од 1621 и 1630, написана тако, с *j*. Као што је Гундулићева ортографија групе *i^o* модернизована у *io*, тако је требало и групу *iје* писати увек *iје*, без обзира како броје слогови и како је у Гундулића написано (као што је Павић чинио), пошто се, разуме се, претходно положио рачун о Гундулићевај графици и ортографији (што ни Павић није учинио). То исто вреди и за све остале група с *j* између вокала. Елидирање гласа *j* противи се Гундулићевој метрици, а у групама где *j* не стоји иза *i* и ортографији (н. пр. *моја*, *војевода* и сл.), и зато се у академиском издању не може примити.

Г. Керблер није довољно објаснио свој поступак у предаји звука *џ*. Оно његово правило да се *j* у групи *iје* (= *џ*) избацује не само да није довољно да објасни његов поступак, већ може направити и забуну. Јер у новом издању *j* је, по правилу, уношено тамо где га у Гундулићевој графици нема. У колико је г. Керблер прогонио звук *j* у раније расправљаним групама, у толико је у овом случају био према њему предусретљив.

Ствар стоји овако. Гундулић пише *ie* и за кратко и за дуго *џ*. То *ie* броји му не само у кратким, већ и у дугим слоговима један слог. Двосложно може бити само на апсолутном завршецима *ијем* (у заменица и придева) и *ијех* (у заменица, придева и именица), исп. Решетар, *Die Metrik Gundulić's*, Arch. f. slav. Phil. XXV, стр. 254-256. У оба последња случаја Гундулић пише и *ie* и *iје*, без обзира како ће изићи слогови на број. Ипак има разлике у писању *iје* у толико, што се оно много чешће пише на завршетку речи (није, прије, умије) него у завршецима *ијех*, *ијем*.

Оба издања пишу наместо *ie* у кратким слоговима *je*. Томе се не може ништа замерити. Дуге слоге треба поделити на две категорије: 1) оне који броје увек један слог и које Гундулић пише са *ie* и 2) оне које могу бројати и један и два слога и које Гундулић пише *ie* и *iје*. За I издање немамо потребе да се на овоме задржавамо, оно пише онако како је у старим издањима и рукописима. За II издање треба водити рачуна и о томе, је ли форма у стиху или у прози. Тиче се оно мало прозе Гундулићеве испред песама *Аријадна*, *Пјесни*

покорне и *Сузе сина разметнога*. У тој прози II издање има у кратким слоговима *је* (као и I издање), а у дугим слоговима онако како је то у данашњем књижевном језику, исп. н. пр. *svijet* стр. 2, 222, *svijeta* 2, 3, 192, *svijetu* 192 (bis), *zapovijed* 193, *zapovijedi* 2, *vrijedni* 2, *vrijedna* 222, *vrijednijem* 222, *grijeha* 192, 222; итд. Тако и у наслову песме *Od veličanstva božieh* пише II издање *božijeh*, док сва старинска издања имају *божих* (тако и у I издању). Судаћи по I издању, у ово мало прозе и нема у старинским издањима друкчијег јекавског рефлекса за њ осим *је*, јер I издање увек пише *је* и у оним случајевима где је у песмама могућно и *је*. У свима горе наведеним примерима, осим *božijeh*, и у многим другим (где *је* броји увек само један слог) у Гундулићеву тексту нема никад *је*, па и II издање има ту у стиху увек *је*. А случајеве где у Гундулића може бити и *је* и *је* г. Керблер је окретао онако како му је требало да би му слогови изишли на број. Тако је у II издању често *је* према *је* у I издању, исп. н. пр. *Аријадна*, стих 5. *znaniјeh* (I *znanieh*), 126. *himbenijeh* (I *himbenieh*), 382. *drazijem* (I *draziem*), 372. *sunčaniјem* (I *sunčaniem*), 455. *onijeh* (I *onieh*), 505. *srцијeh* (I *srциeh*), 1136., 1584. *прије* (I *прие*) итд. Оваких примера има врло много. И обратно, у II издању налази се *је* место *је*, исп. н. пр. *Пјесни покорне*, I 17. *mrtrijem*, за коју се форму испод текста вели да је стара издања пишу *mrtrijem* (тако је и у I издању). Оваких примера нема много из два разлога: 1) што Гундулић у наредним завршцима релативно ретко пише *је* (у односу према *је* у апсолутном завршетку речи) и 2) што је издавач, противно своје правилу, писао *пр'је* и *при'е*, *н'је* и *ни'е* и сл. место *прие*, *ни* и сл., мислећи да ту нема посла с рефлексом звука њ, исп. *Аријадна*, 691, 1106. *пр'је* (I *прије*); *Сузе*, III, 427 *уми'ет* (I *умијем*), I, 128, 422. II 169. 181. 240. 246, *ни'е* (I *није*) итд.

Док је очигледна погрешка и недостатак новог издања што није положен тачан рачун о поступку у предаји звука њ, и док је очигледна погрешка онакво писање дугога њ у прози, догле може бити спорно: је ли право окретати у стиху оригинално *је* на *је*, и обратно, према потреби. Држим да и то треба да остане у академском издању онако како је у старинским издањима и рукописима, из ових разлога: 1) што Гундулић сам није то урадио, и академско издање не треба да се меша у његов посао; 2) што је у духу Гундулићеве метрике да суседни вокали могу чинити и један и два слога, а исто тако и кад је *ј* међу њима; 3) што може затребати да се за ортографију звука њ у дугим слоговима, рецимо за писање рефлекса *је*, начини статистика код различитих писаца, па ће бити добро да нам академско издање и за тај посао може заменити старинска издања и рукописе.

Белешке испод текста додаване су често без циља и потребе. Ту има доста потребних ствари забележено, али има и врло много

непотребних, чак и чудноватих. Те белешке треба да означавају разлике у тексту различних издања и рукописа, а оне чине кад што баш супротно томе. Исп. н. пр. *Аријадна*, 691. *pr'je*] а: *prije* [у I издању је то како треба: *prije/c: prie*], 969. *n'je*] *izd.* 1633.: *nije*' [у I издању и овде је белешка логична: *nije/c. nie*], 1106. *pr'je*] *izd.* 1633. *prije*, с: *prie* (у I изд. не стоји оно што је сувишно: *prije/c: prie*); *Od velič. bož.* 66. *pridrazijem*] а: *pridrafijem*'; *Suze* I, 361. *kri'e*] *izd.* 1650., 1703.: *krije*' II 187. *niči'e*] *izd.* 1650. *nicije*', 240. *ni'e*] *izdaña*: *nije*' (tako i st. 246, 271), III, 177. *uresnijem*] *izd.* 1650.: *uresnijem*', 527. *probi'e*] *izd.* 1650., 1703.: *probije*'. Ова пометња (које у I издању нема) настала је, од чести, и услед погрешнога правила, које је уредник сам себи поставио, о елидирању гласова код првобитне групе *ije* (за уредника је у свима горњим примерима, осим *pridrazijem* и *uresnijem*, група *ije*), што за Гундулићев текст не иде.

Иначе се о овим белешкама уз текст мора још рећи да их је много више но што је потребно, јер је уредник уносио у њих и писарске погрешке старих рукописа и штампарске погрешке старих издања, и у њима често показивао недостатке старе графике. Тако, на пример, од четири белешке на страни 3 за две је сигурно да су излишне, и то баш за оне две којих нема у I издању. Најгоре, у овом погледу, стоји са *Османом*. У њему је на хиљаде непотребних бележака. Тако, на пример, уредник уноси у белешке све икавске облике Феровићева рукописа, што ничему не служи. Довољно је било напоменути у *уводу* (као што је и учињено), да Феровићев рукопис има много више икавских облика но што их имају рукописи старији од њега. Да не бих даље указивао на непотребне белешке испод текста *Османа*, пустићу уредника да сам важе како је поступао уносећи те белешке. На стр. XXXVIII *увода*, говорећи о писарским погрешкама Валовићева рукописа, наводи уредник 30 таквих погрешака из XVII певања, па вели: „Толико отирилице и такових писарских погрјешака има у свим осталим пјевањима Валовићева пријеписа, а све сам их споменуо на свом мјесту у биљешкама испод текста“. На тај начин уредник уноси у белешке огроман број писарских погрешака из самога Валовићева рукописа. На стр. XCIV—XCV уредник, говорећи о будимском издању *Османа*, вели, између осталог: „... да не понављам и овдје још многе друге бесмислице у тексту и у биљешкама, које сам побилежио у биљешкама уза текст *Османа*.“ Уношење ових бесмислица, као и погрешака из рукописа и старинских издања, не служи ничему другом до да увећа хаос у новом академском издању Гундулића.

Докле међу овим белешкама испод текста има одвећ много непотребнога, докле у њима нема увек онога што је потребно или што је уредник мислио да је потребно. Немајући при руци стара издања и рукописе није ми могућно утврдити у којој мери, у овом правцу,

ново издање није поуздано; али да је бар до извесне мере непоуздано, могао сам констатовати. Међу оних шест строфа снимљених из XX певања Валовићева рукописа, читамо у стиху 178 форму *vide*, која стоји у слику са *pride*. У тексту новoga издања гласи речена форма *vidje*, нити има што у белешки о форми Виловићева рукописа, мада се форма *vide* помиње за два друга, млађа рукописа. Иначе је ф. *vide* потврђена за Валовићев рукопис, исп. белешку за III, 329, гда је та форма још изван слика. — Од раније поменутих 30 писарских погрешака из XVII певања Валовићева рукописа (исп. стр. XXXVIII), које је уредник обећао унети све у своје белешке испод текста, нема двеју, наиме: *diknesc* (*digneš*) 183, *sctech* (*steć*) 343.

Наместо штампарских и писарских погрешака и осталих „бесмислица“ и беспослица, било би, можда, корисније да је уредник у белешкама означио све разлике текста према I академ. издању. На тај начин, водећи више рачуна о раду свога претходника, уредник би извукао искуства и користи за своје издање, јер Павић је, несумњиво, за овај посао био вештији и опрезнији. Требало је да уредник, пре сваке измене текста у свом издању, застане код I издања и да тек после свестране процене уноси измене у текст. Да је уредник више уважио рад свога претходника, не би у његову тексту било и очигледних погрешака, као што су н. пр. *Ap. 1722. razlatnijem*, за коју се форму у белешци вели да је она у изд. 1633. а у свима осталим рукописима и издањима гласи *pozlatnijem* (овде се уноси у течст штамп. погрешка најстаријег издања); *Пјесни пок. стр. 192 (jezik) našk*, за коју се форму вели у белешци да је она у издању од 1621., а остала издања и рукописи имају *naški* (и овде се уноси у текст штамп. погрешка најстаријег издања).

У многим случајевима где се академска издања разликују у тексту, а где је по себи могућно и овако и онако, остајемо у неизвесности. у толико пре што оба издања имају штампарских погрешака, те не можемо знати где је исправно, а где погрешно. Навешћу нешто примера из песама *Аријадна*, *Пјесни покорне* и *Љубовник срамезљив* *Ap. 389. I изд. ljepotu* (у I изд. lj значи l) II *ljepotu* (у II изд. lj значи l + j), 839. I *ufanje* (у I изд. nj значи ñ) II *ufanje* (у II изд. nj значи n + j), 1011. I *ljevša* II *ljevša*, 1270. I *ljepotu* II *ljepotu*, 1366. I *ljepoto* II *ljepoto*, 1451. I *boljezni* II *boljezni*, 1519. I *veselja* II *veselja*, 1661. I *ljeta* II *ljeta*, 1663. I *ljepotu* II *ljepotu*, 1760. I *ljevši* II *ljevši*, 1761. I *ljevši* II *ljevši*, 1675. I *ljevšim*, II *ljevšim*; *пок. IV 38. I veselja* II *veselja*, 49. I *grješnika* II *grješnika* (исп. 81., где оба *grješnika*). 50. I *ispred* II *izpred*, V 14. I *istajase* II *iztajase*, 53. I *izhoda* II *ishoda*, 88. I *oko* II *oči*, VI 16. I *rieč* II *rič*, 25. I *i* II *jer*; *љуб. 56. I bljedilu* II *bljedilu* (исп. 281., где оба *bljedilo*), 228. I *ljevrica* II *ljevrica*.

Уредник је испред текста означио само за *Дубравку* и *Османа* да ће се освртати и на разлике текста у I издању. За *Дубравку* он

то заиста често чини, али врло често и не чини, исп. 3. I *listu* II *listju* (иако се у белешци помиње форма *listu* у рукописима *a* и *b*). 27. I *naj-ljerpšega* II *naljerpšega*, 28. 30. I *najljerpša* II *najljerpša*, 61. I *ljepotu* II. *ljepotu*. 86. I *veselje* II *veselje*, 99. I *ufanja* II *ufanja* (иако се у белешци помиње да је у *a* и *b* и дубровачком изд. *ufaŋa*). 153. I *u tom* II *tom* (у белешци се само за *a* вели да је *u tom*). 157. I *mojim* II *mo'iem*, 157. (штамп. погр. м 162) I *mojih* II *mo'ieh* (ф. *mojih* помиње се само за рукопис *a*). 206. I *ljepotu* II *lipotu* (*a*: *ljepotu*) итд. У *Осману* се уредник савесније освртао на разлике текста у I издању, али је и ту пропуштао да све разлике нотира, исп. за I пев. 32 *sviem sprjescim* (иако су означене разлике у различним рукописима и будимском издању). 63 *kich* (иако се помиње ф. *kih* за неке рукописе); за II пев., 7. *djela* (иако се помиње ф. *dila* за Охмућевићев рукопис и дубровачко изд.), 50 *zdvor* (иако се у белешци помиње дружчија ф. Феровићева рукописа), 86. *snježan* (иако има белешка), 118. *žeļu* (белешка, бар у колико се I изд. тиче, нетачна), 452. *tavničara* (I *tamničara*) итд.

Све о чему је досада говорено тиче се текста свих Гундулићевих песама, па и *Османа*. Но како је уредник нарочиту пажњу обратио на *Османа*, право је да критика сврати поглед на уређење текста специјално у тој песми. Уредник је себи поставио два правила за уређење текста *Османа*: 1. темељем служи најстарији рукопис, дакле Охмућевићев, а у белешкама треба споменути све разлике у тексту између њега и осталих рукописа 17. века, а стихови, којих ти рукописи немају, да се спомену у белешкама (исп. стр. СII).

Прво правило није потпуно. Као што је уредник готово увек пропустио да тачно изложи како је поступао, тако је учинио и овде. Ништа се не вели, како ће се поступити у оним случајевима где је Охмућевићев текст био оштећен, па накнадно и доцније допуњиван, па се не вели ни како ће се поступити у случајевима где у Охмућевићеву рукопису уопште нема текста. Међутим, има случајева где Охмућевић нема текста, а остали рукописи 17. века не слажу се међу собом, исп. н. пр. VI. 104b. *lipos* (може бити спорно изијећу те ф. и ф. *liepos*), 124b. *zgorje* (може бити спорно између те ф. и ф. *zgori*). Важнија је чињеница да се уредник није строго држао свога правила, тј. није увек уносио у текст форму коју му је Охмућевићев рукопис пружао. Уредник, истина, вели на стр. СII да је од Охмућевића одступао само онде где се Охмућевићу потврда „писарска погрешка, која смета исправну разумијевању или року“. Ни ова ограда није тачна. Уредник је, за вољу слика, одступао не само од Охмућевића, већ и од осталих рукописа 17. века. Има много примера где је у више рукописа 17. в. слик неисправан, а најсе се и таквих примера где је у свима неисправан, као што је н. пр. II 455. *prida* (у свима рукопи-

сима 17. века и у неким млађим *podat*). VIII 373. *lipa* (у свима рукоп. 17 в. и још неким *liepa*). Али и изван слика уредник често одступа од Охмућевића, и то не само кад су у питању писарске погрешке. исп. I 303. *slieđit* (о. *slidit*). 356. *carstrom* (о. *carstvo*). II 7. *djela* (о. *dila*), 83. *podvitijem* (о. *podvitim*, овде одступа ради броја слогова), 90. *siva* (о. *siña*). 94. *liep* (о. *lip*). 100. *vezier* (о. *vizier*), 194. *kojom* (о. *s kojom*), 221. *vezier* (о. *vizier*). 227. *uzmnaža* (о. *umnaža*), 250. *vezierove* (о. *vizierove* итд. И још више, има примера и овде. изван слика, где се уредник одваја од свих рукописа 17. века и уноси у текст форме млађих рукописа, исп. VI 50. *kamenja* (м. *kameña*), 75 в. *čuvanju* (м. *čuceñu*), 159. *ufanjem* (м. *ufañem*), VII 18. *vidjenju* (м. *vidjeñu*) 37 в. *otole* (м. *odtole*), VIII 17. *ufanju* (м. *ufañe*), 651. *vladanje* (м. *vlađañe*) итд.

Види се да уредник при установљавању текста *Османа* није увек поступао онако како је у *уводу* обећао, већ је и резонувао, те, од чести, навијао текст онако како је он мислио да треба. Тако је, н. пр., горе цитирану форму *kamenja* (и њој сличне) унео у текст ваљада зато што је она старија и што је иначе и у Охмућевића обичнија. Међутим, уредник не говори нигде о свом поступку у том погледу ни за текст *Османа*, ни за текст осталих песама.

Оно правило уредничково да у тексту академског издања треба да буде сваки стих, ако је у којем рукопису 17. столећа, не може издржати критику. По томе правилу је текст у новом издању побрзан и изломљен. Тако, на пример, строфа са стиховима 133—136 VI певања I издања налази се у новом издању на два различна места у том певању, строфа 465—468 XII певања налази се у новом издању на три различна места, или, на крају VI певања, налазе се једна иза друге две варијанте једне исте строфе. То тако не може остати. У принципу са поретком и обликом стихова иста је ствар као и са различама у формама или речима у тексту, о чему смо раније говорили. Као и тамо, код појединих речи, тако и овде код стихова треба одабрати за текст једно место и један облик, а варијанте у месту и облику означити изпод текста. Као што уредник није могао разлике у тексту код појединих речи у рукописима 17. века писати једно иза другог, већ је писао једно горе у тексту, а друго доле у белешци, тако исто ни овде, код стихова, није могао друкчије поступити без штете по текст.

Ал. Стојићевић.

2. Л. Милетић: *Важна фонетична особеност на единъ западно-македонски говоръ. (Списание на бъларската академия на наукитъ, кн. XVI, клонъ историко-филологиченъ бр. 9, стр. 35—42.). София, 1918.*

У овој расправи, на седам страна, писац се упустио на клизан пут да све замене старога ж које се срећу у македонским говорима

сведе заједно са заменама истогa вокала у бугарским говорима на један заједнички глас њ, а повод му је дао један западно-македонски говор, говор с. Радожде и Вефчана крај Охрида, у коме место ж имамо отворено *o* (које писац бележи са *ii*). Писац тврди да су македонски и бугарски говори на заједнички начин (не каже који) старо ж развили у дуго и наглашено њ које је „по свој прилици било силно грлено и делимично лабиализовано, те под двојним утицајем акцената и дужине дало отворено *o* (resp. *yo*), а у ненаглашеним слоговима због краткоће слаботамно, те се изговарало као *o*; у другим говорима пак њ је под нагласком, чувајући квантитет и слабију грленост, могло да се развије у другом правцу, да се вокализује у *ii* (отворено *e*), док је, кад је било без нагласка и кратко, остало невокализовано или полувокализовано *o*“.

Овај рад г. Милетића баца чудну сенку на научност метода којима се он служи. Већ сама његова општа поставка садржи у себи контрадикцију и немогућности. Никако није јасно како се из старогa ж могло развити једно дуго и акцентовано њ које је час „силно грлено и делимично лабиализовано“, а час опет „чува своју слабу грленост“ под акценатованом дужином. Како је то могуће под истим фонетским условима? За науку је необично и његово мишљење да је рефлекс *o* м. ж у битољско-велеским говорима добивен преко *ii*, јер је „директан прелаз од њ у *o* фонетичан скок који није звукофизиолошки оправдан“. Као доказ за ово служе г. Милетићу неки прногорски говори који место старогa полугласа имају *ii*. Излази: да су и сви српскохрватски говори, у једној ранијој епохи, заменили полугласник са *ii*, а тек доцније се из тога *ii* развило *o*, као у битољско-велеском говору. Г. Милетићу ништа не смета што за све то нема никаквих доказа, и што је то противно досадањем знању о замени полугласника код нас.

Али г. Милетић није само контрадикторан, и не само да тврди немогућности; он је и непрецизан. Он тврди, на пример, да се у малореканском говору рефлекс старогa ж, који је отворено *o*, изговара више лабиализовано под дужином, тако да достиже *ou* м. отворено *o* (стр. 38). На другом месту, само неколико редава ниже на истој страни, он међутим говори о *yo*, а не о *ou*. Сматра ли г. Милетић да је то једно исто? Ако сматра, ми се ни ту не бисмо с њиме сложили. — Г. Милетић, даље, тврди да је по његовом мишљењу вокализација наглашенога њ настала услед акценатованогa квантитета. Али, кад наводи примере из радожданскогa говора, он не спомиње квантитет, него само акценат. Да ли г. Милетић мисли да је и то једно исто? По његовом материјалу говора с Радожде, квантитета у томе говору нема: али откуда онда вокализација?

Најгоре је, међутим, за теорију г. Милетића то што је његов доказни материјал у опреци са истинским стањем ствари. Кад је своју теорију градио на акценту, г. Милетић је требало да претходно добро

осталим словенским језицима, а тако исто и однос новобугарског према језику Ђирила и Методија; проучава питање о словенској азбуци; разгледа изворе и помоћна средства за историју буг. језика; најзад, одређује границе буг. језика и даје груписање бугарских дијалеката.

Доста велика књига г. Цонева пружа богат садржај, па према томе и много материјала за критику, тако да ми није могуће у границама ове кратке оцене изнети све оно што бих хтео да му замерим.

Преко воље морам се ограничити на оно што сматрам као најважније, остављајући другима да уђу у остала питања.

У целој књизи највише материјала за замерке представља II глава, у којој се одређује положај буг. језика према осталим словенским језицима. У овој глави не налазимо правог историског схватања узајамних односа словенских језика. Ове односе, и то савремене, г. Цонев осветљује помоћу познате теорије Ј. Шмита. Наиме, савремени словенски језички терен представља, вели он, један велики кружни ланац кругова, међу којима увек постоји додирних тачака за по један мешовит дијалекат; за доказ г. Цонев наводи белоруски, лужички, словачки, кајавски и косовско-ресавски дијалекат. Ако се посматрају ови односи споља, разуме се, тако је. Али код г. Цонева не налазимо тачног схватања о томе како су савремени односи постали. Однос лужичких језика (горњелуж. и доњелуж.) никако се не може упоредити са положајем белоруског или кајавског дијалекта. Белоруски је, на пример, један руски дијалекат, само под незнатним утицајем пољског језика, али лужички није никакав мешовит дијалекат него засебан словенски језик. Иако има понеких црта које везују лужичку језичку област са пољском и чешком, ово може бити само резултат извесног цепања које није одговарало границама појединих језичких црта у најстарије доба, у оно доба када још белоруски није имао пољских црта, кајавски није имао српских. Међутим г. Цонев једанпут пореди положај лужичког језика према чешком и пољском са положајем белоруског, други пут узима лужички са чешким. Тако исто сасвим је нетачно што г. Цонев узима кашупски и полапски са пољским. Уопште писац не одваја доста јасно ону слику узајамних односа која је постојала међу говорима праслов. језика од оне слике која се створила тек доцније услед новијих цепања и померања.

У груписању словенских језика г. Цонев усваја не три него само две групе, и то: југоисточну и северозападну. Заиста, источна (руска) и јужна дијалекатска заједница подједнако се одликују понеким особинама врло старог порекла од западне: 1. *cc*, $\widehat{d}zr$ место *kv*, *gv*; 2. *l* место *dl*, *tl*. Али ипак ова се подела може примити само у том смислу да се прасловенска дијалекатска заједница поделила прво на две дијалекатске групе, а ускоро затим југоисточна група опет на две: источну и јужну. За ово последње цепање имамо доста разлога у „црногласију“ (*оро*, *оло*, *ере*), за које г. Цонев не може да реши, да ли

је „праруско и старославјанско, или *e* произлѣзло на руска почва“ (sic. — 20 стр.).

Да је г. Цоневъ у својој подели па две групе наводио само $l = dl$, tl и sr , $\widehat{d}zv = kv, gv$, могао би имати право. Али он је унео у своју поделу и друге црте које су постале много доцније после овог првобитног цепања. Тако, на пример, међу цртама северозападне групе налазимо групе $\widehat{b}j, nj, \widehat{v}j, mj$; међу тим кад је бугарски језик изгубио старо l у овим групама, откуда знамо да га нису изгубили пољски и чешки: испор. пољ. *kropła, grobla* са l . Или друго: као северозападна црта сматра се \check{r} , које се сигурно јавило доста позно. Тако исто као северозападна црта сматра се акценат везан за одређен слог, као да је свеједно на којем је слогу: у чешкоме је он на првоме слогу, али у пољскоме на другом од краја, тако да ова особина никако не представља њихову заједничку и стару црту. Најзад, ако је то северозападна црта, шта ћемо са кашупским који има слободан акценат као руски и српски?

Кад г. Цонев оснива своју поделу словенских језика на таквим цртама, онда зашто не узима у обзир као материјал за поделу (на три групе) ове свакако доста старе црте које везују све источнословенске дијалекте: „полногласје“, почетно $ro/ra, lo/la$, почетно o место $j. \check{r}, \check{z}, \check{z}l = r, l$, промену $\check{z}l$ у \check{z} , губљење dz и др.?

Што се тиче различних рефlekса праслов. tj, dj , најбоље би било да се они не узимају сасвим у обзир, јер није тачно да су на месту tj, dj у сев.-зап. језицима „*сѣскави*“, а у југоисточним „*шѣшкави*“. Зар су словеначко j dj и македонско k', i' „шѣшкави“? Тако исто није zgodно као материјал за поделу узимати судбину праслов. \check{z}, \check{z} .

Да одреди тачније положај бугарског језика, г. Цонев даје карактеристику појединих словенских језика упоређујући с њима бугарски. У томе има много методских погрешака. Г. Цонев брка појам једног словенског језика као члана језичке породице са појмом књижевног језика; због тога узима црте књижевног српског језика, као y, l, o, l на крају речи као карактеристичне за српски језик у целини. Тако исто узима за чешки језик прелаз $j\check{u}, i$ у i . Налазећи сличности између два језика, писац се не брине за то да ли су то старе или нове црте, да ли су оне црте језичке целине, или само понеких дијалеката, да ли су позитивне, или само негативне. Ако има сличности између два језика који се сада налазе далеко један од другог, онда г. Цонев тумачи ово тиме што су се додиривали узајамно у прасловенско доба, као да није могућан и упоредни али независни развјатак на исти начин једне црте у њима.

Најзад, г. Цонев тежи да докаже да је бугарски језик заузимао средишни положај међу свима словенским језицима. Отуд г. Цонев налази сличности у бугарском језику са свима њима, и то мање са срп-

ским и чешким диалектима, а више са „хрватским“ (у смислу чакавског и вајкавског диалекта); доста са словеначким, са пољским, са руским; али највише са словачким.

Са српским диалектима само су ово сличне црте: 1. *ы* = *и*, 2. *а* = *е*, 3. *ѣ* = *е* (у „западним буг. диал.“), 4. буд. вр. са *хѣтјо*; 5. *да* + verb. fin. (ово последње г. Цонев сматра у српскоме као буг. утицај!).¹⁾ Али са „хрватско-словеначким“ има више.

Чудновато је да се и чакавски (заједно са вајкавским) везује са словеначким!

Али г. Цонев неће да се заустави на томе: „хрватско-словеначки“ му се чини врло близак бугарскоме, те чак мисли да је било време када су се Бугари са Словенцима и Хрватима („когато словѣно-български езикъ се е допиралъ съ хърватско-словенски“) и да су Срби, вероватно, дошли доцније на Балк. Полуострво, после осталих Јужних Словена (41 с.).

Да докаже ово, писац тражи језичке сличности између „хрватско-словеначког“, са једне стране, и бугарског, с друге. Њему се чини да је чакав. *jazik* исто што и буг. *јѣзик*: чак. *jazik* он сматра као „хрватско-словенско“; међутим промена *ја* у *јѣ* у бугарскоме потиче из XII века (нека буде чак и скраја XI века), а ваљда нису и онда Бугари били у суседству са чакавцима! Словеначко *о* = *ж* писац пореди са бугарским диалектичким *о* = *ж*, иако је бугарско *о* у таквим случајевима постало од *ъ* = *ж*.

Као доказ своје тезе он наводи да се *л* на крају речи чува у бугарскоме, словеначкоме и „хрватскоме“, а мења у српскоме у *о*. Зар се и то чување старог *л* могло сировести у бугарскоме, словеначкоме и чакавскоме заједнички? У штоавскоме се *л* променило у *о* тек у XIV веку. То је, дакле, доказ да су Срби дошли на Балканско Полуострво у VII веку?!

„Хрватско-словеначки“ акценат се чини г. Цоневу да је ближи бугарскоме него „српски“: али зар г. Цоневъ не зна ништа за штоавске диалекте са старијом акцентуацијом? —

„Тъмо както въ български, той и въ словенски, па и въ хърватски, начално *а* се изговари съ прѣдметното *о*“: *vos, rozel, vože, votek* — буг. *вѣси, вѣже, вѣлам, вѣтък*. Али ако то, заиста, има каквог значаја, онда бисмо на основу ове црте морали закључити да је старословенски језик Кирила и Методија више везан са српским него са бугарским (ст.-сл. *жѣ, жѣати, жгълъ, жѣ* итд.). А сумњам да би г. Цонев на то пристао.

¹⁾ „Защото и въ други случаи съглеждаме въ български много по силна тенденция къмъ анализа.“ .. То је, дакле разлог!

Даље, г. Цонев наводи губљење *ʋ* у неким „хрватским“ и словеначким говорима као у бугарскоме; само он заборавља да ово губљење налазимо и у неким штокавским говорима.

Чакавско секундарно *rj, lj* (*veselje, kamenje*) такође није доказ, јер се оно могло јавити само у XI веку, када је био изгубљен полугласник, и ако се *lj, nj* чува у буг., у чак., па и у рускоме, а мења у *љ, њ* у штокавскоме, то ваљда не значи да су Бугари живели у оно време у суседству са чакавцима и Словенцима Такви су и остали разлози г. Цонева.

За пољски опет он мисли да је близак бугарскоме, те види у томе траг некадашњег блиског суседства. Али може ли бити озбиљних разлога за ову чудновату тезу?

Почетно *vr* = ж није општа црта за све бугарске дијалекте, нити општа црта свих пољских дијалеката; сем тога, ову црту имамо и у словеначком, и у чешком, и у лужичком, и у малоруском, и у белоруском; али у свима словенским језицима то је само дијалекатска црта.

Чување назала није никакав доказ суседства пољског и бугарског, јер је то *негативна* црта; на суседство би се могло мислити само пре доласка бугарских Словена на Балкан. Али у то су време носни самогласници постојали у свима слов. језицима. Сем тога ж. а има само у неким бугарским дијалектима.

Сличност међу пољским и бугарским г. Цоневъ налази чак и у акценту, наиме, исти акценат као и у пољском језику постоји и у костурском дијалекту. Сасвим је јасно за сваког стручњака да је пољски акценат новији, тако исто и костурски; јасно је да костурски акценат није прабугарски. Али г. Цонев чак мисли да је и у половини IX в. у језику Ђирила и Методија био костурски акценатски тип, и то само на основу тога што у старословенским споменицима нема знакова за акценте!

Изгледа да г. Цонев мисли да су пољски језик и бугарски створили ову костурско-пољску акцентуацију пре доласка бугарских Словена на Балканско Полуострво! Није потребно такву тезу ни обарати, јер је овакав начин научног мишљења права методолошка анархија.

Остаје само сличност међу пољским и бугарским језиком у судбини *Ѣ*. Иако није тачно да пољски зна за „прѣгласъ *Ѣ* = „а прѣдъ меки срички“ (исп. *wiek, chleb*), ипак је свакако постојала сличност у првобитном изговору *Ѣ* у пољском и бугарском (нека врста *i*). Али зар је то доста за тврђење г. Цонева? Зар није развитак *Ѣ* у руским дијалектима (*e-i-iv*) сличан његову развитуку у српским говорима? Зар је то доказ за старо суседство руског и српског? Зар не постоји велика сличност у развитуку ж, а у рускоме и чешком? Зар није могуће да се један глас развије слично у једном и другом језику независно? Ето, на пример, француски је језик добио носне самогласнике, и има их као и пољски

Најзад г. Цонев утврђује тесну везу бугарског језика са словачким. Ево његових разлога.

1. Словачко *o, a, e* = њ доказује „тџменџ и неопрџдџленџ изговорџ“ овог њ у словачкоме. Али такав „тџменџ“ изговор био је првобитно у свима словенским језицима.

2. Словачко *ä* је основни изговор *а*, а то *ä* је „тџменџ звукџ“; у неким родопским говорима има сличан изговор *а* — 'џ. Али, пре свега, *ä* није „тџменџ звукџ“, а, затим, не може се основни изговор *а* у словачкоме поредити са диалекатским родопским изговором, који никако није стар.

3. Старо *рџ*, *лџ* мења се у словачком у *г*, *џ*: *krv, slza, bleha* и сл. Али то исто имамо и у српскоме. Ново *г*, *џ* могло се јавити само после губљења њ (џ), дакле, не раније од XI века. Како онда то може доказивати стару везу бугарског и словачког? И т. д. Нема потребе наводити све детаље.

Морамо само забележити да исту сличност међу бугарским и словачким језиком г. Цонев проналази и у речнику. Али ако проучимо наведени речнички материјал, видећемо да понеке речи постоје у свима или скоро у свима слов. језицима, друге постоје у више језика, треће и у мало рускоме.

Тако: *kračun* — у малор. и у ст.-рус. (из румунског), *ložit'sa* у рус. и малор., *bezsenj* у рус., *buzogaň* у свима (из турск.), *dochnut'* у рус. и малор., *dojit'* (у смислу *melken*) у рус. и малор., *domašni* у рус., *kuša* у рус. (висело тесто), *klinec* = срп. клинац, *krčah* = р. корчага (из тур.), *kutnik* = словен. *kočnik*, срп. *кутњак*; *lemeš* у м.-р., р., срп. и т. д. *lub* — у свима; *okotit'sa* — у руск., *kyvat'* у руск., *babonstvo* — у рус., м.-р., чеш., *sloboda* — у срп., *velit* — срп. велим, *velmož* — у р., *rskresit'* — у рус., м.-р., срп., *žltak* у рус., *koleda* у р., м.-р., пољ., срп., *rataj* у рус., *lichva* у свима (из гот.), *derer* у свима и т. д.

Али г. Цонев иде још даље: он *утврђује* старе тешње везе бугарског и словачког на основу таквих израза као словачко *mokrý* јакџ *myš*, *hladný* јакџ *vlk*, *blädý* јакџ *stena*, *lahký* јакџ *sňah*, *sladký* јакџ *mäd*, а које, у ствари, можемо наћи и у руском, и у српском, а и код других словенских народа, па чак и код несловенских . . .

То исто вреди и за пословице које наводи г. Цонев: *darovanomu koňovi neh'ad' na zuby*; *jako seješ tako budeš žat*; *ruka ruku umyvá, a obě sú biele* и т. д.

Нека г. Цонев само добро потражи, па ће наћи ове и сличне пословице не само код других словенских него и код свих индоевропских народа.

Глава III (о ст.-буг. језику), IV (о слов. азбуци) и V (извори и помоћна средства) најбоље су у делу.

Нећу да говорим потанко о томе какав је назив најзгоднији за језик Ђирила и Методија. Морам само приметити да ниједан кратак назив није довољан да сасвим тачно одреди његову природу; г. Цонев се вара кад тврди да назив „староцрквенословенски“ употребљавају они „нерђшителни филолози . . . които смѣтатъ този въпросъ още за верѣшенъ“; вара се г. Цонев такође кад мисли да је назив „старобугарски“ сасвим тачан назив за језик Ђирила и Методија. Уосталом, немам много да замерим г. Цоневу у питању коме народу припада тај језик; само ми је нешто чудновато његово тврђење да су Бугари и Словенци „говорѣли въ IX вѣкъ *št, zd*, слѣдователно са биле единъ и сѣци народъ“. (72 с.) Сумњам да су говорили *шт, жд*, и никако не сумњам да су били два различна народа.

Уз познате доказе македонскобугарског порекла језика Ђирила и Методија г. Цонев дадаје још речнички материјал. У њему налазимо и обичне речи које се чувају не само у буг. и мак. дијалектима него и у српским: *беседим, братучед, вабити, веште* = *веће, вепър, гъмзати* (гмизати, пол. *gietzac'*), *десни* (срп. *дѣсни*), *икра, кидати, копне* (копље), *крауј, кушати, кобел* (кабао), *кѣбаса* (кобасица), *мѣнни* (мањи), *оток, мѣнни* (муња), *кѣдѣнац* (кладенац), *отрутн* (отровати) итд.

У петој глави (извори) г. Цонев даје разлику српске редакције рукописа од хрватске, и то само на основу писма (глаг. и ћир.). Али у томе случају морао би он разликовати свакако и македонску редакцију (глаголицом) од бугарске (ћирлицом). Уопште, г. Цонев увек тежи да одвоји „хрватски“ од српског. У истој глави он тврди „че между словенски и хрватски въ X вѣкъ едвали е имало нѣкоя разлика“, (146) и то кад „хрватски“ значи не само кајравски, него и чабавски. Све друге примере поводом ове главе морам оставити на страну. Само ћу једно још истаћи: преглед бугарских споменика средње епохе доведен је у сагласност са њиховим груписањем на пет правописних школа, и то на основу само једне правописне црте: употребе њ—ъ; али право груписања на основу језичких црта, које може дати појам о средњебугарским дијалектима, не налазимо у овој књиги.

Питање „о границама бугарског језика и бугарског народа“ (VI гл.) у главном се повлапа са питањем о призраскотимочким и македонским дијалектима. Ова глава почиње са замеркама српским научницима, као да они уносе политику и мржњу у ова питања. Таквих замерана не би смело бити у једном научном делу; тако исто нема смисла што г. Цонев у исто време хвали бугарску „добросвѣстност“, јер нико не може бити судија у својој парници.

Свакако г. Цонев мисли да је доказао чак на основу оног материјала који је дао г. Велић у својој књизи „Диал. ист. и јужн. Србије“, да су „косовско-моравскитѣ“ говори у већој мери бугарски него српски.

Ја сам год. 1917 у својој књизи „Сербскиј языкъ“ (Харьковъ, 7 с.) исказао мишљење, да је основа призрено-тимочких диалеката српска („скорѣ сербская, чѣмъ болгарская“). И сада сам, прочитавши све оно што наводи г. Цонев о овом питању, остао при свом старом мишљењу.

Ако г. Цонев тврди да у дотичним диалектима *превлађују* бугарске особине, онда се ово објашњава тиме што он погрешно посматра језичке црте ових диалекта, и то опет због погрешака методолошког карактера. Тако на пример *ѧ* (*слза*) г. Цонев сматра као бугарску црту, јер у српском књижевном језику имамо *у* (*суза*); али *ѧ* је прасрпска црта, исп. чак. *ǫ*: тако исто *л* на крају речи не може се сматрати као несрпска црта, због тога што је у књиж. језику *о* ново, испор. чак. *dal* и сл.

Дакле, г. Цонев увек брка црте књижевног српског језика са цртама општесрпским. Због тога *ъ* = *ь*, једна несумњиво српска црта, није за њега ни бугарска, ни српска, јер у књиж. српск. језику имамо *а*; а за пригорско *ѧ* г. Цонев као да не зна; о томе да дотични диалекти имају *земља*, *капља*, *јављати* г. Цонев не говори, него наводи *дрвје*, *гробје* (из дрвје. гробје) тврдећи да је то бугарска црта, иако ово *бј*, *вј*, из *бѣј*, *вѣј* имамо и у штокавским диалектима (Црна Гора и Бока). За *ѕ* (*дз*) тврди да је бугарско, иако га нема у свима бугарским диалектима, а *с*, друге стране, има га у понеким српским. Заиста, ако се ослободимо од свих погрешних схватања г. Цонева, доћи ћемо до закључка да је цела фонетика дотичног диалекта српска. Али и у морфологији налазимо доста општесрпских црта: *-ia* у gen. s. (*тоиа*), *-мо* у 1. pl., — 3 s. (*плете*, *плету*), *-сте* у aor. 2 pl., *-ше* у aor. 3 pl., *-е* у 1 множ. ж. р. (*жене*). Што се тиче губљења деклинације и члана, ове црте, разуме се, не могу се признати као специфично бугарске, кад их имамо у свима чак и несловенским језицима извесног дела Балк. Полуострва. Али се мора ипак признати да је призр.-тимочки диалекат преживео извештан бугарски утицај у неким морфолошким и синтактичким цртама. Македонски нам диалекти нису засада тако добро познати као призр.-тимочки. Може се само признати да су југоисточни говори Македоније у тешњој вези са бугарским језиком али није тачно карактерисати целу Македонију као једну говорну целину.

Г. Цонев ради баш тако (с. 361—363). Та је карактеристика тако стилизована, као да у свима македонским диалектима нема никаквих српских црта. Само једно г. Цонев признаје: то је *к'*, *и'*, и то сматра као продужење особина „јужноморавских“ говора. Међутим на основу других података можемо утврдити за различне македонске говоре сем *к*, *ф* — *к'*, *и'*: *šč* = *skj*, *y* = *ж*, *e* = *ѣ*. губљење *x*, *y* = *ѡ*, *ѡ* у почетку речи и др. српске црте.

Тако, на пример, у прилепском дијалекту на основу описа г. Мирчева може се утврдити: 1. *ћ, ђ* (*к', и'*), 2. *Ѣ = е*, 3. поред *ѣ = о*, *ѡ = е* и *ѧ = ѡ = а*. 4. *ж = а* и *ж = у*, 5. *ѡр > ѡр*, 6. губљење *х*, 7. у 1 *s. praes.* — *м*.

У VII глави г. Цонев прегледа бугарске дијалекте (заједно са свима македонским) према судбини прасл. *Ѣ*, прасл. *tj — dj*, према изговору *ж* и према акценату. Судбина прасл. *Ѣ* представља заиста најзгоднију црту за груписање дијалеката.

Али целокушно схватање г. Цонев а о питању *Ѣ* ја сматрам за погрешно. Писац полази од основног изговора *'а* из којег тумачи као „прѣгдас“ изговор *е* у западним дијалектима. Међутим „прѣгдас“ можемо признати само у североисточном *летен* поред *л'ато*, јер овде имамо услов за „прѣгдас“; међутим у западнобугарск. *лето* таквог услова нема; зато ваља гледати у западном *е = Ѣ* другу, и то према источном изговору затворенију базу, управо исту базу коју имамо у српском језику. Источно пак *'а* и *'а — е* води своје порекло од звука *ѧ*: умекшаност претходног сугласника баш је резултат прелаза *ѧ* у *а* (дисимилације). Сви докази г. Цонев а за изговор *Ѣ* као *'а* у језику Ђирила и Методија не вреде ништа. Сасвим је природно да се *а* после *л* или *н* мењало у глас врло сличан звуку *Ѣ = ѧ*, али *Ѣ* није било *'а*: испор. *колъ* са *л̂*, али *лъсъ* без умекшавања *л*.

Праслов. промена *ѣѣ, зѣ, ѣѣ, јѣ* у *ѣа, за, ѣа, ја* не спада овамо¹⁾; г. Цонев брва прасловенске и старословенске појаве, неправилно тумачи *imperf. творѣхъ* и *praes. ѡмѣгати* и сл., и чак у превоју (Ablaut) *Ѣ/а, ѡ/Ѣ* види остатке старог изговора *Ѣ* *трѣва трава, орах — орѣхъ*, рус. *прямой, деревянный* и сл.

Судбина прасл. *tj, dj* не може служити као критериј за груписање, јер једини прави бугарски наследник *tj, dj* јесте *шт, жд*. Али г. Цонев меће ту *ч — ѡ*, које налазимо у *у*-дијалектима и за које на 413 с. сам важе да није ни бугарско „ни српско“; меће ту и македонско *к', и'* за које на 421 с. тврди да је црта туђа македонским дијалектима и да потиче из северног *у*-дијалекта.

Он сматра чак да су *к', и'* најстарији рефлекси *tj, dj* од којих воде своје порекло рефлекси свих слов. језика. И онда излази да је и *к', и'* и *шт, жд* и *ч — ѡ* све бугарско!

Тако исто све оне акценатске системе, које имамо у македонским и у призренскотимочким дијалектима г. Цонев сматра као чисто бугарске, костурски систем (сличан пољскоме) приписује Ђирилу и Методију, све акценатске системе историски неосветљене. Овом приликом г. Цонев одговара на моју критику његових акценатских теорија држећи се

¹⁾ Отуд и смѣстн: ѡстн и сл.

svog starog mišљења. Naime, он још увек мисли да су сви наглашени самогласници у југоисточним словенским језицима били кратки, иако имамо у срп. *злато, сѣно, месо, класа, гласа, главу, рјучку* и т. д.

Обарати ове већ свима одавна познате теорије овде нема смисла.

С. Куљбакин.

4. Meyer, K. H., Slavische und indogermanische Intonation. Heidelberg 1920. Carl Winters Universitätsbuchhandlung. (*Slavica*, herausgegeben von Murko. 2). Mali 8°, str. 54.

Izhodna točka Meyerjeve razprave je opravičena nezadovoljnost z običajnim mnenjem lingvistov, da je litavski način naglaševanja najprvotnejši. Znano je, da si v litavščini in grščini sicer naglasna znaka (cirkumfleks in akut) odgovarjata, da pa označujeta ravno nasprotni potek intonacije. Za to trdi Hirt, ki pripisuje litavščini prvotnost (*Der indogermanische Akzent*, str. 35): „(V grščini) je bil cirkumfleks padajoč, akut rastoč. Za indogermanščino pa moramo predpolagati ravno nasprotno. V grščini je postal padajoči ton rastoč in rastoči padajoč. To je čudno, ali ne nemogoče, ker natanko isto je nastopilo tudi v slovanščini.“ Tudi Brugmann (*Grundriß I* 991) pravi, da se je praslovanska intonacija izpremenila v nasprotno, da pa to nasprotje jezikovno zgodovinski še ni pojasnjeno. Ker stojita tudi pruščina i letščina v tem pogledu bliže slovanščini nego litavščini, je Meyer mnenja, da je že a priori verjetno, da se je izprememba izvršila v litavščini. „Vendar ostane to, kakor pravi, le verjetnost, dokler se ne najde od jednega indoevropskega jezika do prajezika s tako gotovostjo linija, da more ta linija služiti za resnično podlago. Treba je *kriterija*, ki ne deluje s pravili in izjemami. Ta kriterij je praslovanski *ě*, njegov postanek z jedne in njegov razvitek z druge strani“ (str. 13).

Najvažnejšo vlogo igra pri Meyerju seveda oni *ě*, ki je nastal iz indoevropskih diftongov *oi—aj*. Slovansko zastopstvo teh diftongov in iz njega sledeči zaključki o vprašanju intonacij so središče in glavno jedro Meyerjeve razprave (str. 13—31). Z razlago dvojnega zastopstva diftongov *oi—aj* v slovanščini po *ě* in *i* se je bavila že cela vrsta linguistov. Njih mnenja — Mahlowa, Jagića, Hirta, (Bernekerja), Meilleta. (Pedersena), (Ljapunova), (Vondráka), Vergl. slav. Grammatik), Leskiena, Mikkole, Solmsena, Hujerja, (Vondráka, Altkirchenslav. Grammatik 2), Lehra — Meyer kratko registrira (str. 14—16) ter se sploh zelo nepovoljno izraža o načinu, kako so linguisti obdelovali ta problem. „Zadnjih dvajset let se je komaj jeden potrudil, da bi pomnožil material ali celo osvetlil nove ideje; temveč so se strojile na podanem nove teorije, od katerih naravno nobena ni bila dokazljiva, ampak so

bile vse postrojene na gotovem številu dotičnemu pravilu odgovarjajočih primerov: ne odgovarjajočih razlagati po analogiji, ni nikdar posebno težko“ (str. 16—17). Čisto matematično promotreno se po Meyerjevih besedah račun najbolje isteče pri Hujerju (Slovanska deklinace jmenná, str. 63 sl.). O drugih trditvah pravi, da jih je ovrigel že Hujer. Toda tudi Hujer je po Meyerju napravil, kakor vsi njegovi predniki, metodično napako, da je preveč važnosti prilagal oblikam, ki so vselej prav posebno izpostavljene medsebojnemu vplivu in izpremembi. „Izolirana beseda je za vsako glasovno zgodovinsko dejstvo večje dokazivne sile nego deset fleksijskih oblik“ (str. 17). S temi besedami je hotel Meyer, kakor sledi iz nadaljnjega razpravljanja, izreči, da ni in ne more biti nobenih različnih glasoslovnih zakonov z ozirom na konec ali ne konec (sredino, začetek) besed in njih oblik; kar velja za konec, to velja tudi za sredino, začetek in narobe. Po tem nazoru mu je lahko zavreči Hujerjevo pravilo ($oi > \acute{e}$ v odprtem, $oi > i$ v zaprtem zlogu) s primeri kakor *běsŕ < *bhoidsos* i pod. Da ravno na tem nazoru v glavnem sloni tudi njegovo lastno razpravljanje o slovanskem zastopstvu diftongov $oi - ai$, je umevno. Nikakor pa ne more biti tak nazor v tej splošnosti pravilen. O tem niti ni treba izgubljati premnogo besed. Dovolj je, če opozorim na nesporne slučaje t. zv. končuniško-glasovnih zakonov, ki jih uče n. pr. znana slovniška dela Leskiená. Vondráka in Kul'bakina (prim. le razliko med *αβδ, βερπη, κρηνη* in aor. *μοιρ, νεκρματα* in *νεκρ* i. pod.). Tudi Meyer, ki sam poudarja, da je ievr. \acute{z} jekavski *ije*, a ievr. \acute{e} jekavski *je* (str. 19), upam, ne bo tajil, da je splošno in prvotno slovanski **dŕkti*. Ob enem pa kaže ta primer z južnoslovansko in litavsko intonacijo (sloven. *hčŕ*, srb.-hrv. *kčŕ*, lit. *duktŕ*, prim. še stind. *duhitá*), ki je nasprotna grški (*θυάττη* namesto **θυατήη*, prim. *πατήη*, gl. Boisacq, Dictionnaire étymol. de la langue grecque, str. 355), da more biti včasih prototip baltoslovanske intonacije isti, a drugi nego grški. K takim slučajem je nedvomno prištevati tudi še acc. sg. f. sloven. *rokô* iz *rôko*, srb.-hrv. *rûku*, rus. *рѣку*, lit. *rañka* proti gr. *θεάν*, menda steksl. *камѣ*, lit. *akmŕ* proti gr. *ἀηδών*; isto tako pa spada tu sem, o čemer bom še govoril, nom. pl. m. sloven. *bilŕ*, *bledŕ* (nedoločna oblika), srb.-hrv. *rŕci*, rus. *ѣмѣ* i pod., lit. *takai* proti gr. *θεοί, ἀγαθοί*.

Meyer tega seveda ne vpošteva. Glasovno fiziološki se mu zdi najbolj verjeten prehod praievr. $oi >$ slovan. i in praievr. $oi >$ slovan. \acute{e} . Pri tem pripisuje slovanskim refleksom popolnoma iste intonacije, kakor so bile v indoevropsčini in v grščini. V prehodu iz praindoevropsčine preko praslovanščine do jekavščine je moralo po Meyerju v vsakem slučaju nastati $oi > ije$ in $oi < i$. S posebnim povdarkom konstatira Meyer, da nahajamo v sredini besed le *ije* za oi , da pa nikdar ne odgovarja jek. *jŕ* — ievr. oi . Iz okvira 26 primerov z

oi > *ije* (str. 20—21) mu stopa le *pjěna* < *(s)phoinmā. Ker ima češčina *pěna*, misli Meyer, da je jek. *pjěna* „mlada, sekundarna nova tvorba po obrazcih kakor *pljěva*, *djěva*“ i dr. (str. 22), kjer je *jě* iz *ě*. S tem pa mu je „praslovanski in praindoevropski zagotovljena padajoča intonacija.“ Tako gotovo pa to ni. Prezrl je namreč z jedne strani ruski naglas *пѣна*, *пѣнѣтъся* (proti *цѣна*, *цѣнѣтъ*), z druge pa, da je ravno češko *cěna*, *běda* sekundarno kakor *ruka*, *hlava* proti *chvála* i. pod. (gl. Mikkola, Urslav. Grammatik, str. 138), nasprotno pa ravno *liča* glasoslovno pravilno in ne sekundarno, in da imamo v češčini tudi pri rastoči intonaciji sekundarne kratčine kakor *ryba*, *cesta* i pod. (gl. Vondrák, Vergl. slav. Gramm. I 218—219). Soglasje med ruščino in južnoslovanščino pa v slovanski akcentologiji nikakor ni brezpomembno. Prim. tudi lit. *spítine*.

Da je v sredini besed po večini *oi* > *ije*, seveda ni bilo težko zaslediti; mnogo težje pa je vprašanje, ali je na enakem mestu tudi *oi* > *i*. Meyer sam na dveh mestih (str. 19 in 22) trdi, da se to le iz slovanščine nikdar ne da z absolutno gotovostjo določiti; vendar so mu „etimološki precej gotovi“ slučaji kakor *liti*, *iva* in *in*. Da bi bilo med *lity*: *liti* razmerje praievr. **loī*: *loi* je več kot dvomljivo, a to bi bil tudi jedini slučaj z *oi* > *i* sredi besed. Pa tudi slučajja z *i* na početku besed etimološki nista povsem dognana (gl. Berneker, Slav. etymol. Wörterbuch i dr.), kakor tudi ni še popolnoma dognano, da se v nobenem početnem srb.-hrv. *jā*- ne skriva kak ievr. *oi-ai* (prim. Mikkola, Urslav. Grammatik, str. 55). Vsekako na podlagi navedenih primerov nikakor ne moremo govoriti o ugotavljenju splošnega prehoda *oi* > *i* tudi izven fleksijskih končnic v sredini in na početku besed, pa je še vedno potreben ponoven pretres slovanskih besed z ievr. *oi* v korenu. Meyer smatra stvar za dokazano ter po tem tudi razmerje med slovan. loc. sg. m. *vľcě*: nom. pl. m. *vľci* ter gr. loc. sg. m. *Ἰσθμοῖ*, *οἴκοι*: nom. pl. m. *ἑσῶι*, *οἴκοι* celo za jasno in i glede intonacij identično. O intonaciji končnega zloga v *vľci* se sploh ne vpraša, ona mu je po gr. *oi* in primerih kakor *liti*, *iva*, *in* a priori dana ter rastoča. To pa, kakor smo že gori videli, ni res.

S slučajem *vľcě*: *vľci* prihaja Meyer do točke, da mora tako kakor vsi njegovi predniki pretresati fleksijske slučaje, z obrazili *oi-ai* (str. 26—30). K njegovim izvajanjem hočem v redu, kakor sledi to pri njem, pripomniti sledeče. Dat. *mně* (pomotoma natisnjeno *meně*), *tebě*, *sebě* primerja Meyer z gr. *οἴ*, *ἑοῖ*, vzh.-lit. acc.-gen. *manī*, a enkl. *mi*, *ti*, *si* z gr. enkl. *μοί*, *σοί*, *οἴ*, vzh.-lit. acc.-gen. *manī*. Oblike *mně*, *tebě*, *sebě* so tudi lokalne ter jih je pri tesni zvezi med deklinacijo osebnih zamikov in deklinacijo osnov na *-ā*- lahko promatrati pod istim vidikom kakor oblike osnov na *-ā*-. Te zadnje primerja seveda z gr. *ἑσῶ*, ne pove pa ne, da imamo v srbo-hrvaščini v tem slučaju med dativom in

lokalom razlikovanje v intonaciji (dat. *rūci, gōri*, loc. *rūci, gōri*), med tem ko imamo v slovenščini, čakavščini in ruščini v obeh sklonih isto in sicer nakončno naglaševanje: sloven. *rōki* iz *rokī*, *gōri* iz *gorī*, čak. *ruci, gori* (Belić, *Izvēstja petrogr. akad.* XIV, 2, str. 226), rus. *pykū, iopū*. V štokavščini je razlikovanje v naglaševanju med dativom in lokalom lahko preneseno od osnov na *-i-* (dat. *stvāri*, loc. *stvāri*) in samostavnikov moškega spola (dat. *grādu*, loc. *grādu*), kjer je lokal prevzet od osnov na *-u-*. Pri osnovah na *-i-* in *-u-* je omenjeno razlikovanje že praslovansko. Seveda bi po tem na prvi pogled ne pričakovali čak. lok. *vlāsi* (Belić, l. c. 209) in rus. *o bēpeim* (proti *na bēpeij*), zlasti če bi z Mikkolo (Urslav. Grammatik, str. 60) razlagali loc. sg. osnov na *-o-* iz *-ōj*, kar naj bi bilo gr. *λύκω*. Dasi bi se pri *vlāsi-bēpeim* mogla na pomoč klicati analogija po drugih sklonih v singularu s padajočo intonacijo, se mi vendar zdi, da je najlepše izhajati z *oi > ē*. Drugo pa je pri dolgodiftongičnem obrazilu *-āi* osnov na *-ā-*. Tu se je, kakor nam kažejo drugi podobni slučaji (prim. *-ōm* v gen. pl. i. dr.), taka skupina skrajšala, a ob enem se je izpremenila tudi intonacija: **roćé* (in **domovč'* i. pod.). Gl. še doli.

I v dat. *materi*, *imeni* odgovarja gr. *χαμαί, δοῦναι*; vendar je to *i* tudi tukaj kakor v nominativu plur. masc. padajoče intonirano. Na to kaže n. pr. že pisava slovenskih protestantskih pisateljev Dolenjcev *sinuvi* = *sinōvi* iz *sīnovi*. Pri razlagi dualnih oblik *lētē, ženē* (pridoda se lahko še pronominalno *vē*) Meyer opravičeno odklanja s postavljanje z gr. *θεαί* (to je najbrže analogno tvorjeno kakor *θεοί*). Ker se indoevropski dual tvori ali s podaljšanjem osnovnega vokala ali z obrazilom *ī*, ni težko izvajati *ē* iz *-ōi, -āi*. To pa bi po dosedanjem moralo dati *ē*, kar se v resnici nahaja v lit. *rankī, gerēji* in morda sloven. *gūri*. Nimamo pa tega več v srb.-hrv. *dvije rāke*, sloven. v *dvē gubē*, kjer je, kakor kaže tudi srb.-hrv. *dvije žēne*, dualna oblika že identična s pluralnō. Bolg. *пкунѣ, нознѣ* žal ni odločivo, ker je mogoče sekundarno kakor *morē, nebē, gradēt, bregēt* i. pod., dasi ni prav verjetno; pač pa kaže na prvotno končno naglaševanje rus. *мыдѣ*, s čemer stoji v soglasju tudi običajno *ден pykū*. Loc. pl. *rabčch* podpira Meyer z vzh.-lit. *tržse* in tako isto predpolaga *-oi-* tudi v *tēch* in ostalih pronominalnih oblikah z *ē*, dasi pripušča tudi možnost kakih izjednačenj. Slov. *-ēh* govori za prv. *-oisū*.

S tem je pregled deklinacijskih oblik z *-oi-ai* v obrazilih končan. Instrumental plur. osnov na *-o-*: *-ōis > -y* opravičeno odklanja, ne omenja pa genitiva sing. osnov na *-i-*, ki ima v indoevropsčini tudi obrazilo *-ois* (adekvatno obrazilu *-oūs* osnov na *-u-*). Brugmann v Kurze vergl. Grammatik 1904, str. 381 določa praiev. *-ois, -oūs*, v Grundrissu II 2² 156 iz l. 1911 pa *-eis, -ois, -eūs, -oūs*. Prvo imajo tudi Vondrák, Vergl. slav. Gramm. II 3, Pastrnek, Tvaroslovi 216 ter Les-

kien, Gramm. der altbulg. Sprache ²⁻³ 1919, str. 109; drugo — oboje — pa pripušča Kul'bakin, Др.-церк.-слав. языкъ ² 1913, str. 105. Got. *-ais* je iz *-ois*, lit. *-iš* pa najbrže iz *-eis*. V slovanščini govori za zadnje *i*, ki je tu praviloma padajoče intoniran (prim. gen. sg. sloven. *kostī* iz *kōsti*, srb.-hrv. *kōsti* rus. *кѡстѣ* proti loc. sg. sloven. *kōsti* in srb.-hrv. *kōsti* iz *kosti*, rus. *ѡ костѣ* po Černyšovu). Isto razmerje je pri osnovah na *-u-* (prim. le sloven. gen. *gradū* proti loc. *gradū* iz *gradū*). Vsaj omembe vreden bi tedaj ta slučaj le bil.

Za deklinacijskimi oblikami omenja Meyer partikuli, koncesivno konjunkcijo *čē* in anaforični adverb *tē*. Pri *čē* radi intonacije odklanja gr. *καί* in kot negotovo primerja gr. *ποί*. Pri *tē* se mu proti Vondráku (Vergl. slav. Gramm. II 514) zdi ravno lit. *taī* tudi po intonaciji odgovarjajoča oblika. Ako je lit. *taī* tako umeti kakor nom. pl. *takaī*, potem ima seveda Vondrák prav, pa bi v slovanščini glasoslovno odgovarjala le partikula *ti*. Zanimivo je, da imamo morda še v drugem podobnem slučaju tako razmerje: slovan. *li*, lit. *lai* (gl. Leskien, Altbulg. Gramm. ²⁻³ 162). Gotovo je pri teh iz pronominalnih korenov tvorjenih partikulah videti v razmerju med *ē* in *i* tam, kjer imamo opraviti z ievr. *oī-aī*, isti vzrok in potek kakor pri deklinacijskih oblikah.

Na koncu se bavi Meyer še s sem spadajočimi konjugacijskimi oblikami. *Vēdē* omenja le v pripomnji pod érto, ker vidi v vseh razlagah hipoteze, ki se jih sam hoče vzdržati. Najbolj razširjena razlaga je, kakor znano, da je *vēdē* perfektna medialna oblika (prim. Kul'bakin l. c. 133). To pa radi končnega *ē* ne odgovarja prav intonaciji v gr. *τίθημαι, ἦμαι*, kar predpolaga *ai* > *i*. To *i* je po splošnem mnenju v 2. osebi kakor *vēsi* ali *rodiši*. Zato je *vēdē* najbrže konjunktivna oblika z obrazilom *-āi* in odgovarjajočo intonacijo (prim. Mikkola, Urslav. Gramm. 60). Tudi prva oseba praes. *berō* je pač konjunktivna oblika (gl. Leskien, Altbulg. Gramm. ²⁻³ 190). Ako Kul'bakin (l. c. 124) misli na **berō-m* (po Brugmannu, Kurze vergl. Gramm. str. 276 bi bilo **berō-m*), tedaj bi pričakovali, naj je bila prvotna intonacija akuti-rana ali cirkumfektirana, na koncu drug rezultat nego *berō* (prim. *καμῆ* in *-ῆ* v gen. plur.); nasprotno pa je od **berām* lahko priti do *berō* in sicer kaže rusko *берѣ* na obrazilo *-ām* (*-ām* je namreč dalo v slovanščini v acc. sg. osnov na *-ā-* : *-ō* s padajočo intonacijo). Iz tega bi pa morda lahko sklepali tudi na prv. intonacijo v *vēdē*, ki bi bila po tem ista, kakov v dat.-loc. sg. osnov na *-ā-*, a nasprotje v končnici med *vēdē* in *vēsi* bi bilo glasoslovno popolnoma po pravilu.

Posebno se je potrudil Meyer za razlago *i* : *ē* v slovanskem imperativu, indoevropskem optativu. Slovanski dvojnosti *nesi* : *nesēte* odgovarja v grščini vsekozi cirkumfektirano *oi* v *παιδεύοις, παιδεύοι* itd. (prim. lit. *te-sukē*), kar se ne strinja z *i* v singularu v slovanščini.

Da bi odpravil to težavo, podava Meyer kar štiri razlage. Ako je grščina ohranila starejše, potem bi bil *-i* v singularu ali medialno obrazilo, ali analogno po palatalnih osnovah, ali pa iz *oi* v zaprtem zlogu in v absolutnem izhodu. S to zadnjo pripustitvijo Meyer nekoliko zataji svoje stališče ter povzema Hujerjevo pravilo, ki ga je preje zavrgel. Ako pa je slovanščina ohranila starejše in je v grščini nastalo izjednačenje (prim. narobe *ἐλήμεν* po *ἐλήν*), kar se mu zdi z ozirom na razlike med singularom na jedni in dualom ter pluralom na drugi strani (prim. stlat, *siēm* — *simus* i. pod.) verjetnejše, tedaj naj bi se bilo to v našem slučaju pojavilo v izpremenci intonacije. Toda težava ne obstoja samo v *i*, kakor misli Meyer, temveč tudi v prvotnoslovanski intonaciji tega *-i*, ki je bila sicer tudi po Meyerjevih besedah rastoča, vendar pa drugača, nego n. pr. v nominativu plur. masc. (prim. rus. *бери*, *успи*, sloven. *běri* iz *berī*, *umrī*, srb.-hrv. *běri*, *mri* i. pod.) Protivi se ji tudi lit. *te-sukš*. Kakor je v singularu, tako je v ruščini in srbo-hrvaščini tudi v pluralu: rus. *бери* — *берите*, *нууди* — *нуудите*, srb.-hrv. *běri* — *běrite*, *писи* — *писите* (proti praes. *пишеш* — *пишете*). V slovenščini imamo v dualu in pluralu, pa tudi v singularu pred enklitiko potisnjen naglas: *berite*, *zgodī-se* (gl. Škrabec, Cvetje XIV, 1 in Jezikoslovni spisi I 97). Po Brezniku (Archiv f. slav. Philol. 32, str. 409 sl.) pa se govori slovenski dialektično tudi *pleti* — *pletite*. Naglas kakor *zgodī-se* je pač sekundaren. Akcentuacija imperativa je najbolj jasna pri soglasniških osnovah in osnovah na *-i*- (prim. rus. *дадите*, *удите* ter *хвади* — *хвалите* proti praes. *хвалюу* — *хвалите*, srb.-hrv. *хвади* — *хвалите* proti praes. *хваliš* — *хвалите*). Kako pa je v drugih primerih razlagati prvotnoslovansko imperativno *-i* proti *-i* v nominativu plur. masc., je težava, ki je tudi Meyerjeve razlage niso odstranile, tudi če se zatečemo k pomoči zaprtega cirkumfektiranega zloga, to pa radi tega ne, ker bi *-ots* dalo tako isto padajoče intoniran monoftong kakor n. pr. *-oūs* v gen. sing. *gradū*. Vsekako je postanek končaja v imperativu sing. še nepojasnjen. Zdi se pa, da ga intonacijski značaj veže z *i* v optativu atematičnih glagolov (prim rus. *дадите*, *удите*).

Ne morem tedaj povsem soglašati z Mayerjem, ki pravi (str. 30): „Torej nudijo tudi zastopstva obrazil z *ě* poleg *i* iz *oi* potrdilo za to, da je za to dvojnost odgovorna le intonacijska razlika. S tem pa je rešen problem, v kakšnem razmerju se nahaja slovanska akcentuacija k praindoevropski, a tudi h grški in litavski.“ Njegovo mnenje je, kakor se je moglo razvideti že iz dosedanjega, da je praindoevropsčina poznala dve intonaciji, rastočo in padajočo, kateri sta se neizpremenjeno ohranili v grščini in slovanščini, v litavščini pa se izpremenili ravno v nasprotni. V tem obsegu pa to ne odgovarja resnici. Ne glede nato, da se Meyerju ni posrečil dokaz, katerega tako povdarja, da bi tudi v sredini besed *oi* dalo *i*, smo videli tudi v končnicah, da je

istinita slovanska intonacija v takih primerih druga nego v grščini in da se preje družī z litavsko. Zdi se mi sploh, da moremo tu naravnost govoriti o nekem zakonu v razvitku indoevropskih končniških intonacij, v kolikor se nam pojavljajo v grščini. Akutirane grške končne dvo-glasne skupine so v slovansčini in, kakor vse kaže, tudi v baltijščini, izpremenile svojo prvotno intonacijo: ievr. *-oi* > slovan. *-ī*, lit. *-ai* (*Θεοί* — *vūci* — *takaī*; isti *i* je v dativu *synovi* in v 2. os. praes.); ievr. *-ām* > slovan. *-ā*, lit. *-ā* (*Θεάν* — *rūku* — *rañku*) proti ievr. *-ā* > slovan. *-ā*, lit. *-ā* (*Θεά* — *pykà* — *rankà*); ievr. *-ēr* > slovan. *-ī*, lit. *-ē* (**Θυγατήρ* — *kēi* — *duktē*) proti ievr. *-i* > slovan. *-ī*, lit. *-ī* (*Υ* — *udynā*, *vroc*, *rekoc* — *vežantī*); ievr. *-ōu* > slovan. *-ŷ*, lit. *-ū* (*ἀρχόν* — *ndlymya* — *akmñ*) proti ievr. *-ō* > slovan. *-ā*, lit. *-ū*, *-ū'* (*Θεώ* — *berēā* — *vilkā*, *gerūju*) ali ievr. *-ūs* > slovan. *-ý* (*πληθύς* — *lobōs*) i. pod.¹⁾ Naglas v rus. *oba*, sloven. *obā* smatram za že indoevropsko dubletno: *-ā* je nastalo iz *-ōu* (prim. Brugmann, Kurze vergl. Gramm. str. 88).²⁾ Naglas v sloven. *krī* odgovarja gr. *ὄφρυς* (prim. sloven. *obřvi*), kjer spada *-ō* > *-ŷ* h ko-renu, med tem ko je *-ús* > *-ý* pri pravih osnovah na *-ū*-sufiksalen (gl. Brugmann, Grundriß II 1² 137 in 209).

Tudi cirkumfektirane končne dvo-glasne skupine niso ostale vse nedotaknjene. Dolge so se namreč skrajšale (prim. v grščini *Θεῶ*), vendar ne do količine kratkih glasov, kakor to kaže obrazilo za genitiv plur. *-ōm* > *-ūm* > *-ō* z *z*, ki ni bil istoveten z *z* v nominativu in akuzativu sing. masc., ker je poonemenju povzročil podaljšanje korenskih samoglasnikov (prim. sloven. gen. pl. *otrók* proti nom. sg. *otrók* i. pod.). Pri skrajšanju se je izpremenila tudi kvaliteta intonacije, ker si le na ta način lahko razložimo akcentuacijo kakor gen. pl. **volśā*, **vortā*, **stornā*, **synovā* (z ozirom na splošno slovansko **sŷnŷ*, gl. še doli), **kostŷjā* itd., dat., loc. sg. **rŷcē'* (prim. gr. *Θεῶ*), instr. sg. **rŷkŷjō* in najbrže tudi loc.

¹⁾ Tudi ievr. *-ins*, *-uns*, *-ons*, *-lons* i. pod. je dalo poleg grsko-kretskih akutiranih končnic kakor n. pr. acc. pl. *vūns*, *timāns*, *tāns* ali part. *-ōnt-* v slovansčini *-ī*, *-ŷ*, *-ē*, prim. sloven. acc. pl. *ljūdī*, *dari*, *gradī*, *možē*, *gorē*, part. *gredē*, *stojē* i. pod. Tudi rus. *юдъ*, *люду*, ger. *kŷpa*, *ctōdŷ* potrjuje to, med tem ko je nom., acc. pl. *сѡнѡ* razlagati drugače (gl. v moji knjigi o ruskem naglasu). Lit. acc. pl. *-is*, *-ūs*, *-ās* je povzročil izpad *n* pred *s*, nasprotno je part. *vežŷs* iz **vežōnts*. Od nom., acc. pl. različna intonacija v gen. sg. osnov na *-ā-* (slov. *tē*, *gorē*, serb.-hrv. *tē*, *gōrē*, rus. *горѣ*) ima svoj vzrok v intonaciji, ki jo projevija gr. gen. sg. *Θεῶς* (*-ā-es* > *-ās*). Taka intonacija se je, kakor se razvidi iz nadaljnega, v slovansčini skrčila in po svojem značaju izpremenila; poleg tega predpolaga slovanska končnica nosnik pred *s* (*-āns* > *-āns* > *-ý*). Serb.-hrv. kvantiteta je najbrže po kontrakciji *toje* > *tē*.

²⁾ Prim. še sloven. *domā*, bolg. *домā*, serb.-hrv. *domā*, rus. *domā* iz ievr. loc. sing. **domō(u)* po Bernekerju, Etym. Wtb. I, 210.

sg. **kostí* (prim. gr. *κόστη*), **medú*, nom. sg. **vermé*, **dētē*, inf. **nestí*, praes. **berǫ* i. pod. Nasprotno pa je cirkumflektirana intonacija na vokalih in kratkih diftongih ostala neizpremenjena: prim. nom. sg. -*ǫ* > -*ǭ* (sloven. *vǫlja*, *súša*, lit. *žemė*, *garbė*), -*ǫs* > -*ǭ* (sloven. *krǫ*, gr. *ὄρεϛ*), abl.-gen. sg. -*ǫd* > -*ǭ* (sloven. *bogǫ*, lit. *vilko*), loc. sg. -*ǫt* > -*ǭ* (čak. *vlási*, rus. *бѣрѣнь*, gr. *ἰσθμοῖ*), voc. sg. -*ǫi* > -*ǭi* (rus. *вѣчнѡду*, lit. *naktš*), -*ǫũ* > -*ǭũ* (srb.-hrv. *mǫžu*, lit. *sūnaũ*, gr. *Ζεῦ*), gen. sg. -*ǫis* > -*ǭi* (sloven. *kostí*, lit. *naktšs*), -*ǫũs* > -*ǭũ* (sloven. *gradũ*, lit. *sūnaũs*) i. pod.¹⁾ Toda v ta razglabljanja se tu ne morem dalje podrobneje vpuščati, kar mi je tem ložje, ker hočem o priliki še na drugem mestu govoriti o njih. Na kratko rečem pač le to, da se v glavnem lahko pridružim Meyerju glede pojmovanja intonacij v korenskih zlogih in pritrdim njegovim zaznamkom besedi (str. 32—42). Glede intonacij končnih zlogov pa moram izjaviti, da tu niti v litavščini, niti v slovanščini ni več popolnega soglasja z grščino, oziroma nadaljevanja indoevropskega položaja. Izvzeti so diftongi in dvoglasne skupine vokala z nazalom ali likvido. Ti so pod gotovimi pogoji izpremenili svojo prvotno intonacijo: akutirani pri monoftongizaciji (to velja deloma tudi za litavščino), cirkumflektirani pa le tedaj, kedar so bili dolgi, a so se potem skrajšali. V tem zadnjem slučaju hodi, kakor se zdi, litavščina svoja pota; da pa se je tudi tu v tem ali onem indoevropskem narečju lahko kaj zgodilo, na to je neki spomin že v grškem *ι subscriptum*.

K Meyerjevim gori omenjenim zaznamkom, izmed katerih je bilo seveda marsikaj že preje znano (n. pr. razumevanje in vpoštevanje akcentuacije skupin *tort* in *tolt* i. dr.), hočem omeniti, da so v posameznostih mogoča tudi druga mnenja. Tako je n. pr. zelo dvomljivo, ali je padajočo intonacijo v slovan. **sǫnъ* pripisovati že indoevropščini. Prim. stind. *sūnǫs* poleg *dhūmǫs* ter slovan. **dǫmъ* in lit. *sūny*. Zlasti pri osnovah na -*u*- je bilo mogoče izjednačenje v smeri padajoče intonacije, kakor nam kažejo razna slovanska narečja, posebno slovenščina in ruščina, kjer so se gotove oblike osnov na -*u*- razširile predvsem le pri maskulinskih osnovah na -*o*- s padajočo intonacijo v korenju (prim. sloven. gen. sg. *gradũ*, rus. loc. sg. *na berejũ*). Gr. *μϛ* ni treba da je sekundarno; ima intonacijo kakor druga korenska nomina. Ako je v slovanščini z ozirom na srb.-hrv. *mǫš*, sloven. *mǫš* predpostavljati rastočo intonacijo, je to v prv. *my-š̄* iz **mũ-sis* glasovno fiziološki tako umeti kakor v *dhũ-mas*. Rus. *мѣшумъ* — *мѣшѣи* in češ. *myš* je

¹⁾ Tudi v gen., loc. du. se je razvila v slovanščini padajoča intonacija, prim. rus. *мѣжду*, *водчѣю*, lit. *pusiaũ*. V srb.-hrv. nasprotju *nǫgũ* proti *rũkũ*, *đčijũ* (Leskien, Rešetar) je zadnje pač sekundarno. Glede indoevropščine se more za gotovo le reči, da ni bila končnica *-*ǫu*. Kvantiteto na koncu pozna tudi češčina (*rukou*), pa je morda istega izvora kakor v gen. sg. v srbo-hrvaščini.

seveda poznejša analogija po številnih slučajih osnov na *-i-* s padajočo intonacijo v korenu.

Pri pojmovanju in primerjanju intonacij v praindoevropsčini in posameznih indoevropskih jezikih je treba razlikovati dvoje, glasovno fiziološki značaj in medsebojni odnošaj. Tudi Meyerjeva razprava ima, potem ko je podal zaznamke besed, pri katerih sklepa iz slovanščine in litavščine na indoevropsko intonacijo, daljši glasovno fiziološki teoretični ekskurs (str. 42—46). Tu se mu zdi najprej napačna delitev jezikov na jezike s pretežno muzikalno in jezike s pretežno ekspiratorno akcentuacijo in sicer radi tega, ker se nahajajo v jezikih s silno razvitim ekspiratornim značajem kakor v severni nemščini in velikorusčini tudi velike muzikalne diference, med tem ko je v jezikih z majhno ekspiratornostjo kakor n. pr. v srbo-hrvaščini tudi muzikalno pregibanje razmeroma neznamno, pa so taki jeziki za to baje tudi zelo monotoni (str. 49). Ne da bi se ogreval za gornja termina „pretežno muzikalen“ in „pretežno ekspiratoren“ akcent, moram vendar reči, da se tudi na Meyerjev način ne zadene bistvo ekspiratorne in muzikalne akcentuacije in da bi mogel kdo priti celo do sklepa, da je v velikoruski akcentuaciji bolj razvit in bolj bistven muzikalni element nego v srbo-hrvaški. Jaz imam vtis, da Meyer v obče nima posluha za pristno muzikalno naglaševanje ali ga sploh ne pozna ne, kakor se pojavlja n. pr. v centralnih delih srbo-hrvaškega jezikovnega ozemlja. Takega posluha ni imel niti Sievers, na katerega se Meyer v teh vprašanih sklicuje in kateri svoj čas na Dunaju v izgovoru srbskega dijaka ni mogel razlikovati muzikalnih akcentnih kvalitet. Leskien v čakavščini na Hvaru in Visu ni bil na jasnem, kateri zlog nosi v slučajih kakor *rūkà, glāvà* besedni naglas. O podobnih dvomih mi je pravil Schuchardt glede baščine. Rečeno potrjujejo nadaljnja izvajanja Meyerjeva. Iz izgovora besede „Lebensfreude“ v nemških narečjih v različnih situacijah sklepa Meyer, da je splošno le ekspiratorni naglas trden in stalen, muzikalni pa omahljiv in izpremenljiv. Pri izoliranih besedah je po Meyerju že še neka zakonitost v razmerju med obema elementoma, v stavku pa ostane le intenziteta ista, a melodija se izpreminja. Toda kaj ima to opraviti s stalnimi razlikami med muzikalnoakcentnimi kvalitetami, ki so tako stalne, da je v zelo mnogih slučajih pri sicer istih glasovih vezan pomen besede le na akcentno kvaliteto. Vodnik je v svoji „Pis-menosti“ (1811) podal še pred Karadžićem za razlikovanje akcentnih kvalitet stavek: „ga popade za vrät ino nese do vrät“. Kako naj tu vpliva tudi melodija stavka? Če izrečem drug, gornjemu podoben stavek: „nima že skoro več lās, le tu in tam je še kak lās“, tedaj razlika v izgovoru med lās in lās nikakor ne zavisi od melodije stavka, je stalna ter linguistično neoporečne važnosti, tako da moramo v slovanski akcentologiji ravno glede nje priti na jasno. Da pa se tu ne

moremo ustaviti pri slovanščini, je samo ob sebi umevno, dasi pravi Meyer (str. 46), da je za indogermanistiko muzikalni akcent, v kolikor se tiče prvotnega jezika, majhnega pomena.

Pri melodijskih krivuljah v stavku je izpreminjanje tona pri vprašanju, v afektu itd. stvar zase. Pa tudi v navadnem govoru je melodijska krivulja v jezikih z izrazito ekspiratornim akcentom popolnoma nekaj drugega nego v jezikih z muzikalnim naglaševanjem. Zato bomo tudi v prvem slučaju pri vprašanju o ritmu jezika govorili predvsem o razmerju ekspiratorne intenzitete med posameznimi zlogi, n. pr. glede velikoruščine o formuli 1 : 2 : 3 (naglašeni zlog) : 1 : 1^{1/2}, nasprotno sloni v drugem slučaju razmerje v izgovoru med posameznimi zlogi v prvi vrsti v pregibanju muzikalnega tona, n. pr. v srbo-hrvaščini v obliki $\nearrow \hat{a} \rightarrow \text{in} \rightarrow \acute{a} \rightarrow \grave{a} \rightarrow$, t. j. zlog po rastoče intoniranem zlogu ne pade takoj na muzikalno nižino, temveč obdrži še neko srednjo višino tona.

Drugo je seveda vprašanje, kateri glasoslovni pojavi so v vezi s tem ali onim principom naglaševanja. Po Meyerju je vsako zakonito glasovno izpremembo, v kolikor je povzročena po akcentu, staviti na račun ekspiratornega naglasa (str. 45). Zato je tudi mnenja, da je t. zv. kvalitativni prevoj povzročen po ekspiratornem naglasu (str. 46 - 48). Naj je temu tako ali drugače (prepričevalna Meyerjeva izvajanja niso), že teoretično ne morem pritrditi, da ne bi bil pri izpremembi višine tona v grlu ob enem drug rezultat kompleksa osnovnega in partialnih tonov, ki povzročujejo v resonančnem nastavku timbre vokala. V slovenščini so gotove vokalne kvalitete vezane tudi na gotove akcentne kvalitete. Zlasti pa si je od Meyerja podcenjevani zakon Saussura-Fortunatova kakor tudi poznejše premikanje besednega naglasa v južni slovanščini (tudi v bolgarščini v slučajih kakor *nebè, glasèl*), krajšanje in izpreminjanje gotovih akcentnih kvalitet — primerov za vse to mislim ni potrebno navajati — mogoče misliti le v okviru muzikalnega naglasa na podobe srbo-hrvaškega in nikakor ne ekspiratornega v obliki ruskega. Zato so tudi v ruščini v razmerju z indoevropsčino prvotnoslovanske izpremembe v mestu naglasa, sloneče na prvotnoslovanskem muzikalnem značaju naglaševanja, drugače pa je ruščina precej arhaiistično ohranila mesto naglasa ter ne pozna takih poznejših prehodov kakor srbo-hrvaščina, slovenščina in tudi bolgarščina. Iz tega pa gotovo ne gre sklepati na brezpomembnost muzikalnega elementa v naglaševanju glede glasoslovnih jezikovnih pojavov, ravno tako pa ni videti v tem tudi od Meyerja tako pogosto poudarjane izpremenljivosti muzikalne akcentuacije, kakor jo namreč on razume.

Kar razpravlja Meyer o razvitku specialno grškega in latinskega naglasa (str. 48—52), ni moja naloga sprejemati ali zavračati. Pač pa moram pripomniti h končnemu odstavku o naglasu v slovanskih jezikih

(str. 52—53), da je nekdanja sporna mnenja o slovenskem naglaševanju, Štreklja z jedne in Škrabca-Valjavca z druge strani, razumeti drugače nege to pojmuje Meyer. Ne samo da je slovensko naglaševanje v obmejnih krajih že tu in tam izgubilo na svoji prvotnosti, tako da se že radi tega ne more govoriti o polni enotnosti slovenske akcentuacije, se mora tudi vpoštevati, da Štrekelj, rodom s goriškega Krasa, ni imel pravega posluha, kakor ga n. pr. tudi Oblak ni imel. Oblak je to o sebi sam trdil, glede Štreklja sem se jaz sam prepričal. Razven tega pa je stal Štrekelj še pod prevelikim vplivom akcentološko-fizioloških teorij, osnovanih predvsem na ekspiratornih germanskih jezikih. O trditvah, tičočih se srbo-hrvaškega akcenta, da je muzikalno gibanje tona v srbo-hrvaščini nestalno in raznovrstno izpremenljivo in da je še mnogo snovi za studije „o melodijskih krivuljah celih stavkov, del pisateljev, jezika individuvov in celih narečij“, mi pa po vsem gori rečenem ni treba nič več reči.

Ljubljana, 31. marca 1921.

Rajko Nahtigal.

ХРОНИКА.

Руска лингвистичка школа.

Смрћу академика Ф. Ф. Фортунатова (1914) и А. А. Шахматова (1920) руска лингвистичка наука губи своја два најкрупнија представника: свога оснивача, Ф. Ф. Фортунатова (1848—1914), и његова најдаровитијег и највреднијег ученика, А. А. Шахматова (1864—1920).

У науци европској добро су позната имена ове двојице руских научника са којима се везује и карактеристика руске лингвистичке школе; али та карактеристика кад када је сувише општа, да се може разумети шта су они дали руској науци и науци уопште, или је просто нетачна. Оно што је допрло у нашу јавност о томе — припада махом овој другој категорији.

Ја мислим да ћу се најбоље опростити са једним од својих најваженијих учитеља, Ф. Фортунатовом; и са пријатељем и старијим другом, А. Шахматовом, са којим ме је везивало више него двадесетогодишње пријатељство, ако се зауставим на оном схватању руске лингвистичке школе које имам већ десетинама година, које сам имао прилике да подвргнем критици, радећи у Немачкој под руководством најистакнутијих представника нове лингвистичке школе у Немаца, проф. К. Бругмана и А. Лескина, и ступајући у непосредне везе са лингвистичком француском школом, чији је данас несумњиво и вођа и најистакнутији представник А. Меје (A. Meillet). То схватање, надам се, даће оно место тој школи које она данас заузима не само по резултатима до којих су дошли њени представници него и по методима, по начину расправљања научних питања који су се у њој одомаћили. Овом приликом је нећу говорити о другом ветерану руске лингвистичке науке, И. А. Бодуену-де-Куртене (чије су 53 године научнога рада пријатељи и ученици прославили пре кратког времена научним зборником у његову славу, *Prace lingwistyczne, obiarowane Janowi Baudouinowi de Courtenay, dla uczczenia jego działalności naukowej 1868—1921*. Kraków. 1921), јер он припада пре свега пољској науци. Иако је имао ученика и у Русији, који су развијали његов научни правац, који заузима нарочито место у нашој науци, али не обухвата њену целокупност, он није карактеристичан за општу лингвистичку школу у Русији, коју представљају Фортунатов и Шахматов. О њему ће се овде говорити другом приликом.

Пре свега морам исправити једну заблуду. Многи су научници, судећи о овој школи и о делима њених представника, сматрали за потребно да истакну како ова школа, као таква, има својих добрих страна и својих недостатака, како она оставља нарочити отпечатак на свима својим представницима и како су недостаци њихова рада, управо, недостаци саме школе. Тако се мислило вада се замерало проф. Шченкину на произвољном везивању материјала старословенских споменика са различним цртама македонских говора, тако се замерало Уљанову на сувнше сложеним комбинацијама о глаголском виду и развиту глаголских основа, и тако се нарочито замерало проф. Шахматову на његовим сјајним системима, за које није било увек довољно потврда у материјалу, и који су својим тананим и дубоко смишљеним деловима задивљавали читаоце, али су их остављали у недоумици: како све то да вежу са стварношћу, која је, како изгледа, тако проста!

Многе од ових мерака могле су бити тачне; али је несумњиво било нетачно везивати их за школу, а не за појединца; чипити за то одговорним правац изучавања, који критичари нису обично ни узимали у дискусију, а не онога ко је дотичне погледе износио. Реч „хипер-, критицизам“, „хипертрофија“ научности, претерано теоретисање и сл. нису најстроже речи које су се могле том приликом чути.

Али није чудо што је код словенских научника лингвистичка руска школа произвела такав утисак, јер се до те лингвистичке школе у Словена тешко може говорити о целој групи људи у једном словенском народу који би лингвистички испитивали језички материјал. Такви су били или врло ретки појединци или, што је било најобичније, њих није било; већ су њихоз посао вршили филолози који нису разумевали нови научни правац. То је тако бивало свугде, па је морало бити и код Словена. Данас, међутим, поред лингвистичке руске школе, која се у самој Русији наводи у великој кризи, као хумане науке уопште под бољшевичким режимом, имамо добру пољску лингвистичку школу, са групом краковских лингвиста, која већ десетак година одржава на достојној висини свој „Славистички годишњак“; али некада је она била само у Русији.

Русија је у току целог XIX века имала ваљаних научника у области словенске филологије. *Востоков* (1781—1864), оснивач праве филолошке критике, *Срезњевски* (1812—1880), неуморни издавач старих текстова и састављач великог речника црквеног језика, *Потебња* (1835 до 1891), професор Харковског универзитета и дубок мислилац и филозоф у питањима стила, синтаксе и књижевних родова, *Буслајев* (1818—1897) и толики други — утрли су пут радовима Ф. Ф. Фортунатова, његова друга проф. Ф. Ј. Корша и читаве групе њихових ученика.

Фортунатов је отпочео свој рад седамдесетих година, онда када се стварала последња епоха данашњег развита лингвистике: када је

она од несамосталне науке, која је зависила од општих појмова унесених из логике или филозофије извеснога времена, постајала наука која је имала свој објекат јасно одређен и своје методе који су је водили ка правој циљу: проналажењу закона којима се одређује развитак језика уопште и утврђивању историског развитака сваког језика понаособ. Оно што карактерише његов рад јесте — потпуна обавештеност о ономе што се дешавало у овом правцу у Европи и сарадња на утврђивању опште основе развитака индоевропских језика и језика уопште. Често је бивало да Европа није довољно била обавештена о његовим резултатима и да је он долазио до каквога открића до којег се долазило у њој на 10, 15 и 20 година доцније. Нису ретка позивања у његовим делима да се за неко ново решење, које је забележено у аналима европске науке на крају деведесетих године, може утврдити по његовим лингвистичким предавањима на 15 година раније, да је он за њ знао.

То што одликује рад Фортунатова — особина је и целе руске научне школе: да је она добро познавала принципе савремене европске науке и да је била у сталном општењу са њом. Она је, према томе, само део општег научног покрета у испитивању језичких појава који је дао код Немаца Бругмана и Паула, са многим другима, код Руса Фортунатова и Шахматова, код Француза де-Сосира и Меје-а, а код Пољака Бодуена-де-Куртене и Розвадовског. Нема сумње да се ови испитивачи особина и историје различитих индоевропских језика разликују између себе и да има извесних разлика и између њихова начина рада; али сваки би се од њих зачудио кад би некоме пало на памет да издвоји групу људи око њих као засебну школу. И Фортунатов и Шахматов нису могли веровати да неко то може озбиљно чинити.

Тако и јесте. Европска лингвистичка школа, која је у основици једна, стварана је на више места у Европи у исто време. Епоха Шлајхерова (до 1870 год.), која је тежила ка филозофском упрошћавању језичких факата, излила се у читав покрет на различитим тачкама Европе у којима се почела поново утврђивати вредност ранијих констатација и кашто из основа мењати. Несумњиво је у том правцу велика, можда, највећа заслуга Паула и Бругмана; али су и остали представници тадашње науке, и француске и руске, подједнако учествовали у *стварању* основа, у замењивању старог новим и у утврђивању новог на солидном темељу.

Али и поред тога што је у свима поменутих центрима била иста наука, стављена на физиолошко-психолошку основицу; и поред тога што се целокупност покрета јављала као резултат напора и рада свих појединаца у њима, који су, наравно, у неједнакој мери давали свој део и утицали једни на друге, лингвистичка школа у Русији уносила је у општу ризницу и свој нарочити прилог. Док се Фортунатов трудио да сваки појав у језику објасни на основу појава приступачних нашем посматрању и ишао у том правцу до крајњих граница, његови су се уче-

ници, Шченкин и, нарочито, Шахматов, старали да у проучавању и самих старих споменика иду у том правцу до најмањих ситница. Можда су у томе по који пут претерали, можда су по коју језичку црту која је ортографског карактера прогласили за гласовну, можда су у објашњавању појава тражили сувише сложене узроке; али је једно остајало као позитиван резултат њихова испитивања: језик је тих споменика заиста стављан под научников микроскоп и ништа није остајало незапажено.

Тај микроскопски рад, којим су се почели одликовати и радови париских лингвиста и немачке психолошке школе, у испитивању историјске зависности појава нарочито је карактеристичан за руске научнике. Он је даљи ступањ у развоју савремених метода лингвистике. Јер ако се на великим растојањима и грубљим поређењима јасније виде и карактеристичне црте појава и њихова развјетка, сам процес стварања њихова не види се ту. Ту се јављају многи утицаји у својим слојеним резултатима, али се саме компоненте не распознају. Зато је потребно сваки део језичкога организма ставити, у колико је то уопште могуће, под бескрајно марљиву и танану анализу, која ће моћи пратити све покрете, све отпочете, довршене и недокршене процесе, и сва укрштања појава која се стално врше. Сасвим је природно да се лако може погрешити када се износи толика множина факата и покушава да се они сведу у систем; али је несумњиво да првих испитивања без тога не може бити. Сумарно истраживање не даје обично никакве резултате; и ако је од чега патила досадашња научна лингвистичка школа — то је од недостатка довољно тананих испитивања. Али она се данас већ свугде јављају и част руској лингвистичкој школи припада у томе што су се у почетку развјетка савремене лингвистичке школе она у њој јављала чешће него на другим местима.

Садржај дела Фортунатовљевих, а нарочито његових ненадмашних у извесном правцу предавања, обухватао је целу зграду индоевропских језика. Радећи стално у свима правцима, прерађујући из основа сваке године своја предавања и уносећи у њих све што је савремена наука дала од претпоследње његове прераде до најновије, он није сматрао да је икако друкчије могуће пратити науку него у овим стално привременим и стално променљивим универзитетским предавањима. Када је чак отпочињао да штампа које дело, он је често, због нових преправака, обустављао штампање. Његов прави и његов велики значај био је у његовој слушаоници, у његовим предавањима.

У њима се јасно види, како се његова мисао од првих почетака логички развијала и како је долазила до пуне одређености. Крајњи резултати, до којих је могао долазити човек несумњива талента и интуиције, у њега се налазе у пуној сагласности са целим развојем проучавања, утврђивања свих детаља и свих могућности.

Заслуге проф. и академика Ф. Ф. Фортунатова, сем подизања савремене лингвистичке школе у Русији, нарочито су у проучавању односа балтиске групе језика (литавског, летског и изумрлог пруског) према словенским језицима. Како су балтиски језици сачували стари акценат, Фортунатов се, са нарочитом интересовањем, задржавао на овој страни њихова односа према словенским језицима. Али особито су од великог значаја Фортунатовљева прецизна утврђивања особина прасловенског језика, његова гласовног и морфолошког склопа, а нарочито словенског глагола.

Фортунатов у томе правцу значи епоху за испитивање свих словенских језика. Утврдити особине прасловенског језика значило је прегледати и проучити све словенске језике и из множине њихових особина издвојити оне које потичу из словенске заједнице. У радовима Фортунатовљевим, а нарочито у његовим најразноврснијим универзитетским предавањима, та је заједница постала реалношћу и сви су словенски језици добили своје историско место. До њега, може се рећи са поузданошћу, није било праве упоредне граматике словенских језика, није било правилног одређивања првих, врло дугих епоха заједничког развитака словенских језика, од којих је зависило правилно разумевање и испитивање засебног живота и развитака различних словенских језика. Истина, у време када је он почео да ради на словенској лингвистици имали смо већ II^о издање врло заслужне Упоредне граматике словенских језика Фр. Миклошића у четири обимне књиге. Али, као што је данас добро познато, Миклошићево дело пружа само извештај материјал за поређење словенских језика; од праве упоредне граматике оно је врло далеко.

Међутим дати особине прасловенског језика значило је необично много за развитака науке свих словенских језика, јер *највећи* део особина свих данашњих словенских језика потиче из прасловенске заједнице. То је врло плодотворан период у развиту сваког словенског језика. И Фортунатов је, са свом брижљивошћу и опрезношћу, којима се одликују сва његова дела, гледао пре свега да одреди то време развитака словенских језика, са свима променама, свима великим и малим језичким покретима који су се извршили у време заједничког живота свих Словена.

Тим својим радом Фортунатов је подстакао уопште тачно разликовање *историских периода* у развиту словенских језика и одређивање респективног историског места свакој језичкој словенској особини, свакој словенској групи језика, сваком словенском језику и сваком његовом дијалекту. Он је, по моме мишљењу, прави творац, духовни отац историске, лингвистичке граматике словенских језика. Можда су његови ученици по кашто претерали у одређивању сувише велике старине по којој прти, њене „прајезичности“; али је било веома важно да се усади у центар научних испитавања *стална* тежња ка одређивању тачног историског места сваке особине. Та је тежња резултат у руској научној средини непосредног утицаја Фортунатовљева.

Фортунатовљеви погледи имали су утицаја у овоме правцу и на развитак ових питања у савременој науци уопште, и ја мислим да се нећу преварити, ако речем да она још и данас носе у извесном смислу отпечатак његова духа.

Сасвим је природно што је он морао, тога ради, да се позабави нарочито проучавањем најстаријег, по времену фиксирања, словенског језика — старословенског.

Нико до њега није са таквом тачношћу и улажењем у најскривеније стране ортографије старословенских споменика одређивао значај особина њихова језика. Однос локалних дијалеката према старословенском језику, дијалекти самог старословенског језика, развитак ортографије старословенских споменика, напореда са развитком старословенског говорног језика, — све је то добијало врло јасно осветљење у његовим расправама, критикама и предавањима. Зато је Фортунатов, са особитом пажњом, пратио поновно штампање старословенских споменика у издањима петроградске Академије наука и трудио се да она у свима правцима одговоре захтевима најстроже критике.

Тешко је рећи, колико је Фортунатов дао завршених студија; јер је он био човек који је нерадо писао и ретко износио цело своје испитивање. Једном добивени резултати — њега су задовољавали; он их је износио у догматичком облику, често мало разумљивом за све оне који нису познавали цео рад који је каквом закључку претходно. Тај догматички начин излагања мисли уопште много је шкодио популаризацију његових погледа. По себи се разуме да је такво, сувише апстрактно излагање, без довољно доказног материјала и довољно пространог дискутовања, представљало индивидуалну особину духа и начина мишљења његова. Али неки његови ученици, нарочито В. К. Поржезински, нису умели у довољној мери да се ослободе од њега, тако да је у очима многих то представљало једну особину „школе“ Фортунатовљеве. У ствари, то је била лична особина учитељева, од које су ученици, без потребе и на уштрб јасности и разумљивости, стварали нарочити „манир“ или нарочити начин излагања научних погледа.

Фортунатов је један од оних људи који су својим дубоким и продуктивним погледима у суштину ствари покренули целу поворку питања. Редак је руски лингвист његове школе који није полазио од привлачних закључака свога учитеља, настављајући даље испитивање, ширећи га, документујући га и разбијајући га на саставне елементе. Али поред тих сугестија које је Фортунатов давао на све стране, он нема своје књиге, свога дела које би у потпуности показивало шта руска, словенска, па и европска наука дугују овоме човеку необичнога духа, и које би свој благотворни утицај вршило и даље. Његова танана мисао, попуњавана у његовим предавањима великим научним апаратом, саливена у сувише гломазне и апстрактне формуле, изнесена каткада грубо, а

каткада непотпуно од његових ученика, обично недовољно код њих развијена, није могла овако, из друге руке, вршити своју мисију. Потребно је било да се сва његова дела, макар у извесном правцу данас и застарела, издаду у потпуности. Мени је познато да је Академија наука у Петрограду то била и предузела; али је, на жалост, можда и кривицом самог Фортунатова, издање корачало врло споро унапред. Када оно буде једном остварено, видеће се колико је с правом Фортунатов заузимао, за свога живота, једно од првих места међу теорцима савремене лингвистичке школе у Европи.

Његови су ученици данас расејани по Русији и по другим словенским и несловенским земљама; јер аудиторија Фортунатовљева не само да је привлачила. сем Руса, и остале Словене, него и представнике лингвистичке науке у Шведској, Норвешкој, Немачкој и Француској.

Ф. Фортунатов се родио 1848 год. 1871 год., заједно са Всеволодом Миљером, путовао је по Литавској и издао је зборник литавских песама (1872 г. у Москви). 1875 год. је издао индиски текст (Самаведе) са додатком, у којем је изнео и неколико питања упоредне граматике. У томе се раду већ јасно виде о да је Фортунатов не само усвојио резултате и методе рада тадашњег научног поколење у Немачкој, које је отпочело нов, револуциони правац у науци о језику, већ да је и творачки почео радити помажући да се зграда тадашње упоредне граматике што пре изведе. Од 1872—1902 год предавао је упоредну граматiku и главне индоевропске језике у историско-упоредном излагању у Московском универзитету. Тада је прешао у Петроград где је, као академик и председник руског одељења Академије наука, руководио, заједно са Шахматовом, радом Академије у овом одељку. Написао је цео ред расправа које су изашле на руском или немачком језику. У свакој од њих износи се по које крупније питање савремене лингвистике у његовом осветљењу, увек индивидуалном и оштроумном. Од последњих његових радова да поменем Критическiй разборъ дела Г. К. Уљанова о значењима глаголских основа у литавско-словенском језику (Петроград. 1897), „О залогахъ русскаго глагола“ (1899), „Составъ Остромирова евангелия“ (1908), „Старославянское тѣ въ 3-мъ лицѣ глаголовъ“ (1908), „О происхожденiи глаголицы“ (1913) и т. д.

Међу свима његовим ученицима истиче се својим радом нарочито А. А. Шахматов. Рођен 1864 († 1920), Шахматов се већ врло рано истакао као лингвист. Штампao је већ 1882 год. своје расправе у Јагићеву Архиву. Али ја нећу пратити његов живот пун рада, необичне енергије, разноврсности у научном интересу и необичне љубави и оданости према прогресу, цивилизацији и науци у његовој земљи; већ ћу се задржати укратко на његовим главним особинама као научника.

Иако је сав изашао из школе Фортунатова, са којим је свагда био у најближим пријатељским и научним везама, он је био у многаме друк-

чији него Фортунатов. Колико је Фортунатов мало штампао, толико је Шахматов штампао много. Код Фортунатова је мишљење увек строго методско и логично, Шахматов је сав интуиција. Он је увек добијао, својом даровитиошћу, резултате пре него што је методски средно свој материјал и често пута је ово сређивање долазило код њега тек доцније, да се њиме илуструје добивен резултат пре времена. И, наравно, као што обично бива у таквим случајевима, критика других често је одбацивала његове резултате; али ипак ти су се резултати находили готово увек у области правих решења, подстичући друге научнике да са пуном критичношћу развију, очисте његову мисао од онога што се при првој примени њеној на њој нахватало. Ако се за Фортунатова може рећи да је аналитички дух у смислу проучавања материјала и доношења резултата који су истицали из њега као последице из узрока, Шахматов је интуитивни дух који осећа решење питања одмах по улажењу у материјал и оставља да га оно води. Фортунатов је поузданији, солиднији, а Шахматов је узбудљивији, конструктивнији и ненадмашно плоднији.

Област Шахматовљева је руски језик, његова историја, његови дијалекти, једном речју, његова прошлост и његова садашњост. Како га је руски језик одводио у епоху прасловенску, то је Шахматов писао често о питањима прасловенског језика, којима се обухвата извесни део развитка свих словенских језика. На пр. у питањима самогласника, сугласника, и нарочито акцента Шахматов је један од најистакнутијих крчилаца нових путова. Он је посветио неколико посебних студија и српск охрватској акцентуацији (Къ историји сербско-хорватскиџ ударениј Варшава. 1888. 1890; Юриј Крижаничъ о сербско-хорватскоџ ударениј Варшава. 1895) у којима је описао и одредио значај акцентуације И. Брића (по његовој граматици, на немачком језику, илирског језика (1833), Јоакима Стулића (дубровачког лексикографа, чији су речници изашли 1801 и 1810 год.) и Јурја Крижанића, писца XVII в.; али његов значај у обрађивању словенске акцентологије не исприљује се овим.

У првој епоси савремене лингвистике проучавали су се на првом месту гласови и њихове измене; они су у језику оно што је највидљивије и најпростије. Помоћу њих се лако одређују епохе у развитку језика и онај резултат који у том правцу могу дати дијалекти једног језика — солидна је база за даља испитивања и одређивање целог историског развитка његова. Тек после гласова долазе основе, наставци, синтаксичке особине и речник. О свему се томе такође говорило и говори у савременој науци о језику, али резултати до којих се ту дошло далеко уступају пред резултатима из области развитка гласова.

Тиме се одликује и руска лингвистичка школа која је само један талас општег покрета. Шахматов у њој има своје засебно место и у овом правцу. Ако се за Фортунатова може рећи да је са виртуозношћу

показивао унутрашњи, чисто лингвистички развитак гласова, Шахматов је на терену примењивао принципе савремене науке. Познато је колики је значај у савременој науци добило проучавање дијалеката. Шахматов је и подстицао дијалектолошки рад у Русији и сам га је вршио, али још је много важније од тога искоришћавање дијалектолошкога материјала за историју језика. У руској науци ту припада Шахматову прво место; можда и у целој словенској науци.

Бретање дијалеката, њихово укрштање, значај друштва и народних маса за развитак језичких особина — све је то обрађено у Шахматова са необичном даровитошћу. Метод дијалектолошких испитивања преноси се и на старе текстове, и прошлост и садашњост руског језика јављају се у великој слици развитка руских дијалеката од првих времена до данас. Идући за овим циљем Шахматов испитује и историске споменике и књижевне старе Русије, одређујући им место, творце и време. У правцу овакве, језичко-књижевне анализе старих споменика руских Шахматов обележава целу епоху, цео преокрет у развитку руске науке. Он издаје текстове, даје њихове дефинитивне редакције, њихове језичке анализе — једном речју, улази у све кутиће развитка рускога језика и у народним говорима и у старим споменицима. Али је најважнија велика синтеза тога огромног рада коју Шахматов такође хоће да да. Иако није стигао да то учини у потпуности, његов „Очерк дrevнѣйшаго періода исторіи рускаго языка“ (Петроград, 1915, L + 368) показује да би то било монументално дело каквога нема ниједан словенски народ ¹⁾.

Шахматову припада заслуга што је петроградска Академија наука стала на чело овог новог покрета у проучавању рускога језика. „Извешћа“ Академије, под уредништвом Шахматова, у 22 велике књиге (по 4 св. у свакој), продужење издавања академског речника, издавање Енциклопедије словенске филологије (под Јагићевом редакцијом) и толика друга научна предузећа — све је то, на првом месту, резултат неуморне бриге Шахматовљеве око напретка науке о руском језику. Његове заслуге у овом су правцу неоцењиве. Шахматов је због тога један од најзаслуженијих људи који су икад радили у области словенске филологије. Губитак његов онда када је он замишљао нова дела,

¹⁾ Да поменем (сем наведенога) важнија дела Шахматова: „Изслѣдованіе о языкѣ новгородскихъ грамотъ XIII и XIV в.“ (1884), „Изслѣдованіа въ области русской фонетики“ (Варшава, 1893—4), „Изслѣдованія о двинскихъ грамотахъ XV в.“ (Петроград, 1903), „Разысканія о древнѣйшихъ русскихъ летописныхъ сводахъ“ (Петроград, 1908). Сем ових крупних дела Шахматов је написао безброј већих и мањих расправа често од огромног значаја за науку. Међу последњим делима Шахматова која су нам дошла до руку да забележимо: Введение въ курсъ исторіи рускаго языка. Часть I. Историческій процессъ образованія русскихъ племенъ и нарѣчій (Петроград, 1916) и Древнѣйшія судьбы рускаго племени (Петроград 1919 г.).

када се спремао да изда синтаксу руску, и друга испитивања један је од најтежих удараца који је могао задесити нашу науку уопште.

Али губици које је имала да забележи руска наука нису су се ни на овом зауставили. И друг Шахматовљев, опет један ученик Фортунатова, В. Н. Шчепкин, проф. Моск. универзитета — умро је ове, 1921 год. Оно што је чинио Шахматов у области руског језика, то је хтео да уради Шчепкин у области старословенског и бугарског језика. Иако се он, по своме раду, не може поредити са Шахматовом, он је долазио у ред даровитих и оштроумних испитивача. Његово испитивање о Савиној књизи¹⁾ (он је поново издао и тај споменик, Петроград 1903) и о Болоњском псалтиру (Болонская псалтирь, Петроград 1906) одлични су радови ове врсте. Иако се ја у свему не слажем са Шчепкином, иако Македонија није пружала онакав материјал за научна испитивања како је то Шчепкин узимао, а у сваком случају не у оном правцу у којем је он то претпостављао, ипак су ова испитивања знатно унапредила проучавање старословенских и старобугарских споменика.

Фортунатов и Шахматов представљали су центар око којег се у Русији све скупљало што је лингвистички мислило и што се бавило филолошким и лингвистичким пословима. У кући проф. Фортунатова био је општи састанак. У четвртак увече, на дубоко у ноћ, говорило се о научним питањима свих врста, и млађи су имали прилике да виде сву способност, широко знање и оштроумност својих учитеља који су у разговору, у шали, само са неколико речи умели мајсторски да одртају какав језички појав, језички покрет у земљи или изван ње или какву научну индивидуалност. Сви научници, почетници и старији, руски и инострани, образовали су у тој кући једну духовну породицу. Колико се пута потписаноме, тада студенту Московског универзитета, десило да види кога од прослављених научника Русије или Европе у кући Фортунатовљевој и осети сву интимност која је међу присутнима владала! Проф. Корш, Шахматов, Покровски, Поржезински, Грушка, Соколов, Брант, Всев. Миљер, Шчепкин (В. Н.) и толики други били су обични гости Фортунатова; од странаца Бернекер, О. Брок, Т. Торбјерсон, П. Боаје, Ф. Солмсен и др. пробавили су по који семестар у Москви као слушаоци Фортунатовљеви и били су од њега примани као и његови најближи ученици. Иначе сви остали, ближи и даљи ученици и поштоваоци Фортунатова, као Уљанов, Томсон, Ђапунов, Куљбакин, Ендзелин, Карски, Собољевски и многи други, који су били у другим универзитетима, долазили су у Москву да поздраве патриарха лингвистике, који је имао подједнаке љубави и поштовања за све и необичне природности у оцхођењу са свима. Ти састанци, то стално општење са свима, разговори о свима питањима науке и подстицаји за нове радове били су много значајнији него многи институти и семинари. На њима је

¹⁾ Разсужденіе о языкѣ Саввиной книги. Петроград 1899. XXI + 349.

научни интерес био уздигнут до једних од сталних и свакидашњих потреба живота човечијег и једног од његових првих занимања. Њему се све остало погчињавало.

Оно што је Фортунатов био у Москви — Шахматов је био у Петрограду. Имајући на расположењу велика средства петроградске Академије наука — Шахматов је могао више да организује, више да помаже и диже. Ја мислим да нема ниједног од млађих научника Русије помињатих струка који није на себи осетио благотворну помоћ Шахматова. Тешко би било побројати шта је све чинио Шахматов и у чему се све његова помоћ огледала. Почињући од скупљача диалектолошког материјала по селима, са којима је он био у сталној преписци, и завршујући светским ауторитетима, које је умео привући за послове петроградске Академије, — Шахматов је са свима био у вези, свугде је умео да нађе ону тачку додира која га је духовно везивала са њима.

1902 год. проф. Фортунатов је прешао у Петроград и ту је, заједно са својим најмилијим учеником и другом А. А. Шахматовом, продужио свој благотворни утицај на развитак лингвистичких студија у Русији и проучавање руског и свих словенских народа у овом правцу. И старословенски споменици, и литавски речник Јушкевићев, и литавски текстови, и кашупски речник Лоренцов, и кашупска граматика, и проучавање словеначког језика, и чакавских дијалеката и т. д. — све то улази у програм њихова рада и програм њихове помоћи.

Када се зна шта су ова два човека урадила у Русији и шта су они значили за лингвистику у њој, онда се може разумети сва ненадмашност губитка који је наука њиховом смрћу претрпела. А пријатељима и ученицима њиховим у словенским и несловенским земљама, који су били научени да, иако по простору далеко од њих, живе са њима стално у најближим духовним везама, не остаје ништа друго до да, чувајући светлу успомену о њима, црпу стално у њихову примеру и њихову раду подстицаје за свој рад и развитак њима толико драге науке.

Београд, маја 1921.

А. Белић.

БЕЛЕШКЕ.

Напомена. Велики библиографско-критички одељак, систематски уређен, изаћи ће у идућој свесци Јужн. фил.

1. *Лингвистичко друштво у Београду*. 13 марта 1920 год. образовано је у Београду друштво под горњим називом, са циљем да око лингвистичких питања, а нарочито питања о нашем језику, сакупи све оне људе који се научно или стручно баве питањима ове врсте. — На седници су присуствовали акад. Љуб. Стојановић, А. Белић проф. унив., проф. М. Тривунац, проф. В. Чајкановић, проф. Влад. Торовић, гимн. проф. Ж. Стефановић, М. Ивковић, Свет. Матић, Милош Московљевић, М. Павловић и доц. Х. Барић. — Седнице ће се држати по могућству једномесечно, али двомесечно. Извештаји са седница публиковаће се у Јужн. филологу. — Чланови су *стални* — они који се научно баве лингвистичким питањима и који се бирају на предлог двојице чланове, и *обични* чланови — сви пријатељи друштва, који се интересују његовим радом и упишу се за члана, положивши двадесет дин. на годину. И стални чланови дају члански улог од 20 дин.

На седници од 8 маја 1920 г. расправљано је о овим питањима: 1. А. Белић, Основни односи српскохрватског и словеначког језика; 2. М. Московљевић, О поцерском говору. На седници од 13 фебруара 1921 г. било је на дневном реду: 1. Љ. Стојановић, Вартоломеј Копитар; 2. А. Белић, О Лескиновој

граматици српскохрватског језика (од 1914 г.). На седници од 5 маја 1921 г. било је на дневном реду: 1. Н. Вулић, О трачким остацима у месним називима западне половине Балканског Полуострва; 2. А. Белић, Групе *kti*, *gti* и *hti* у прасловенском језику; 3) М. Будимир, Детерминатив *b* у грчком језику; 4. Х. Барић, Из стародалматинске морфологије и 5. М. Ивковић, Македонска акцентуација.

Седница од 5 маја одржана је у почаст А. Меје-а, проф. Collège de France. Он је у дискусији узимао такође учешћа. На тој је седници г. Меје изабрао једногласно за сталнога члана друштва.

2. *Revue des Études slaves*. — У Паризу је основан Институт за проучавање Словена (Institut d'études slaves, 9 rue Michelet, Paris), и као једно његово издање покренут је часопис којему назив исписасмо. Часопис се налази под дирекцијом г. проф. А. Меје и П. Боаје, познатих француских слависта, а око његова штампања се брине г. А. Мазон, проф. славистике у Стразбуршком универзитету.

Љубазношћу редакције добили смо садржај првих двеју свезака I књиге, из којег се види да ће пажања овог часописа бити посвећена целокупној области савремене славистике. Сада је, међутим, часопис, у врло лепој опреми, већ изи-

шао из штампе. Његова је садржина.

Предговор редакције. — А. Meillet, Словенско јединство. — Ј. Mikkola, () отвореним слоговима у прасловенском. — О. Нујег, Проучавања словенске фонетике за последњих двадесет година. — А. Белић, Узамјамни односи српскохрватског и словеначког језика. — van Wijk, () преношењу акцента у српскохрватском. — Ст. Младенов, Трагови језика туранских, првобитних Бугара. — С. М. Куљбакин, Рад А. А. Шахматова. — Ј. Horák, Проучавање чешкога и словачког фолклора. — А. Ligondelle, Поезија „уметности ради уметности“ у Русији. — А. Mazon, Неколико писама Достојевског Тургењеву. — L. Réau, Путовања грола и грофице du Nord у Француској. — Хроника. Садржај.

Часопис заслужује сваку похвалу. Излази два пут годишње у књигама од две свеске. Претплата 43 фр. Може се претплатити у администрацији Јужн. фил.

3. *Jahres Archiv* (Archiv für slavische Philologie unter Mitwirkung von O. Broch, P. Diels, G. Polivka, M. Rešetar, W. Schulze; herausgegeben von V. Jagić) изашао је 1920 год. у својој 37 књизи, навршивши тако 44 године свога излажења. Први део (1 и 2 свеска) изашао је још 1918 г., а други (3 и 4 св.) 1920. — Сада издавач Архива, Вајдманова књижара у Берлину, изјављује да због неповољних прилика обуставља издавање овог часописа, а његов уредник, В. Јагић, прашта се са својим сарадницима желећи да се у што скоријем времену наново продужи издавање његова часописа. — Од важнијих чланака, поред оцена и некролога, Архив доноси у овој књизи про-

дужење акценатских студија N. van Wijk-a (о акценту глагола на *i*, стр. 1—46), Словеначке студије Фр. Рамовша (савремена редукција вокала, 122—174; 289—330) и невршену расправу опет N. van Wijk-a о старословенским полугласницима (330—377). — Интересантни су документи што их саопштава А. Ивпћ из загребачког Архива (стр. 421—460), нарочито писмо Дубровачке републике од 15 јануара 1621 (о Гундулићу), затим 18 писама о Вуку Караџићу, о његовој протеривању 1852 год. из Земунa у Пешту и о мишљењу земунске полиције о њему и, најзад, инструкција кнеза Милоша, саопштена „Генералкоманди“ у Петроварадину, о цензури и забрани књига изданих Вуковом ортографијом у Србији (1833 г.).

Нема ниједнога слависта који неће зажалити што Јагићев Архив престаје да излази и који му неће признати ненадмашне заслуге у развитку словенске филологије за последњих 50 година.

4. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino*. Ureјаја А. Kaspret, Fr. Kidrič, R. Nahtingal, Fr. Ramovš. 1918—1920. До сада су изашле две године, свака са четири свеске, у две књиге. У часопису има различних прилога књижевности, старој и новој, језику и историји словеначкој. Корисни су библиографски прегледи, као Рамовшева „Словенистика“ у Јагићеву Архиву (I, 227 и даље), Шлебингерова „Библиографија језичких дела“ од 1913—1918 (I, 234) и „Библиографија“ која обухвата за додње време и језик, и књижевност и историју (II, 299 и д.). Најглавнији су сарадници овог часописа сами уредници, од којих је А. Каспрет, на жалост, пре вре-

мена, умро. Интересантна су два писма о продаји имања Катарине Бранковићеве Цељске горичкоме грофу Леонхарту (1480 год.).

О овоме корисном часопису, а нарочито о његовом језичком делу, говорићемо засебно; сада му пожељно успешан развитак у будућности.

5. *Славистички годишњак*. Последња књига овог часописа изашла је 1918 год. Њега и даље као и пре рата уређује група краковских лингвиста гг. Лос, Њич и Розвадовски. У овом часопису нарочито се негује лингвистичка критика. Рецензије, простране, врло стручне, често представљају целе расправе. У овоме броју, сем тога, имају и две расправе (Лоса о старополском речнику, Њича о географији речи пољског језика), три прилога (Гавроњског, Лер-Сплавинског и Њича). У критичком одељку има 8 великих рецензија, од којих истичемо Ван Вејкове оцене Белићевих Акценатских студија (у издању Српске краљ. акад. 1914), Куљбакинове граматике (у Енциклопедији словенске филологије, св. 10); Лер-Сплавинског Седлачкова акцента именица у словенским језицима (Праг. 1917) и истога референта прегледни чланак о траговима разлике у акцентима у руским дијалектима (поводом радова Шахматова, Розвадовског и Ендзелина). Исприпа библиографија за 1915, 1916 и 1917 годину за све словенске језике даје се на стр. 281—368. — Без овога часописа не може бити нико ко се бави словенском лингвистиком. Већн је део чланака на пољском језику, али их има и на другим језицима, словенским и несловенским. Ми га топло препоручујемо нашим стручњацима и већим библиотекама.

6. Рад. Кошутић, *Грамматика руског језика*. I. Гласови. Општи део. (Књижевни изговор). Друго издање. Издање Одсека за руски језик и књижевност руске Академије наука. Петроград. Штампарија руске Академије наука. 1919. —

О овој врло важној публикацији г. Кошутића, који је раније издао познате Примере књижевног језика руског (у три књиге) 1911 г. и Облике књиж. руског језика 1914 г., проговорили смо у вдућој књизи нашег часописа.

7. A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*. Paris. Champion. 1921.

У овој књизи врло интересантног садржаја проф. Меје је скупно 23 своја чланка о општим особинама језика и његова историског развитака: о данашњем стању лингвистичке науке, о њеним методима, о сродству језика, о развитуку граматичких облика, о губљењу флексије, о промени значења речи и т. д. све до индоевропске религије. — Свима оним који хоће да се упознају са оштроумним погледима француског лингвиста, који је на челу научног лингвистичког поколење у Француској, а који сем својих специјалних дела, врло стручних и неприступачних широкој публици, уме да пише и врло популарно и да да у исто време и нове погледе и занимљиво изнесене — ми топло препоручујемо ову књигу.

8. *Središnje književno narečje*. I. Njegovi protivnici. Napisao V. Medini. Preštampano iz „Naroda“. 1920. —

У овоме I^{ом} делу своје расправе писац се надугачко и нашироко (на 135 страна) бори против противника јужног наречја. Леп при-

мер локалног патриотизма, који, наравно, ништа не доприноси решењу самог питања. Да ли ће источно или јужно наречје (његово „средишње“) бити једино наречје нашег књижевног језика — то ће време решити.

9. *Indogermanisches Jahrbuch, im Auftrag der indogermanischen Gesellschaft herausgegeben von Wilhelm Streitberg und Alois Walde. VI. Band. Jahrgang 1918. Berlin und Leipzig 1920.*

Ово је једно од моћних средстава науке о индоевропским језицима, њена библиографија. Она је прво излазила уз *Indogermanische Forschungen* у *Anzeiger*-у под редакцијом К. Бругмана и В. Штрајтберга; сада пак излази у овим „Годишњацима“. Прво су их издавали В. Штрајтберг и А. Тумб, а после смрти последњег (од IV књиге) Штрајтберг и А. Валде. — Он доноси поред библиографије (словенски део уређују од почетка Ј. Зубати, професор Прашког универзитета сам, са О. Хујером, или сам О. Хујер, проф. Прашког универзитета) и друга саопштења из науке, живота људи који се њоме баве и мање прегледе питања. Ова је свека донела тужну вест о смрти за последњих 50 година најзаслужнијег човека у науци о индоевропским језицима — Карла Бругмана, професора Лајпцишког универзитета.

10. *Dr. Frano Fancev, Jezik hrvatskih protestantskih pisaca XVI v. Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga. Zagreb. 1916.* — О овој опширној монографији (од 191 стране), у којој се говори о језику интересантног књижевног покрета у нашем народу, донећемо исцрпан реферат у нашем часопису.

11. *Dr. A. Frinta, Fonetická povaha a historický vývoj souhlásky „v“ ve slovanštině. V Praze. 1916 g.*

А. Фринта даје у овој књизи врло детаљну карактеристику физиолошко-фонетске природе звука *v* уопште, специјално у словенским језицима, а међу њима нарочито у чешком и његовим дијалектима, и даље показује историјски развој тога гласа у свима словенским језицима у вези са многим изменама којима се он подвргавао.

12. *Научна пољска енциклопедија (Encyklopedia Polska. Wydawnictwo Akademii Umiejętnosci).*

Од 1912 год. пољска Академија наука у Кракову почела је издавати „Пољску енциклопедију“ још на широј основици него што је Академија наука у Петрограду замислила своју Енциклопедију словенске филологије (под уредништвом В. Јагића). Да се види колики обим она треба да обухвати, навешћемо да је досад изашла: Књ. I (1912 год.) на 686 страна велике осмине са 36 мапа и 15 пртежа, у којој је у првом одељку физичка географија пољских земаља и физичка карактеристика народа пољских земаља и суседних крајева; Књ. II, 1915 г., стр. XVIII и 422: Пољски језик и његова историја са погледом на туђе језике у пољским земљама (I део); књ. III, 1915, стр. 548 — то исто (II део); књ. IV део 2, 1912, стр. 219: Почети словенске културе (чланци Нидерла, Кадлеца и Брикнера о религији); књ. XXI, 1918, VIII+561: Историја лене књижевности у Пољској (део 1); књ. XXII, 1918, 559 стр.: исто (део 2). — Зауставићемо се на одељку пољског језика и његове историје. Пре свега ту је чланак 1. Јана Лоса: Извори историје пољског језика (II, 1—35); затим:

2. Јана Розвадовског: Однос пољског језика према другим словенским језицима (II, 36—71); 3. А. Брикнера: Постапак и развитак књижевног језика (II, 72—153); 4. А. Брикнера: Утпацији страних језика; 5. Ј. Бодуена-де-Куртене: Психолошка карактеристика пољског језика (II, 154—226); 6. Титуса Вењи: Фонетска карактеристика пољског језика (II, 227—268); 7. А. Брикнера: Графика и ортографија (II, 269—288); 8. Јана Розвадовског: Историја гласова пољског језика (II, 289—422); 9. Хенрика Улашина: Образовање речи (III, 1—37); 10. А. Крињског: Облици (III, 38—103); 11. Јана Лоса: Синтаксичка употреба граматичких облика (III, 104—188); 12. Јана Лоса: Реченица (III, 189—225); 13. М. Ровињског: Пољска метрика (III, 226—237); 14. К. Њича: Диалекти пољског језика (са једном засебном картом и са две карте у тексту) (III, 238—343); 15. Ст. Пташицког: Руски језик у границама некадашње пољске државе (III, 344—365); 16. Ј. Розвадовског: Балтиски језици (III, 366—386); 17. А. Кљечковског: Немачки диалекти на пољској земљи (III, 387—394); 18. Ј. Виљера: Јеврејски жаргон у пољској земљи (III, 395—424); 19. М. Шора: Старојеврејски у Пољској (III, 425—438); 20. Ј. Лоса: Татарски језик (III, 439—444); 21. Х. Ојансу: Језик Ливонаца и Естонаца (III, 445—448); 22. С. Венткевича: Румунски диалекат на пољском земљишту (III, 449—451); 23. А. Гавроњског: Језик пољских Јермена (III, 455—455); 24. Ст. Естрехера и Ј. Розвадовског: Цигански језик и Цигани у Пољској (III, 456—461); 25. Х. Улашина: Тајни језици (III, 462—466). Регистар речи.

Из овога прегледа садржаја и броја и ваљаности учесника у овоме делу јасно је да ниједан словенски народ нема засада ничег сличног у оваквим размерима. Иако су различни делови веједнако израђени, несумњиво је овим стављена основа за солидно познавање пољског језика и рада на њему у будућност.

13. С. М. Куљбакинъ. Древне-церковно-славјанскій языкъ. Изданіе 3-е, съ измѣненіями и дополненіями. Харьковъ. 1917 г. VIII+232 с.

Општи је карактер књиге исти, као и у 2-ом издању. Увод је знатно проширен, између осталог и тиме што је преглед извора попуњен: после старословенских споменка наводе се такође најстарији споменици бугарске, српске и руске рецензије. Распоред материјала у прасловенском делу фонетике прегледнији је него у 2 издању. У литературу предмета унете су допуне навођењем најновијих дела.

14. С. М. Куљбакинъ. Сербскій языкъ. Фонетика и морфологија сербскога језика. Пособіе къ лекціямъ. Съ картој нарѣчій сербскога језика. Изданіе 2-е, съ измѣненіями и дополненіями. 1917. Полтава. VIII+99 с.

Ово се друго издање кратке граматике српског језика, која је служила као уџбеник руским студентима, мало разликује од првог издања. Допуне и измене тичу се појединости. Попуњена је библиографија.

15. С. М. Куљбакинъ. Украинскій языкъ. Краткій очеркъ исторической фонетики и морфологии. Харьковъ. 1919. IV+103.

Овај кратки историјски преглед гласовних и морфолошких особина малоруског или украјинског је-

зика полази од епохе заједничког живота малоруског, великоруског и белоруског језика. Са ове тачке гледишта писац посматра све језичке појаве малоруског језика, доказујући узгред да није тачно оно схватање малоруских језичких особина које налазимо у делу: Smal-Stockuj и Theodor Gartner, „Grammatik der ruthenischen Sprache“ (1913. Wien). Ова основна тачка гледишта г. Куљбакина образложена је у одељку под називом: „Положење украинскога језика среди другихъ словјанскихъ језиковъ“ (2—9 с.). Уз одељак „нарѣчја украинскога језика“ додата је карта малоруских диалеката. На крају књиге има „неколико примедба о речнику“ малоруског језика (примедбе се тичу питања о позајмљеним речима).

16. *X. Бариф.* Beiträge zur slavischen Sprachgeschichte. Wien u. Leipzig. 1918. — Albanorumänische Studien I. Teil. (Zur Kunde der Balkanhalbinsel. Quellen und Forschungen. Bd. 7.) Sarajevo. 1919.

У првој књизи г. Бариф покушава да реши нека тамна питања словенских језика (о genit.-accus., о gen. plur. на њ, о тѣ у 3 л. sing., о измени интонације *воронъ* : *ворона* и о лит. *idant*), а у другој даје врло обилни етимолошки материјал о албанском језику.

17. *М. Павловић.* Le langage enfantin. Acquisition du serbe et du français par un enfant serbe. Paris 1920. — Студија о формацији дечјег језика и билингвитета коју је г. Павловић поднео као докторску тезу на универзитету у Поатије-у и коју је и француска критика (Meillet, Bull. de la Soc. de ling. XXII 43 сл.) повољно оценила.

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ.

РАЗЛИЧНО.

18. Слов. лигвистика зим. семестра 1920/21 год. у нашим Ушверситетима. — У Београдском универзитету: А. Велић, *Српски језик: Наука о речима* (4 часа), у семинару: *Вежбања из језичке естетике* (2 ч.); Р. Кошутин, *Облици руског језика* (4 ч.), у сем.: *Читање и тумачење руских текстова* (2 ч.), Х. Бариф, *Упоредна граматика индоевропских језика I* (3 ч.); *Стародаматски* (1 ч.), у сем.: *Лингвистичка вежбања* (1 ч.). У Филозофском факултету у Скопљу: Ст. Куљбакин, *Увод у словенску филологију* (2 ч.), *Црквенословенски језик* (2 ч.); у сем.: *Вежбања из старослов. језика* (2 ч.), М. Ивковић, *Физиологија гласова српског језика* (2 ч.); *Увод у науку о језику* (2 ч.). У Универзитету у Загребу: М. Решетар: *Упоредна граматика јужнословенских језика* (2 ч.), *Развитак хрватске графика* (1 ч.), у сем.: *Тумачење старијих јужнословенских текстова* (2 ч.); Ст. Ившић, *Упоредна словенска граматика I Гласови* (5 ч.); у сем.: *Вежбања* (3 ч.); Драг. Боранић, *Синтакса хрватског језика* (3 ч.); *Кајкавско наречје* (2 ч.), у сем.: *Стилистичка вежбања* (ч. 3); Фр. Илешин, *Развој словенског књижевног језика иза XVI века*. У Универзитету у Љубљани: Р. Нахтигал: *Упоредна граматика словенских језика II: морфологија* (3 ч.); *Наиласак у руском језику* (2 ч.); у сем.: *Читање и тумачење Glagolita Clozianus* (2 ч.); Фр. Рамовш: *Историска граматика словеначког језика I (Фонетика)* (3 ч.); *Индоевропски консонантизам* (2 ч.); у сем.: *Вежбања из словеначке историске дијалектологије* (2 ч.).

13

19. *Dr. Александар Стојићевић*, проф. гимн., изабран је за ванредног професора за српскохрватски језик и књижевност 11 дец. 1920 г. у Универзитету у Љубљани. — Желмо своме сараднику да са успехом предузме поверене му послове, а радујемо се што се бирањем професора из различних центара наших универзитета узајамно приближују и уједначују.

20. *Dr. Матија Мурко*, досадашњи професор Универзитета у

Лајпцигу, позван је, у исто време, за професора Универзитета у Загребу и у Прагу. Г. Мурко је примно позив за Праг.

21. *Александар Белкић*, проф. Универзитета у Београду, изабран је 9 јуна 1920 године за дописног члана Чешке академије наука.

22. *Ст. М. Куљбакин*, проф. Универзитета у Скопљу, изабран је 19 фебруара 1921 г. за доп. члана Српске краљ. акад. наука.

Критика.

1. Ал. Стојићевих: <i>Ā. Kōrbler: Stari pisci hrvatski, knjiga IX: Djela Āiva Frana Gundulića</i>	136
2. М. Ивковић: <i>Л. Милетић: Важна фонетична особеност на единъ западномакедонски говоръ</i>	147
3. Ст. Куљбакин: <i>В. Цоневъ, Историја на българскиот езикъ</i>	149
4. R. Nahtigal: <i>Meyer, K. H. Slavische und indogermanische Intonation</i>	158

Хроника.

А. Велић: <i>Руска лингвистичка школа</i>	169
---	-----

Белешке:

1. Лингвистичко друштво у Београду. 2. <i>Revue des Études Slaves.</i>	
3. Јагићев Архив. 4. <i>Časopis za slovenski jezik.</i> 5. Славистички годишњак. 6. Рад. Кошутих, Граматика руског језика I. 7. A. Meillet, <i>Linguistique historique et linguistique générale.</i> 8. V. Medini, <i>Središnje književno narječje.</i> 9. <i>Indogermanisches Jahrbuch.</i> 10. Fr. Fancev, <i>Jezik hrv. protestantskih pisaca XVI. v.</i> 11. A. Frinta, <i>Fonetická povaha a historická vývoj souhlásky ‚v‘ ve slovanštině.</i> 12. Научна пољска енциклопедија. 13. С. М. Куљбакинъ, <i>Древнецерковно-словјанскій языкъ, 3-е.</i> 14. С. М. Куљбакинъ, <i>Сербскій языкъ, 2-е.</i> 15. С. М. Куљбакинъ, <i>Украинскій языкъ.</i> 16. X. Барих, <i>Beiträge zur slav. Sprachgeschichte — Albanorumänische Studien.</i> 17. М. Павловић, <i>Langage enfantin</i>	180
Различно 18—22	185

Све рукописе ваља слати проф. А. Велићу, Београд, Немањина ул. бр. 1 или једном од сталних сарадника, са ознаком да је за Јужн. филолог.

„Јужнословенски филолог“ излази засада два пута годишње у свескама од 10—15 штампаних табака.

Годишња је претплата 40 динара. Претплата се шаље или редакцији, Немањина ул. 1, Београд, или књижарама: Геце Кона, „Напредак“ или С. Б. Цвијановића у Београду.

Прва књига (1 и 2 св.), од које је остао извештан број примерака, може се такође добити за цену од 20 дин.

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС

ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

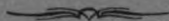
УРЕЂУЈЕ

А. БЕЛИЋ

УЗ

СТАЛНУ САРАДЊУ

Г. г. А. МЕЈЕ-А, проф. Collège de France, А. СТОЈИЋЕВИЋА, проф. Унив. у Љубљани, К. ЊИЧА, проф. Унив. у Кракову, Љ. СТОЈАНОВИЋА, акад. у Београду, М. РЕШЕТАРА, проф. Унив. у Загребу, О. ХУЈЕРА, проф. Унив. у Прагу, Р. НАХТИГАЛА, проф. Унив. у Љубљани, СТ. ИВШИЋА, проф. Унив. у Загребу, СТ. М. КУЉБАКИНА, проф. Унив. у Скопљу, ФР. ИЛЕШИЋА, проф. Унив. у Загребу, ФР. РАМОВША, проф. Унив. у Љубљани, и Х. БАРИЋА, проф. Унив. у Београду.

БЕОГРАД. 1921.

КЊИГА II, СВ. 3—4.

САДРЖАЈ II КЊ., 3—4. св.

Расправе.	СТРАНА
✓ Луб. Стојановић: О значењу и употреби глаголских облика у реченицама	187
Fr. Plešić: Zagrebački primerak Bohoričeve slovenske (slovenačke) gramatike od 1584.	211
A. Bелић: Српскохрватске гласовне групе <i>-jt-</i> , <i>-jd-</i> и прасловенско <i>-kti-</i> , <i>gti-</i> и <i>hti</i>	217
Fr. Ramovš: O slovenskem novoakutiranem $\delta \setminus \acute{\delta}, \acute{\delta}, \grave{\delta}$	227
Ст. Куљбакин: Акцентска питања. IV	240
М. Ивковић: Акцентски системи српскомакедонских говора	254
П. К. Булат: Из живота речи	272
Л. А. Булаховскій: К болгарскому ударению	285
Прилози.	
11. A. Meillet: <i>bratru</i> et <i>sestra</i>	295
12. Т. Маретић: Откле име Светозар	296
13. Х. Варић: Из балканског речника	297
14. Љ. Стојановић: <i>Na</i> , <i>naj</i>	299
15. Fr. Kidrič: Trije prispevki k zgodovini slovenskega pismenstva v 16. stoletju	301
16. J. Koštiál: Etimološke bilješke	309
17. Х. Варић: Стслов. <i>brěžda</i> 'носећа' и лит. <i>berždzià</i> 'јалова'	310
18. P. Skok: Iz srpskohrvatske toponomastike	311
Хроника.	
Х. Варић: Јубилеј проф. А. Белића	319
Белешке:	
23. О заједничком састанку јужнословенских и чешких академија и учених друштава. 24. Словенски Институт у Лондону. 25. Руски Универзитет у Владивостоку. 26. † Франтишек Снопек. 27. Из Руске. 28. Лужичка граматика и лужички речник. 29. <i>Slavia</i> . 30. Зборник филолошких и лингвистичких студија	324
Од Уредништва	325

О значењу и употреби глаголских облика у реченицама.

Мени се чини да досад није тачно и потпуно утврђено значење глаголских облика у реченицама, па бих хтео у овом чланку дати нешто одређенију и потпунију слику о томе. — Ја нећу наводити дефиниције других граматичара (од којих неке налазим да су тачне, друге ми се чине непотпуне, а с неким се никако не слажем), јер је то познато, и остављам сваком да цени имам ли право. — Нећу говорити ни о значењу српских облика према значењу истих облика у другим језицима, јер је то други посао који се ради после овога. Моја је намера само да одредим њихова значења у данашњем српском језику, и то више по свом језичком осећању него по томе како их поједини писци употребљавају.

Али констатујући различна значења понегде сам, готово и нехотице, говорио и о томе како су се та различна значења развила. У ређању значења можда нисам рекао све што би се имало рећи, и да ће то ваљати којечим још попунити, али оно што је речено, мислим да неће бити погрешно, и молим да се на то обрати нарочита пажња. У излагању пак развоја тих значења нимало не претендујем да сам баш увек погодио прави пут, и вероватно ће ту бити и друкчијих погледа и можда бољих и тачнијих тумачења. Ово нарочито важи за тако звани кондиционал („погодбени начин“), који сам ја сад назвао потенцијалом. Сам тај факат да сам о њему морао говорити у 19 §§ (24, 68—85) наводи ме да посумњам да сам на правом путу. Свакојачко држим да о његову кондиционалном значењу не може више бити говора, а да ли је баш потенцијал или нешто друго, то ће имати (и ја желим) још да се претреса.

Претходно неколике — можда познате, али потребне — напомене.

а) Глаголска радња (ту се подразумева и стање и бивање) врши се у времену које делимо на садашњост, прошлост и будућност. Али се време састоји из непрекидног низа тренутака од којих један чим настане одмах и прође да уступи место другом, други трећем и

тако даље у бесконачност, и како се тренуци не могу мерити, то праве садашњости и нема, већ је све или прошлост или будућност. — Садашњошћу зовемо један одсек времена, док говоримо, и она је дакле састављена из извесног броја тренутака који су прошли (од како смо почели говорити) и извесног броја тренутака који ће наступити (док не свршимо говор). Све што се догађало пре почетка говора зовемо прошлост, а што ће се догодити после свршетка говора зовемо будућност. — Разуме се да садашњост, прошлост и будућност може бити права и релативна, т. ј. према некој другој радњи.

Глаголским се облицима не показује колико траје садашњост, прошлост или будућност (т. ј. вршење радње у садашњости, прошлости или будућности), већ се само констатује факт вршења радње глаголске у једном од та три времена, н. пр.: *радим*, (*радио сам*, *радићу*). Ограничење трајања радње глаголске може бити прецизно одређено речима које значе меру времена, н. пр. *радим* (*радио сам*, *радићу*) два сахата; или неодређено, вршењем какве друге радње, н. пр. *радим* (*радио сам*, *радићу*) док могу (док сам могао, док будем могао). Радња може бити ограничена и свршетком самог посла, н. пр. *пишем* (*писао сам*, *писаћу*) писмо (*радња траје док писмо не буде готово*).

Глаголским се облицима исто тако не показује ни размак времена између садашњости и прошлости с једне и садашњости и будућности с друге стране, већ се само констатује факт да се радња вршила у прошлости или да ће се вршити у будућности, н. пр.: *радио сам*, *радићу*. Тај се размак опет исказује или прецизно, речима које значе меру времена или значе прошлост и будућност, н. пр.: *радио сам пре два дана* (или: *прекјуче*), *радићу после два дана* (или: *прексутра*); или неодређено, вршењем неке друге радње, н. пр.: *радио сам кад сам могао*, *радићу кад будем могао*.

Кад се н. пр. каже: *Радио сам јуче* (*радићу сутра*) пун сахат, онда је тачно одређен и размак времена између садашњости (т. ј. кад се то говори) и прошлости (или будућности) и време трајања те радње глаголске у прошлости (или у будућности).

б) Радња коју глаголи показују или је несвршена (имперфективни глаголи) или свршена (перфективни глаголи). Први показују вршење, а други извршење радње глаголске.

Ни ово се значење не исказује глаголским облицима. Оно лежи у значењу саме глаголске основе. Због овог различног значења гла-

голских основа обе основе или немају свих глаголских облика, или ако их и имају, значење њихово код различних основа није увек исто.

Не показује, дакле, перфект ближу, а аорист даљу прошлост, већ оба облика показују само прошлост, а колико је она удаљена од садашњости, то се показује на други начин. Не показује, дакле, презенат трајност радње у садашњости ни имперфекат у прошлости, већ то показује сама глаголска основа.

Ово позитивно важи дајбуди за српски језик, и било је потребно то истаћи, што сви граматичари, који су глаголским облицима приписивали трајност или тренутност радње или ближу и даљу прошлост или будућност, давали су погрешне одредбе за њихово значење.

в) Кад се овако одвоје значења глаголске радње која се глаголским облицима не исказују, овда остаје да се глаголским облицима исказује само временско, темпорално, значење вршења или извршења глаголске радње, т. ј. или у прошлости или у садашњости или у будућности. Зато ћу при излагању тога значења и поћи од времена, јер ми се то чини zgodније, него да пођем од појединих облика, и да код сваког излажем његова темпорална значења, као што се обично чини.

І. ИНДИКАТИВ.

А. Лични глаголски облици

(*verbum finitum*).

САДАШЊОСТ.

Презенат.

1. Вршење радње глаголске у садашњости исказује се презентом имперфективних глагола. Н. пр. Гле, ти *пишеш* писмо. — Ене, *осипа се* зид.

2. Као што се вршење радње имперфективних глагола може догодити у садашњости, тако се у садашњости — док се говори — може догодити и извршење радње перфективних глагола; али како је она тренутна, чим је настала одмах је и прошла, то се она и не исказује презентом (не може се н. пр. рећи: гле, ти *напишеш* писмо; ене, *оспе се* зид), већ аористом: гле, ти *написа* писмо; ене, *осу се* зид, јер то и није граматичка садашњост, и ако се догодила док се говори, већ

прошлост, и исказује се на исти начин као да се у прошлости и догодила: ти *јуче написа* писмо; *јуче се осу* зид.

3. Само у одречно-упитним реченицама презенат перфективних глагола има темпорално значење садашњости, јер као год што се може питати зашто се не врши, тако се исто може питати зашто се не изврши радња глаголска у садашњости, н. пр.: Моја пријо, што *не сједнеш*, те се *не развијеш*, и *не нијеш* слаткога шербета? — Што *не зарониш*? и. т. д.

4. Ако трајање вршења радње глаголске, исказано презентом имперфективних глагола, није ограничено другим речима, н. пр.: Сава *утиче* у Дунав, онда презенат истина значи да се радња врши у садашњости, т. ј. кад се то говори, али се не исказује да се радња није вршила и у прошлости и да се неће вршити и у будућности, т. ј. да Сава инје утицала у Дунав и јуче, и да неће утицати и сутра. Такав презенат поред темпоралног значења садашњости има и значење да се радња уопште врши без обзира на време кад то бива; њиме се дакле утврђује и факт вршења неке радње.

5. Кад је трајање вршења радње глаголске неодређено ограничено којом речју, онда презенат имперфективних глагола сасвим губи темпорално значење садашњости, већ само утврђује факт вршења радње глаголске. Кад се, н. пр. каже: Зрела воћка сама *пада*, тиме се не вели да се радња падања врши онда кад се о томе говори, т. ј. у садашњости, већ кад је воћка *зрела*, и да то бива увек кад год *сазри*.

6. Кад овако презенат имперфективних глагола значи да се радња само врши под извесним ограничењима, онда се и презентом перфективних глагола може рећи да се радња под истим приликама увек и изврши, н. пр. у горњем примеру може се без икакве промене смисла рећи: зрела воћка сама *падне*.

Тако се у свима оваквим случајевима може употребити презенат имперфективних или перфективних глагола према томе да ли се хоће да нагласи несвршеност (или учестаност) или тренутност радње глаголске, н. пр.: Око Тимока на Ђурђев дан (т. ј. сваке године кад дође Ђурђев дан) сваки домаћин *дотера* (или: *дотерује*, или: *тера*) к цркви по мушко јагње, и онде му на сваки рог *прилети* (или: *лети*, или: *прилетљује*) по воштапу свећицу, па поп после литурђије *изиђе* (или: *излази*) међу јагањце, којима се онда свеће на розима *запале* (или: *запалују*, или: *пале*), те им *чати* (или: *прочати*) молитву и *благослови*

(или: *благосиља*) их (да се једу и кољу); други дан *зађе* (или: *залази*) поп са ђаком од куће до куће те *кунџи* (или: *скупља*, или: *скупи*) коже од оних јагањаца.

(Види још употребу презента §§ 14—19, 27, 30—32.)

ПРОШЛОСТ.

7. Облици за исказивање прошлости јесу имперфект, аорист, перфект и плусквамперфект. Сем тога прошлост се може исказати и презентом и футуром, и начинима: императивом и потенцијалом (дакле сваки личним глаголским обликом), и пар. прет. другим.

1. Имперфект.

8. Имперфект показује прошлост несвршене глаголске радње, дакле имперфективних глагола. Н. пр.: Ово *бијаше* у јесен, и вријеме *бијаше* доста лијено. — За ђевојком пибо више *не пристајаше* до самога царава сина.

9. Имперфектом се истиче трајање радње у прошлости, и он се нарочито употребљава кад се зе време трајања те радње догоди или се догађа и каква друга радња. Н. пр.: Док се ми томе *чујасмо* и коње *товарасмо*, не лези, враже! ето ти пудара од онијех винограда. — Чобан пође кроз шуму, и идући *чујаше* и *разумеваше* све што говоре тице и траве и све што је на свету.

2. Аорист.

10. Аорист показује један тренутак глаголске радње. Код имперфективних глагола тај тренутак који се аористом исказује јесте тренутак свршетка глаголске радње, а код перфективних, који већ својом основном показују да се цела радња свршава за тренутак, аористом се показује тренутак њена извршења. Како под садашњошћу и прошлошћу подразумевамо одске времена који трају, то тренуци свршетка радње имперфективних, и извршења целе радње перфективних глагола могу пасти вако у прошлости тако и у стварној садашњости (а у граматичкој прошлости в. § 2) и у оба случаја се исказују аористом. Н. пр.

У прошлости: О браћо, за Бога! ми *ходисмо* по гори и по свакиим местима и дању и ноћу, *бисмо се* с људима и *ударасмо* на куле и дворове, и ни ода шта се не *поплашисмо* до ноћас од мртвих људи! —

Ми благо *делисмо* калпацима, а сад устали сви мртви, на свакоме једва по два новца допало. — Кад *прође* дан и ноћ, ђевојка остаде чиста и здрава од губе. — *Дођоше* дивљи па *истераше* питоме.

У садашњости: Од тога часа не *могуше* чељад ни полак јести, колико су донде јела. — До сад нам *прича* о своме путовању. — Да ови аористи имперфективних глагола показују свршетак радње у садашњости (релативној) види се из речи *од тог часа*, и *до сад*. Код перфективних глагола, то није потребно, н. пр.: Међедовић распали својим буздованом Брка у главу, а Брко прстом на оно мјесто говорећи ђевојци: „Ето, овђе ме нешто *уједе*.“ — У то долеће му побратим говорећи: „Ево ме, шта је?“ А он му одговори: „Ево, *притискоше* ме цекини, хоће да ме удаве.“ — Да је ово заиста садашњост види се по томе што кад би се место перфективних глагола узели имперфективни, дошао би презенат: „Ето, овђе ме нешто *уједа*“; „Ево, *притискују* ме цекини“. Садашњост се перфективних глагола и не може друкије исказати него само аористом (§ 2).

(Види још употребу аориста §§ 28, 36—38.)

3. и 4. Перфект и плусквамперфект.

11. Перифрастички облици перфекта и плусквамперфекта развили су се на исти начин као и предикативне конструкције адјектива с глаголом *јесам* и *бити*.

Кад се н. пр. каже: Он *је весео*, значи да се субјект налази у стању веселости, и како је глагол *јесам* у презанту и имперфективан, а трајање стања није ограничено другим речима, то значи да се субјект стално налази у том стању. Ако би се пак рекло: он *је данас* (или: *недељом*, или: *кад пије*) *весео*, значило би да то стање веселости траје *данас*, *недељом* и *кад пије*.

Како партицип претерита активни други собом означава извршену глаголску радњу, то кад се употреби у овој конструкцији добива се перифрастички облик — перфект — којим се само констатује факт извршене радње, дакле прошлост без обзира на истицање њеног трајања (што се исказује имперфектом) или на моменат свршетка радње (што се исказује аористом). Кад је пак та радња извршена, показују друге речи, н. пр. у садашњости: Он је *сад* (или: *данас*) *ишао* (дошао, радио) или у прошлости: Он је *јуче* (или: *лани*) *ишао* (дошао, радио).

12. Кад су се имперфект и аорист почели губити, замењивани су свим новим обликом, перфектом, н. пр.: Ово *бијаше* (или: *је била*) у јесен, и вријеме *бијаше* (или: *је било*) доста лијепо. — Док се ми томе *чуђасмо* (или: *смо се чудили*) и коње *товарасмо* (или: *товарили*), не лези враже! ето ти пудара од онијех винограда. — Код перфективних глагола може се заменити и презентом. Н. пр.: Кула потрчи дервишима у сусрет: а кад они то *виђеше* (или: *виде*, или: *су видели*) да хаџи-дервиш сједи на пенџеру, а да кула под њим иде, сви *скочише* (или: *скоче*, или: *су скочили*) те хаџији *отидоше* (или: *оду*, или: *су отишли*) и сви му *се поклонише* (или: *поклоне се*, или: *поклонили су се*). — В. §§ 14—21.

Обратно, ако је употребљен перфект без нарочите потребе да се истагне извршеност радње у прошлости, може се заменити аористом или имперфектом. Н. пр.: Она му каже све шта *је чула* (или: *чу*) од знаја. — Онда баба полагаона узме девојчину плетеницу која *је висила* (или: *вишаше*), низ кревет па је одсече. — Овабвих примера има доста.

Разуме се да се у првом случају губи она нијанса израза за прошлост коју јој аорист и имперфект дају, у другом, добија.

Напротив, кад је потребно нарочито истаћи извршеност радње у прошлости, мора се употребити перфект, и не може се заменити аористом или имперфектом. Н. пр.: Ти си моја жена, тако *је* зар Бог *судио*. — Кад тамо, а то помија ни капи, а око валова суха земља, *нису истекле*. Тако и у споредним реченицама: Камо онај што *се трудио* за мена? — Идући тако нађе у пољу једног човека *ће је упрегао* у ралицу два вола те оре. — Виђе да *се* хаџија *упутио* на коњу кући. — Таквих примера има много.

13. Исти је случај и са плусквамперфектом. Кад се каже: Он *беше весео*, значи да се субјект налазио у стању веселости у прошлости, јер имперфект *беше* то показује.

Кад се у овакој конструкције место адјектива употреби овај партицип, н. пр.: Он *беше дошао* (писао, радио) добија се перифрастички облик — плусквамперфект — којим је два пута исказана прошлост, једном партиципом, који собом означава извршену радњу, и други пут имперфектом *беше*, и значење му је да од две радње у прошлости исказе ону ранију, т. ј. ону из даље прошлости. Н. пр.: Нађоше онога који *бјеше дошао* тражити срећу. — Идући тако напријед сретоше на коњу *ђавола* који *се бјеше претворио* у калуђера.

Кад су се перфект и имперфект почели међусобно замењивати, и у плусквамперфекту, и то чешће, почео се место имперфекта *беше* у потребљавати перфект *био је*. Н. пр.: Она му каже све како *је био* *околно* пожар, и како је чобан избавио. — Идући тако по свијету дође у једно поље *ће су се* неколике стотине плугова *биле састале* те орали спахији.

(NB. На овај исти начин јамачно се развила и цела перифрастичка промена пасива.)

У Вукову језику има примера да је плусквамперфектом исказана доцнија радња као последица раније радње исказане перфектом. Н. пр.: Кажу, да *је* једанпут *исекао* некаке предате Турке, те *му се* зато *било* *одузело* капетанство. — Син то *није разумио* него је *помислио* праву кућу, и *био се забринуо*, како ће он толике куће поградити. — Али по народном говору у првом примеру би се за обе радње употребио перфект, а у другом за раније радње плусквамперфект (*није био разумио . . . помислио*) а за доцнију перфект (*забринуо се*).

(Види још употребу перфекта § 29, и зависког перфекта §§ 33—35.)

5. Презенат.

14. Како презенат перфективних глагола нема темпоралног значења садашњости, а имперфективних, поред темпоралног, има и значење да се радња уопште врши (§§ 4, 5), то се презенат могао почети употребљавати и за констатовање вршења радње и у прошлости како су се једна за другом ређале. Прошлост се или само у почетку нагласи којим обликом за прошлост, н. пр.: *Путовао* некуд чоек са женом, па *ударе* преко ливаде скоро покошене, онда чоек *рече*; — или се прошлост никако и не наглашава, јер се из самог причања види да је прошлост, н. пр.: Жена Премудрога Соломуна *замеда се* у небака другога цара, и *намисли* да остави првога мужа.

Тако место имперфекта може доћи презенат имперфективних глагола, а место аориста презенат перфективних, и обратно. Н. п.: А то газда све *слуша* (= слушаше) и *разуме* (= разумеваше) што снѝ *говоре* (= говораху). — Али што се он више *брањаше* (= брапи), жена све више *наваљиваше* (= наваљује) да јој каже зашто се насмејао. — Будован несрећом ковачевом *прсне* (= прште), онда Међедовић *размахне* (= размахну) кијачом те ковача *убије* (= уби). — Својом срећом *виђе*

(= види) јој звијезду златну на десном кољену, па кад то *виђе* (= види), ништа *не рече* (= не рече) него сам у себи *пдмисли* (= помисли).

Тако исто може доћи презенат и једних и других глагола место перфекта.

15. Кад је у реченици глагол бити, онда место аориста *бих* долази његов презенат *будем* (а не *јесам*), н. пр.: Кад *би* (= буде) у неко доба ноћи, *дођоше* (= дођу) виле да се купљу. — Зет кад *види* (= виђе) да му је шура коња намирио, врло му *буде* (= би) мило.

16. Разлика између једног и другог начина исказивања прошлости у томе је, што се имперфектом или аористом исказује прошлост уз њихово специјално значење (§§ 8—10), док се презентом само констатује факат вршења или извршења радње у прошлости.

17. Кад се овако у ређању перфективних радњи у прошлости презентом или аористом најђе на какву имперфективну, онда се и она прави перфективном тиме што се употреби инфинитив са презентом (или аористом) кога глагола боји показује почетак радње (*почети, стати, узети* и т. д.), н. пр.: Она кад *види* брата својега *уплаши се* и *почне* га *молити* да бјежи. — Кад *би* у неко доба ноћи *дођоше* виле да се купљу и *стадоше говорити*; — или се прави презенат по другој врсти, н. пр.: Кад *дође* у царев двор, слуге је *не хтедну* одмах пустити пред цара. — Онда цар *немадне* куд, него да *вћер* ономе најмлађему.

18. Могло би се очекивати да се један или други начин копзеквентно држи, али то не бива, већ се и један и други начин употребљавају наизменпе, и тиме се показују нијансе у значењу. Н. пр.: Кад *пођоше* и *крстоше* овце, чобан путем једнако *весео*, *свира* (место: свираше) у гајде *весело*, а девојка *иде* (место: иђаше) покрај њега па једнако *плаче* (место: плаваше). — Слуге се *вратише* и *кажу* (место: казаше) цару. — Често се *уплеће* и перфекат којим се те *вијансе* бришу и истиче се само прошлост. Н. пр.: Кад ово *чу* ови *чоек*, *зиђе* од извора до извора и *почне* их *бројити* редом по гори, али *се помете* и никако им броја пи краја *није мгао наћи*. — Кад га међед друкчије *није могао одвратити*, а он га *изведе* пред пећину под једну букву, па му *рече*.

19. Ово мешање нарочито бива у народним песмама, тако да се поред презента налазе сва четири прошла времена, и то не да се покажу нијансе у значењу већ просто ради стиха. Н. пр.: Кад у јутру јутро *освануло* и пред првком звона *удареше*, сва *господа дошла* на јутрење, у цркви *су службу савршили*, *излетоше* из бјеле цркве, у *столове* пред

цркву *сједнули*, шећер *цју*, а ракију *пију*. — Краљ *допаде* на прквена врата, по диреку *удари* ханџаром, из диреква крвца *прокапала*. Тад се краље *био покајао*, те *је* ријеч *био јоворио*.

20. Ово замењивање прошлих времена презентом може бити само у главним реченицама; у споредним пак, ако се споредна радња догађа у исто време, мора доћи имперфекат или перфекат, н. пр.: Док се ми томе *чуђасмо* и кође *товарасмо* (или: *док смо се ми чудили* и *товарили*), не лези, враже! ето ти пудара од оних винограда; — а ако се десила пре радње главне реченице, онда које од прошлих времена, н. пр.: Ко оно *узе* (аорист), убио га Бог! — Онда се они погоде за цијену и она *му плати*, колико *се поудише* (аорист). — То се одмах разгласи по свему ономе краљевству, те дође у уши и брату његову који *јовораше* (имперф.) да је боља правда него кривда. — Жена га послуша и уради све *како је заповедио* (перф.). — Идући тако по свијету дође у једно поље, *ђе* су се неколике стотине плугова *биле састале* (пл. перф.) те орали спахији.

21. Ово обиље глаголских облика за исказивање прошлости изазвало је у језику ⁷извесно одабирање тако да се најчешће употребљава перфекат и презенат перфективних глагола. Аорист се још прилично држи, али га потискује презенат, јер у 3 л. једине (које се најчешће и употребљава) код многих глагола аорист се или не разликује од презента, или се разликује само акцентом. Најређе се употребљава имперфект и плусквамперфект. Има крајева у којима су се у народном говору аорист и имперфект сасвим изгубили.

6. Футур.

22. Уместо презента може се за исказивање прошлости употребити и футур. Н. пр.: Једно јутро окупи га (жена) псовањем и виком, те *ће он отићи* код једнога комшије, а комшија *ће* га *запитати*: ма што ти оно жена викаше, кога оно псоваше? — Мати му, баш ако *ће* и стара *бити*, излети пред кућу у коло.

7. Императив.

23. Прошлост се може исказати и императивом, и то другим лицем едн. за сва три лица оба броја. Н. пр.: Ја *реци* (= речем), а они у-

хвати па *изврни* (= ухвате па изврну). — Кад змај то чује, одмах седне на коња па *потерај* (= потера). — Она скине с руке своју плетивачу, а ми с коња своје вреће, па *пунн* и *мјери* (= пунисмо и мјерисмо, или: стадосмо пунити и мјерити), доб напунисмо вреће за све тридесет коња. — Рекоше ми да је много не бијем, те је *штеди* (= штеђах, или: те сам је штедио), а она узела од мене мах, а ја од ње страх.

8. Потенцијал.

24. Потенцијалом (в. §§ 68 и 69) се може исказати прошлост, и означава да се радња чешће пута понављала: Н. пр.: Кад *би* год мајстор *запитао* (= запита, или: је запитао) дете, оно *би* му свагда *одговорило* (= одговори, или: је одговорило) да није ништа. — Била три брата, па на беломе свету ништа више нису имали до једну крушку, те *би* ту крушку редом *чували* (= чуваху, или: чували су): један *би остао* (= остане, или: остајао је) код крушке, а друга двојица *ишли би* (= иду, или: ишли су) на надницу.

9. и 10. Партицип прет. други и пасивни.

25. Има још једна конструкција за прошлост с парт. претер. II и парт. пасивним. Н. пр.: Види своју сестру *ће сједи*, а змај јој *метнуо* главу на крило па спава. — Брко скочи на поги, а Међедовић већ *бацио* свој буздован па бјежи преко поља. — Кад се пробуди, а он *откорачио* некаку кладу па сједи па њој. — Кад се врати кући, а то *се* онај камен *претворио* у злато те сија као сунце. — Кад се горе попнем, а то *моје* просо *узрело*, па га Бог *пожњео* и *умијесио* од њега хљеб, па *удробио* у вруће млијеко те једе.

Овом се конструкцијом партиципом, као адјективом, описује ново стање субјекта или објекта извршено глаголском радњом пре неке друге радње.

Овај адјективни опис боље се види кад се у истој конструкцији употреби пасивни партицип који се и сад осећа као адјектив. Н. пр.: Кад у јутру устане, а то виноград *посађен*; друго јутро — *листао*; до седам дана *било* већ грожђе зрело у њему. — Кад тамо, а то мала колебица, *непочишћена* и у њој ватра *раштракана* и већ *се зорела*. Или у горњим примерима: Кад се врати кући, а то онај камен *претворен*

у злато те сија као сунце. — Кад се горе попнем, а то моје просо узрело, *пожњевено* и *умијесени* од њега хлеб, па *удробљен* у вруће млијеко и једу га.

(О овим реченичним конструкцијама без *verbum-a finitum-a* биће говора у нарочитом чланку у новој свесци Ј. Ф.).

БУДУЋНОСТ.

а) У простим и главним реченицама.

1. Футур.

26. Футур показује радњу која ће се догодити у будућности. Н. пр.: Виљеви *ће* онамо *доћи* да пију воду, па *ће се* *опити* и *попадати*.

(Види још употребу футура у § 22.)

2. Презенат.

27. Место футура може се употребити и презенат имперфективних глагола, и тим се јаче наглашава будућност да ће одмах или немиповно настати. Н. пр.: Не *слушам ја* више никога. — Не *чекам ја* лета без ђетета (рекла исказва девојка гледајући снаху како при жетви често иде у хлад те се одмара дојећи дете).

3. и 4. Аорист и перфект.

28. Како се перфективним глаголима садашњост може изрицати само аористом, то се и за исказивање будућности од њих употребљава аорист, и тиме се јаче истиче будућност, као да је радња већ свршена у садашњости. Н. пр.: Побратиме, побратиме, *поубох!* — Шта је то у зао час? Ја тебе избавих, а себе *поубих?* — Да овде аорист замењује презенат, види се и по томе, што кад би се место перфективних глагола употребили имперфективни, дошао би презенат: *инем*, *убим*. (Упор. § 27.)

И у кондиционалним реченицама с потенцијалом у главној реченици, којим се исказује само могућност извршења радње, кад се место њега употреби аорист, значи да би се радња немиповно догодила. Н. пр.: Да

не притрчах и да га (дете) не извадих, *утопи се* (утопило би се). — Да не би предњих зуба, *оде* (реч, отишла би) преко девет брда.

29. Како се аорист може увек заменити перфектом (разуме се уз извесну модификацију значења) то може бити и у оваким случајевима. Н. пр.: А ко се у бабе пајми, па за три дана не сачува кобиле и ждробета, он је *изубио* главу. — Иди, синко, иди огледај, и онако *си пропао*.

б) У споредним реченицама.

1. Презенат.

30. Кад се радња споредне реченице догађа после радње главне реченице, она стоји према њој као будућа. Та релативна будућност исказује се презентом с *да* без обзира којим је обликом исказана радња главне реченице. Н. пр.: Радња главне реченице исказана презентом: Најпосле *се договоре да беже*; имперфектом: Она све више *наваљиваше да јој каже*; аористом: *Баца* је (главу) преко винограда *да плаши* врапце; перфектом: *Сад сам, мајко, дошла* теби *да ми просиш* у цара девојку те *да ме жсениш*; плусквамперфектом: Путујући тако *нађе* крај мора *искаку* децу, *која су била изнела* мачка *да га убију* и *море баце*; футуром: *Ја ћу наредити да сви људи имају* на табану као малу јамницу; императивом: *Иди, мати, сад да видиш*, хоће ли ми цар дати девојку; потенцијалом: Запита их да ли би *имали* што *да му даду* за јело.

31. Кад се обе радње дешавају у будућности, ако се радња споредне реченице дешава пре радње главне реченице (*futurum exactum*), онда се радња главне реченице исказује футуром (§ 26) или императивом (јер је и његово темпорално значење будућност), а споредне презентом, и веже се за главну различним везама (према значењу) или релативним заменицама. Н. пр.: у главној реченици футур: *Ако кажеш коме, одмах ћеш умрети*. — *Кад се вратим* кући, *наћи ћу* ја тебе. — Више ме *нећеш видети*, *док не подереш* гвоздене опанке, и *не сатреш* гвозден штап. — *Који донесе* најлепшу мараму, онога *ћу женити*; у главној реченици императив: *Опомени се* мене *ако где нађеш* Усуда. — *Кад прођеш* оне вратнице, *држи десно*. — Ништа *не говори*, *докле* те год он сам *не запита*. — *Сад га поуби* како *изиђе* из галије.

32. У овом значењу ређе се употребљава презент имперфективних глагола, н. пр.: *Ако ту бувву можеш* испчупати, онда *ћу* те *пустити*

да идеш у свет. — Што год *он ради, ради* и ти. Обичније је да се узима перфективни глагол, или се прави перфективан глагол преношењем у другу врсту (Ако ту букву *можеш* . . .); или се прави сложен перфективан глагол с предлогом *уз* (Што год он *узради* . . .).

2. Зависни перфект.

33. У случајевима где радња споредне реченице претходи радњи главне, она представља прошлост према радњи главне реченице и место презента може доћи зависни перфекат (партицип с презентом *будем*, а не с *јесам*). Тако се сви горњи примери (§ 31) могу казати и зависним перфектом: *ако будеш казао, кад се будем вратио, док не будеш подерала* и т. д.

34. Овај се зависни перфекат нарочито употребљава код имперфективних глагола, а код глагола *моћи, хтети, знати, имати* и *ваљати*, може се саставити у једну реч: *моћбудем, хтедбудем, знадбудем* и *ваљадбудем*.

35. Има случајева да се зависни перфекат употребљава и место перфекта за обичну прошлост, н. пр.: Ја сам желео . . . да кажем истину; а *ако се* против те жеље . . . *буде* што *украдо* (= ако се што *украдо*), то је било по слабости људској. — Бојим се за вас *да се не будем узалуд трудио* (= да се *нисам* узалуд *трудио*). — Кад се сви ухвате у коло, онда онај пусти сламке, па се љубе, *ко се* с ким *буде ухватио* (= *ко се* с ким *ухватио*). — А ако Бог *буде чуо* кад си га замолио?

Ја не могу да осетим никакву разлику у значењу између ова два перфекта, осим можда да се с *будем* јаче истиче свршеност раније радње.

3. Аорист.

36. Уместо презента или зависног перфекта може се у овим случајевима употребити и аорист, н. пр.: Ако ти (ове хаљине) *ваљаше* (= *ваљају, буду ваљаше, ваљадбуду*), ласно ћемо се погодити; ако ли *не ваљаше*, ондар их никоме нећу казивати, него ћу их дохранити својој невјести. — Ако право *не каза*, сад ће ти полећет глава с рамена.

37. Ова употреба аориста нарочито се често налази у пословицама, н. пр.: Ако правда *не поможе* (= не помогне), кривда неће помоћи. — Ако те срећа *ни причекѝ*, на вељег је хата, стић' је не можеш.

38. У пословицама често долази аорист и у главној реченици место футура, н. пр.: Ако *не начува* (= не начуваш), *не натече* (= нећеш натети). — Ако се кусом *не накуса*, језиком *не нализа*. — Ко се дуга *не одужи*, тај се туге *не отужи*.

Б. Безлични глаголски облици

(*verbum infinitum*).

1. и 2. Партицип презента и претерита први.

39. Оба ова партиципа су стегнуте (скраћене) целе реченице и њихово је темпорално значење зависно од предиката: у ком је времену предикат, то време означавају и партиципи, с тим додатком да се радња партиципа презента врши у исто време кад и предикатова, н. пр.: Мати му *плачући* одговори (одговорила је, одговориће), а радња партиципа претерита првог обично претходи радњи предикатовој; н. пр.: Мати му *заплакавши* одговори (одговорила је, одговориће).

У Вукову језику има понеки пример где се горње значење не поклапа, н. пр.: Кад виђеше слуге, сви се од страха и од чуда препадоше и побјегоше *казујући* цару. — Мени се чини да је овака употреба погрешна, и да би се у народу рекло: *и казаше*.

40. Да би се нека радња могла вршити у исто доба с неком другом радњом треба да је несвршена, и зато облик партиципа презента имају само имперфективни глаголи; а да би нека радња могла претходити другој, треба да је свршена, и зато облик партиципа претерита првог могу имати само перфективни глаголи. — Оба облика могу имати само они глаголи који имају и перфективно и имперфективно значење н. пр.: *видећи* и *видевши*, *чујући* и *чувши*, *вежући* и *везавши*, *могући* и *могавши* и т. д.

У Вукову језику има примера употребе парт. прет. првог и од имперфективних глагола, н. пр.: Кад свапе, одвоји се од побратима, те онако какав је крену, и *идавши* задуго почине под једнијем великијем каменом; — али ја сумњам да би се ово, бар сада, могло чути у народном говору.

41. Поред овог темпоралног значења да се радња врши паралелно или пре радње предикатове, партиципи у простој реченици имају исто

значење које би у њима стегнута проста реченица имала као саставни део сложене реченице.

а) Као независна реченица, н. пр.: Међед га стане од тога одвраћати *говорећи* (= и говорити) му да је још млад. — Он удари другим путем *молећи се* (= и стане се молити) Богу да му да добру срећу. — Он ваља да вађе како ће и оваке ријечи писати *не грдећи* (= а не грдити) славенске ортографије.

Кад парт. претер. први стоји место независне реченице, његова радња не мора претходити радњи главне реченице. Н. пр.: Ја ову страшну муку отрим *не макнувши се* (= а не макнем се). — Ни сад не могу на њ помислити *не насмејавши се* (= а не насмејати се). — Отидемо сваки у своју собу *не проговоривши* (= а не проговоримо) један с другијем ни једне ријечи. — Ја ћу их пречистити и у ред намјесгити, и потом наштампати *казавши* (= и казати) да ми је грађу он дао.

б) Као зависна реченица за време, на питање кад? Н. пр.: Онде он јадан *стојећи*, чу у неко доба ноћи да дођоше виле. — *Одседнувши* с коња човек одмах наручи мртвачки сандук; за начин, на питање како? Н. пр.: Данас сам ручао *стојећи*; за узрок, на питање зашто? Н. пр.: И тако паша *желећи* сам пашалук свој раширити, пише у Цариград. — *Не дочекавши* одговора на ову књигу Срби ударе на Крушевац. — Сем тога може имати и пермисивно и кондиционално значење, н. пр.: Зато им говорим у причама, јер *гледајући* (= нако гледају) не виде, и *чујући* (= нако чују) не чују нити разумију. — *Чинећи* (= ако будете чинили) ово, нећете погријешити.

42. Обично се обе радње и партиципска и предикативна односе на исти субјект, као што је у свима горњим примерима. Или су обе радње без субјекта, н. пр.: *Појући* побједну пјесму више се не стаје него се иде и олтар. — Не може се царство задобити на душеку све дуван *пушећи*. — Рђави су оно Кара-Ђорђејеви пријатељи који мисле да се Кара-Ђорђеје не може хвалити *не кудећи* Милоша. — *Саставивши* све ово ваља мислити да. . . — Или је само партиципова радња без субјекта, н. пр.: Ово је први манастир од Чачка *идући* (= кад се иде) уз Мораву. — Двјеста корака *пошав* (= кад се пође) низа Саву познају се остаци од великога шанца. — *Порадивши* (= кад се поради) и Бог ће дати. — Г. Матић, *узевши* (= кад се узме) с једно на друго, има право.

43. У реченицама без субјекта са дативом тицања радња партиципа презента веже се за датив, н. пр.: Да *ти* се досади *читајући* ове пјесме. — *Њему* се већ било досадило онде беспослену *седећи* и *мени* *певајући*. — Тешко *вук* не *једући* меса, и *јумаку* не *пијући* вина. — Тешко *Марку* у злу добра *чекајући*. — Веће *ми* се *младој* додијало *цртајући* сама по чардаку, *ставајући* сама у душеку.

44. У народним песмама, па и код Вука, налази се партицип везан с дативом и у реченицама са субјектом, н. пр.: Иструну *ми* јаглуку и марама, у марами грожђе *односећи* а јаглуком сузе *утирући*. — Али су *им* мадаксаде руке *сијекући* по Косову Турке. — Док *објема* испанула душа *питајући* један за другог. — И за чалмом перјанице златне, које *му* је султан поклонио *сијекући* јадне Херцеговце. — Кад *му* се *идући* у Рим разбила лађа. — Али се овака конструкција већ изгубила и тешко би се у народу у обичном говору могла чути.

45. Лош је ређе и у народним песмама везивање радње партиципове за акузатив (објекат), иако и код Вука има по који пример, н. пр.: И погуби младу Јану *стерућ* постељу. — Спаија потегне из пиштоља њега по сред сриједе, па оставивши га у соби још *коприцајући* се побјегне у Њемачку. — *Путујући* једном ноћу нанесе *иа* пут покрај једне цркве. — Овака конструкција не би се у народу у обичном говору, држим, нигде могла чути.

Партицип презента може се везати само с акузативом који стоји уз глаголе који показују неко осећање и којим се показује кога се то осећање тиче, н. пр.: Да су *тебе* забољеле руке *љуљајући* нејака унука. — Заболе *ме* глава *слушајући* дреку.

То може бити и кад је осећање исказано именицом, н. пр.: Невест *иа* хвата *ледајући* у провалију. — Страх *ме* обузима *помишљајући* на повратак.

46. Исто тако само у народним песмама, и то врло ретко, налази се употреба партиципа кад су различни субјекти, н. пр.: Тако *они* тијо *говорећи*, *чедо* мало *паде* на земљицу. — Тако *они* тијо *говорећи*, *пуче пушка* из каурске војске. — Ово се апсолутно у народу нигде данас не би могло чути, иако код Вука има доста случајева оваке употребе и једног и другог партиципа, н. пр.: Мећедовић *ледајући* у ручконошу, која је била крупна и здрава и лијена девојка, *омили* му. — А *Исус* *погладавши* на њ, *омиле* му, и т. д.

3. Партицип претерита други.

47. Овај партицип означава извршену глаголску радњу. Њиме се и облицима глагола *јесам* и *бити* праве сложени глаголски облици перфект, плусквамперфект и потенцијал.

48. Овим се партиципом исказује жеља у заклињању, проклињању и благосиљању. Н. пр.: Иш, орао те *однио!* — Ето оне жентурине, *убио* је Бог! — Како [је] мени данас, тако њима [*било*] до века!

49. Кад је жеља исказана у главној реченици, а у споредној радња која се такође има догодити у будућности, али раније (§ 31), може и у споредној доћи партицип у место презента (или зависног перфекта). Н. пр.: Све што *радио* (= узрадиш, будеш радио) и о чему *се* Богу *молио* (= узмолиш, будеш молио), све ти узалуд и наопако *обрнуло* и од тебе *не остало* трага. — Тако ме оружје *не издало*, кад ми највећа потреба *била* (= буде, буде била).

50. У пермисивним и кондиционалним реченицама кад радња има да се догоди у будућности (§ 31) такође се место презента може употребити партицип. Н. пр.: Била једна спрота жена која није имала од срца порода па се молила Богу да јој да да затрудни макар змију *родила*. — *Јео не јео, пио не пио, терао не терао*, нећеш га стићи. — *Било* проскура, биће попова (= Ако буде . . . или: док буде . . .).

51. Партицип с футуром од глагола бити значи да се мисли, верује, да се радња догодила у прошлости, али се не тврди као перфектом. Н. пр.: *Бићу* (бићеш, биће) *чуо, бићемо* (бићете, биће) *чули*. — Страх је мене *биће поинуо*.

52. Уместо партиципа може доћи перфект или аорист с *да*, и онда Зл. ј. футура од *бити* употребљава се за сва лица оба броја. Н. пр.: *Биће да сам* (да си, да је), *биће да смо* (да сте, да су) *чули; биће да чух* и т. д.

4. Партицип пасивни.

53. Овај партицип означава да је глаголска радња извршена на објекту. Ниме и облицима глагола *јесам* и *бити* исказује се пасив. Овај облик имају само прелезни глаголи.

54. Сви партиципи, кад означају стално стање или особину, губе глаголско значење, и постају придеви. Н. пр.: Теглећа стока, бивши газда, остарела мајка, нагрђена ћуприја.

(Види још употребу ова два партиципа у § 25.)

5. Инфинитив.

55. Инфинитивом и презентом глагола *хтети* краћим обликом (у упитним реченицама пуним) исказује се будућност.

56. Понекад се будућност може исказати и самим инфинитивом. Н. пр.: Или вук *не* (ће) *доћи*, или шуше *не* (ће) *наћи*. — Кад доћу виле к очима, или (ће) виле *прснути* или (ће) очи *искочити*.

57. Он се употребљава и као допуна именица, придева и глагола. Н. пр.: *Грехота* је *не понудити*. — *Калина* је *лепа* *гледати*, али је *урка* *зобати*. — *Можеш* ли *доћи*?

58. Сваки инфинитив је скраћена споредна реченица и може се заменити презентом с *да*, па и кад значи футур.

59. У пермисивним реченицама с партиципом претерита другим, (§ 50) може место партиципа доћи инфинитив. Н. пр.: Ил' ти *карат'* (= или карао), ил' *не карат'* (= не карао), не вратих се ја. — *Бит' ми* (било ми) брата и жељети, на гламње му не сјеђети. — *Знати* ми *бокотом* орати.

60. Инфинитив с партиципом претерита другим од глагола *бити* може се употребити место претерита одречно-упитних реченица, којима се више укорава или окривљује него што се пита: а кад је одречан, место претерита упитних реченица. Н. пр.: *Био* раније *доћи* (= што ниси раније дошао? или: што раније не дође?). — *Не био* му *давати* (= што си му давао?). — *Нс био* га *звати*. — Ако с' смијеш маленој вечери, *ти* је *био* већу *прибавити!* — *Била* ме, мајко, од пређе *звати*. — *Ти не био* *продавати* кума. — *Био* *хрват'* на Косову.

61. Место партиципа може доћи имперфект глагола *бити*. Н. пр.: *Бјисе* (= била) ми га *давати* докле *могах* *жватати* (= што ми га ниси давала . . .) — Можда је овде узет имперфекат због истог облика (*могах*) у другој реченици.

62. Инфинитив с имперфектом глагола *хтети* може се употребити место потенцијала. Н. пр.: Придадоше ногама, *не* *ићаше* их кучак од лова *достинути* (= не би их достигао . . .).

Ово понајчешће бива у кондиционалним реченицама. Н. пр.: Еј попо, попо! да сам ја знао да ти више сличиш ђаволу но Богу, *хоћаш* те ја у кућу а нека ли у инорију *примити* (= примио бих те). — Доста га *достинути* *ићаше* (= достигао би га), ал' му Грујо ни бјежат' не пићеде. — Да *Кадифа* не схватише страже, утећ' *Кадиф* уз планину *ићаше* (= утекао би . . .).

II. ИМПЕРАТИВ.

63. Императивом исказује онај који говори заповест или вољу да онај коме говори изврши неку глаголску радњу. Зато императив има облике само за 2 лице (једн. и мн.), и за 1л. множине, (јер онај који говори не заповеда само себи већ и другима с њим) и употребљава се у простим или приређеним сложеним реченицама, а од подређених само у главној. Н. пр.: Ја сам мајстор, *ходи* к мени па *учи* занат кад ти тако срце иште. — И тебе умало не растргоше, да ти Бог не може, него *бежимо*. — *Идите* и *кажите* му нека ми иде из двора.

64. Стари облик за 3л. једине који је био једнак с другим лицем (као и код аориста и имперфекта) одржао се само у окамењеним изразима, н. пр.: *Помози* Бог! — *Буди* Бог с нама! — *Не буди* примијењено! — *Не буди* ти заповиђено. У место њега употребљава се 3л. презента за оба броја с *да* или *нека*. Н. пр.: Од сад *да* ми Бог *да* за себе да заслужим. — Калуђер рече: *да васкрсне* Бог! — *Нека дође*, *нек се наједе* зеца. — *Иди* ишти у цара галију, и у њој *да се начине* двадесет дућана, и у сваком дућану *да буде* трг од друге руке, и *ишти да се изберу* најлепши момци, на *нека* их лепо *обуку* и *наместе* за калфе.

65. То је управо рећи индиректан говор, као што и у другим случајевима где би у директном говору дошло 2л. императива у индиректном долази 3л. презента с *да*, н. пр.: Стража приповеди цару како већ две ноћи она жена с њим спава и једнако виче *да пребаци* десну руку преко ње (у место . . . виче: „пребаци . . . преко мене“). — Ти му кажи *нека ухвати* тицу (у место . . . кажи: „ухвати тицу“).

66. Тако се презент с *да* може употребити место императива и за 1 и 2л. оба броја, н. пр.: Отац ме мој заклео говорећи: ондје ме погребџи. Па сад *да идем* да погребем оца својега. — На поклон ти царства половина само *да повратиш* (место: поврати) ове јадне душе какве су биле. — Овако *да урадим*: нека узме девојка три лозе . . . Е побратиме, сад *да се дарујемо*. — Што рекох, то *да учините*.

67. Како је и жеља заповедање у блажијем облику, то место партиципа (§ 48) може се употребити овакав императив с *да*. Н. пр.: Сине Марко, *да* те Бог *убије*! — Кад је тако, *да* ти је просто, ето дели сам како знаш. (Просто ти *било* од Бога и од мене грешнице!) — Шта уради, *да* од Бога *нађеш*!

(Види још употребу императива § 23.)

III. ПОТЕНЦИЈАЛ.

68. Облик *радио бих, радио би* и т. д. зове се кондиционал („погодбени начин“). Он се истина употребљава у погодбеним реченицама, н. пр.: *Дошао бих кад бих могао*; али ова реченица није погодбена зато што је у њој употребљен „погодбени начин“, јер је исто тако погодбена реченица: *Доћи ћу кад можем*, која је исказана индикативом. Погодба лежи у свезама *да, ако, кад*, а не у глаголском облику.

69. „Погодбени начин“ има разна значења у реченици, а најглавније му је значење могућност вршења (или извршења) глаголске радње (и зато ћу га ја звати *потенцијалом*), док индикатив показује стварно вршење. Н. пр.: кад се каже: *Ко би га најио, душу би стекао*, и: *Ко га наједе, стекли ће душу*, разлика је у томе што се у првом случају показује *могућност стицања* душе ко га *може* најести; а у другом *стварно стицање* душе ко га *наједе*.

70. Потенцијал се може употребити и у главној и у споредној реченици, н. пр.: *Ко би мене воде напојио, ко ли би ми ладак начинио. тај би души место ухватио.* — *Шта би дао ономе јунаку, који би ти жива казо Марка?*

71. У индикативним погодбеним реченицама време вршења радња глаголских исказује се различним временима, н. пр.: *Ако були Турчин нестане, други јој настане* (§§ 5, 6). — *Ако је дуг, одужио сам; ако је ред, одредио сам.* — *Ако враг није разбио колијевку, разбиће гроб.* — *Ако не буду* (§ 32) гости бијесни, *неће бити* кућа тијесна.

72. Како потенцијал има само један облик за сва три времена, то се њиме и не може означити време могућности извршења глаголске радње.

Погодбена потенцијална реченица са потенцијалом и свезом *кад* у споредној реченици значи да би се радња главне реченице могла извршити у свако време (разуме се, под погодбом могућности извршења радње споредне реченице). Н. пр.: *Кад би човек знао где ће врат сломити, нигда не би онамо ишао.* — *Кад би трговац свагда добивао, не би се звао трговац него добивалац.* — *Кад би пророци били, не би били људи.*

Ове реченице одговарају индикативним погодбеним реченицама са презентом (*Ако були Турчин нестане, други јој настане* и т. д.).

Кад је споредна реченица са потенцијалом везана за главну свезом *ако*, онда значи да би се радња главне реченице могла догодити у будућности, н. пр.: *Било би ми врло мило, ако би ми још ко послао.*

73. Могућност извршења радње глаголске у садашњости и у прошлости не може се исказати потенцијалом споредне реченице већ презентом и перфектом индикатива са свезом *да* која тада има кондиционално значење. Н. пр.: *Да си ти мени под ногама као ја теби, ја бих знао шта бих радио.* — Није то за тебе, јер *да* ти то *дам*, па *да* коме *кажеш*, *ти би* одмах *умро*. — Моли се Богу што сам *заспа*ла, а *да сам* будна *била*, *не би ти* добио ни тих опанака. — *Да сам* којом срећом *могао* *отићи* у Босну и у Херцеговину, *јачајно бих нашао* још много зватнијех ријечи.

74. Кад се у темпоралним реченицама у обе реченице замени индикатив потенцијалом, постају погодбене реченице. Н. пр.: *Док си срећан, имаћеш* доста пријатеља. — *Док би био* срећан, *имао би* . . . — Кад цар то *чује*, *он се наљути* на своја два сипа. — Кад *би* цар то *чуо*, *он би се наљутио*

75. Потенцијал се може употребити и само у једној реченици, главној или споредној.

Кад је потенцијал само у главној реченици, могућност извршења радње глаголске прелази у жељу да се радња догоди у будућности. Н. пр.: У финалним реченицама: *Онде бих стајао* три дана да се оне красоте нагледам. — *Трудио бих се* да за младости што научим.

Тако је и у каузалним реченицама. Н. пр.: *Ја бих* ти је радо *дао*, али сам је обрекао Брку (= Не могу ти је дати, јер сам је обрекао Брку). — *Хтио би се женити*, а девојке нема; *хтио би* клетву *преступити*, али не смије од страха да га не постигне. — *Певала бих*, ал' не могу сама.

Тако и у елиптичним реченицама. Н. пр.: А за једно младо прно око, *дала б'* за њ'са хиљаду дуката (али га нема). — *Ја га не бих* (узела) ни за слугу млада, а камоли за свог господара. — И Богу *би се ражало*, а немоли теби.

76. Потенцијал значи жељу и у простим (и независним) реченицама. Н. пр.: *Јео бих* нешто кисело. — *Попио би* га у капи воде. — *Спавао бих*.

77. Потенцијал, ако је само у споредним реченицама, показује могућност извршења радње и стоји место кога времена за садашњост, прошлост

или будућност. Н. пр.: Није начињен као што *би требало* (= треба или: је требало). — Ја имам у галији зверку која *би то све затрла* (= која ће затрти) за два три дана. — Дођите, да *би смо се и ми најели* (= да се и ми наједемо). — Не смедне му казати, бојећи се да Стојша *не би тумарио* (= да не тумари) у свет, и тако да *не би* и њега *изубила* (= да и њега не изгуби).

78. Потенцијал у споредним реченицама често пута показује само радњу која се очекује, која се жели да се догоди, и може се заменити неким временом индикатива и значење се врло мало мења. Н. пр.: Фарисеји учинише вијеће о њему како *би га поубили* (= како ће га погубити). — Хајде, зете, да ударимо на њ, е да *бисмо* га како *сатрли* (= еда га како сатремо). — Стане је цсовати и бити, само да *би жени уудио*. — Што *би требало* да се стиди, то се он смије. — Што *би ваљало* да су и попова прасад мудра, а оно су му и деца луда.

79. У декларативним реченицама потенцијал понекад значи готово исто што и индикатив. Н. пр.: Стане га молити да *би му купио* (= да му купи) што у другом царству за његов новчић. — На то му реву отац и мати да *би он сам себи изабрао* (= да изабере) коју хоће.

80. У пермисивним реченицама место партиципа претерита другог (§ 50) може доћи и потенцијал с *да*. Н. пр.: Идем, *да би се не вратио* (. . . . мавар се не вратио). — Дај ми Боже од срца порода, *да би* и љута змија *била*.

81. Упитним обликом потенцијала сумња се у потврдан одговор, али се жели. Н. пр.: *Би ли* (хтела), мајко, какијех понуда? — Запита га, *би ли му продао* тицу? — *Би ли радио*?

82. Некад се упитним обликом само ублажава индикативно питање. Н. пр.: Шта *би ти сад желео*? — А шта *би ти сад хтео*?

83. У место одречно-упитног индикативног облика може доћи и потенцијал, и има исто значење као и индикатив, т. ј. жели се извршење радње, али се у то сумња. Н. пр.: Иди, синко, *не би ли* Бог *дао* да ти опет помогне (. . . . *неће ли* Бог *дати*).

84. У зависном питању, кад се не очекује никакав одговор, може се место индикатива употребити потенцијал. Н. пр.: Шта *да се мучите* тако далеко? (= што *би се мучили*). — Што *бих ја радио* за овога лењивца? (= што да ја радим). — Та не може овамо ни тица доле-тети, а како *би* рајска душица *дошла*? (= како ће доћи). — Стану се

чудити шта *би* то *било* (= шта је то) да га нема? — Како *би* ти узео (= како ћеш узети) оног губавог код таквих красних коња?

85. Потенцијал од глагола бити уз придев *рад* може се употребити и без партиципа. Н. пр.: Реку да *би они ради* (били) своју сестру потражити. — *Рад бих* (био) у тебе служити.

(Види још употребу потенцијала § 24.)

Фебруара 1922 год.

Љуб. Стојановић.

Zagrebački primerak Bohorićeve slovenske (slovenačke) gramatike, 1584.

U zagrebačkoj univerzitetskoj biblioteci nalazi se jedan primerak prve gramatike slovenskog jezika (zajedno prve jugoslovenske gramatike uopće), koju je god. 1584 izdao u Wittenbergu u Nemačkoj na latinskom jeziku najučeniji slovenskih protestantskih pisaca, Adam Bohorić, i to pod naslovom: *Arcticae horulae etc.* (Zimske urice, Zimski satići).

a) Nad rečima naslova knjige „*Arcticae horulae*“ nalazi se potpis: *Francisci Matthiae Maij* (manu propria). Na stražnjoj strani naslovnog lista ispod grbova Koruške, Štajerske i Kranjske napisala je (možda!) ista ruka: *Laus Auctori sempiterna.*

Tko je bio taj Maj ili Maius, ne mogu reći. Svakako pokazuje onaj, koji je napisao potonje reči, veliko štovanje spram Bohoriću kao piscu gramatike.

Na naslovnoj strani knjige, dakle uz naslov nalaze se još dve rukopisne primedbe, obe od druge, ali iste ruke. Pod autorovim imenom (Adam Bohorizh) pripisano je: *Ab ipso Authore dono accepi*, a niže istom rukom: *1585 Sum ex libris M. Jois Weidingi Labacenf. Carniolani.*

Taj M. Ivan (Johannes) Weiding, Ljubljčanin, bio je prijatelj Bohoriću, kad je od njega primio knjigu u dar. Bliže mi ni taj Weiding nije poznat. Iz knjige same se vidi, da je čitao poznati Bohorićev uvod u gramatiku; pripisao je naime vlasnoručno na rub toga uvoda sumarije, i to od onog mesta, gde Bohorić počinje da govori o starini i raširenosti slovenskog (slavenskog) sveta („*Jam si primam originem et vetustatem etc.*“); pripisao je na pr.: *De origine Linguae Sclauonicae. De amplitudine linguae Sclauonicae* itd.

b) Weidingov primerak knjige došao je docnije po svoj prilici u Hrvatsku.¹⁾ Na unutarnoj strani tvrde korice imamo dva ćirilská rukopisa, svaki pisan drugom rukom. Prvi je ovaj:

¹⁾ Nalazi se u knjizi još jedan potpis, ali nečitljiv; sa kolegom g. dr. V. Novakom mogli smo razabrati samo: Gregorić (?) Johannes.

Есаиас на. кн.

Пòле, јест полòшним оу'тним з'ноиѸ |
 ен самени т'н҃га опотакнѣа, ииоу |
 ено зсáло т'н҃га зплазиена, дѣ |
 Ѹзаси кир оуиѣга ѸѣѸиѣ, иепòде |
 зезрамòѸан.

To je slovenački tekst, pisan ćirilicom. Glasi ovako, transkribiran u današnje naše latinsko pismo:

Esaiias na 28.

Pòle, jest polòšim u'tim zionu
 en kamen tiga opotaknena, iuu
 eno zkalo tiga zblaznena, de
 uzaki kir unega veruie, nebode
 zezramouan.

Između ćirilskih znakova (slova) napadno je slovo za glas „k“ (kamen, opotaknena, zkalo, uzaki) i slovo za glas „b“ (zblaznena, bode).

Bohorić je na početak svoje gramatike metnuo nekoliko „tabela“ o ćirilskom i glagolskom pismu. Ćirilsko je pismo prikazao u više varijanata. U ćirilskoj azbuci ima kao kurzivni znak za glas *k* slovo: *cc*, a kao kurzivni znak za glas *b* slovo: *π*, dakle mu je slovo *b* jednako kaošto u našem rukopisu, a njegovo slovo *k* podseća toga rukopisa. Hrvatske ćirilске protestantske knjige nemaju tih znakova te je prema tome bezdvojbeno, da je pisac našeg rukopisa pisao ćirilicu po Bohorićevoj azbuci.¹⁾

¹⁾ Karskij u svojoj ćirilskoj paleografiji (Očerky slavjanskoj kirillovoj paleografii, Varšava 1911), str. 198, 184 nema našeg znaka za *b*; za *k* navodi: *π*, dakle dve ne sasvim ravne crte. U Glasniku Zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu IV (1889), p. 70, navodi Ć. Truhelka iz početka XV. veka znak: *cc*, a na str. 72: *C*. U talijanskoj knjizi „Libro dim. Giovambattista Palatino cittadino Romano, Nel qual s'infegna à feriuere etc.“, u kojoj je ćirilска азбука pisana 1545, imà za glas *k* kurzivni znak: *cc*. Što se tiče slova za glas *b*, upozoravam na slovo *b* Divkovićeve bosančice, a i na spomenutu Truhelkinu raspravu u Glasniku IV, 67 (ćirilica s konca XV. veka). Isp. primedbe g. Tih. Djordjevića u „Prilozima“ str. II. 83.

Bez vidnog razloga izmenjuje pisac znakove: *oy*, *ŷ* (inu, zionu, veruje). Ova slova upotrebljava i u slučajevima, gde dandanas u slovenskome pismu pišemo „v“: *usaki* (*vsaki*), ili pišemo i govorimo „v“: *veruje*, *zezramovan*.¹⁾ Ja to tumačim time, da je pisac taj svoj tekst prepisivao iz latinicom pisanog predloga, gde je znak za *u* i *v* često isti.

Čudnovato je, da za glas *s* piše znak *z* (*zkalo*, *uzaki*, *zezramovan*, možda i: *Zionu* — ali: *Esaias* jest). Držim, da je u latiničkom predlogu imao znak, koji je on čitao za *z* te ga prema tome i transkribirao u ćirilicu; bilo bi to na pr. slovo slovenskih protestantskih pisaca: *f* ili *s*. Imali bismo dakle posla sa piscem, koji nije dobro znao ortografiju slovenske protestantske literature. Ipak je moguće misliti i na to, da je stajao, pišući tekst ćirilicom, pod utecajem svoje (možda kajkavske) ortografije, gde je vredio znak *z* češće za glas *s* (napose ispred *k*, *p*, *t*: *nebežki*, *Rimzki*; *preneze*).²⁾

Jednako tumačim: *полошим* mesto: *положим*; u piščevu predlogu bilo je valjda: *poloshim* ili *polofhim*, a to je pisac krivo čitao. Iz toga bih slučaja napose zaključivao, da je pisac bio čovek, koji ili vopće nije dobro znao našeg jezika — kad je mogao pisati: *pološim*! — ili je bio dosti daleko od uže slovenske zemlje te je zbog toga, filologiji nevešt, mogao misliti, da se u Kranjskoj govori: *polosim*.³⁾

Čini mi se, da je taj slovenski tekst ćirilicom prepisivao jedan hrvatski kajkavac. Kajkavska latinica jednog *Vramca* (1578) uopće nije imala kombinacije *fh*, koja je obična kod slovenskih protestantskih pisaca, te je prema tome mogao kajkavački pisac pogrešiti u čitanju slovenskog teksta.

Pita se sad još: Odakle je pisac uzeo slovenski tekst? to jest, iz kojeg slovenskog izvornika? Tekst je deo 28. glave proroka *Esaije*. Pogledao sam slovensku bibliju *Jurja Dalmatina* (1584); tu čitamo u 28. glavi: *Pole*, jest *poloshim v' Zjoni en gruntni kamen, en isbran kamen, en vogelni kamen, velike vrédnofti, kateri je dobru gruntan. Kateri veruje, ta nebo béshal*.

¹⁾ Jsp. i: *u'tim*, *unega*.

²⁾ *Maretić*, *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima* (Zagreb, 1889), p. 362. Za glas *z* piše se češće *s* (u 13 pisaca) i *f* (u 18 pisaca), ib. p. 366.

³⁾ Mogli bismo misliti i na to, da je, budući da nije bio još dosti vešt ćirilici, prosto zamenjivao ćirilska slova.

Kaošto vidimo, tekstovi se ne slažu te je prema tome jasno, da pisac ćirilskog teksta nije pisao po Dalmatinovoj Bibliji. —

Drugi rukopis, stojeći ispod prijašnjeg, jest ovaj:

ИДИ Г

Тасго не Бог лѣбна те ѡцпи, |
 даде ѡзиди ѡзпопера недннороге |
 нора даа, да пздсн ссотери пе |
 рѡпда бѣде пинем, не погние |
 него да бѣде нмел знпесс |
 псснпссин. ес.

U latinim transkribirano to glasi:

Ivan 3

Tako ie Bog lubil te (s)vet, |
 daie (s)zina (s)zvovega iedinoroge |
 noga dal, davzaki koteri ve |
 ruval bude vniem, ne pogine |
 nego da bude imel zitek |
 vekivekni. ес.

Između ćirilskih znakova ističem opet znak za *k* (tako, vzaki, zitek, vekivekni): *cc*, dakle kurzivni znak Bohorićeve azbuke.¹⁾ Spomenuti treba i znak za slovo *r*: *u*; i to slovo ima Bohorić u kurzivi svoje azbuke.²⁾

Za glas *s* imamo (kao u prijašnjem rukopisu) znak *z*: *vzaki*. Prema pisanju te reči očekivali bismo, da se pišu: *svet, sina, svojega*³⁾ ovako: *zuem, zina, zopera*, a faktično imamo kod potonjih dveju reči u početku još jedno slovo, i to slovo, koje poznajem samo iz kurzive Bohorićeve azbuke za „Selo“: *Ѣ*; Bohorić tumači to slovo u svojoj latinići sa: *s*. Naš pisac imao je pred sobom po svoj prilici latinički tekst:

¹⁾ Zašto piše naš pisac: vekivekni? Valjda greška.

²⁾ Karski (p. 185) kaže, da ovaj oblik slova nije redak u spomenicima XV. – XVI. stoleća, a u kurzivi i posle; nalazimo ga u bosanskom pismu XV. veka, napose u manastirskom pismu (C. Truhelka u Glasniku zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu, IV. [1889], p. 67, 79.

³⁾ *svoiega* je očita pogreška mesto: *svoiega* (*svojeiga*).

szina, szvoiega te je to tačno od slova do slova preneo u ćirilicu, samo „svet“ je napisao slovom *z* kao znakom za *s*.

Ako to stoji, onda bi ovo bio znak, da je pisac pisao po uzorku latinice i to po ortografiji, gde se je *s* izraživalo sa *sz* (Pergošić: Sz, Vramec: szobom, mefzo, itd.).¹⁾

Konačno treba spomenuti i: zitek za: žitek. *z* za *ž* se kod kajkovaca ne nalazi, ali ima često *f* za *ž*.

Tragovi latinske kajkavske ortografije slažu se sa piščevim jezikom, koji je ekavski, kajkavski: te svet, veruval, žitek. Oblik „imel“ je obični slovenski oblik, ali treba uvažiti Akad. Rj., gde čitamo: „Oblici se ovoga glagola (sc.: imeti) . . . nalaze kod štokavaca samo u prva vremena i to u knjigama pisanima crkvenijem ili miješanijem jezikom, ali su se kod nekijeh čakavaca uzdržali do današnjega dana,²⁾ od čakavaca su i gdjegdje primili i pisci štokavci.“ Karakterističan je i oblik *koteri*, o kojemu veli Akad. Rj., da se nalazi „u našem jeziku samo u sjeverozapadnijem krajevima, i po svoj prilici sad rjedje nego prije“ (između rečnika u Belostencu, Voltiggiju, Stuliću iz Habelića).

Pisanje *ne* = *ie* (*je*) je u ćirilici neobično (*je*, svojega, jedino —, vnjem) te mi se i to čini dokazom, da je pisac bio čovek, vešt pre svega latinici, a koji se je vežbao u ćirilici.

Odakle je prepisivao, ne mogu reći. U 3. glavi evanđelija sv. Ivana nalazi se mesto, koje je prepisivao.³⁾ Napadna je zamenica: „*te* (svet)“; u latinskome tekstu sv. pisma, koji sam ja imao u ruci,⁴⁾ nema zamenice, već mesto glasi: Sic (enim) dilexit Deus mundum, ut Filium suum unicum dederit itd. Spominjem to zato, jer su stariji slovenski pisci (a napose protestantski XVI. veka) pokaznu zamenicu vrlo često upotrebljavali kao artikul.

¹⁾ Maretić, Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima (Zagreb, 1889), p. 362.

²⁾ Konzul-Dalmatin pišu: imeti (na pr. u predgovoru ćirilskih „Artikula“ 1562.)

³⁾ Juraj Dalmatin preveo je mesto ovako: „Taku je Bug ta Svejt lubil, de je dal fvojga edinurojeniga Synu, de vfi ty, kir v' njega verujo, nebodo pogubljeni, temuzh bodo vezhni leben iméli.“

⁴⁾ Epistolae catholicae Johannis etc. item Evangelium etc. opera et studio Nicolai Selnecceri etc. (Lipsiae 1579), str. 154.

Kaošto je poznato, Bohorić je svojoj gramatici napisao dug, znamenit predgovor. Na kraju predgovora je štampano njegovo ime: Adamus Bohorizh. Pred to njegovo ime pripisala je ista ruka, koja je pisala mesto iz evanđelija sv. Ivana, 3. glave, reč: Брамѡ. Ne može se reći, da li je ova reč slučajno pisana na tom mestu ili ju treba čitati u vezi s imenom: Bratu Adamus (sc.: Adamo) Bohorizh.

* * *

Iz svega toga izvodim ovo dvoje:

1. Bohorićeva gramatika došla je — što je naravno te se moglo a priori očekivati — preko užih slovenskih zemalja,
2. na kajkavskom području vežbali su se i u ćirilici, i to po Bohorićevoj slovenskoj gramatici.

Zagreb.

Dr. Fr. Ilešić.

Српскохрватске гласовне групе *-jt-, -jd-* и прасловенско *-kti-, gti-* и *hti*.

Ни по времену јављања, ни по узајамном узрочном односу међу овим српскохрватским појавима и прасловенским нема никакве везе; али ја мислим да ће ипак бити врло корисно да се оба појава напоредо изнесу. Јер, по моме уверењу, као што ће се то видети и из разлагања које износим, српскохрватски појави, који досада, колико ми је познато, нису објашњени како треба, бацају, ако је моје тумачење тачно, довољну светлост и на горње прасловенске групе, о којима је много говорено, али за које ипак није још нађено решење које би нас у довољној мери задовољило.

I.

Код глагола сложених са глаголом *ити* : *идем* у српскохрватском језику, дакле, *доидем* : *доити*, *наидем* : *наити*, *проидем* : *проити* и с.л. у штокавским споменицима већ врло рано, од друге половине XIV в., а по негде и раније, добивамо гласове *fj* и *h* у свим облицима где стоји *d* и *t*. Исп. на пр. оно што наводи Даничић у својој Историји облика (1874): од XIV в.: *доћи*, *наћи* (= *наћи*), *изнаћи*, *обнаћи*, *оћи*, *поћи*, *проћи*, *прићи* и т. д. (249, 250); *догъшь* (дођеш), *изънагъшь*, *ођеш*, *пођеш* и др. (269, 270); *погѣ* (*пође*), *нагѣ*, *дође*, *зађе*, *мимође* и с.л. (279) и др. Примери се у довољној мери могу наћи и у Akad. Rječн. под *doći*, *iznaći*, *naći* и с.л.

Ја се нећу упуштати овде у оцену старине сваког појединог примера Даничићева (што зависи од тога, да ли је повеља оригинал и с.л.): јер је јасно, по множини несумњивих примере ове врсте из XIV в., да је ово појав XIV в. У неким локалним говорима могао се јавити и почетком XIV в., а негде, можда, и раније, пошто се не може рећи да неки облик чим се јави у народу одмах допре и у књижевност: обично је за то потребно извесно време.

Што се тиче географскога. обима овога појава, он се може одредити, наравно, само у најопштијим цртама овако: област косовско-ресавског и шумадишко-сремског данашњег говора и великог дела савременог јужног говора; архаични делови црногорских говора знају поред *k* и *tj* по негде и старије *-jt-* и *-jd-*, на пр. *dojđoше* (Пипери) и сл., исп. Решетара, *Der štokavische Dialekt* (Беч, 1907), стуб. 137. То *-jt-* и *-jd-* махом се задржало у штогавским и кавским говорима; а по правилу се задржава и у чакавском дијалекту. Мања одступања биће наведена ниже.

Обично се тај појав тумачио метатезом: *doide* > *doide* > *dođie* = *dođe*. Да наведем шта о њему вели Решетар у горњем делу свом. „In den štokavischen Dialekten kann man schon in der ältesten Zeit in den Kompositis von *iti* — *idem* und darnach auch im Simplex selbst ebenfalls ein *é* — *đ* haben: *doći* — *dođem*, *ići* — *idem*, das gewöhnlich durch Metathese aus den im Čakavischen noch heutzutage regelmäßig vorhandenen Formen *dojti* — *dojdem* erklärt wird; man nimmt somit an, daß die Entwicklung folgende war: **doiti* — **doidem*, *dojti* — *dojdem*, **dojji* — **dođjem*, *doći* — *dođem*. Wenn die Erklärung richtig ist — und es wäre schwer, eine bessere zu geben —, so muß jedenfalls hervorgehoben werden, daß außer den štokavischen Dialekten des Serbokroatischen, in keiner anderen Sprache oder Mundart, weder speziell bei diesem Verbum, noch überhaupt anderswo, eine analoge Metathese des silbenschießenden *j* stattfindet.“ (*Der štok. Dialekt*, 136, 137.)

Решетар, иако нема великог одушевљења за објашњење метатезом, иако не налази ни у једном другом словенском језику ништа слично, иако, најзад, ни у једном споменику нити у живом дијалекту не налази облике са метатезом, већ је приморан да их изнесе као хипотетичне облике, под звездicom, — ипак остаје при старом решењу, налазећи да би било тешко нешто боље дати. И мене то старо објашњење није задовољавало са многих страна. Прво, што не видим никаква разлога за метатезу, и не видим зашто би језички **dođjem* било лакше за изговор него *dojdem*; због тога, свакако, и нема метатезе у другим словенским језицима као што се и у многим нашим говорима чува старо *dojdem*; и, друго, као што сам већ напоменуо, да се извршила метатеза у *dojdem*, т. ј. да смо прво добили *dođjem*, ми бисмо морали наћи трагова од те метатезе било у нашим старим споменцима, било у нашим говорима, јер се она извршила у историско време развитка нашег језика. када је

било већ писаних споменика у изобиљу. Међутим тога нема, и Решетар је принуђен да стави главни део поменутог пропеса под звездицу: **dotji* — **dodjem*.

Моје је мишљење да метатезе ту није никад ни било. Ја претпо-стављам да се горњи појав овако извршио. Глагол *doiti*: *doidem*, који је у различним облицима имао различно наглашене слоге: *doiti*: *doidem*: *doidöh*, *doidi*, *doidite* и сл. (исп. *iti* или *ifu*, *idu*, *idimo* и сл.; *üdem*, *üdfu* и сл.), почео је развијати облик *dōiti*, *dōidi*, па и *dōidem* (са акцентом $\hat{}$ или f у зависности од тога када је у којем говору то извршено, да ли се имају на уму чакавски говори, говори са акцентуацијом и данас сличном чакавским говорима или штокавски говори, са извршеним или још не извршеним прелазом f у нови $\hat{}$). Ја мислим да су облици *dōidem* — *dōiti*, за које ја држим да су могли постати, у неким диалектима нашим, и крајем XIII века, дали непосредно *dōdem* и *dōci*. Ја то објашњавам границом слога у поменутој групама. Како је *i* чинило засебан слог, дакле, *do-i-dem*, оно је при прелазу у *i* могло припасти или првом слогу или другом, т. ј. или *dōi-dem* или *dō-idem*. Како је услед прелаза *i* у *i* његова дужина предата претходном *o* (\bar{o}), била је створена могућност да *i* лакше приђе потоњем слогу, и тако је и било у извесном броју штокавских говора; у осталим штокавским и чакавским говорима *i* је чинило саставни део првога слога. На тај су начин добивена два облика: *dō-idem* и *dōi-dem*. Први је дао *dōdem*, а други *dōjdem*.

Питање је још, да ли је *-id-* у једном слогу могло дати \bar{d} . Ја мислим да оно у једном слогу даје умекшано \bar{d} (d) као и *-di-* истога слога, јер представља изговор сугласника d при напоредној артикулацији звука *i*. Другим речима, врши се извесно преливање звуком *i* гласа \bar{d} , извесно померање његове артикулације за време артикулације звука \bar{d} ; звук *id* даје \bar{d} , одмах африкату, без прелазног ступња *dj*, које би тек имало да се слије у један звук. По себи се разуме да се, у ствари, извршило извесно померање звука *i*, али тако да је при изговору самог гласа \bar{d} (или t), у време његове експлозије, ваздух пропуштан кроз узину звука *i* и тако дао одмах модификацију звука \bar{d} у \bar{d} . На тај начин, никаква метатеза није ту била потребна. Да је то и вероватно и могуће, најбоље нам показују други наши диалекти. Тако, у чакавском дијалекту који заузима Хрватско Приморје, Крк и Црес находимо, поред *nájde*, *pójden*, *obājдите* и сл. у садашњем времену и императиву, у ин-

финитиву једино *nác, póc, obvác* и т. д. (Белић, Замјетки по чакавским говорамъ, СПетербургу, 1910, стр. 15). Да ту не може бити говора о штокавском утицају, види се по томе што су ти облици подељени по гласовним условима: тамо где је могућно да *ǰ* припада првом слогу дакле *nǰj-de -jd-* не даје *ǰ*; међутим тамо где *j* припада сугласнику који је за њим: *najt, pojт* и сл., ту имамо *ǰ*. А то се види и по томе што се исти појав наводи и у врло удаљеним истарским говорима: у дијалекту Св. Ивана и Павла и Жмиња находимо поред *nǎc, pǎc, dǎc, zǎc* и сл. такође *nǎjden, zǎjden, dǎjden* (D. Zgrablić, Čakavski dijalekat u Sv. Ivanu i Pavlu te Žminju, Pula, 1906, стр. XXIV); то исто имамо и у јужно (или источно) чакавским говорима (исп. Облака, Јагићев Архив XVI, 438). Према томе, о томе прелазу може се говорити као о појаву необично распрострањеном у чакавским говорима. Он нам показује да *jt* једнога слога даје *ǰ*, а *-j-d-* двају слогова (*poj-dem*) да остају у неизмењеном облику, као *-jd-*. Посредно, дакле, тај појав објашњава и штокавску измену, само се у штокавским примерима где *jt* или *jd* није на крају речи мора претпоставити да је граница слога била испред *j*, дакле *pǎ-jdem* и *pǎ-jti*.

Ја се нећу упуштати у даље разлагање о чакавским дијалектима, али ћу напоменути да се у њима налазе и облици типа *pojet* м. *pǎj-dem*. Решетар је покушао да објасни те примере аналогijом, нарочито у неким босанским и херцеговачким говорима, сматрајући да је *pojti* могло дати *pojet* и сл. (исп. прим. у Ак. Рј. на пр. под *doći* II, 547 и сл.) Ја се не слажем у потпуности са проф. Решетаром. Иако мислим да његово тумачење, само по себи, није немогућно, ипак би ми тешко било тако да објасним примере оних чакавских говора у којима имамо у инфин. *dǎc, pǎc* и сл. Ја мислим да се мора претпоставити да су у локалним чакавским говорима били могући и облици са поделом слогова као и у штокавским говорима: **dǎ-jdem*, што би морало дати *dǎ-jdem* и даље *dǎ-jem*; то би онда могло дати и компромисне облике *doj-dem*, тамо где није било прелаза *ǰ* у *j*. Али *dojtem* код неког штокавског писца може бити објашњено и колебањем у говору *dojdem* и *doǰem* (који потичу из различних дијалеката) или утицајем ранијег *doj-dem* у књижевним споменицима и т. д. Поред овога за месне говоре могућна су и друга објашњења, у зависности од месних дијалекатских услова.

Ја сам у досадашњем разлагању хтео нарочито да истакнем значај поделе слогова за овај појав: *dǎj-dem* даје *dǎjdem*, а *dǎ-jdem* даје *dǎ-dem*.

Добили смо, на тај начин, **pe-kti*, **mo-ǵtǵ*, **ver-hti* и сл. Овакво *k*, *ǵ*, *k'*, зато што се находило непосредно испред *t* и са њим образovalo један слог, није се могло развити у фрикативне сугласнике или африкате, као што обично у оваквом положају бива са *k*, *ǵ* у новијим словенским језицима, на пр. у руском језику и другде (исп. код мене ЈФ II, 25). Облици *pe-kti*, *mo-ǵtǵ* у којима је *k* - *ǵ* морало ишчезнути, давали су, по моме мишљењу, *pe-iti*, *mo-iti* и сл. Овакво *iti* једнога слога давало је даље *-ti* исто онако као што је чакавско *pojт* давало *poс* и сл.

Овакво објашњење ја сматрам да је потребно због тога што и највероватније досадашње тумачење (исп. преглед досадашњих тумачења код проф. Иљинског, Праславянская грамматика, Нџжинѣ, 1916, 249—253), по моме мишљењу, не уклања великих тешкоћа које имају и друга тумачења. По том тумачењу *kti* даје *tʹti*, а оно даље *tʹti*. Ја не знам зашто је прво *t* више умекшано него друго, и није ми јасно, зашто се прво *tʹ* није изједначило са потоњим, него обрнуто. Када пак претпоставимо да је *k* било више умекшано од *t*, то чинимо с цуним правом, јер знамо да је *k* било способније да се подвргне утицају меких вокала него *t*. Према томе, ако претпоставимо да је полумекко *t* испред *i*, *i* стојећи иза *k* дало томе *k* потпуну умекшаност (*k*), онда претпостављамо нешто на што имамо потпуно право. Када у слогу *-kti* претпостављамо да је сугласника *k* умекшаног нестало, сасвим је за нас без значаја, да ли ћемо претпоставити да је оно прво прешло у потпуно умекшано *t* или је непосредно постало нечујно, изгубивши у таквом положају експлозију, иако ја лично верујем да је ово друго вероватније. Главни је да је оно пре свега било потпуно умекшано *k* које је, изгубивши се, оставило траг у несложном *i*.

На претпоставку о *i* које је остајало иза изгубљенога *k* или *ǵ* гони ме нарочито трећа група: *-hti*. Истина је да примера са *h* има врло мало, али **bърхъ* : **верхти* несумњиво је. Морамо претпоставити у финитиву **verhti*, и морамо и овде претпоставити да је у *ver-hti* звука *h'* нестало, а да је остао траг од њега у *!*. Ја не видим шта би друго могло бити заједничко између **pe-kti* и **ver-hti* до фазат да су *k* и *h'* били подједнако меки, да су се у овом положају подједнако губили, као и свако друго *k* и *h* под овим приликама, и да су губећи се остављали *!* иза себе као гласови врло меки.

Облици **pe-iti*, **mo-iti*, *ver-iti* дали су у прасловенском језику **peti*, **motъ*, **verti* онда када су у прасловенском језику **mediā*, **srbitiā* и др.

дали *med'a, *svb't'a и сл. Другим речма, треба претпоставити да ово претварања припада уопште епоси јотовања у прасловенском језику. Јер се данас, мислим, сви научници слажу у томе да се у прасловенском језику морало извршити јотовање у групама tj, dj (tj, dj) у t', d'. Без тога се не би могло разумети зашто ниједан словенски језик није сачувао неизмењену групу tj, dj, већ сви представљају даље продужење извршеног јотовања у t' и d' (исп. о томе на пр. Лескина, Grammatik der altbulgarischen (altkirchenslawischen) Sprache, Heidelberg, 1909, стр. 37—38; Куљбакина, Древне - церковно - словянскій языкъ I, 1911, Харьковъ, стр. 78; нејасно и мало магловито о томе Иљински, op. cit. 248, 249, тачно код Вондрака, Vergl. slav. Gramm., I, 275 и др.). На тај начин, у исто време, у прасловенском -jt- дало би исти резултат као и tj-, т. ј. t'.

Мислим да сва споредна питања која се групишу око оваквог решења овог гласовног процеса не представљају великих тешкоћа. Пре свега, — подела слогова. Чакат што k и у другим случајевима испада испред t (исп. плетж, плести, лат. plecto, стгнем. flihtu, грч. плектѣ, „мрежа“ и сл.) показује јасно да је, противно ономе како је у данашњим словенским језицима, k ишло са потоњим сугласником, тако да се његова експлозија није могла извршити. Да је тако морало бити, показују и други паралелни случајеви. Прасловенски језик уопште није затварао слокове сугласницима, већ је сугласнике придавао потоњим слововима у којима су се они већином губили, а слог се тако завршавао вокалом.

У многим покушајима да се објасни t од -kti- претпостављало се да је место -kt- добивен удвојен или дуги сугласник t̄ (tt) и сл. Ја се нећу задржавати овде на појединачном критиковању тих теорија, али морам приметити да се то сасвим противи ономе до чега сам ја дошао у својим испитивањима о овим процесима у прасловенском. Основна црта свих упрошћавања консонантских група у прасловенском није асимилација сугласника, већ редукација сугласника после губљења експлозије. То значи да је и просто -kt- давало прво -kt̄-, а затим одмах просто -t-, на пр. plektešī се изговарало ple-kt̄e-šī и затим ple-te-šī; када би се та реч изговарала *plettešī или *pletēsī, то би значило да је граница слога између k и t, дакле plek-te-sī. Међутим да је тако било у овом и у другим случајевима где се налазе сугласничке групе у прасловенском, ми бисмо имали ма какав траг од таквог изговора у

остацима језичких процеса различних словенских језика. Међутим, тога нема, и зато је то, по моме мишљењу, потпуно искључено.

Проф. Микола посветио је пажњу пре краткога времена питању о граници слога у прасловенском језику (*La question des syllabes ouvertes en slave commun*, RES I, 15—19). Само, како ми изгледа, он је пре времена синтетички применио на њ једно опажање сувише опште природе. Микола мисли да је губљење сугласника на крају речи у прасловенском (*t*, *d* и других), стварањем отворених слогова на крају речи, учинило да се и у унутрашњости речи трпе једино отворени слогови и да се тако нагомилају сугласници у почетку слогова и губљењем упросте. Он мисли да крај речи тако господари унутрашњим склопом слогова у речима. По моме мишљењу, то би требало тек доказати. Истина је да је крај речи у прасловенском отворен, истина је да прасловенски језик воли отворене слокове у унутрашњости речи и своје консонанте на крају слогова придодаје потоњем слогу; али треба тек доказати да се ти појави находе у узрочној вези. То проф. Микола није учинио.

Има језика, и међу те језике долази и прасловенски, у којима се сугласничким групама које стоје у почетку речи одређује који сугласници могу стајати у почетку слога. Проф. Лескин је (в. његову табелу у *Grammatik der albulgarischen Sprache*, Heidelberg, 1909, 53, 54) то са успехом доказао за старословенски језик, и то је, по свој прилици, вредело и за прасловенски језик. Али то несумњиво не вреди за српскохрватски језик и за већину словенских језика и Лескин је несумњиво погрешно што се повео за правилом које вреди за старословенски и сматрао да оно мора вредети и за српскохрватски језик (исп. његову *Grammatik der serbo-kroatischen Sprache*, Heidelberg, 1914, стр. 42 и даље; исп. RSI IX, 149 и даље).

Иако не улази у обим ове расправе, ја сам се толико задржао на подели слогова у прасловенском језику што мислим да треба нарочито истаћи значај овог питања баш за прасловенски језик. Ја доводим и прелазе **сѣѣтја* (**svbtja*), **медја* (**medja*) и друге сличне појаве у везу са поделом слога у *сѣѣ-тја*, *ме-дја* и ближом међусобном везом оних гласова који чине један слог; има и других појава који би се могли на то свести. Али ја не желим у овај мах о томе пространје говорити; ја сам хтео да покажем да је овај појав прасловенскога језика знатно шири од оних случајева који су се завршавали сугласником на крају речи и у којима се тај сугласник губио.

Враћајући са нашем питању о томе који сугласници могу стајати у почетку речи и у почетку слога у прасловенском, и полазећи од материјала који је Лескин изнео за старословенски језик, ја могу закључити ово: да су у прасловенском била свега два случаја, један, када је први сугласник сибилант (*с, з, ш, ж*) и, други случај, када је први сугласник неки експлозивни звук (*п, д, т, ђ, к, г*). Међу њима се види јасна и одређена разлика: сибиланти, могу стајати пред сугласницима свих врста (*н, м, л, п, т, к, в, д, г*), међутим експлозивни (праскави) сугласници могу стајати највише испред четири сугласника, и то: *н, р, л, в* (*к, г*) или три, и то: *р, л, в* (*т и д*) или два, и то: *р* и *л* (*н, б*). Као што се види, експлозивни сугласници стоје само пред сонантима, гласовима средње природе, т. ј. оним који заузимају средње место између сугласника и вокала уопште (*н, р, л, в*), и само од експлозивних сугласника зависи, да ли могу стајати пред свима. Јасно је, дакле, да се *к* и *г* (или *к'* и *г'*) морало губити испред *т*. Питање је како је стајало са *х*: да ли оно иде са сибилантима, како би требало да буде према ономе како се његова природа обично замишља, или са експлозивним гласовима. У Лескиновој табели стоји да он може стајати само испред *р, л, в* (он наводи *хромъ : вихръ, хлабъ : драхлъ, хвала : влѣхвѣ*); ми можемо додати и испред *н*, исп. *дѣлхѣти* (в. код Бернекера E. W. s. v. *děchъ, děchnъ, děchnoti*). На тај начин, *х* се у томе правцу потпуно слаже са *к* и *г*, и када имамо позитивних примера да се *к* и *г* (*к'* и *г'*) губило испред *т*, то несумњиво вреди и за *х* (или *х'*). Можда се из овога разлагања може извести и закључак о прасловенском *х*: он је, по својој природи, у ово време развитка прасловенског језика, морао стајати ближе звуку *к* него ли звуку *с*; можда је била његова гласовна вредност нека врста \widehat{kh} (у физиолошко-фонетском смислу)¹⁾.

Мислим да ни за кога неће представљати особиту тешкоћу, у објашњењу које сам предложио, сугласничко \widehat{i} (*i* које не образује слога),

¹⁾ У овом би се правцу могао још много шташта приметити. Ако се испореди сугласник *г* са *х* у прасловенском, види се да су они у извесно време развитка прасловенског језика морали бити слични. Јер прелаз *г* у *ж* испред палаталних вокала (место \widehat{gh}) показује да је и *г* почињало добљати спирантски карактер (\widehat{gh}); иначе се не би могло разумети, зашто је експлозивни део фрикате \widehat{gh} био тако слаб да се добијало одмах *ж* (дакле, $\widehat{gh} > \widehat{z}$). Можда би се тако нешто могло претпоставити и за прелаз \widehat{kh} у *х*, дакле $\widehat{kh} > \widehat{x}$ и сл. У сваком случају, фрикативни карактер звука *х* познијих епоха прасловенског језика показује да је $\widehat{kti} > \widehat{gti} > \widehat{hti}$ — појав ранијих епоха, када је и само *х* могло бити, по својој природи, нешто другачије.

које остаје као траг умекшаности *к', і' или x'*. Често се дешава у различним словенским језицима да од умекшаних редуцираних сугласника не остане ништа друго до несложно *ј (i)* као траг брло високе артикулације. Познати су случајеви прелаза чакавског *ѡ' у j*, чакавског *l (љ)* у *j* и сл.; али има и у штокавском сличних примера: *нојца = ноѡца = ноуца = нојуца, вѡјка од вѡѡка и сл.*; исп. у пољ. јез. *оѡса = ојса, коѡса = којса, grodzca = grojca* и сл. (в. Лоса, Gramatyka polska, 1922, I, 173, 174). Ја тако објашњавам и наше *нѡмѡј, нѡмѡјте*: оно је било првобитно *не мози*, и после скраћивања и дало је *не моз', не моз'мо* и сл. Како у другим случајевима није било гласа *з'* (наше *з* је увек тврдо), ово *з'* је чинило утисак више *і* него *з*, и при даљој редуцији фрикативности и дало је само *ј (j)*.

Питање зашто **pe-kti* није дало *pej-ti* већ *peci* добија одговор у самој подели речи на слогаове у прасловенском: *pe-kti* је морало дати *pe-kti*, јер се, као што сам горе нагласио, граница слогова не мења брзо, и *i* је потпуно принадало потоњем *t*, те је, заједно са њим, као *роѡ* од *ројт*, или *ноѡи* од *но-јти* у штокавском дало још у прасловенском *peti*.

По примерима у којима се налази *kt, gt* и *ht* (исп. **dъkti*, лит. *duktē, *nokty*, лит. *naktis, *pekti, *mogty, *verhtū* и сл.) могло би се за сада рећи да се ово силно умекшавање *k, g* и *h* преко полумеккога *t* вршило једино пред самогласницима реда *i (y, i)*. То би показивало да су сугласници бивали неједнако умекшавани пред самогласницима реда *i* и реда *e*: пред првим знатно више него ли пред другим. Тада би било јасно, зашто нема остатака од умекшаног *k* у глагола **plektō : *plektešī* у облицима где се *kt* находило испред *e* (што се тиче императива *плети*, ту је пре прелаза *t = oi* у *i, k* већ могло нестати испред *m*) и у другим сличним примерима. Са овим би се могло испоредити што *i, y* и *z* утичу на *к, г, х* који су за њима (исп. ЈФ II, стр. 38, 39), а *e* и *t* не утичу.

Са много оштроумља показао је проф. А. Меје (Etudes sur l'etym. I, 179—182) да је српско *лоѡика*, ч. *locika* и т. д., дакле, слов. **lotika* добивено од лат. *lactuca* са *kt* (исп. пиемонт. *laitua*, франц. *laitue* и сл.). Према томе *лоѡика* врло лако потврђује горе изнесену претпоставку.¹⁾

Београд, марта 1922.

А. Белић.

¹⁾ Са О. Хујером се, да свако *kt* словенско даје *t'* (исп. Casop. pro mod. fil. III, 356—360), не могу сложити.

O slovenskem novoakutiranem $\delta > \acute{o}, \acute{o}, \grave{o}$.

V tem članku se ne nameravam spuščati v vprašanje o pogojih za postanek praslovanskega δ , marveč hočem le pokazati, da je δ v slovenščini v neklih primerih prešel v zelo ozki \acute{o} (tako na pr. na Gorenjskem in po tem narečju tudi v knjižni slovenščini), ki se je v večini narečij zóžil celo do skrajne meje, t. j. prešel je v \acute{u} . Prehod $\delta > \acute{u}$ poznajo vsa ona narečja, ki so tudi slovenski $\hat{o} < \grave{o}$ razvila v \acute{u} ; ti govori se v glavnem govore na Dolenjskem, v severnem delu Belokrajine, na srednjem Notranjskem (Črni vrh, Postojna), na goriškem srednjem Krasu, v Reziji, na Koroškem (v ziljski, rožanski, podjunki in mežiški dolini). Narečje Slovenskih goric in Prekmurja pa je \hat{o} razvilo v $\acute{o}u$ in isti diftong najdemo tu tudi za δ naših slučajev.

Prvotni slovenski (praslovanski) δ je bil v kvantitativnem oziru močnejši kot praslovanske kračine, dasi še vedno slabejši kot praslovanske dolžine gl. van Wijk, A. f. sl. Phil. 36, 325. Tako je že od vsega početka za nadaljnji razvoj v posameznih slovanskih jezikih dana dvojna možnost: 1. da se je nadkračinska kvantiteta opustila, vsled česar se je δ kvantitativno izenačil z \grave{o} , kar je moglo nadalje še dati prvi povod za sovpad v akcentski naravi, prim. čak. štok. *vòla* < *vòla*; 2. nadkračinska kvantiteta se je pod gotovimi pogoji še bolj okrepila, vsled česar je δ postal polna dolžina, prim. čak. *kóu*.

V slovenščini sami ima δ trojni razvoj: 1. v zadnjem zaprtem besednem zlogu na prim. nom. sing. masc. debel na $-o$ mu odgovarja široki \grave{o} : *kòmj*, *nòž*, *stól* itd. proti čak. *kóu*, *stól*; velikorus. dial. (lěkinski govor, gl. Šachmatow Izv. otd. rus. j. i slov. 18., 4., 173 sl. in prim. še Lehr-Splawinski, Rocz. slaw. 8, 250 sl.): *kóu*, *nóž*, *stól* (ω je diftongični uo ali zelo labializirani o , ki prehaja tuptatam že v u); te slovenske oblike istovetim s štok. *kóu*, *nóž* in je najverjetneje, da so analogične (kakor meni tudi van Wijk o. m. 328) ne le ali ne toliko po obliki *bòb*, marveč, ker so refleks one dobe, ki je tudi prvotni shrv.-slov. *bràt* pustila v slovenščini kot *bràt*, kasneje *bràt*; razmerje med

brät > *brüt* — *bráta* in *könj* > *könj* — *vólja* je istočasno izobraženo, torej *kđún̂* > *kđún*, *kđún* (z novim slovenskim akutom na pravi kračini), *kđún*. — 2. V nezadnjem besednem zlogu je slovenščina (centralna narečja) svoječasnó tako vsako prvotno kot iz prvotne nadkračine nastalo kračino podaljšala; za *vđla* sprejmem tedaj razvoj: *vđla* > *vđla*, *vólja* (o znači ozek glas, za katerega imamo v dolenjščini diftong *uo*), kar se je godilo v dobi, ko je *o* bil že prava kračina, a je imel še akutirano intonacijo (pred dobo, relativno vzeto, štok. čak. *vđla* > *vđla*). Kjer zakon podaljševanja ni deloval, tam je ščasoma *ò* > *ö* in se kot tak do danes ohranil, ker je slovenski *ö* že prej nastal ali oddal poudarek sledečemu zlogu; odtod na prim. v Reziji *bûh* „bog“, *sûl* „sol“ — *döbar* „dober“, *nösy* „nosi“ (*prösyn* „prosim“ ima zelo mlado podaljšavo) ali v Prekmurju *böus*, *nöuč* — *döber*, *völa*, *vözi*. Mlado podaljšavo, istoветno z ono v rez. *prösyn* imamo kljub ozkemu glasu v *vúözi*, *húödim* (Slovenske gorice), ki kažejo isti refleks kot *kúöza*, *núöga* < *nogü*, centralno-slovensko *köza* < *köza*, *kozü*. O teh dveh slučajih tu ne bomo podrobneje razpravljali. — 3. Za *ò* imamo *ó* (ozek glas, za katerega ima dolenjščina *ú*, gorenjščina *ó*, prekmurščina *ü*).

I. Prehod *ò* > *ó* imamo v zaprtem zlogu, prim.: 1. gen. plur. (masc. fem. neutr.) s končnico *-s*, *-v*: *nogü* — *nögr̂* > knjiž.-slov. *nóg*, dial. *nóχ* (Gorenjsko), *núχ* (Dolenjsko), *gú,r* (Zilja), *hú,r* (Rož), *nöyk* (Slov. gorice). Iz starejših tekstov prim. *nug* Pg. 57: cap. 8.; T₅₇: 138; T₈₁: 269, 292, 312, 375; T₈₂: 157, 356; EDP. 63; Tulš. 1 b, 38 a; Dalm. Bibl. I. 119 b, 121 b, 122 a; *gur* T₅₇: 108; Ps. 37 b; T₈₂: 152; Tulš. 114 b; Dalm. Mos. 133 a, 145 a (3×), 148 a, 149 b; Bibl. I. 120 b, 126 a (4×), 127 b (2×), 144 b, 145 a (2×); *gurr* T₈₁: 391; Dalm. Mos. 148 b; Bibl. I. *Gurr* 134 b, 138 b (3×); *kus* (*kozü*) Bibl. I. 333 a; *vud* (*vodü*) Bibl. I. 334 a. Zelo pogosto pa beremo tudi že v Dalmatinovi bibliji *kos* I. 333 b, *Kos* I. 140 b, 141 a, 164 a, 163 b; *Gor* I. 149 a, 132 a; Mos. 135 b; *vod* I. 126 a, 126 b, 180 b, 277 b; v teh oblikah vidimo lahko le grafično naslonitev na vokalizem drugih padežev ali pa, kar je malo verjetno, tudi že izgovor *vôd*, *gôr*, ki je danes lasten nekaterim dolenskim in gorenjskim govorom (na prim. v Borovnici, Ljubljani, Tacnu) in je nastal po tem, ko se je nom. sing. že glasil *vóda*, vsled razmerja *ríba*-*ríb*; v obliki *vôd* je tako *o* kot široki *o* analogičen, prvi po *ríb*, drugi po *vóda*. Isto analogijo nam kažejo imena s korenskim *e*: *žđn̂* > *žén* prim. *sheen* (*ee* = *é*) R₅₈: L 1 a, S 1 b;

Art. 45 a, 79 Bb; *shien* Duh. Br. 100; *shén* Ravn. Sgod. I. 232; Dalm. Bibl. *deshél* I. 124 b; rez. *žín*, belokranjsko *sęstř* (Sela), in pa *žén, tęt, sęstęř* (Borovnica); dalje še nom. plur. neutr. *będra* prim. acc. pl. *Bandęra* Dalm. Bibl. II. 54 a poleg dial. *będra, ģkna, sęlu* po nom. acc. sing. *będro* (zato deloma tudi samo *ģkna*) in po razmerju *dęlo : dęla*.

Prvotno *kōň* $>$ *kōú*: *kōn* (Gorenjsko), *kūin* (Dolenjsko) in prim. *kun* T₈₁: 398, 436; Dalm. Mos. 164 a (2×); *Kujn* Bibl. I. 126 a; II. 72 b (2×). Tudi v Slovenskih goricah imamo *kūin* namesto **kōujin*, kar je v zvezi s sledočima sonornikoma; mislim namreč, da je *ou* $<$ \bar{o} na slovenskem vzhodu istotako rezultat zoževanja kakor dolenski \bar{u} , da pa se je približevanje \bar{o} -ja k \bar{u} -ju vsled popustitve v intenzivnosti izgovora izrazilo v diftongu *ou*; kjer pa je soseščina (izgovorljivost) ovirala razvoj drugega diftongičnega elementa, tam se je zoževanje vršilo v isti smeri dalje in je tudi prišlo do zlitja v \bar{u} . K temu prim. še *mūrje* namesto težko izgovorljivega **mōurje* (v prekmurščini pa je vendarle *mōurdę*), *pū-jem* „po njem“ nam. **pōu-ģiģem* ($\acute{u} > \acute{i}i$: *kōręģiję* $<$ **koreģiģie*). Po gen. plur. je prvotni loc. plur. *kōnjih* (z analogičnim \bar{c}) prim. *pr kōģinę* (Borovnica) prešel v *kūinę* in tudi obliko *kūinę* smatram za analogično po gen. (tu je torej posneta tudi intonacija) in ne morda za nastalo iz *kđnichz*, čegar δ je pravilno dal \acute{u} in je (neglede na intonacijo) ohranjen v *kōnjih*; dalje še instr. plur. *s kūina* (Menišija, Borovnica). Ta analogija je že dokaj stara; tako beremo pri Dalm. Bibl. poleg *na Kojnih* II. 12 a (2×), 26 b (2×) tudi že *na Kujnih* II. 53 b, *s'kujni* II. 11 b. Primeri še goriško-kraško *kūģiģik* (štok. *kōģik*) namesto **kōģģik* $>$ **kđģģik*. — Izumrli gen. pl. *vól* (ta oblika je tudi v književnem jeziku, kolikor mi je znano, nerabljiva in je na prim. v verzu „O marsikaj je *vól* pri nas“ v Župančičevem prevodu Anat. France-ove „Kuhinje pri kraljici gosji nožici“ str. 276 (3×) na novo tvorjena po *móz, vóz, zób* itd. oziroma je iz redkih govorov, ki še poznajo to kratko obliko gl. Oblak, Arch. f. sl. Ph. 12, 37.), ki bi se v današnji dolensčini imel glasiti **úl* (z analogičnim \bar{l}) živi še v analogičnem loc. plur. *pr-r-úlę*, instr. *z-úlę* (Borovnica); v Črnem vrhu je loc. tudi v instr. rabi: *z-úlę*. — Gen. *vđz* $>$ *vóz*; dolensko *ús*. — Gen. plur. *kđl* $>$ *kól*, dolensko *kúl*, rezijansko *kú, kúl*; *Kul* Dalm. Mos. 118 b; Bibl. I. 134 b (2×), 126 a; *ú* gen. plur. je prešel (ali bolje rečeno: δ v *kđla* je vsled gen. plur. cel čas obdržal nadkračinsko kvantiteto, dasi bi moral sicer v odprtem zlogu se skrajšati v δ) tudi v druge padeže: *kála*

(Dolenjsko, Rezija), *kòula* (Slov. gorice, Prekmurje) in prim. še: *Kula* Mos. 118 b (4×), Bibl. I. 134 b (2×), 135 a; *Kulla* Bibl. I. 268 b, 277 b; *Kullam* dat. II. 16 b, 70 b (2×), *Kullah* II. 8 b, 26 b, 127 a (3×), *kulah* I. 27 b; *kuli* instr. I. 134 b (2×).

Od trozložnic imamo *otròkz* > *otròk*, dial. *utròk* (Gorenjsko), *watrùk* (Borovnica), *atrùk* (Raščica), *utrùk* (Rezija), *otròuk* (Slov. gorice, Prekmurje); *otrùk* R₅₈: C 2a; Art. 2as; analogični so instr. plur. *otrùki* R₅₈; S 3b; K₁₁: 13, 316, 327, 328; *vmei otrucih* Ps. 30 a; dial. z *watrùka*, *pr watrùcaž* (Borovnica); *wotrùciji*, *wotrùški*, *wotrùčnik* „otročji človek“ (goriški Kras; dolensko je *watrùčja*, *watrùška*) in dalje še gen. plur. pomanjševalnega samostalnika *otročič*, *-iča*: *edan is letih ner mansih Otruzhizh* CO: 28 a; enako še *Otruzhizh* ibid. 88 a, 94 a (poleg *od tih mladih Otruzhizh* CO: 28 a, prim. Dalmatino vo pisavo *vod*); *ta S. Euangelion od tih mladih Otruzhizh* K₁₁: 412. — *tovòrz* (gen. plur. samostalnika *tóvor*, *-óra* < *tovorò*; slov. *-or-* je nastal po vokalni harmoniji v cas. obl. *tovarü* > *tovorä*) > knjiž.-slov. **tovór*, dolensko *toúr*, kar beremo pri Trubarju: *inu vi tih iftih tour se fanem perftom ne dotagnete* (Luk. XI. 46) v T₈₂: 286 in T₅₇: 205. — *siròtz* (gen. plur. k *sirötü*) > **sirót*, dolensko *sirút* pri Trubarju: *sirut* K₁₁: 355, *serot* Ps. 259 as in pri Tulščaku: *Syrot* 89 a (gl. pisavo *vod*); teh oblik še ne smemo brati *sirút*, kakor se danes glasi dolenski gen. plur. analogično po nom. sing. *srúta* (in po *ríb*, *mâh*), ki v dolensjčini XVI. stotletja še ni eksistiräl, ampak se še pravilno glasil *siróta*, *seróta* gl. A. f. sl. Phil. 37, 133; k akcentuaciji naše besede v XVI. stol. prim. še v Dalm. Bibl. acc. plur. *Siröté* II. 200 a ter gen. plur. *Deshél* II. 6 a pri gen. sing. *deshelé* I. 122 a, 147 b; II. 61 b, 62 b (2×), 67 a, 77 a, 78 b . . .

V gen. plur. na *-òvz* < *-orò* pričakujemo v dolensjčini *-ú*, kar tudi imamo: *bogú*, *sənú* (Ribnica); *pèjnú*, *tatú*, *sənú*, *wazú*, *vřhú*, *walú*, z *usəž* *vetrú* (Borovnica); *mužú*, *paterdú* „50“ (*petò redovò*), *sinú*, *dnú* (Rezija). Za Trubarjev in Dalmatinov govor smemo po tem pričakovati *-úž*, kar bi pisala z *-uu*; tega pa nimamo pri dolenskih pisateljih XVI. stol. niti enkrat, marveč vedno le *-ou*: *darou* Pg. 57: cap. 23; *torrou* „tvorov“ T₅₇: 222; T₃₁: 418; T₈₂: 311; Dalm. Mos.: *Spollou* 143 a, *Moshou* 148 b; Bibl.: *Vosou* II. 8 b; *Sydou* II. 10 a; *Vollou* II. 13 a; *rodou* III. 3 a (4×) itd. S tem se vjema gen. plur. *vudòvz* (k *vudovä*), čegar *-or* je korenski, ne končniški: *Vdou* Bibl. I. 274 b, 275 a; II. 1 b, 70 b; 176 b; III. 3 as, 14 b, 26 b. Enako imamo proti današnjemu dolensj-

skemu *domú* (Ribnica), *damú* (Raščica, Borovnica) za prvotni adv. *domòv* prim. češ. *domŕi*, stčes. *domóv*, lěkinsko *damóv*, v dolenjščini XVI. stol. *domou* Pg. 57: bb 3 a; R₆₈: b 1 a; CO: 56 a; T₈₂: 32 (2×); Tulš. 85 a, 111 b, 112 a; Bibl. I. 130 bs, 145 b, 149 b, 154 a, 163 b, 174 a (2×), 175 a, 177 b, 179 a, b . . .; enkratni *domu* v Bibl. I. 163 a je gotovo tiskovna napaka. Ker je v dolenjščini δ zaprtih zlogov prešel preko \acute{o} v \acute{u} , moram sklepati, da v našem diftongu nimamo dolgega, marveč kratki \acute{o} t. j. dolgi diftong $\acute{o}u$ se je že zgodaj (pred prehodom $\bar{o} > \bar{u}$) skrajšal v „kratek“ diftong (gl. Broch, Slav. Phon. §§ 211, 224) $o\grave{u}$ gl. še Škrabec, JS. I. 505, ki je kot enota dolg, vsak njegov element záse pa je kratek. Mislim dalje, da je ravno akutirana intonacija povzročila to skrajšanje, ker se je intenzitetni in tonični višek preselil na u . Za dolenjščino XVI. stol. nam je torej brati $ud\acute{o}u$, $rod\acute{o}u$, $dom\acute{o}u$. Šele po XVI. stol. je $o\grave{u}$ po asimilaciji ozkega \acute{u} na sledeči u prešel v $u\grave{u}$ in slednjič v \acute{u} ; zato najdemo ta pojav, ker je asimilacijski, tudi v gorenjskem narečju, kjer \bar{o} sploh ni nikdar prešel v \bar{u} kakor v dolenjščini: *damú*, *dqmú*. Prvi tiskani primeri s to asimilacijo so iz l. 1563 v EDP.: *Boguu* 45, *delguu* 56, *domuu* 90, 140, 154; dalje pri Hrenu, EL.: *damú* I. 22 a, 103 b, 126 b; *domu* I. 109 a; v vinograškem zakonu iz l. 1582: *dolguu* 8 b; pri Stapletonu: *damu* 34, 37, 49; pri Skalarju *damu* 61 a, 172 a; v Ivankovičevem rokopisu Tom. Kemp. *domù* 120 a itd. Ti primeri obenem pričajo, da se je asimilacija v gorenjsščini izvršila prej kot v dolenjščini. Vzhodno *domó* (Št. Jurij ob Ščavnici; Slov. Gorice) in prekmursko *domòu*, ki je tudi iz *domó*, so se razvili preko **domóq* prim. $p\acute{o}t > p\acute{o}u$, * $p\acute{o}q$, $p\acute{o}$, prekmursko še nadalje v $p\acute{o}u$. Neasimilirano obliko ima na prim. še rožansko narečje: *móu*.

2. $m\acute{o}j > m\acute{o}j$, gorenjsko $m\acute{o}j$, $t\acute{o}j$, $s\acute{o}j$; v dolenjščini XVI. stol.: $m\acute{u}j$, $t\acute{u}j$, $s\acute{u}j$ prim. *mui* CO: 1 b, 6 a; *suui* EDP. 109, 138; *ibid.* na str. 66: *zhe ti tu deish bo Kristus tuoi* (beri: $t\acute{u}j$) — *Pred sludiem fe ti nebui*; analogično potem še v drugih oblikah: *muiumu* Ps. 51 a, 95 a, 161 b; instr. sing. *muiem* Ps. 31 b, 39 a, 55 b, 62 a . . .; *tuiem* Ps. 34 b, 36 a, 42 b, 113 a, 115 b; dat. pl. *tuium* 167 a; nom. sg. fem. *tuiua* CO: 3 b in prim. *múja*, *túja* (Sušje). Po asimilaciji u -ja na j je $m\acute{u}j > m\acute{u}j$, $m\acute{u}j$ (Raščica), $m\acute{u}ga < m\acute{u}jga$, $m\acute{u}jg\grave{u}$; fem. $m\acute{u}j\acute{e}$; acc. sing. fem. $sij\acute{e} < s\acute{u}j\acute{e}$, $suj\grave{a}$, $suj\grave{o}$ za *svojo* itd. gl. A. f. sl. Phil. 37, 313. Ker je bila oblika $m\acute{o}j$ preveč oddaljena od kategorije $k\acute{o}u\grave{u}$, $n\acute{d}z\grave{u}$, s katero je v akcentskem pogledu identična, je v svoji izoliranosti ohranila nor-

malni razvoj. Z njo pa ni istovetiti goriško-kraškega *búĭ* za *bôĭĭ* (lěkinsko *bóĭ*), *rúĭ* za *rôĭĭ* in goriškega *porúĭ* za *porôĭĭ* (Zakrajšek, Slov. Glasnik XII. 433; prim. še lěkinsko *nalôĭg*, *paklôĭn*) ki so analogični po *gnúĭ*—*gnúĭja* (sekundarna oblika) gl. gradivo pri Štreklju, Morph. 18, 19. Ravnotako so analogični gor.-kraški gen. sing. *porúĭda*, *polúĭga* (nom. *púĭrot*; *púĭloh*, štok. *pòlog*) namesto **porúĭda* (v Borovnici: *parúĭda*) po nom. *rúĭt* in na drugi strani *žavôĭta* namesto *živôĭta* po *potúĭka* pri enakem nom. *žavôĭt-pôĭtok*.

3. V nekaterih adjektivih opazamo naš prehod v zaprtem zlogu: *gòrĭnskĭjĭ* > *gúĭrskĕ* (Borovnica); *pòlĭnskĭjĭ* > *púĭlskĕ* (Borovnica), *púĭlski* (Kras) in prim. *vfa Pulfska driveffa* Dalm. Bibl. II. 67 b; *kòúĭnskĭjĭ* > *kúĭnskĕ* (Borovnica), *kúĭnski* (Kras); *kòzĭnskĭjĭ* > *kù,zje* (Zilja), *kòuzgi* (Prekmurje) in gl. še doli pri besedi *nožič*. Oblike *póĭljski*, *gúĭrski* so analogične po nedoločni (prim. *vóĭjska* < *vojskū*); določna oblika nom. sg. masc. *búĭžja* (*grôp*), *búĭžja* (*puôĭt*) na Dolenjskem (Ribnica) je glede intonacije (in obravnave po zaprtih zlogih) tudi sekundarna, kajti pravilno bi bilo **bôĭžji*; po mnogih analogijah, ki jih tu ne moremo zasledovati (izhodna točka je bila predvsem *stâri*, gl. še Belić, Akc. stud. 59 sl.), je skoro v vseh slovenskih določnih oblikah nastopil ̂ , ki se je smatral za sestavni, morfološki element določne oblike prim. (*ta*)*gôĭl* proti pravilnemu (*ta*) *uxôĭ*, (*ta*) *búĭs* itd. (Borovnica). Tako je tudi **bôĭžji* prešlo v **búĭžji* (temu lahko odgovarja današnje gorenjsko *bôĭži* in književno *bôĭžji*) in v tej obliki bi se morala vokalna kvaliteta (*o*) ohraniti neizpremenjena; če imamo danes na Dolenjskem *búĭži*, je tu *-u-* enostavno prevzet iz subst. *búĭx* „bog“. Dalje je *vòĭĭnskĭjĭ* (nedol. *volĭnĭ*) > *vòĭĭnĭ*, dolenjsko **úĭl-ni* v izrazu *vasóĭljni* „universus“ < *vsv-volĭnskĭjĭ* prim. *fa vfo vulno gmaino* Pg. 57: cap. 61; *vus ulni Svejt* Dalm. Bibl. II. 175 b, 200 a; *vfiĭga ulniga Svitá* Dalm. LKM. 81; *vus ulni* Znoj. 6; *vfiĭm ulnim* Znoj. 191; *vse úĭlno* Krelj Post 9 b; *po vfiĭm úĭlnim frétu* ibid. 17 a. Kasnejše pisave kakor *vus volni* Jan. Svkr. S. P. III. 40, *vfiĭga volniga* III. 136 so iz narečij z *ó*-jem. — Istotako je *gòrĭnskĭjĭ* > *gòĭrĭnĭ*, dolenjsko *gúĭrĭni* prim. *fo . . . gurne Mashe naiemali inu deršhali* K_{II}: 186; *te Gurne Mashe dopernashate* K_{II}: 205; *Ty Verni . . . sprobio dobra leita . . . , nekar te guroie* (na str. 532. korogirano v *gurne*) *Mashe* K_{II}: 124; *gorna maša* je maša, brana na (romarski) gori, v Art. jo Trubar imenuje *kotna maša* gl. list 63—65; glede *gorne Mashe bero* K_{II}: 271 velja isto kot za Dalm. gen. pl. *gor* namesto *gur*. — Analogični **pokòĭrĭnĭ* > *pokòĭrĭn*, a **pokòĭr-nĕga* > **po-*

kúrnega, odtod obojna pisava prim. *pokoren* CO: 26 b, 45 a; *pokorna* CO: 132 b; *pokorni* nom. plur. ibid. 62 a, 63 a, 64 b; Art. 42 b; *pokuran* EDP. 42; *pokurni* (določna oblika pravilna; nom. sing. masc.) CO: 42 b; nom. pl. ibid. 43 a, 47 b; *pokurnim* CO: 108 a; *nepokurniga* CO: 90 a; *nepokurnih* 85 b; Znoj. 27; *Pokurni inu Nepokurni* (tiskovna pomota za *-mi*; instr. plur.) Nav. S. Pis. 1582. l.: 6.

4. Loc. sing. zaimka *kíto*: *kòm̃* (lěkinsko *kám*) > loc. instr. *kóm*, dolensko *kúm* (Ribnica, Raščica, Borovnica), *kún* (Kras); *pred kum* Ps. 53 a (2×); Tulš. 67 b (2×) poleg *per kom* CO: 38 a, kar je isto-
vetiti s pisavo *gor*.

5. Imperativi *bój* (*bati*), *stój* (*stati*), *glój* (*glodati*), *pój* (*peti*) prim. štok. *bój-se* kakor *mój*; dolensko in kraško: *búì*, *stúì*, *púì*; rezijansko: *stúíte*; *ne bui se* T₅₇: 173; *bui se* T₃₂: 3; *stujte* Hren I. 128 b; *puite* „cantate“ Ps. 4 a (2×), 7 a, 57 b, 62 b (2×). Izhajati nam je pri tem iz oblike **stǫji*, ki jo smatram za praslovansko analogično tvorbo po plur. **stǫjimъ*, **stǫjite* iz še starejšega **stojimъ* (z novim cirkumfleksom), kjer imamo isti pojav kakor v *mǫtyka* < *motyka* gl. doli pri besedi *nožíc*.

6. Oblike **pǫ-ǫdǫ*, **pǫ-ǫti* > *pǫjdem*, *pǫjti*: *puidem* Ps. 251 a; *puide* CO: 166 b; *puidete* CO: 160 b; *puido* Ps. 122 b, 125 a; *duide* CO: 161 b; *puiti* CO: 20 b, 47 a, 52 b, 113 b itd. Z Ivšičevim tolmačenjem (Rad 187, 146), da je rastoča intonacija te oblike (prim. še čak. *pǫjdemo*, posavsko *dǫjde* itd.) nastala po kontrakciji iz *-ǫi-* kakor je *gospá* < *gospojǫ*, se ne morem strinjati; v tem slučaju bi namreč v dolenski morali imeti danes **pǫǫde* in ne *púǫde*, saj je še celo *-ǫv* > *-ǫǫ*. Oblika **pǫǫdǫ* je pač v akcentskem pogledu popolnoma identična s **pǫǫl'ǫ* > slov. *pǫǫljem*, štok. *pǫǫl'e*.

7. Z ozirom na **chǫteši* (rus. *chǫčešъ*, čak. štok. (*h*)*ǫčeš*, slov. *hǫčeš*) bi smeli tudi v slov. II. sing. prez. *hoč* (gl. gradivo v ČJKZ. II. 129) pričakovati **chǫč̃*, torej gorenjsko *hǫč̃*, dolensko **húč̃*; a Dolenci pišejo — ta oblika je pri njih itak redka — v XVI. stol. le *hozh* in na Gorenjskem, kjer je ta oblika še v močni rabi, imamo *wàč* < (*h*)*ǫč̃*, ki kaže isti razvoj kot *kǫñ*. Mogoče je, da se je skrajšana oblika pojavila najprej v enklizi, od koder je bila generalizirana. Tudi vipavske-
mu *ǫč* ni pripisovati velike važnosti, ker more biti tudi iz (*h*)*ǫč̃(e)š*.

8. V I. os. sing. takozvanega *-och-* aorista: **pridǫch̃* > *pridúh*, **grǫdǫch̃* > *hardúh* v Reziji (sedaj so te oblike že izumrle; gl. Bau-

douin de Courtenay, Materialy šte. 244. z opombo); te oblike odgovarjajo štok. *sīdōh*, *dōdōh*, *prōdōh* < *-idōh; bolg. *nesōh*; eksl. v ruskem izgovoru *rēkōchō* prim. Rešetar, Skr. Betonung süd. Md. 160 sl.

9. Omenim naj slednjič še dva adverba. Prvotno *iznova* (štok.) da v slovenščini praviloma *znōva*, dolensko *znūva* (Bloke). Ta oblika pa je zgodaj podlegla vplivu adverbov na -b, kar opazamo tudi drugod na prim. *vb-edonō* (bolg. *vednō*, polab. *va janū*) > slov. **v₂-ēdnō*—*vēdnō* poleg **v₂-ēdnū*: *vēdn* prim. *de jest bom mogel tebe veden, pres nehanja, dan inu nuzh hvaliti* Dalm. LKM. 39; ibid. še *veden* 10 (2×), 16, 25, 43; *ueden* Vinogr. zak. l. 1582. (LMS. 1889, 186). Enako je poleg *iznova* tudi še **iznōv₂*, ki se je razvijalo kakor *domōv₂* prim. *is nou* T₅₇: 125 s, 416 s; CO: 89 a, 95 b; T₈₂: 172, 592; Pav. 5 a; EDP. 54; Tulš. 22 b; Dalm. Bibl. II. 143 a, 29 a; LKM. *s'nou* 103, 152; *snu* 84. Ta tvorba danes, kolikor mi je znano, ne živi več (v dolenski bi se glasila **znū*), je pa najbrž skrita v adv. *znōva* = *znūva* (Ribnica, Cerknica, Borovnica), ki si ga tolmačim kot *znōv* z analogičnim -a po *zlāhka*, *zlēpa*, *zgŕda*, od katerih ima tudi svoj ∩. — Ravnotako je prvotno *sv-gola* (mlrus. *zhōla*, štok. *zgōlja*, češ. *zhola*) prešlo v slov. **szgōl₂*, dolensko **zgūl*, ki je v nenaglašeni poziciji prešel v *zguł-zgul* (k temu pojavu prim. *bal* < *bōle*—*bul(e)* gl. A. f. sl. Phil. 37, 314; -l je sekundaren, analogičen kakor v štok. *zgolja*), današnje dolensko *zgul* (Duplica pri Grosupljem) in prim. *sgul* Pg 57: cap. 62.; CO: 4 a, 7 a; *sgul* Bibl. II. 69 a s, 66 b, 69 b; *fim jest tebe k sebi potegnil, is gul do-brute* Bibl. 42 a. Škrabčev Jez. Sp. I. 227 tolmačenje, da je v tej besedi kratko naglašeni *ǝ* > *u* se ne da na noben primer opreti.

II. Novoakutirani *ǝ* > *ǝ* v začetnem besednem zlogu, ki ga pričinja. Primeri niso številni: 1. *ǝkna* nom. acc. plur. (*oknō*) > knjiž.-slov., gorenjsko *ǝkna*, dolensko *ǝkna*, prekmursko *ǝkna* in gl. še *ukna* Dalm. Bibl. II. 9 b, 79 b, 80 a (3×); gen. *uknā* 80 b; dat. *uknam* 24 a; instr. *ukni* 80 a (2×), 80 b.

2. Gen. plur. *ǝvca*; tip *golǝ: gǝloje* > *ǝvca*, dolensko **ǝvca*; ta prvotni razvoj nam je ohranjen v rezijanskem *ǝpc* (*v* > *p* kakor v *pčera*, *psǝ* < *včera*, *vse* itd.) ter prekmurskem *ovca* pri Kūzmicsu Ps. 65. Navadno pa so se v slovenščini gen. plur. našega tipa ravnali po oksitonih s polnim vokalom v predzadnjem zlogu (tip *rysokǝ: vysǝkoje*) prim. *čǝbǝr₂* > *čǝbǝr*: *stu zhebar olia* T₅₇: 220; T₈₂: 309 in prim. še čak. *igǝl*, *ovca*, ki so sekundarno tvorjeni na podlagi

gotovih tipov, kakor vidimo iz *sestír*, *dasák*. Iz slov. **ovác* je kasneje po gen. *rěb* nastalo *ovác*, *dəsák* prim. *vác*, *pišák* (Horjulj), *něšák* < *něšák* (Poljane), in tako bo brati tudi *ouaz* T₈₂: 75; Stapl. 29, 34; prim. še prekmursko *męgòò* (gen. pl. k *męglà*) < *męgět* = centralno slov. **męgāl*; glede prehoda *-ět* > *-òò* prim. *vzět* > *zòò* (*vzělù*).

3. Za adj. *òšňjň* (k *osä*) navaja Pleteršnikov slovar *òšji*; znano mi je iz dolensjščine *úsi gněžst* „osje gnezdo“ (Borovnica), ki nas sili, izvajati *úsi* < *òšji* z isto izpremembo intonacije, ki smo jo gori konstatirali pri *bůžji*. — Adj. *wóųđji* (Kras), *óųđja* (Borovnica) so naslonjeni na *óvca* (z asimiliranim *ó* < *o* kot v *ělòuk* < **ěldvéc*).

4. I. (analogično) in nadaljne osebe sing. prez.: *đřo* > knjiž.-slov., gorenjsko *órjem*, dolensko *úrjem* (Borovnica), enako v Slov. goricah (gl. gori *kújn*); imper. *đųři* (Prekmurje). Navadno imamo v narečjih končniško naglaševanje: *orjem* prim. *ordě* III. sing. (Prekmurje), *wórjem* (Kras).

5. Na podlagi adj. *oslěň* (k *oslä* „brusni kamen“) je stvorjen samostalnik *òslěnik* > *òsětnik* prim. *wúsouúnik* (Kras). — Dalje *đknica* > *wúknca* (Kras).

Pogosto pa imamo za δ -reflekse δ -ja v odprtih zlogih t. j. \acute{u} (*vólja*): *óšam*, *ósmi*, *óčim* „vitricus“, *óštar* (knjiž.-slov.); *wúósmi* (*wósmi* < *osmü*), *wúóštr* (Kras); *wúóšnděšđt* poleg *wđšam* (*ta wđšma* < *osmü*), *wúóčam*, *wúóštr* (Borovnica); enako še *ólje*. Na Krasu imamo poleg *wúsouúnik* tudi še *wúšouúnik*, na Dolenjskem *wđsouúnek* (Borovnica), *wóšouúnek* (Grosuplje). A v Prekmurju je vendarle *đųsmi* < *đsmjň*. Skrajšanje *đsmň* > *đšam* (kasnejše *óšam*) je najbrž sekundarnega izvora, ker so se te oblike naslonile na one z nenaglašanim \grave{o} (*osmü*, *osträ*, *očě*, *oslä*); deloma pa je moglo skrajšanje nastopiti praviloma, če je beseda v stavkovi zvezi dobila protetični *w*-(*đšam* > *wđšam*) in je s tem δ prišel v odprt zlog (prim. *vólja*).

III. Tudi v absolutnem koncu besede preide $\delta > \acute{o}$, prim. *kđtò* (stčeš. *niktó*, belorusko *чтò*) > *kđó*, dial. *kəđó* (Poljane), *dó* (Ravne v Boh. Bistrici), *gdó* (Savinjska dolina); *kəđú* (Postojna, Borovnica, Kras, Idrija, Cerčno), *gdú* (Cerčno, Borovnica), *dú* (Kras, Raščica), *dúř* (Guštajn), *htú* (Rož), *túř* (Zilja) itd. Pri Trubarju *du* Pg 57: k 2 b, 11 b (3×); CO: 36 a, 45 b, 46 a, 71 b: *gđu* T₈₁: 80, 81, 82 (2×), 84, 88 (2×) . . .; Dalm. Bibl. I. 3 a; *kedú* Pohl. Opr. 207. — Oksitona na *-đstrò*: *rodđstrò* > *rojstřó* = gor.-kraško *rojstřú* (Škrabec Cv. XIV. 9 si razlaga dolžino z izpadom *-š*, Cv. XIII. 8, op. 4 misli pa na me-

šanje s sufiksom *bstvje*, kakor Belić, Izv. otd. rus. j. i slov. XIV. 2, 192 za čak. *trōjstrō* itd., s čimer pa ne bi bila razložena akutirana intonacija) in prim. še instr. sing. *rojstvīm* v *Roystvuum* Pg 57: cap. 12; *Roystvuum* R₅₈: a 1 b; *Roistvuum* CO: 13 b; *roystvuum* Pav, 21 a; *Gospo-stuum* R₅₈: O 4 a; *bogastuum* EDP. 58; *pred rojstrum* Dalm. Bibl. III. 3 b.

Da nam je v navedenih primerih izhajati iz novoakutiranega -ð, za to nimamo dokaza le v lěkinskem *mačakŏ, pšmŏ, dawnŏ, tawŏ* itd., marveč tudi v južni slovanščini sami; slov. in slrv. *dnŏ* je namreč popolnoma identično z lěkinskim *dnŏ*, je torej iz **dnŏ* z istim razvojem ð-ja, ki ga imamo v nom. sing. *kŏn, vŏl'a*, to je, kaže izgubo nadkračinske kvantitete. Dokaz za to izvajanje vidim v onih primerih, kjer je bil tak -ð v stavkovi zvezi občuten tako, kakor da je v sredi besede; v takem slučaju pričakujemo radi slov. *vŏlja* tudi slov. **dnŏ*. To naše pričakovanje vidimo uresničeno na prim. v stavku: *sašl'ŏ se i pa čist d'nbŏr* „izšlo se je pa čisto dobro“ (iz Borovnice) proti *šlŏ*. Iz take rabe je v gorejskem narečju posplošena oblika *bŏ* < **bylŏ* > *biŏ*: > **bawŏ* > *bŏ*, *bŏ* prim. *dŏst je uprŏt bŏ* „dosti je opraviti bilo“ (Taccen); *kogŏ i bŏ, ni bŏ* (Bohinj); prim. še: *se i šuŏ* „se je izšlo“ (Srednja vas pri Bohinju) poleg *šw* = *šlŏ*. Za prvotno **rod'bstvŏ* pričakujemo tedaj tudi ali *rojstvŏ* (kar imamo v običajnem slov. *rŏjstvo*) ali pa **rojstvŏ*; odkod pa *rojstvŏ*? To obliko je po vsem rečenem pač smatrati za posplošeno iz take stavkove zveze, kjer je -o z začetnim konzonantom sledeče besede prišel v zaprt zlog; pri tem je gotovo vplivala še oblika instr. sing. Ravnotako je prvotno *zŏljŏ* metatonirano v **zŏlje* (slov. *zŏlje*), enklitično *zŏlje* pa v *zŏljŏ* > slov. *zŏljŏ* ali *zŏljŏ*, kjer je druga oblika lahko identična z **rojstrŏ* ali pa z *rojstrŏ*. Da bi -ŏ, -é bila v kaki zvezi z onemitvijo -b, za to pač nimamo dokaznega gradiva. Vse to pa jasno kaže, da je pri akcentu treba upoštevati stavkovo fonetiko; upoštevajoč zvezo v stavku smatram *dnŏ* za metatonirano pod istimi pogoji kot vsak drug primer metatonije in ne za analogično tvorbo prim. Lehr-Splawiński, Psl. met. 32.

Pri obliki *kdŏ* bi še lahko mislili na neko neobičajno podaljšavo, ki bi imela svoj izvor v ekstremno rastoči intonaciji vprašalnega stavka gl. Broch, Slav. Phon. § 255 sl.; to bi podpiralo tudi dejstvo, da so vse vprašalnice rastoče poudarjene: *kŏj, kogŏ, komŏ, kjŏ, kakŏ* (na Dolenjskem: *kokŏ*), *kŏm, kdŏj, kŏliko* (na Dolenjskem: *kŏlku* z *ú* < ð celo v odprtem zlogu) itd. Iz vprašalnega stavka je posplošena oblika gen.

o-debla *hod*: *koliko ur(dni) hodí?*, in po tem sploh *hodá* prim. *hodá* Dalm. Bibl. I. 35 b, 85 a; Schönl. 44 itd.

Pri vprašanju, zakaj je prišlo do različnega razvoja δ v slovenščini, izhajam iz dveh postavk: 1. da je bil δ nadkračina in 2. da je razmerje *nóg-vólja* rezultat dveh različnih dob. Nadkratki δ je sprva v vsaki poziciji obdržal svojo prvotno kvantiteto, je pa kasneje v odprtem zlogu njen nadkračinski del zgubil. V zaprtem zlogu (prim. slične pojave štok. *bôg* proti *bôga*, maloruske sekundarne dolžine v zaprtih zlogih, deloma tudi češke in poljske ter slednjič kasnejši, še do danes ne povsod izvršeni premik akcenta v *jezik* proti *nôga*, ki je pri odprtem končnem zlogu nastopil tudi v štok. prej kot pri zaprtem in pod.), v absolutnem začetku besede (neke vrste vzglasna podaljšava [Anlautsdehnung], s katero prim. na pr. slovansko *agnę, azyno, aryno* itd. gl. Pedersen, KZ. 38, 315 'sl.) ter v absolutnem koncu besede (vsled posebnega poudarka) pa se je prvotna kvantiteta δ -ja še okrepila in postala prava dolžina. V neki zgodnji slovenski dobi se je potemtakem govorilo *nóg, ókna, kdó: vólja*. Glavni zakon slovenskega vokalizma je zahteval v vseh dolgo poudarjenih zlogih napet izgovor, kakor je trpel v kratkih in kratko poudarjenih nenapetega; tako je došlo do *nóg. ókna, kdó*, dočim se je še vedno govorilo *vólja*. Šele potem, ko je bilo v jeziku to stanje že doseženo, je nastopila tendenca, da se vsak kratko poudarjeni nezadnji zlog podaljša in da je kratko poudarjen zlog možen le kot zadnji ali edini besedni zlog: *bràta > bráta* proti *brát, vólja > vólja*. V teh nanovo podaljšanih vokalih se je zopet pričel uveljavljati napeti izgovor ter je \acute{o} postajal ozek glas ter sčasoma sovpadel z $\acute{ó} < \acute{ô}$ in $\acute{ó}$ (*vólja. bôg, ókna* na Gorenjskem), koder $\acute{ó}$ že ni prešel vsled zoženja v \acute{u} , ali pa se \acute{u} -ju že toliko približal, da se je kvalitativno ostro ločil od novonastalega napetega $\acute{ó}$, tako da do sovpada ni več moglo priti; tu se je \acute{o} zóžil v $\acute{u}\acute{ó} = \acute{ó}$.

S tem pa še niso podani vsi slučaji slovenskega $\acute{ó}$, ki ga imamo nekolikokrat tudi v odprtem zlogu: 1. gen. plur. *lónecъ (k lónecì) > lónec*. gorenjsko *vónec*, ribniško *lúnec, línec*, prim. pri Trubarju: *Inu nih roke so od tih lúniz profste ratale* Ps. 149a (ps. 81, 7; Dalm. Bibl. ima na tem mestu že *lonzou* I. 300 b); pri Levstiku: *Jedi so mesnih lónec nas gostile* Zbr. sp. I. 1. 211. Na Gorenjskem se glasi plur. danes sploh kot neutr. *vónca* (prim. tudi čak. *lónca*, gen. *lónac*), a dolenjščina ima še *lónca* (Dobrepolje, Raščica) $< loncì$ (kakor *nôga < nogà*; ta $\acute{ó}$ je

sekundaren in mlad gl. A. f. sl. Phil. 37, 291 sl.). Mogli bi reči, da se je naš gen. pl. mehanično naslonil na gen. plur. neutralnih debel na -o (tu je bila brezkončniška oblika živa, dočim je pri masc. že zgodaj pristopil -or, -er in v tej okoliščini je iskati tudi prvi povod za prehod v neutrum) kakor *kól, sél, dčl, vrát* itd. in da je vsled tega se prvotna nadkrajina cel čas obdržala; verjetneje pa je, da je *lónac* analogija po loc. pl. *lónacichz* (prim. čak. *króvich; bréstih*) > *lón-cih*. dolenjsko *lúncaz*, po čemer je tudi instr. *z-lúnca*.

2. Dalje je poleg **nožitb* (čak. *nožić*, štok. *nòžić*; slov. v Zilji: *nòžš* in po nom. tudi gen. *nòžšca* namesto **nəžića*) eksistiralo **nđžitb* > slov. *nđžič* (kakor *vólja*): *núšš* (Dolenjsko, Črni vrh), *nóšš* (Gorenjsko), *nóšš* (Postojna); ta oblika pa je dala tudi *nóžič* prim. Dalm. Bibl. *nushizhe* I. 122 a (pisano tudi *noshizhe* I. 122 a, *Noshizhe* II. 55 a kakor *gor*); *núžić, núšca* (Kras); *nòžic, z-nòyscon* (Prekmurje). V teh oblikah imamo morda vpliv prvotnega *nđžz*, ki se je kasneje skrajšal v *nđž*, dočim je po njem nastali *nđžič* le deloma (dial.) se skrajšal v *nđžič* > *nóžič*.

Tu nastavljena dvojna akcentuacija **nožitb*: **nđžitb* v slovenščini in slovansčini ni osamljena; identificirati jo je z dvojnostjo, ki nam jo kažejo na prim. sledeče oblike: čak. *motika* — slov. dial. *mótika* < **mđtika* in to iz *motika*, kakor se glasi ta beseda v knjižni slovenščini in v centralnih dialektih; čak. *besěda* — malorus. *bésida* < **besěda*, kar je v slov. *besěda* še ohranjeno; čak. *susěda* — prekmursko *sòysida* < *sosěda*, ki je običajna slov. oblika ter živi še v slovinskem *sòysāda*; slov. *stóklasa* < **stoklāsa* prim. štok. *stòklasa*; češ. *průprava* < **pròprava* in to iz **proprāva* prim. slov. *poprāva* itd. Te akcentske oblike si je pač tolmačiti kot generalizirane iz različnih kazusov v fleksiji, kjer je bila akcentuacija vsled različno intoniranih sufiksov sprva različna. Obenem pa kažejo, da se je na že metatoniranih oblikah proces metatonije še enkrat ponovil in iz njih moremo razbrati tendenco, ki je v praslovanski metatoniji našla svoj končni rezultat t. j. premik poudarka s cirkumfektiranega zloga na spredaj stoječega, ki postane z ozirom na svojo prvotno intonacijo sedaj nasprotno intoniran. Edino tako si je možno razložiti, da je praslovansko **mllūw-* (oksitonon) > *młŷn* (slov. čak. *młin*) in ta oblika ponovno v *mđlyn* (slov. *málin*, čak. *málin*); tako je za praslovanščino tudi nastaviti **vinogōrdz*, ki je dalo **vinōgradz* > slov. *vinógrad*, štok. **vinōgrad* > **vinōgrad* (ob

času, ko je *vòla* $>$ *vòla*) in po špeciijelno štok. premiku slednjič *vino-grad*; prim. še slov. *(vi)nóraz*, *slanóvrat*. Ravno tako je prvotno **ogľědъ* (oksitonon) $>$ **ogľědъ* in to slednjič v **ogľědъ* (malorus. *òhľad* : plur. *òhľady* gl. zgoraj navedene dvojne akcentske oblike), ki mora dati v slovenščini — če je naša razlaga plur. *òkna* prava — *ògľed* in to zares imamo: *úgľedi* (Dolenjsko). K tej ponovni metatoniji prim. še prekmurske nom. plur *kòulna* $<$ *kolěna*, *kòupita* $<$ *kopîta*, torej **kòpyta* itd. Radi teh oblik vsebujejo, po mojem mnenju, akcentološki nazori Valjavca, Rad 132; Ivšića, Rad 187; Rozwadowskega Jęz. pol. I. 319 (v Enc. pol. II) in van Wijka, Rév. des études slaves I. 36—37, dobršen kos pravega spoznanja.

3. Končno imamo \acute{o} v odprtem zlogu v adv. *strahóma* (dolenjsko *strahúma*), *skopóma*, *priskakóma*, ki jih moremo izvajati iz prv. *strahomà* (prim. rus. *tremjà* in gl. Lehr, Ze studjów nad akc. słow. 36) $>$ *strahòma*. Za tak prehod pa nimamo nobene opore; poleg tega ni verjetno, da bi v adverbih imeli isto *-oma*, ki je v dat. instr. dual. Na prvi pogled bi se sicer *strahúma* skladalo z redkimi dualnimi oblikami v: *ísto ob-lubo Boshyo ie fuima obeima Synuma, Cainu inu Abelu pridigal* Trub. K_{II}: 50; *ta Oven s' dvema Roguma* Dalm. Bibl. II. 86a; *mej dvéma syduma* Bibl. I. 219b; *mej obadvema syduma* bibl. II. 8b; a v njih imamo *-û-*, kakor priča še sporadično dolenjsko *snúma*. Zveze naših adverbov z dualom potemtakem ne moremo imeti. V teh oblikah vidim prvotni instr. sing., v katerem je bila metatonija regularna, torej **strachòmъ* (prim. čak. *krovón*, *brestón*; posavsko *-óm* gl. Rad. 196, 222), ki je dalo praviloma v dolenjščini v zaprtem zlogu **strahúm* in šele po tem prehodu se je pritaknil *-a*, prevzet iz raznih drugih adverbov.

Kronološko so se vrstili pojavi, ki so prvotni δ izpremenili v slov. \acute{o} - \acute{u} - \acute{y} , mislim, tako-le: — 1. v zaprtem zlogu, v absolutnem začetku in koncu besede nastopi podaljšanje: *nóg*, *pójdo*, *ókna*, *ógľed*, *kóla*, *kdó* — *vòla*, *vinògrad*, *kòú* (anal.); — 2. \bar{o} preide v \acute{o} (dial. *û*, *ou*): *nóg*, *pójdo*, *ókna*, *ógľed*, *kóla*, *kdó* — *vòla*, *vinògrad*; *kòú*; — 3. v kratko poudarjenih nezadnjih zlogih nastopi podaljšanje: *nóg* (*núg*) — *vóla*, *vinógrad*; *kòú*; — 4. zóženje novega podaljšanega *o*-ja v \acute{u} , dial. ščasoma sovpad z \acute{o} : *vólja*, *vinógrad* — *kòú*; — 5. $\delta > \bar{o}$: *kònj*; dial. tudi tam, kjer pojav sub 3. ni nastopil: rez. *nòsy*, prekm. *vòla*.

Fr. Ramovš.

Акценатска питања.

IV.

- § 83 Г. Лер-Сплавински посветио је акценатским питањима читав низ расправа: „*Studia nad akcentem pomorskim*“¹⁾, „*Ze studjów nada kcentem slowiańskim*“²⁾, оцену књиге г. Седлачека, „*Přizvuk podstatných jmen w jazycích slovanských*“³⁾, „*Slady różnic intonacyjnych w językach ruskich*“⁴⁾, „*O prasłowiańskiej metatonji*“⁵⁾. Расправе г. Лера додирују толико разноврсних акценатских питања да овде није могуће узети у претрес све његове погледе; ми ћемо се задржати само на оном што сматрамо као важније.
- § 84 Главни садржај књиге „*Ze studjów . . .*“ представља разматрање питања о закону Де-Соспоровом. Наиме, писац тежи да докаже да се у неким облицима акутска интонација крајњег слога променила у циркумфлекс услед губљења крајњег сугласника -s, те је ова промена сметала да и ове облике обухвати закон Де-Соспоров; али пошто губљење крајњег сугласника -s припада прасловенској епоси, истој епоси припада и пренос акцената на потоњи слог са акутом. На овај начин чини се још један покушај да се сузбије мишљење о балтиско-словенском пореклу оног преношења акцената, које је познато под именом Де-Соспоровог закона, и које су, уосталоме, прихватили готово сви научници. Али је и овај најновији покушај такође несрећан.
- § 85 Промену интонације крајњег слога услед губљења крајњег -s г. Лер налази у облику ак. мн. о- и а- основа. Писац признаје да руски при-

¹⁾ МРКЈ VI, 359—451.

²⁾ РКЈ Nr. 1, 1—92 (1917).

³⁾ R. Sl. VIII, 217—250. Седлачекова књига представља врло користан покушај да се да систематски преглед акцентуације именца у словенским језицима, али општи погледи писца већином су погрешни. Потанко не можемо о овој књизи говорити.

⁴⁾ R. Sl. VIII, 250—264.

⁵⁾ РКЈ Nr. 3 (1918), 1—48.

мери не могу доказивати оно, што је њему потребно.¹⁾ Али и примери српског језика на које се он ослања не доказују да је наставак ак. мн. имао интонацију циркумфлекса: иако је наставак *-e* у српском облику *vōde* п сл. (ном. — ак. мн.) према пореклу био наставак ак. мн., сасвим је природно да је у погледу на интонацију претрпео утицај од стране облика ном. мн.

§ 86 За облике ном. — ак. мн. основа на *-i* и сам г. Лер мисли да уопште не могу доказивати његову тезу, јер је за ак. мн. *kōsti*, *vlāsti* п сл. могуће да су постали под утицајем ном. мн., облици пак мушког рода стајали су под утицајем именица основе на *-jo*. Између основа на *-i* важан је за г. Лера само облик *ljūdi*, р. *људи*, јер се ова именица, као *plurale tantum*, није могла помешати са именицама основа на *-jo*. Али је она у ствари добила у осталим падежима нове наставке, и то исте које су добиле именице основа на *-jo*: рус. *коней* — *конямъ* — *конягъ* п *людей* — *людямъ* — *людягъ* (*конями* и *людьми* || *людями*); дакле падежни систем им. *ljūdi* дошао је у везу са падежним системом множине основа на *-jo*.

§ 87 За облик ак. мн. основа на *-u* г. Лер тврди да није имао акутску интонацију, само због тога што између основа на *-u* и основа на *-i* постоји паралелизам. За љубав једне форме писац одбадује сведочанство старих *u*- основа, као рус. *сынъ*, *даръ*, *садъ*, наводећи, с једне стране, *дѣмы*, *дѣлы*, а, с друге стране, *верхъ*, *ядъ*, као примере са акцентом крајњег слога поред акутског самогласника у корену.

На жалост, не може се тврдити да је у **v'gchъ*, **jadъ* самогласник корена имао акутску интонацију: исп. чак. *v'ḥ* — *v'ḥä*²⁾, шток. *ѣрх* — *ѣрха* (лит. *virszūš*), чак. *jād* — *jāda*³⁾; за именицу **dolъ* није поуздано да је припадала основама на *-u*,⁴⁾ а поред *дѣмы* имамо *домá*, која форма и поред свог новог наставка *-a* упућује на старо **domj*.

§ 88 Ном. једн. *ā*- основа није више жив облик у слов. језицима, те у овом случају немамо ниједног поузданог примера. Срп. *ljūbi* (indecl.) сам г. Лер сматра као непоуздан облик. У полапским примерима *car'āi* = **c'gky*, *rat'āi* = **raky* (срп. *rāka*), *stajūi* = **stajy* пренос акцента на крајњи слог доказује, према мишљењу г. Лера, да је овај слог био са

¹⁾ Ја мислим да доказују баш супротно: исп. „Њз вопросу объ accus. pl. основъ на -o въ праславянскомъ“. *Prace lingw. oňar. Janowi Baudouinowi de Courtenay*, 140—145 с.

²⁾ *Белѣ*, *Замѣтки*, 34 с.

³⁾ *ibid.* 30 с.

⁴⁾ Исп. Meillet, *Études* IV, 242 с.

циркумфлексом. Али ми није јасно како је било могуће да полапски сачува стару разлику интонације на крајњем неавцентованом слогу: обично се признаје да су крајњи самогласници били скраћени већ у прасловенско доба.

§ 89 Словеначкоме *krī* супротно је српско Даничићево *krī*, али се овај последњи облик г. Леру не свиди. Због облика *krī*, а тако исто и *mī*, *vī* морамо подсетити писца на то да у овим случајевима имамо посла са једносложним речима које заузимају нарочити положај: испор. *mū* = лат. *tū*, *jā*, чеш. *já*, пол. диал. *já*.¹⁾

§ 90 На тај начин остаје као једини ослонац за хипотезу Лерову облик 2 и 3 л. аориста: *nōsi*, *hvalī* поред *nōsih*, *chvalih*. Засада се не можемо заустављати на питању о узајамном односу облика типа *nōsi* : *nōsih* и осталих типова (*plētoh* : *plēte*, *īdoh* — *īde*, *prēdoch* — *prēde*, *pisah* — *pisa*, *bīh* — *bī*, *dōčuh* — *dōču*). И кад бисмо схваћали узајамни однос ових облика исто тако као и г. Лер, ипак бисмо имали пред собом само једну чињеницу: да је прасл. облик 2 — 3 ј. аор. **nōsi* (који може бити по реклом не само аор. I, него и аор. II) имао *-i* истог квалитета као и у **nosī* у сад. времену. Није ничим доказано да се то *-i* са циркумфлексом јавило као резултат промене старог акута, и то баш услед губљења крајњег *-s*.

§ 91 Морамо овоме додати још нешто. Наставак *-mi* у инструм. мн. словенских облика *gostmi*, *kostmi* одговара литавскоме *-mis* (*naktimis*), али у овоме облику на наставку немамо промену акута у циркумфлекс (исп. р. *людми*). Г. Лер објашњава ово на тај начин што тврди да прасл. *-mi* одговара диалекатском лит. *-mi*. Можемо на то и пристати. Али нам опет остаје неразумљиво зашто је губљење крајњег *-s* изазвало промену акута у циркумфлекс, а није изазвало супротну промену циркумфлекса у акут, јер Лер је то последње тачно утврдио.

* * *

§ 92 У другој делу књиге „Ze studjów . . .“ г. Лер утврђује да акценат у кашупском остаје на старом месту у оним случајевима кад се у дотичном слогу десила метатонија; међутим акценат прелази на претходни слог са оних слогова у којима није било метатоније. На тај

¹⁾ Испор горе § 2, такође код г. Розвадовског *Język polski I*, 315. Г. Лер (*O prawlow. met. 16 c.*) наводи чак *jū*. Белаћ наводи *jū* (Зам. § 79). Облик *ū* (*mū*), у којем имамо *ū* на месту старог акута, г. Лер хоће да уклони произвољном претпоставком да се *ū* јавило под утицајем *mī*, *vī* (37 с.).

начин г. Лер знатно повећава познати нам број случајева са метатонијом. Нема сумње да је материјал што га је сакупио г. Лер врло интересант, али се не може поуздано рећи да је, у свима случајевима које он наводи, метатонија прасловенског порекла.

Ми смо говорили горе (§ 37) да материјал за проучавање праслов. метатоније мора бити проширен, али ово проширење мора бити основано на опрезном специјалном истраживању појединих категорија. У супротном случају нећемо моћи дефинитивно решити питање о општим узроцима прасловенске метатоније.

§ 93 По неке категорије г. Лера добро одговарају онима у којима је већ утврђена прасловенска метатонија студијом г. Белића. То су придевски облици, облици ном. мн. ср. р., ген. мн., глаголски облици 2 л. једн. сад. вр. (каш. *zapītōš* и сл.)¹⁾ Изгледа да је у некаквој вези са прасловенском метатонијом акценат код именица ср. р. са наст. *-џје*, барем код колективних (исп. § 33), али по неки од дотичних примера нису још засада јасни с обзиром на постанак. Г. Лер наводи само неколико кашупских примера.

§ 94 Све случајеве у којима је самогласник био испред слога са *ъ, ѓ* г. Лер сматра као материјал за примере метатоније. Колико је ово мишљење тачно, тешко је засада решити. Свакако, у свима овим случајевима опет недостаје специјално испитивање материјала, него имамо више-мање приближно упоређивање примера. Тако г. Лер упоређује каш. *bogāctvo*, *kovālstvo* и сл. са словен. *bogāstvo* и сл. и чак. *bogŭstvō* и сл. Међутим чак. примери не одговарају кашупским и словеначким, јер у њима очекујемо *ˆ* (из *ˆ*); каш. *bogāctvo* могло је постати под утицајем *bogātī*; сем тога морамо имати на уму да су по неке именице са наст. *-џтво* имале акценат на крају (р. *родство́*, *својство́* и сл.; чак. *trōjstvō* и сл., — Белић, Зам. § 55); најзад може се мислити и на наст. *-џтвџје*, који се помешао са наст. *-џтво* (исп. Белић, Зам. § 12).

§ 95 У истом су стању поређења која се тичу именица са наст. *-џка*, *-џка*, *-џкџ*, *-џсџ* (сас. obliqui): општи утисак је као да су оне у своме акценту биле у вези са метатонијом; али поједине појаве остају опет нејасне: исп. срп. *злџтка* и сл. (исп. горе § 37). Г. Лер упоређује шток. *lŭska* са словен. *lŭska*, али не објашњава зашто стари *ˆ* (*lŭst*) даје услед

¹⁾ Овде је погрешно код г. Лера упоређење каш. *namāžeš* са секундарним чак. *mŭžeš*, као и тврђење да су чак. *mŭžeš*, *krādneš* и сл. (Novi) секундарног порекла. У расправи О *prasl. metat.* (12 с.) г. Лер признаје облик *krādneš* за стари.

метатоније у шток. [˘], а у словен. [˘] (тако исто шток. *mīška, nītkā* — словен. *mīška, nītkā*). Он наводи каш.-словинь. *podārčkā* као пример метатоније, али не објашњава зашто имамо рефлекс новог циркумфлекса, а не рефлекс новог акута (исп. срп. *dār*). Тако исто није јасно, зашто имамо *rogorelca* према словен. *rogorelъc*; што се тиче каш. *ročātka*, — испор. шток. *ročātak*.

§ 96 У колико именице са наст. *-ikъ* воде порекло од прасловенског типа са акцентом на крајњем слогу (исп. рус. *старикъ* и сл., чак. *bolesnik*), у толико је вероватно да је и код ових именица наставак *i* добио исти акценат ([˘]) који имамо у рус. *король*, чак. *krālj*. Само у овом случају морамо претпоставити да су се именице типа рус. *старикъ* и типа *возикъ* измешале, јер у дијалекту Јастарње имамо *nožik, vozik*, али у каш.-словинь. *-nūožik, vūožik*.

§ 97 Каш.-словинь. облике ген. мн. *břegōŭ, bogōŭ, borōu* и сл. г. Лер упоређује са срп. *gradōvā* и сл. и словен. *bogōv* и сл. Тешко је рећи колико је та појава стара, али свакако треба имати на уму да ове именице нису имале у праслов. наставак *-ovъ*. Зато би било боље да се ова категорија не наводи као пример метатоније.

У облицима дат. мн. *břegōŭm, bogōŭm* и сл. — чак. *krovón, brestón, bobón* и сл., чеш. *chlápāt* г. Лер види нови акут; моје је мишљење да се праслов. нови акут могао јавити само на дугом слогу и да се дужина у чакав. *krovón*, а тако исто и у ген. мн. на наставку *-ov(ъ)*, могла јавити само секундарно, у вези са потоњим *-m + њ, -v + њ*

Сем тога чакавски има облике типа *krovón* само код именица са акцентом на крају (*krōv — krovä*), међутим каш. *břegōŭm, bogōŭm* одговара чак. *brīgōŭn, bōgōŭn*.

§ 98 У облику лок. мн. са наст. *-achъ* самогл. *-a* имао је сигурно акутску интонацију (исп. *krāvach : rukäch* у чак.); али немамо довољно материјала да утврдимо овде метатонију: чак. *rukäch* не може сведочити о новом циркумфлексу, јер он даје у чак. [˘]; тако исто не одговара новом циркумфлексу чеш. облик са *-ách*. Г. Лер хоће да уклони ово *-ách* помоћу дијалекатског *-ach*, те претпоставља да се *-ách* јавило под утицајем облика са *-ich*. Али остаје необјашњено чак. *-äch*; међутим оно добро одговара књижевном чешком *-ách*; изгледа да и једно и друго воде порекло од *-achъ* са старим акутом.

Облици лок. мн. код именица *o-* основа са наставком *-echъ* могу се објашњавати као резултат метатоније у смислу промене циркум-

флекса у нови акут; каш. *lesěx, vřožěx*, чак. *krovih, brestih* и сл., чеш. *-ich*; али постоји и друга могућност, наиме, да је акценат био првобитно на крајњем *-ə* (*-ěchə*).

§ 99 Појаве које имамо у кашуп. лок. једн. *doklādū*, ген. мн. *doklādōm*, дат. мн. *doklādōm*, инстр. мн. *doklādami*, лок. мн. *doklādach* поред ном. једн. *dūoklād* и ген. *dūokladu*, — имају своје паралеле само у словеначкоме (*obrāzu, obrāzor, obrāzi, obrāzich* поред ном. једн. *obrāz* — ген. *obrāza*), те зато немамо довољно разлога да говоримо о прасловенској метатонији у овим случајевима. У инстр. једн. каш. *lōpātōm* (ном. *lāopata*) одговара словеначкоме *lopāto* поред *lopāta*; нешто је слично чеш. *rybou (rýba), lipou (lipa)*, али не можемо сигурно говорити о праслов. метатонији, јер у рус. имамо *ворона — ворóной, борода — бóроду — бородóй*, а у чак. *krāva — krāvuni, brādū — brādu — brādún*.

§ 100 У каш. именицама *nāprāvā, pōplātā, p̄sesādā, p̄řegārdā, p̄řislāgā* и сл. и чеш. *výprava, pochvala, oslava, okrasa, pověra* и сл. г. Лер види праслов. нови циркумфлекс. Међутим у неким од њих ми очекујемо само нови акут као промену старог циркумфлекса: исп. срп. *платити — платѣм, садити — садѣм, сād*; *градити — градѣм, град*; *служити — служѣм, красити — красѣм, хвалити — хвалѣм*. Писац, можда, сматра да су такви случајеви резултат аналогije, али ништа о томе не говори.

§ 101 Са кашуп. *zaciŋtā, zaciŋta* поред *zaciŋ* (запов. нач.) и сл. и са словен. *nezī : nezīva, nezīta* и сл. не слажу се чак. подаци: *nezīte* и сл. У кашуп. *robŋ, robŋtā, robŋcū* огледа се нови акут, међутим г. Лер упоређује ове облике са словен. *p̄jimo, p̄jite, letājmo, iğrājte*. Каш. *p̄jŋso ml* али *p̄jŋsā == p̄jŋsāla* (ж. р.) заиста је слично словеначкоме *pisul : pisāla*, али је опет тешко говорити на основу само каш. и словен. примера о праслов. метатонији.

§ 102 Засебну категорију случајева представљају облици у којима г. Лер види метатонију крајњег самогласника у првобитно отвореном слогу. Сви су ови случајеви врло сумњиви. У инстр. мн. каш. *dabŋ, grōbŋ* и сл., у словен. *z bogī, z bobī* и сл. он види прасловен. нови акут, али чак. *krovŋ и krōvi, vlāsi, čāsi* не потврђују ову претпоставку. Није јасно због чега се променио циркумфлекс у нови акут у ген.-лок. двојине *vakŋ, vōgŋ¹*). Још је теже разумети нови акут у лок. једн. *břegŋ, bogŋ*

¹) Да ли се нису ови облици јавили под утицајем *voŋ vŋsi*, у којима г. Лер ојашњује акценат на наставку контракцијом?

и сл., јер је овај наставак имао првобитно старп акут. Ову тешкоћу писац хоће да савлада на један толико вештачки начин да га не морамо чак ни обарати. Довољна је чињеница да ни у чак., ни у шток., ни у словен. немамо облика паралелних каш. облицима *břegŭ', bogŭ'*!

Сличне тешкоће представља каш. прилог *lonŭ* (= лок. једн.) у којему г. Лер опет види, као резултат метатоније, нови акут. Видимо, дакле, да се не могу сви примери које наводи г. Лер, сматрати као примери праслов. метатоније, а да се осим тога још неки од њих не слажу ни са његовом тезом.

* * *

§ 103 У трећем делу своје књиге „*Ze studjów . . .*“ г. Лер утврђује извештан паралелизам у развиту полапске и словеначке акцентуације. И овде није све у добром реду. Његовој тези, да се акценат у полапском повлачио на претходни слог само онда кад је тај претходни слог био дуг, противе се примери као *vǎdъ, smŏlъ, zĭmъ* (земља), *sestrъ, metlъ* и сл. Тако исто примери *jomŏ, korvŏ, slāmŏ, maŭxŏ* и сл. (*јџма, крџва, слџма, мџха*) противни су правилу г. Лера, да се стари акценат у полапском преноси на крајњи слог, ако је тај слог био кратак или дуги циркумфлекс. Све ове примере, који се не слажу са његовим правилима, г. Лер објашњава аналогijом. За нас остаје нејасно, на који се начин може измирити ова претпоставка о разлици циркумфлекса и акута на крајњем ненаглашеном слогу са правилу о скраћивању самогласника у крајњем отвореном слогу, које је, изгледа, утврђено за прасловенски језик.

* * *

§ 104 Књига г. Лера „*Ze studjów . . .*“, коју смо укратко разгледали, у знатној мери припрема његово последње дело „*O praslŏwiańskiejej metatŏniji*“. У њему г. Лер претреса читав материјал у којем се огледа метатонија, додајући нове категорије оним које су наведене у расправи „*Ze studjów . . .*“ и износи своје погледе на ово питање.

У објашњавању свих оних примера у којима се види ма каква промена првобитног акцента г. Лер не тражи никакав општи принцип, него као и г. Розвадовски налази различне узроке промене и везује ове промене са различним епохама у животу прасловенског језика. Читав свој материјал г. Лер дели на три групе, те за сваку групу утврђује засебни принцип објашњења.

§ 105 Прву групу представљају примери у којима г. Лер види узрок метатоније у интонацији потоњег слога. Наиме он мисли да се стари акут испред акута променио у нови циркумфлекс, међутим у истом положају кратки акценат или циркумфлекс био је пренесен на тај потоњи слог (*bordà, vodà*).

Не можемо порећи да је принцип који утврђује г. Лер врло zgodан за објашњење неких појава којима узрок није још одређен, као на пример словен. *obrāzu* лок. једн. Али ипак не можемо признати да је његова хипотеза потпуно вероватна, јер се она с једне стране наслања на појаве појединих словенских језика за које се не може поуздано тврдити да су прасловенске, док јој и с друге стране стоје на путу доста велике сметње.

§ 106 За промену акута у нови циркумфлекс у облику 1 л. једн. сад. вр г. Лер наводи као доказ само чешке примере: *sadu, krađu, hryzu, jedu, budu, vadnu, děju, duji, tuji, pěji, běhnu, dvihnu, maži, řeži* и сл., који се могу објашњавати и друкчије.¹⁾ Што се тиче облика зап. нач., кашуњски и словен. подаци (каш. *avalāta* и сл., словен. *hvalīva* и сл.) не слажу се са чакавским (исп. § 101).

§ 107 О каш. именицама *nāprāvā* и сл. и чеш. *výprava* и сл. (само каш. и чеш.!) исп. § 100. Могућно је, наравно, да је имен. *doplata* добила нови циркумфлекс од примера са старим акутом.

Али поред **oslāva* морало се јавити *doplatà* или барем *döplata*, међутим у руск. имамо *domlāta, pozolōta* и сл. То би показивало да закон Де-Сосиров није више деловао у оно доба кад су се створиле оваке именице. Али ове именице опет треба да буду потанко испитане пре него што буде могућно да се њима користимо.

§ 108 У лок. једн. именица типа **obrazъ* имамо нови циркумфлекс само у словен. и каш. (исп. § 99); такође нису довољни само каш. примери за лок. једн. *kwznīcī, klonīcī, čelāzi²⁾, pchorōcī*. Облик дат. — инстр. дв. *podāta, glavāta* постоји само у словен.

Словеначке облике инстр. мн. *dъskāmi, glarāmi* и сл., као и чеш. облике *lipami* и сл. тешко је довести у везу са чак. облицима *krūvami* — *brazdāmi* и сл.

¹⁾ Код глагола *mazati, řezati, běhati* и сл., такође код *běhnouti, dvihnouti, vadnouti* и сл. крагки је вокал могао да се јави под утицајем облика 2—3 једн. и мнж. Облик је *tuji* имао у редуцирано (из њ); облик *pěji* није уопште првобитан (исп. рус. *пѣть* — *поію*) и т. д.

²⁾ Овде нема разлога да претпоставимо а са акутом: р. *чѣлядь*. срп. *чѣлад*.

Најзад словен. *dělo* ном. једн. — *děla* ном. мн. и сл. јавља се у вези са обрнутом метатезом *jáje* — *jája*, коју г. Лер неће да призна.

§ 109 С друге стране, има авценатских појава које обарају хипотезу г. Лера. Тако напр. малор. облик *ráni*, *berézi* поред *borodi*, *stini* (ном. — ак. двојине); али то су, каже г. Лер, примери руског језика, који није сачувао доста јасан траг за потврду новог циркумфлекса (иако облик *berézi* доста јасно говори за стари акут).

§ 110 Срп. облике *slàma*, *kràva* и сл., чеш. *slàma*, *kràva* и сл., рус. *coloma*, *korova* и сл. г. Лер тумачи као последицу утицаја од стране осталих облика једине: ген., дат., ак., вое., лок. Али облик ном. једн. био је асоциран не само са инстр. једн. него и са облицима множине, у којима је био стари акут корена опет испред авута (дат., инстр., лок., чак и ак. према нашем мишљењу). То је прво. И друго: ако се ипсу поништили услед аналогije односи **bordà* ном. према **bořdǫ* ак., **děla* ном. — ак. мн. према **dělo* ном. једн., онда се могао сачувати и однос **sořka* : **sořko*. Г. Лер хоће да докаже праслов. промену **kořva* у **kǫřva* тим што у чешком имамо *baba*, *dlaka*, *hlina*, *kaše*, *lipa*, *muka*, *ryba* и т. д., а у словеначком — *vǐdra*, *nǐda*, *pǎva*, *svǐta* и сл. Али пошто у старочешкоме имамо *ryba*, *muka*, *knǐha* и сл. (значање ових примера г. Лер није оборио оним што је рекао на с. 37 своје књиге), морамо ове примере објашњавати друкчије. Но неки од њих стоје напоредо са истим облицима у којима има још дужина као *baba* и *bába*, те се објашњавају диференцијацијом значења; именница *muka* = срп. *мџка* стоји поред *тоука* = *брашно*, дакле, и ту је ваљда играла улогу потреба за диференцијацијом; у осталим случајевима могле су утицати именнице *hlinka*, *lǐrka*, *kaška* и сл., као што имамо и обрнуто *mírka*, *jámka*, *vlážka* као резултат основне именеце *mǐra*, *jǐma*, *vláha*. Свакако је природније да сматрамо ове чешке и словеначке примере као секундарне, него да због њих поричемо значај хармоничних примера српских, чешких, руских и словеначких.

§ 111 Немамо промене авута у нови циркумфлекс ни у облицима ном. једн. ср. р. са наставком *e*: срп. *jǎnje*, *nǐje* и сл. И ове облике г. Лер објашњава утицајем осталих надежа: међутим један траг новог циркумфлекса он види у словен. *ime* = срп. *име*, р. *ими*. Ну како је ова последња именеца имала у почетку не акутовано него кратко *i*, не може у њој бити промене акута у нови циркумфлекс: **ime* ≤ **ime¹*; ето за-

¹) То је вероватно позвао г. Леру: исп. „Ze studjów ...“ 24 с; исп. R. Sl. VII. 10 с.

што морамо сматрати као старпји малор. облик *имя*. Облик *ите* јавио се вероватно под утицајем *итене, итени* и т. д.¹⁾

§ 112 Да уклопи све сметње за своју хипотезу, г. Лер мора још објаснити облике инфинитива: *знати, дати, дјети, крести, сести* и с.л. (чеш. *znáti, dáti, douti, krásti* и с.л.) у којима немамо промене старог акута испред акута. Овде нема могућности да се позове на аналогију. Али г. Лер пориче акутски карактер наставка *-ti*, већ сматра инфинитив старим дативом са акцентом на наставку. Међутим сличне именице *i*-основа имају у словенском у дативу акценат на корену супротно локативу (срп. дат. *ствáри* — лок. *ствáри*, рус. *пéчи* дат., *на печí* лок. и с.л.). Зато морамо сматрати да је словен. инфинитив локатив, а не датив (р. *нести* поред *знáть* и с.л.)²⁾

§ 113 Сем тога има и других тешкоћа за хипотезу г. Лера. Лер сматра као синхроничне појаве преношење акцента по закону Де-Сосировом и промену акута у нови циркумфлекс. Према његову мишљењу **bōrda* ≡ **bordà*, али **koiva* ≡ **koīva*, међутим у исто време било је већ **trāvā*. Сад настаје питање: шта је било са обликом **lopata* и с.л.? Ако се преношење акцента на слог са акутом вршило у исто време у које и промена акута у нови циркумфлекс, како се онда могао променити облик **lōpata* у којем је први слог морао изгубити свој акценат у корист средњег, а овај се у исто време морао променити у нови циркумфлекс због акутованог наставка *-a*?³⁾

Са тезом да су преношење акцента по закону Де Сосировом и промена акута у нови циркумфлекс биле синхроничне појаве тешко је везати и онај паралелизам који имамо у облицима ном. једн. и ном. мн. ср. р.:

¹⁾ Чак. *práse, ždrábe, zvíre* нису стари: исп. рус. *поросá* (лит. *paĩszas*), *жерсбá*, *звѣрá* (исп. *звѣр*). Дакле у њима није био корен са акутом испред акута.

²⁾ Оно што г. Лер говори са с. 14 о акценту именица са наставком *-ti* исп. са § 319 код Бругмана, *Grundriß* II 1 (1906 г.): не само ст.-н. *máti-š* него и *máti-š* и т. д.

³⁾ Поводом облика *trāvā* и *bōrdā* г. Лер даје нову хипотезу: облик *trāvā* и с.л. имали су на корену нови акут, те се дужина због тога чува у свима слов. језицима; међутим у облику *bōrdā* на корену је био циркумфлекс, који се скратило у пољ. и чеш. (п. *broda*, чеш. *brada* и с.л.). Тај исти узрок он види у пољ. *trzęse*, чеш. *třasu*. Али 1. зашто би морао остати циркумфлекс на корену у облику *bōrdā*? 2. Да се пољ. *broda*, *ruka* и с.л., чеш. *brada*, *ruka* и с.л. могло јавити под утицајем ак. једн. доказују српски диал. *рљка* и с.л. (исп. *Rešetar, Die serbokr. Vet.*, 94 с.). 3. Облик *trzęse* и с.л. добро је можда кратки вокал у корену под утицајем облика код глагола исте класе са кратким вокалом у корену (*несо* — *несети* и с.л.), — исп. обрнуто дужину у инфин. у диалек. *лѣкѣ* = *лѣти, нѣсѣ* и с.л. (под утицајем *трѣсти, рѣти* и с.л.). 4. У пољ. *ciągnę*, чеш. *táhnú* имамо дужину у корену, иако је тај пример паралелан са примером *рѣка*. Тврђење да су ови глаголи имали у сав. вр. акценат првобитно на наставку — није доказано.

dělo — *děla* и *jāje* — *jāja* (а не *jāje* — **jājā*). Оно што г. Лер говори с обзиром на ове облике не вреди много. Али доста о томе. Мислимо да је и иначе јасно да се први принцип Леров за објашњење појава метатоније не може признати као тачан.

* * *

§ 114 Други узрок који је изазвао промену акцената јесте, према мишљењу г. Лера, промена *й*, *ѝ* у прасловенскоме у редуциране *ъ*, *ь*. Ова се друга метатонија вршила нешто доцније.

Трећа метатонија и то код придева, у вези са редуцијом оног дела одређене придевске форме који је чинила заменица, према г. Леру развијала се приближно у исто време кад и друга.

§ 115 Сем оних категорија, које наводи као доказа за метатонију у слогу пред *ъ*, *ь* г. Розвадовски, код г. Лера налазимо још облике једине глагола 5 врсте (*damъ*, *ѣmъ*, *вѣmъ*), облике супина и облике 2 л. и т. д. сад. вр. глагола II, III, IV врсте. Али је ипак г. Лер унео мало нових доказа за ову тезу. Као и г. Розвадовски, и он наводи по неколико примера из различних словенских језика, који чак и не потврђују сваки пут његову тезу. Тако, као пример за промену акута у нови циркумфлекс он наводи срп. *dědāk*, *sěčka*, не објашњавајући зашто имамо у српском *а*, а не *ѣ*.

§ 116 Именице са наст. *-ѣje*, ако су имале циркумфлекс на корену, изгубиле су акценат у вези са контракцијом у наставку: чак. *prŭcě*, *pićě*, чеш. *dubí*, *listí*. Тако исто схвата он и р. *gorožá*, *судѣя*. Ова је контракција, према г. Леру, прасловенска и то као да доказују „чак. *krŭda*, слов. *krāja*“, по.љ. *gródza*.¹⁾

Али контракција претпоставља губљење *j*: облици пак **kradja*, **dobie*, **sqdia* не могу дати р. *кража*, *дубѣе*, *судѣя* (= *dubjé*, *sudjá*). Тако исто и у чак. *pićě*, *prŭcě* налазимо *ć* ново: исп. праве облике са контракцијом: *zeli*, *šŭpi*, *kameni*, *trěti*. Дакле таква контракција не може бити праслов. појава.

§ 117 О облику ном. једн. са наст. *-ъ* г. Лер мисли онако исто, као што сам мислио ја г. 1906 (ИОРЯС XI, 4, 293), и као што мисли и г. Меје (исп. §§ 35), т. ј. да се промена вршила и у ном. једн. и да се траг ове промене сачувао у р. *полонъ*, буг. *пѣртѣт*, *сѣртѣт*, *шѣпѣт* и сл. (пored *бреѣѣт*). Само г. Лер додаје још неколика слична примера

¹⁾ „*krŭda* место **krāda*“ каже Лер.

(р. *холѡпъ, зорѡкъ*, чеш. *snĭh, krouh, bratr*) и мења моју формулу на тај начин што каже да је промени акцента био узрок не слабљење полугласника, него промена *ŷ* у редуциран полугласник. Али се ипак питање о ном. једн. са наст. -ъ не може сматрати као дефинитивно решено, јер ми и ту немамо стручног истраживања ових облика.

§ 118 Нарочито је интересантно Лерово објашњење облика 2 л. и т. д. сад. вр. глагола II—III—IV врсте у вези са редукијом крајњег -ĭ, -ĭ.

Јер поводом ових облика он претпоставља да се услед редукије последњег слога са *ŷ* \equiv *ъ* мењала интонација не само претходног слога у тросложним речима, него и интонација првог слога. Нешто слично претпостављао сам и ја за словеначке облике *mrāziš, mēlem, kŕžar* и сл.¹⁾ али је питање, да ли се ове словеначке промене могу сматрати као појаве прасловенске метатоније. Збиља — у облику **trĕseš* (А.) јавио се, каже г. Лер, нови акут на *e* (услед *ŷ* \equiv *ъ*), те је онда акценат био пренет на слог са новим акутом. Ова је промена, дакле, паралелна промени у одређеној форми **svĕtoje*.

§ 119 В. У облику **tegneš* г. Лер претпоставља акценат на наставку (*e*), што свакако није доказано, други слог добио је нови циркумфлекс (очигледно због промене у последњем слогу), па се затим акценат повукао на први слог као нови акут: чак. *tĕgneš*. То исто имамо у ген. мн. чак. *svĕtac* поред ном. једн. *svĕtāc*. Изгледа да је ова промена паралелна промени придевског облика **bĕloje* > **bĕloje*.

§ 120 С. У облику **bŕdeš* самогласник *e* добио је нови акут, те се због тога стари акут првог слога променно у нови циркумфлекс: словен. *bŕdeš*, чеш. *budeš*, чак. *vĕneš, māžeš* и сл. Ова је промена паралелна промени придевског облика **sŷtoje* > **sŷtoje* (чак. *sĭti*, словен. *sĭti*, чеш. *syťj*). Наводећи на овоме месту чак. *vidiš, bŭviš* писац тврди да су ови облици секундарни, те одговарају облику *zdrāvĭ* поред *zdrāvĭ*.

§ 121 Из ових објашњења мора се, прво, извести закључак да је у доба друге метатоније постојала разлика између двају интонација не само на другим него и на кратким самогласницима: облици **trĕseš* и **bŕdeš* добијају нови акут, али **tegneš* — нови циркумфлекс на истом самогл. *e* због истог узрока; мора се мислити да је пре метатоније *e* имало у 1 и 2 случају циркумфлекс, а у трећем — акут. Видели смо (§ 39) да је г. Белић дошао до другог закључка: у време метатоније код придева није још било двају кратких акцената.

¹⁾ Исп. Изв. О. Р. Ј. Сл. XI, 4, 300 с.

§ 122 У облику ген. мн. *svęťсъ морала су оба вокала *ї* постати редуцирани (\equiv *ь*), па је и редуцирани *ь* добио нови циркумфлекс. Али ми видимо да је у облику ном. једн. *konjъ* акцепат био пренет на *о* као узлазни (чак. *kónj*); сем тога ако је средњи *ь* у ген. мн. *svęťсъ добио нови циркумфлекс, који је био затим пренет на први слог у форми новог акута, зашто се исто није десило у ном. једн. *svęťс; исп. чак. *svetâc*.

§ 123 У облику дат. мн. *kórvatŭ очекујемо (услед $\ddot{u} > \grave{u}$) нови циркумфлекс на *а*, пошто је оно било са акутом; шта би онда било са првим слогом није јасно, јер је то један нов случај, али г. Лер мисли да се и ту $' > \grave{}$: исп. чеш. *kravám*, али томе се противи чак. *krävän* (не *krâvan!) Од облика *bordámъ морали бисмо добити у чак. *bradân (са новим циркумфлексом) или *bradán (исп. горе § 119 В: *tegnešъ), али у ствари имамо *brádan*. У облику лок. мн. *lípahŭ очекујемо *lípâh. $>$ *lípahъ (исп. дат. мн. *kravamъ*), али у чак. имамо *krävach*, а не *krâvach. У цело множини именице *kráva* морали бисмо имати: *krâve* — *krâv* — *krâvan* — *krâve* — *krâvami* — *krâvach*. У ствари, имамо: *kräve* — *krâv* — *krâvan* — *krâvami* — *krävach*. У облику *bordâhŭ (прва метатонија по г. Леру) очекујемо: *bordâhъ = чак. *bradâh* или *brádah* (исп. § 119 В. *tegnešъ), али имамо *bradâch*.

§ 124 У ген. мн. *stârсъ очекујемо према теорији г. Лера у чак. *stârac*, али имамо *stârâc*; г. Лер каже „место *stârac: исп. *zdrävŭ* место *zdrävŭ*“ тако исто као и чак. *büdes*, *bävŭš*, *vîdiš* по Леру — „место *büdes*, *bävŭš*, *vîdiš* — исп. *zdrävŭ* || *zdrävŭ*“. Али ми знамо откуд је *zdrävŭ*, а не знамо под каквим се утицајем могло јавити *büdes* место **büdes*, па и писац нам то није објаснио, као што нам није објаснио ни зашто се није сачувало **stârac* поред којег је било и *stârŭ*.

§ 125 Редуција старих *ŭ*, *ï* изазвала је, по мишљењу г. Лера, такође метатонију у потоњем слогу: исп. чак. *dvâ*, *stô*, *hčŭ*, чеш. *dvou*. Дакле, у *dvâ* крајње *а* било је са акутом, у **dvkti* са циркумфлексом, у **svto* имамо кратки вокал на крају, али у свима тим случајевима добијамо нови циркумфлекс. Није јасно зашто онда немамо метатоније у облицима *zâti*, *brâti*, *gnâti* (а не *zvâti*, *brâti*, *gnâti*!) = **zvati*, **bvati*, **gnati*.

§ 126 У облику инстр. једн. слов. *lipo*, чеш. *lipou* морала се, према г. Леру, јавити метатонија због тога што су ове именице добиле од заменица наставак *-ôjo* (то је тачно) и „што су крајње *-jo* у овом наставку почели схватати (ројноваџ) као засебан синклитични облик заменице“ (46 с).

§ 127 Поред **novъjъ* са акцентом на наставку постојао је, према мишљењу г. Лера, исти облик са акцентом на корену и са новим акутом, као и у облику **golъjъ*. Сад имамо у чак. *nōvi* са " место новог акута, међутим на месту новог акута у облику **golъjъ* имамо у словен. *gōli* (исп. горе §§ 44, 72).

* * *

Има књига у којима је много више материјала него закључака, теорија и хипотеза; а има других, у којима је више закључака, теорија и хипотеза него материјала. Дела г. Лера која је посветио акцентским питањима ове су друге врсте. Последњз расправа г. Лера од 48 с. прегледа 23 граматичке категорије. Није чудо што нису добивени тачни резултати. Није чудо што теза да се метатонија извршила услед редукције *ǫ*, *i* остаје опет само хипотеза и остаће то све дотле док појединим категоријама (именице са наст. *-ъја*, *-ъје*, *-ъка*, *-ъко* и т. д.) не буду посвећена засебна истраживања, у којима би се обратила пажња на целокупан историски и диалектолошки материјал појединих словенских језика. Док то не буде учињено, остаје увек сумњиво, да ли заиста р. *polónъ sorómъ*, *holónъ*, *zorókъ* или чеш. *bloud* (уп. *blouditi*), *rǫst* (упор. *rǫsti*) и сл. представљају једну гласовну појаву праслов. порекла. Хипотеза ова није нова. Није од користи за науку понављати је само додајући неколико нових примера, који су згодни за ову хипотезу. То исто вреди и за друге категорије: именице са наст. *-ъје*, *-ъја* и т. д. Дакле, и после истраживања г. Лера остаје науци словенске акцентологије један тежак и озбиљан задатак: да се дефинитивно реше она питања на којима је прекинуо своје истраживање г. Белић. Питање је у овоме: да ли је случајног порекла онај паралелизам који постоји између облика метатоније код придева и код других образовања; а у вези са тим је и опште питање о узроцима прасловенске метатоније.

С. Куљбанин.

Акцентски системи српско-македонских говора.

Акцентуација српско-македонских говора била је већ раније предмет научног излагања и испитивања, и на себе привлачила знатну пажњу. Њоме су се у већој мери бавили Леонард Мазинг, Стојан Новаковић, В. Облак, Љ. Милетић, Мих. Вукчевић, Хр. Матов, Т. Китанчев, Б. Цонев, поред других доста многобројних скупљача и саопштилаца говорне грађе.

Прва вест о акцентуацији ове говорне области, и то мијачкога (дебарскога) говора, налази се у Стељана Верковића, у делу: „Описаніе быта болгаръ населяющихъ Македонію“ (Московскія Университетскія Извѣстія, 1868, друго одељ.; стр. 216—259). Она гласи: „Акцент је у многосложних речи увек на трећем слогу од краја; у везаном говору чак су двосложне речи ненаглашене, јер акцент прелази на последњи слог претходне речи“ (стр. 226). Саопштавајући у софијском „Зборнику за народне умотворине“ I, 1889, текстове из западне Македоније, у једној краткој напомени је К. Шапкарров (стр. 30), затим, рекао у главном исто што и Верковић о акцентуацији тих говора; ново у њега је само то да се та акцентуација простире по целој западној Македонији, сем костурске области.

Опширније ушао је у испитивање македонске акцентуације тек L. Masing. Он јој је посветио један одељак у студији: „Zur Laut- und Akzentlehre der macedoslavischen Dialekte“ (St. Petersburg), 1891, стр. 107—146), и начинио разлику између два акцентска система: између слободне акцентуације у говорима Костура и Лерина, и везане акцентуације у говорима Велеса, Прилепа, Битоља, Кичева, Охрида и Дебра. Први систем Мазинг назива југозападно-македонском, а други северозападно-македонском акцентуацијом. Мазинг је тачно, иако само на основу оскудног материјала објављеног у софијском „Зборнику“ I, 1889, запазио да се акцент прве групе не може сматрати везаним („непокретним“), јер он *може* стајати на другим слоговима сем последњега, — супротно карактеристици коју је о томе систему („Сборникъ“ I, стр. 64) дао Шапкарров, а коју је доцније усвојио и ње

се чврсто, неразумљиво зашто, још држи и Б. Цонев. За северозападну акцентуацију Мазинг је имао лично забележену грађу по говору једног Велешанца и једног Охриђанина, а послужио се и, до тада објављеним, туђим текстовима. Мазинг је нашао да су у тој групи говора све двосложне речи наглашене на другом, а речи са више од два слога на трећем слогу од краја; затим, да акценат пада увек на трећи слог од краја и кад се реч са којим повим слогом, на пр. додавањем члана или енклитике, повећа, или кад се речи стопе у једну целину. Мазинг је констатовао и то да постоји могућност да се не изврши овакво везивање речи у једну целину, и набројао неке такве случајеве. Што се тиче квалитета акцената, Мазинг о њима не говори, али је истакао да у овим говорима дужине не постоје. Најзад је, при крају, покушао да објасни постанак овог акцентског система утицајем македонско-румунског језика, у чему је очевидно погрешно.

Убрзо после тога пристиже много више података о акцентуацији ове, северозападне групе. Китанчев, родом из села Подмочана крај Ресна, објавио је обилну грађу о акценату ресанског говора („Периодическо списание“ XLI—XLII, 1893) под насловом: „За ударението върху думитѣ въ рѣсенския говорѣ отъ западно-македонското нарѣчие“ (исто у „Съчинения на Трайчо Китапчев“, София 1898, стр. 163—217), а Дримколов (Хр. Матов) обухватио је акцентуацију целе групе у свом прегледу: „Акцентовката на единѣт обсегъ западно-български говори“ („Сборникъ“ IX, стр. 391—408). Оба писца су у појединостима побројали случајеве кад акценат пада на трећи слог, забележили одступања, и покушали свести ове појаве на утврђена правила. И један и други рад имају карактер исцрпног описа материјала, али ниједан не разликује квалитете акцената. Рад Дримколова, ипак, интересантнији је и по обради и по материјалу; он садржи и локалне варијанте. Допуније је послужио као главни извор Б. Цоневу за преглед акцентских система македонских говора („Сборникъ“ XIX, 1903, и исто у: „История на българският езикъ“, София 1919, стр. 424—495).

Стојан Новаковић је (у „Arch. für slav. Ph.“ XV, 1893) први и једини писао о акцентуацији тзв. корчанског говора, који је још и данас сачуван у језичкој оазису у селима Бобошциди и Дреновенима крај Корче. Он је у овом говору нашао два акцената: један кратак који је забележио са ˘ , и који „није увек тако оштар као у Срба, него је често као у средини између ˘ и ˘ “; затим један дуг, који је забележио са ˘ ,

али који је нешто „краћи и блажи“ од српскога $\hat{}$. Новаковић је, још, запазио да у том говору не постоји високи акценат ($\acute{}$), али му се по неки пут учинило да је чуо благи акценат ($\grave{}$) као споредни, али врло слаб тон испред $\hat{}$. О месту акцента Новаковић није рекао ништа, једино се из наведене грађе види да је акценат увек на другом слогу од краја. Мада су Новаковићеве белешке о корчанском говору биле објављене доста давно (1893), накнадна и допунска проучавања о том говору уопште, па ни о његовом акценатском систему није вршио нико. Изгледа да је негативна критика која је дошла са бугарске стране (в. Милетић: „Български Прегледъ“ I, стр. 216), неоправдано поткрепила опште мишљење да сви македонски говори имају само један акценат, и то акценат интензитета, те се овом говору давало мало важности. Пстина, Облак је узео у одбрану Новаковићеве констатације о квантитету у корчанском говору (в. „Macedonische Studien“, стр. 87—88), али ни он, као ни Милетић, није говорио на основу личних запажања. Ипак је Облак у западним говорима које је лично проучавао, чуо дужине (v. l. c.), само је то истицао одвећ бојажљиво.

Облак је, у помнутом свом делу, пружио и доста података за акценгуацију говора на доњем Вардару и у околини Солуна. За ту област дао је врло користан материјал и Мих. Вукчевић („Jezik u Kerečkom s udiljnim obzirom na opće mačedonizme“ у „Radu“ Jugosl. Ak., knj. 145). Вукчевић је напав да је акценат тих говора експираторан, а, што се тиче места, да „тежи за тијем да остане гдје је и био“.

О акценгуацији осталих говора не постоји ни једно нарочито испитивање, али има доста објављених, са неједнаком вредношћу акцентованих, текстова прича, песама, пословица, и сл., у софијском „Сборнику“, „Пер. Спис.“, и т. д. И ове говоре обухватио је у своје већ поменутом прегледу Б. Цонев. Овај писац, такође не разликујући акценатске квалитете у македонским говорима, и већином служећи се напред наведеним радовима и текстовима, налази да македонски говори знају за пет акценатских система с обзиром на акценатско место: 1, неодређено-непокретна (тросложна) акценгуација у говорима области Кратова, Кочана, Штина, Радовишта, и Струмице; 2, полуопређена двосложна акценгуација у говорима области Водена, Меглена, Ђевђелије, Гуменце, Кукуша, Дојрана, и северозападно од Солуна; 3, такође полуопређена двосложна акценгуација (али друкчије него претходна) у говорима области Тиквеша и Мориова; 4, опређена другосложна

акцентуација у области Кајалара, Лерина, Костура, Корче, и Доње Преспје; и 5, определена трећесложна акцентуација у целој осталој северозападној Македонији.

Мада је, у погледу места акценга, грађа којом се служио Цонсв, местимично у главном добра иако непотпуна, он је не само распоредио говоре према месту акценга погрешно, него је погрешно карактерисао и акцентске системе, на силу прелазећи преко факата. Зато његов преглед ништа није учинио да се добије јаснији поглед у унутрашњу структуру македонске акцентуације, у међусобни историски однос самих акцентских система, и могући процес њиховога образовања.

Цео посао је, према томе, захтевао ревизију. Овим радом ми смо је начинили. Послужили смо се материјалом лично сакупљеним између 1914—1919 год. у целој области о којој је реч, и проверавајући оно што је већ познато.

Проучавање говоре назвали смо српско-македонским јер су постали на бази једне групе српских (штокавских) говора који су се врло рано оцепили од заједнице и дошли у присан додир са источно-македонским говорима, те с њима заједно сачували и развили извесне језичке црте. Опширније је ово схватање образложио А. Белић у књизи „La Macédoine“, Paris 1919, стр. 216—245 (в. и наш реферат о тој књизи у „Прилозима за књижевност, језик и т. д.“ I, Београд 1921, стр. 124—125). Ограничавајући област српско-македонских говора, пошли смо са гледишта да се као такви имају сматрати они говори око Вардара и у суседству који, поред осталог, имају замену старог ж друкчију него данашњи штокавски; затим, који разликују два стара полугласника; који имају *e* место *ь*; *h* *ћ* место *tj* *dj*; групу меко *шч*; *-ю* место *-а* у генитиву сингулара заменица и придева, и завршетак *-ме* место *-мо* у првом лицу множине код глагола. Ипак смо у овај преглед унели и неке говоре на југозападу и југоистоку који су, по свој вероватности, источно-македонскога порекла, али је то учињено зато што су њихови акцентски системи једна од црта коју су заједнички развили са српско-македонским говорима, те би без њих преглед био непотпун и извршени процеси нејасни.

Поједине говорне области назвали смо у главном по централној вароши сваке од њих, како је то већ у употреби не само у досадашњим публикацијама, него и у самог становништва тих крајева. Начинили

смо изузетак са областима Тиввеша, Мориова, Меглена, Преспе, јер оне ни у домаћег становништва немају називе по централној вароши.

При обележавању акцента употребљавали смо знаке уобичајене у штобавском, и у истом значењу; једино ' означаваће не високи акценат, него уопште место акцента у говорима који имају акценат интензитета.

За изговорне нпнансе појединих гласова употребићемо ове особене знаке:

а) за вокале: \ddot{a} = отворено *a*; e = затворено *e*; \ddot{e} = отворено *e*; o = затворено *o*; o = отворено *o*; v = редуцирани вокал уопште и замена старог *ж*; v^{a} , v^{e} , v^{i} , v^{o} , v^{u} значе редуцирани вокал који има боју вокала означеног изнад v ; a^{a} , e^{a} , i^{a} , o^{a} , u^{a} значе вокале с бојом вокала који је изнад њега; v изнад вокала значи његову краткоћу; — изнад вокала или сугласника значи његову дужину; vo , ea , ai , eo значе дигтонге; вокал који је испао биће забележен, кад треба, апострофом.

б) за консонанте: k , i и i^{h} , i^{i} значе средње-лингвално *k*, *h*; p , h и l су умекшани сугласници; l је тврдо *l*; пошто су гласови *ш*, *ч*, *ж*, *џ* увек умекшани, нећемо их бележити особеним знаком; глас *x* биће забележен као v кад је на путу да се развије у вокал, а као v или v^{a} или a^{a} кад се од њега развио вокал, ако се већ није асимиловао с претходним вокалом; знак z значи полуоклузив *dz*.

Српско-македонски говори се, на основу наших проучавања, по историском развитку своје акцентуације и по данашњим особинама њеним, цепају на три групе: А, групу са разносложном акцентуацијом; Б, групу са ограничено-разносложном акцентуацијом; и В, групу са т. зв. везаном акцентуацијом.

Прва група, коју ћемо у току излагања, ради краткоће, звати групом А, налази се на југоистоку, и обухвата говорне области Кочана, Штипна, Радовишта, Струмице, Дојрана, Бевђелџе, Кукуша, говоре који су сев.-зап. од Солуна и на доњем Вардару, Пазара (Јенице-Вардара), Меглена, Његуша, Водена, и Кајалара.

Друга група обухвата говорне области Костура, Лерина, Мориова и Тиввеша. Краће ћемо је звати костурско-тиввешком или групом Б.

Трећу групу сачињавају сви остали говори на северозападу од поменутих области, те бисмо је могли назвати и северозападном групом.

Акцентуацију прве (А) и друге (Б) групе прегледаћемо упоредо због лакшег прегледа грађе, а и зато што се, због извесних њених особина, поређење само собом намеће.

Акцентуација југоисточне и костурско-тиквешке групе.

Особине акцента. Ови говори изгубили су старе, етимолошке дужине, и данас имају акцент интензитета. Овај акцент није у свима говорима ових двеју група подједнако енергичан. Нама се чини да је умесно разликовати више ступњева интензитета код говора са оваквим акцентом, као и чинити разлику између оних који су брже и који су спорије препли скалу развића, односно који су се на појединим ступњевима дуже, а који краће време задржали, или који су, дошавши до једног ступња, пошли у обрнутом правцу развића. Утврђено је да акцент интензитета собом повлачи и гласовне измене које су у вези са мером његове јачине пошто од ње зависе и измене вокалне боје, висине тона и дужине, што значи и веће или мање померање првобитних односа међу наглашеним и ненаглашеним слоговима, и следствено, померање акцентског места под одређеним условима.

Генерална теорија о акценту имала би да прецизно утврди механички однос између свих ових појава, али генерална проучавања акцента уопште, па ни оваквог нашега, нису толико напредовала да бисмо на овим говорима извршена опажања само имали да саобразимо готовим теоријама. Наша лична, пак, проучавања су још у своје почетку, без дефинитивних резултата ширих сразмера, пошто их вршимо на говорима чија је прошлост тамна и о којој, у главном, за сада можемо имати само претпоставке, с тога ћемо се, овде, задржати једино на истицању потребе да се о поменутој разлици у јачини акцента интензитета при испитивању оваквих говора води рачуна.

У говорима ових двеју група одиста постоји локална разлика у интензитету акцента и у његовом ступњу развића. Говори Штипа, Кочана, Радовишта и Струмице, на пример, данас немају исту меру интензитета акцента као говори јужно од њих, т. ј. говори Дојрана, Бевђелије, Кукупа, сев.-зап. од Солуна, на доњем Вардару, Пазара, Меглена, Водена и Кајалара. Али и међу њима самима, иако имају већу јачину него говори Штипа, Кочана и т. д., има разлике у ступњу јачине. Даље, говори костурско-тиквешке групе који такође имају блажи облик акцента интензитета, изгледа да нису увек имали паралелан развитак, него је, на пример, лерински говор у једној ранијој епохи био даље отишао у том развитуку, па се доцније вратио, да би се данас, како изгледа, понова упутио пређашњим правцем заједно с целом својом групом у којој

се та ова тенденција даје запазити. У Тивешу и Меглену имају Муслимански блажи акценат интензитета него Хришћани, н. т. д.

Ова локална колебања, на околико пространој територији коју смо узели за предмет студије, нисмо у могућности прецизно сва забележити, тим пре што смо њихову важност увидели тек при крају прикупљања грађе, али на њих указујемо, остављајући подробније документовање карактеристику специјалној студији на основу експериментално-фонетичких испитивања. За сада ћемо, међутим, изложити наша досадања ухом вршена опажања о особинама акцената снажног интензитета и поремећајима у приликама квантитета, тонске висине и вокалне боје који су с њиме у вези. А акценат благог интензитета био би акценат онога говора у коме су, у односу на акценат квантитета или музички акценат, поменути прилике мање померене, или се оне, у односу на акценат снажног интензитета, срећу ублажене.

Вокал погођен акценатом интензитета је кратак, али је, наравно дужи од ненаглашеног вокала. Ненаглашени вокали се редуцирају. Редуција ненаглашених вокала појављује се не само у скраћивању дужине него и у облику промене вокалне боје. Ова измепа је у толико већа у колико је снажнији акценат интензитета. Како интензитет у појединим говорима варира, то ни ове измене нису свуда ни увек, па ни у једном истом личном изговору, достигле исту меру. Отуда је тешко сваки пут тачно забележити фонетски облик једног ненаглашеног вокала, а могуће је једино разазнавати крајње тачке изговора и правац промена. Редуцирани вокали овако мењају своју боју: $o > y > \text{ö} > \text{ɔ}$; $e > u > \text{ë} > \text{ɛ}$; $a > \text{ä} > \text{ɛ}$; $y > \text{ö} > \text{ɔ}$; $u > \text{ö} > \text{ɔ}$. Н. пр.: *стотина* > *стутина* > *стџтина*; *онден* > *ондин*; *пјестен* > *пјрстџн*; *дџест* > *дџџт*; *патати* > *пџтати*; *капак* > *кџпак*; *ронкичка* > *ронкичкџ-та*; *крџстџицџ-та*, и т. д. Има случајева где је једном добивено ɔ од ма кога вокала почело добијати боју вокала *a*, н. пр.: *недеџа* (= недеља) у Дојрану, *деџџт* (= девет) у Водену, *идџџт* (Зл. п. през.), и т. д., што би значило слабљење акцената интензитета. Вокали *u* или *e* у слогу непосредно после наглашеног вокала дају *j*: *дванџџсе*, *шурнџџница*, и т. д.

Ово су, мање или више, познате ствари из запажања раније објављених. Стога се на њима нећемо дуже задржавати. Као нов податак истичемо да су ненаглашени вокали, у овим нашим говорима, на крају речи у отвореним слоговима непосредно после акцената, као и они који су више удаљени од њега, мање изложени промени вокалне боје

него вокали у истом подложају у затвореним слоговима. У примерима као *село*, *душа*, *широка*, *ступина*, *кјумата*, *чѣница*, и сл., крајњи вокал чува своју боју како је врло скраћен; док у затвореним слоговима имамо: *пѣпук*, *јавур*, *тѣнук*, *плѣтук*, *нѣчуф*, *плѣмин*, *рѣмин*, *пѣрстѣн*, *ијштѣр*, *мѣсци* или *мѣси*, *пѣјѣк*, *кѣпѣн* (трсни придев), *тѣпѣн*, *вѣзѣл*, *дѣрум* (1 л. сг. през.) — *дѣриш* (2 л. сг. през.); исто тако *прѣдум* — *прѣдиш*, али *прѣде* (3 л. сг. през.), *сѣчум* — *сѣчиш*, али *сѣче*, и т. д. С друге стране, опет, у затвореним слоговима ненаглашени вокал боље се чува него у отворенима у оваквим случајевима: *рѣнчичкѣ-та*, *бѣвичкѣ-та*, *крѣвичкѣ-та*, и сл., (као и у *нѣчичка*, *лѣвичка*, и сл., у слогу *-кич-*, *-бич-*, *-вич-*, и т. д.).

Ненаглашени вокали могу се толико редуцирати да потпуно испадну. Ово се најчешће догађа у отвореном слогу непосредно после акцента ако је акценат на трећем слогу од краја, н. пр.: *дѣш'-та* м. *дѣша-та*, *наше-то* > *нашѣо* (Воден), *кѣрна-та* > *кѣрн'-та*, *рѣпа-та* > *рѣп'-та*, *плѣча-та* > *плѣч'-та*, *дѣпка-та* > *дѣпк'-та*, *шѣјка-та* > *шѣјк'-та*, *свѣта-та* > *свѣт'-та*, *имаме* > *им'ме* (Воден), и сл.; затим непосредно после акцента у отвореном слогу и у вишесложјим речима кад је акценат на четвртом слогу од краја, н. пр.: *јѣр'бица* (= јаребица) у Дојрану, *брѣдавица* > *дрѣд'вица* у Пѣтросу; кад се, пак, овакве речи повећају с чланом за још један слог, редуцира се и претпоследњи слог до испадања; *јѣребица-та* > *јѣр'биц'-та*, *брѣдавица-та* > *брѣд'виц'-та*, и т. д. Наравно, у крајњем отвореном слогу нема те редукције.

Ненаглашени вокали мењају боју друкчије него што је мало час поменуто кад су непосредно после акцента а у контакту с наглашеним вокалом. Они се тада с њим асимилирају; н. пр.: у 3 л. сг. през. је за све глаголе општи наст. *-е* кад се основа свршава на сугласник (н. пр.: *пѣче*, *ѣде*, *ѣѣде*, *вѣле*, *нѣсе*, *вѣке*, *чѣве*, *плѣве*, и т. д.), али, напротив, имамо *крѣи* м. *крѣје*, *жѣи* м. *жѣје*, *зѣ* (= зева), *иѣа* м. *иѣје*, *тѣа* м. *тѣје*, *зна* м. *знаје*, *ла* м. *лаје*, *сѣ* *бѣ* м. *се бѣје*, *дѣ* м. *ѣе* од *ѣѣм*, *пѣ* од глагола *појити*, *крѣ* м. *крѣје*, *дѣ* од глагола *дувам*, *плѣ* м. *плѣје*, *чѣ* м. *чѣје*, после испадања међувокалног *ј* (у Дојрану). У Пѣтросу пак *ј* се чува, и зато ти облици гласе: *чѣје*, *знаје*, и т. д. У 1 л. сг. през. од истих глагола, у Дојрану: *ѣѣм*, *крѣим*, *пѣим*, *жѣим*, *сѣ* *бѣ* м. *иѣим*, *тѣим*, *знаим*, *у.мѣм*, *дѣм*; иначе: *пѣшум*, *рѣзѣрум*, *пѣчум*, *сѣчум*, и т. д. Исто тако, док у 3 л. па. през. глаголи са сугласником на крају основе имају наст. *-ѣт*, н. пр.: *имѣт*, *пѣшѣт*, *пѣрѣт*, *сѣчѣт*.

и сл., глаголи са вокалом на крају имају наставак са асимилованим вокалом: *дайт, знайт, ирайт, умѣт, зѣт, крийт, пийт, добт, сѣ бѣт, кроѣт, дјуѣт, пљуѣт*, и т. д. У Зл. пл. аориста и имперфекта, после испадања међувокалнога *x*, тај облик гласи: *имаѣ, јѣдѣ, крѣдѣ, плѣтѣ, носѣ, криѣ* (импф.), *кријаѣ* (аорист), и т. д.

У вези с овим појавом је још један ефект акцента интензитета. Услед квантитативне редуције ненаглашених вокала, сугласник којим почињу ненаглашени слогови губи експлозивност испред тако редуцираног вокала и постаје имплозиван, те се због тога, у читавом низу случајева, нарочито ако је сугласник *л, р, м, н, в, з, ж*, изврши метатеза у истом слогу, тако да редуцирани вокал добије место испред сугласника, и, дошавши у контакт с наглашеним вокалом, асимилује се с њим. Н. пр.: *сѣдо-то > сѣѣл-то, рибаре-то > рибѣѣр-то, слама-та > слаѣм-та, пѣна-та > пѣѣн-та, слива-та > слиѣв-та, попове-то > попѣв-то, коза-та > коѣз-та, кожа-та > коѣж-та*, и т. д. Метатеза се врши, али не и асимилација, у именичким облицима за плурал са наст. *-и*, које се редуцира до *ј*, н. пр.: *кони-те > којн-те, жѣни-те > жѣјн-те*, и сл. У говорима са блажим акцентом интензитета, међутим, чује се само продужен сугласник у таквим случајевима: *кѣл-та, сѣл-то, коѣз-та*, и сл., или сам о редуцирани вокал: *слаѣм-та, коѣз-та, слиѣв-та*, и т. д. О овој метатези, и свему што је с њом у вези, другом приликом говорићемо подробније.

Висина тона у наглашених и ненаглашених вокала несумњиво је у вези са природом акцента интензитета у свима његовим вариацијама. У говорима са акцентом снажнога интензитета наглашени вокал је центар јачине, и зато је он најнижи тоном, док су ненаглашени вокали, изгубивши део своје јачине, тоном виши. Вокали слогова испред акцента (ако их је више) не истичу се међусобно великом разликом у висини тона, али слогови после акцента имају јаче међусобне разлике. Вокал слога који је непосредно иза акцентованог слога, осетно је виши како од акцентованог тако и од слога који после њега долази. Зато се он у највећем броју случајева најлакше редуцира, док се слог после њега боље чува; пор. примере *рѣпѣ-та > рѣп-та, цѣрѣве, сѣрѣне, ѣмме*, и т. д. Ако је, пак, акцент на четвртном или петом слогу од краја, вокал другог слога по реду иза њега је нижи и јачи од претходног, само ипак не толико да би се могло рећи да на себи носи споредни акцент; али он очевидно у себи има услове за развијање споредног

акцента: пор. *крáстъ|вѣца* — *крáстъ|вѣц'-та*; *брáд'вѣца* — *брáд'вѣц'-та*, *лѣсту|вѣчка* — *лѣсту|вѣчк'-та*, и т. д., где -й- значи вокал на коме се може развити споредни акцент. Вокал крајњег слога у овим случајевима је тоном најнижи и најјачи међу свима ненаглашеним слоговима.

У говорима са акцентом благог интензитета наглашени вокал, кад је тај акцент типичан, није нижи од ненаглашених вокала, али је тонска разлика између њега и ових ублажена и мања него у штокавском између вокала наглашених са *˘* и вокала ненаглашених слогова. Колика је та разлика у штокавском, о томе ће се наћи обавештења у нашем проучавању општога акцента (б. М. Ivcovitch: Contribution à l'étude des intonations serbes, Revue de Phonétique II, стр. 201—212). Због те ублажене разлике у висини тона, овај акцент чини утисак нечега тупог на ухо једнога штокавца. Међу ненаглашене слоге ако их је више, висина тона распоређена је трохејски, а виши слогови имају већи интензитет који, у датим приликама, постаје и прави споредни акцент (забележен овде знаком `), н. пр.: *воденѝца* > *вѣде|нѝца*; *зáпишѝте-ю* > *зáпишѝте-ю*, и сл.

Место акцента. Говори ових двеју група су и у погледу места акцента претрпели знатне измене, и на бази старе акцентуације развиле нове системе.

У акцентуацији говорâ групе А даје се констатовати: 1, разносложност; 2, парадигматичност акцентског места.

I. Под разносложношћу акцентског места разумемо особину да акцент може пасти на који било слог у једној речи, без обзира на то на коме је месту слог. Према томе, акцент може стајати на крајњем слогу; н. пр.: у облицима аориста *плáтих* — *плáти* — *плáти*; *търчкѝм, тѝај, рибáр*, и т. д. На другом слогу од краја: н. пр.: *сѝло, дѝша, ѝко, кѝнци, нѝсук, чѝтѝрѝтѝк*, и т. д. На трећем слогу од краја: н. пр.: *бáбичка, жáбичка, кáлѝђѝрка*, облици 1 и 2 л. пл. през. *нѝсиме* — *нѝсите*, и импф. *нѝсиѝме* — *нѝсиѝте*, и т. д. На четвртм и петом слогу од краја: н. пр.: *јáр'бица* — *јáр'биц'-та*, *лáстѝвица* — *лáстѝвиц'-та*, и т. д. Све ово важи за све говоре ове групе, и, према томе, нетачна је класификација Б. Цонева по којој говори јужно од Беласице и говори Водена-Кајалара не би ту особину могли имати. Они ту особину имају заједничку са говорима Кочана, Штпа, Радовишта и Струмице.

II. Ови говори генералисали су једно акцентско место кроз парадигму једне речи и кроз све њене изведене облике. Н. пр.: облик за

сг. *жéна*: са чланом *жéн-та* (или *жéй-та*), облик за дуал и пл. *жéни*: са чланом *жéјн-те* (< *жéни-те*); *косáч*: са чланом *косáч-о*, дуал *косáча*, пл. *косáчи* (или *косáче*): са чланом *косáчи-те* (или *косáче-то*); *злáтен* — *злáтна* — *злáтно*: пл. *злáтни*, са чланом *злáтён-јо* (Дојран) или *злáтнјо*, *злáтн-та*, *-то*, пл. *злáтни-те*; облици през. у глагола *търчум* — *търчиш* — *търче* — *търчйме* — *търчйте* — *търчът*; облици аориста *търчáх* — *търчá* — *търчá* — *търчáње* — *търчáње* — *търчáа*; облици импф. *търчах* — *търчише* — *търчише* — *търчање* — *търчање* — *търчáа*, и т. д.; облици тривног придева *копáн* — *копáна* — *копáно*, у пл. *копáни* или (у Дојрану, Кукушу) *копáн* — *копáна* — *копáно* — *копáни*; и т. д.

Кад се прегледа цео материјал ових говора, пада у очи да отворени крајњи слогови врло ретко посе акцент: са њих је акценат с малим изузетком увек повучен на претходни слог. Иако је то у највећем броју случајева могло бити извршено путем генерализације, ипак се за извесне речи не може рећи да су тај повучени акценат добиле баш на тај начин, пошто, у старијој епохи, нису имале облика с акценатским местом на претпоследњем слогу. Такве су н. пр. именице типа *добитук* (сг.): *добитци* (пл.) којима одговарају у ст. шток. акценуацији *добитк*: *добитиџ*, са акценатом на крају не само у оба номинатива него и у свима осталим косим падежима сем ген. пл., за који, пак, се не може рећи да је утицао на све остале; такви су облици презенса глагола типа шток. *търчџ* који овде гласе: *търчум* — *търчиш*, и т. д. Очевидно је да се за говоре ове групе мора претпоставити један стадиум развитка у коме је акценат с отворених крајњих слогова био *фонетски* померен на претходни слог.

Оваквом закључку не противи се материјал ових говора. Данас на отвореном крајњем слогу стоји акценат само у неколико случајева, а то су: 2 и 3л. сг. аориста (*търчá* — *търчá*), и ж. и ср. р. речн *áднá* — *áднó* од *áднн*. У поменутих облицима јасно је да је такав акценат унесен из других облика, и то у *áднá* из облика м. рода, а у 2 и 3л. сг. аориста из осталих облика аориста. Ово су сви, и једини, случајеви акцената на последњем слогу у овим говорима за које би се смело тврдити да су постали на домаћем земљишту. Акцент на отвореном крајњем слогу у бројева *пáдџсé*, *шџсé*, *сгдлмдџсé*, *дџвдџсé* (Дојран) не мора се убрајати у ове случајеве јер крајњи слог не треба сматрати отвореним пошто је крајње *-т* могло отпасти тек кад је гласовни закон о повлачењу

четвртук и сл. који немају употребу у пл., могли су добити акценци из облика за ген. сл. у време док је он још био у употреби. Ако би то било тачно, значило би да појав повлачења акцента с отвореног слога датира из времена пуније деклинације. Али, ипак, није немогуће да је акцентски облик *песук* и сл., у именица без дуалног и плуралног облика, могао бити добивен и према осталим именицама са завршетком на *-эк* које су повукле акцент према облику за плурал (у коме је крајњи слог отворен, и због тога акцент умерен), као што је именица *добитук* — *добитци*, и сл. У Дојрану, затим, забележили смо *урел* — *уреле* (пл.) *нител* — *нителе*, док је у суседном селу Никуличу *пѣтѣл* — *пѣтми*. Случај *урел* — *уреле* и *нител* — *нителе* показује да је акцент крајњега затворенога слога у облику за сл. био продуктиван, што значи да се он чувао на свом месту, и да фонетским путем никад није био умерен у једном делу говора који данас чине групу А.

Налазимо, према свему, да се мора претпоставити да су у основу говора ове групе ушли говори са различним акцентским стањем у погледу места акцента, и да је један њихов део фонетским путем био повукао акцент с крајњих слогова, како с отворених тако и са затворених, док су други говори још чували акцент на крајњим слоговима у целини или бар на затвореном слогу. Ти говори су се измешали, те је фонетски закон о повлачењу акцента нарушен, и у новом периоду акцентуација се развијала само у правцу изједначавања према затеченом материјалу у акцентским облицима. Само тако се могу разумети дублети *брѣл* — *брѣи* и *урѣл* — *урѣи*. Данас је тешко рећи који су међу овим говорима у периоду пре мешавине били са старијим стањем акцентуације, пошто су утонули у заједници, али извесну светлост на то питање баца факт да се у говорима групе Б данас чува необкрњен гласовни закон о повлачењу акцента са свих крајњих слогова, а, доцније, видећемо да је и у сев.-зап. групи извршено померање акцента ка почетку речи гласовним путем, док говори који се налазе источно од групе А чувају акцент на крајњем слогу.

Акцентски систем говора групе Б има ове одлике; 1, разносложност као и говори групе А, али с ограничењем да акцент никад не може бити на крајњем слогу, него се без изузетка повлачи на претпоследњи слог; 2, делимичну парадигматичност.

1. Говори групе Б могу имати акцент на свима слоговима сем последњега. Б. Цонев, у својој књизи (в. ор. с. стр. 459), тврди за ко-

стурски говор да је „строго парокситоненъ“. Костурски говор, међутим, има потпуно исте принципе акцентског система с леринским, мориовским и тиквешким говором. И у костурском говору, као и у овим другима, има читав низ случајева с акцентом даље од другог слога. Н. пр.:

1. Називи места, којих у својој грађи имамо забележено преко стотину, са акцентом на трећем слогу, као: *Лажени, Петораици, Лескоец, Офчарани, Турија, Неојан, Кабишница, Петалино, Виталишта, Чаништа, Паралово, Скочивир, Мелница, Коноплати, Лабаница, Сетома, Поздивиша, Загоричани, Жиковишча, Сирочани, Аноскен, Бесвица, Пијотино*, и т. д.; са акцентом на четвртом слогу: *Борешница, Ноокази, Ноолени* (Лерин).

2. Поједине именице: *благовец* (празник *благовести*), *пладнина, работа, сабота* (Тиквеш) — *сѣбота* (Костур), *вѣлница, бојородица, бојарџишница, калуђерица* (Костур), *невидѣница, бабичка, невестичка, побиркање* (Костур), *Америка*, и т. д., које све са чланом задужавају акценат на истом месту: *бабичка-та*, и т. д.; поред тога, двосложне именице кад су с чланом задржавају акценат нечланованог облика: *брѣтче-то, мѣнде-то, Германец-о(т), празник-о(т)*, и т. д.

3. Придеви и придевне заменице: *срѣбрен* — *срѣбрена* — *срѣбрено, златен* — *златниџо* (са чланом), *висок-џо* и *јолем-џо* (Костур), *брѣтова* — *брѣтово, бѣкова* — *бѣково, дрѣнова* — *дрѣново, цѣрова* — *цѣрово, јасѣнова* — *јасѣново, неџова* — *неџово, сѣстрин* — *сѣстрина* — *сѣстрино, мајчина* — *мајчино* (али у Костуру: *сѣстрин* — *сѣстрина, мајчин* — *мајчина*, и сл.), *сѣкаква* — *сѣкакво* (Лерин), *свѣкакоф* — *свѣкаква* (Тиквеш и Костур), *сѣкоја, ниџоја, вѣлкава*, и т. д.

4. Бројеви: *пѣдесе* (у Костуру *пѣндесе*), *седѣмдесе, осѣмдесе, девѣдесе* (у Костуру *девѣндесе*).

5. Глаголски облици: 1 и 2 л. пл. през. *носиме* — *носите*; импф. *вѣрвајте, пѣчите, сѣчите, садите*, и т. д., од простих, а од сложених глагола *пѣмими, испѣнди, пѣсади*, и т. д. Затим облици презенса са негацијом: *не сакам* — *не сакаш*, и т. д.

6. Прилози: *неџоаш, зѣмоска, ниџо-пат*; *вѣстина, ниџокон*, и т. д.

7. Заменице с предлогом: *сѣс него, ђд него, зѣ неја, ђд неја*, и т. д. у Костуру: *на неја, на него, на неми, сѣ неми*, и т. д.

II. Особина да се акцентско место стабилизује на одређеном слогу једне речи кроз све њене облике, у овим говорима спроведена је само делимично. Та прѣта налази се, н. пр., у свих именица ж. и ср. рода које

се свршавају на вокал, без обзира на то да ли је првобитно акценат био на крају или пе: *баба* — *баби* (пл.) и са чланом *баба-та* — *бабите* као и *дјуша* — *дјуши* и са чланом *дјуша-та* — *дјушите*, и т. д. О именицама које имају место акцената даље од другог слога, није потребно говорити пошто промене акценатског места у њих ни у старој акценгуацији није било у облицима који су овде у питању, сем у малом броју случајева који су се у овим говорима определили за једно од ранијих места, н. пр.: *панина*: пл. *панини* (= **панинѧ* > *панина*), и сл.

Код именица м. рода које у облику за пл. и дуал повећавају број слогова, стање је друкчије. У њих, без обзира на то да ли је у облику за сг. раније био акценат на последњем слогу или на претпоследњем, облици за пл. и дуал имају акценат на другом слогу од краја: *празник* — *празници* [са чланом *празник-о(т)* — *празници-те*] и *отвор* — *отвори* [*отвор-о(т)* — *отвори-те*], и сл. Парадигматичност је, дакле, овде поремећена. Процес који се у обе врсте случајева извршио, прилично је јасан. Именице ж. и ср. рода, задржавајући исти број слогова кроз парадигму, а са првобитним акценатским местом на крајњем слогу, изједначиле су се у месту акцената са именицама које су и раније имале сталан акценат (пор. шток. *баба* — *бабе*, *рѧло* — *рѧла*, *колѧно* — *колѧна*, и сл.). Именице м. рода које повећавају број слогова у облику за пл. и дуал, такође су се изједначиле, и то: именице типа *кѧсач* — *кѧсачи* (пор. шток. *кѧсѧч* — *кѧсѧчи*) повукле су акценат на претпоследњи слог на основу гласовног закона, а именице типа *празник* (пор. шток. *празник* — *празници*) преместиле су акценат у облику за пл. и дуал с трећег слога на други (*празници*) подлежући односу *ѧзик* — *ѧзици* који је постао многобројан придоласком именица типа *кѧсач* — *кѧсачи*. Тај број је појачан и именицама које се не свршавају на *ѧ*, *к*, *х*, а које су у овим говорима раније твориле облик за пл. са наст. *-је*, као: *дѧвер* — *дѧврје*, са чланом *дѧврје-то*, *прѧстен* — *прѧстѧнје*, са чланом *прѧстѧнје-то*, и сл., што одговара штокавском *дѧвѧр* — *дѧвѧрје*. У дуалу: *два дѧврја*. Облик за пл. са наст. *-је* за такве именице још је чест у костурском говору, док је у осталим говорима ове групе јаче потиснут и замењен наставком *-и*. Иако је великим делом потиснут наст. *-је*, остало је акценатско место. На члановани облик сг. у именица типа *ѧзик* — *ѧзици*, с друге стране, утицао је однос простог облика према чланованом облику сг. пменица типа *празник* — *празник-о(т)*, те је добивено

ѐзик — ѐзик-о(т), свакако зато што је, на основу фонетског померања акцента с крајњег слога, постао многобројнији тај тип и тај однос.

Сличан овом односу код поменутих именица м. рода између облика за сг. и облика за пл. и дуал, између простог и чланованог облика, — развио се и код придева однос између облика за м. род и облика за ж. и ср. род и пл. сва три рода, односно краћег облика на сугласник и дужег облика повећаног вокалним наставком. Тако имамо *јолем* : *јолѐма* — *јолѐмо* — *јолѐми*, али *јолем-јо*, и *крáстаф* : *крáстаѝва* — *крáстаѝво* — *крáстаѝви*, али *крáстѝв-јо*, и сл. Изузетак чине присвојни придеви типа *брáтов* : *брáтова*, *бјуков* : *бјукова*, и *сѝстрин* : *сѝстрина* под утицајем акцента именица од којих су такви придеви образовани. У костурском говору су општем правилу подвргнути од присвојних придева само они на -ин, те гласе *сѝстрин* : *сѝстрина*, *снаѝин* : *снаѝина*, *мајчин* : *мајчина*, и сл., док они на -ов имају акцент као и у осталим говорима: *дрѝнов* : *дрѝнова*, и сл. Опште правило важи и за глаголске придеве н. пр.: *напиѝен* : *напиѝена*, *копан* : *копана* и *стаѝнал* : *стаѝнала*, и т. д.

Код именица ж. р. са више од два слога акцент се, са врло малим изузетком, налази на другом слогу од краја. Имамо утисак да се та измена (н. пр.: **пону̀да* > **пону̀да*, **цѝрица* > *цѝрица*, и т. д.) догодила на основу истог малочас поменутог односа у акцентском месту између краћег са сугласником на крају и дужег облика с вокалним (овде једнословним и двословним) суфиксом, који је (однос) у овим говорима постао правим језичким осећајем, тим пре што је у наслеђеном материјалу таквога односа већ било, н. пр.: *ја̀реб* : *ја̀ребица*, *во̀ден* : *во̀деница*, *но̀ж* : *но̀жици*, *дѝв* : *дѝвина* после извршеног повлачења акцента од **дивина̀*; и т. д. На тај начин је добивено и *пону̀да* (м. *пону̀да*) према **пону̀д-*, *свѝкѝрѝва* (м. *свѝкѝрѝва*) према *свѝкор*, *за̀иѝжна* (м. *за̀иѝжна*) према **за̀иѝз-*, *ја̀бѝка* (м. *ја̀бѝка*) према **ја̀бѝк-*, и т. д., где претпостављене или постојеће (као *свѝкор*) форме морају, на основу закона о повлачењу акцента са крајњег слога који је у пуној сили, бити акцентоване на другом слогу од краја, а дужи њихов облик, т. ј. именица са суфиксом за ж. р., акцент помера ка крају. Овај осећај могао је бити помогнут и наставком за пл. -и, који имају и именице м. р., услед чега се и срећу примери да неке именице м. р. прелазе у ж. р., н. пр.: сг. *ѝлѝмба*, пл. *ѝлѝмби* Костур. Неколико примера одступања као *ја̀бака* Лерин, *пѝднина*, *сѝмбота* (*са̀бота*), и т. д., (в. грађу), док је *ра̀бота* Тивеш као у групи А, — показују да овај процес још није завршен, с једне стране;

с друге стране, пак, неки примери потврђују наше објашњење, као: *невидѣница* према *невиден*, *калуђерица* према *калуђер*, *богородица* према **бојород-*, и т. д., с тим да поменути језички осећај у ствари не захтева постављање акцената баш на претпоследњи слог, него само померање његово ближе крају. Много важнија су одступања која срећемо код деминутива на *-ичка* типа *бабичка*, *сестричка*. и т. д., и код назива места (в. грађу), н. пр.: *Бѣсвица*, *Дуњица*, *Драчевица*, и т. д., који су остали изузети од овог процеса, по свој прилици због свога значења.

Код глаголских парадигма које имају облике за лица, спроведен је један акценат кроз сва лица, изузимајући аорист у коме су облици за сг. повукли акценат на други слог: аор. 1 л. сг. *плáти(x)*, 2 л. сг. *плáти*, 3 л. сг. *плáти*, а пл. *платí(x)ме*, *платí(x)те*, *платíа*; и 1 л. сг. имперфекта у коме се догодило то исто: *сѣде(x)*, али 2 л. сг. *сѣдѣше*, и т. д.

У облицима императива акценатско место је код простих глагола исто као у през.: *нóси* — *нóсите*, али код сложених глагола прелази на префикс: *дóнеси* — *дóнесите* или *дóници* — *дóните* (од **дон'си* — **дон'сите*), *зáпиши* — *зáпишите*, и т. д. У костурском говору код композита се често чује акценат презенса у облику за пл.: *извáди* — *извáдите*, *налѣј* — *налѣјте*, и сл. С друге стране, у костурском говору и облик императива за сг. има акценат на корену ако је везан с енклитиком: *извѣрти* — *извѣрти-ю*, *пóсади* — *посáди-ю*, *испáнди* — *испáнди-ю*, и сл. У групи А облик императива је *нóси* — *носѣјте*, *слѣши* — *слушáјте* у говорима Дојрана, Кукуша, Бећслије; у осталима је као у групи Б. Облик прилога сад. вр. је у обе групе *сѣдѣјки*, *слушáјки*, и т. д.

При поређењу акценатских система обеју група, А и Б, пада у очи известан делимичан и локалан паралелизам развитка у новијој епохи. Он је, нама се чини, једним делом несумњиво настао на основу појаве фонетског повлачења акцената с крајњег отвореног слога који је изазвао изједначење акценатског места у заједничком низу типова. Али није искључено да је, и пре појаве тога повлачења, већ било извршених генерализација, н. пр.: кад глаголских облика презенса, аориста, имперфекта (у овом облику у свакој групи на засебан начин, изузимајући говор Рупишча у костурском говору који у импф. има акценатско место групе А), и т. д. Данас још нисмо у стању ближе одредити временски однос тих измена, али је за нас јасно да су неке од њих могле постати раније под узајамним утицајем појединих серија. Отуда имамо локалне

варијанте за поједине серије, као што су импф. у Рупишчу, трпни придев у Дојрану- Кукушу-Бевђелији (*кóпán* — *кóпána* — *кóпáно* према *кóпан* — *кóпána* у осталим говорима групе А, ваља поредити са обликом *кóпан* — *кóпána* у групи Б), и сл., које показују да су неке акцентске црте имале различито раније распрострањење.

У то питање овде не мислимо подробније улазити, него ћемо прегледати акцентске серије по облицима, саопштавајући у излагању само онолико материјала колико нам се чини да је довољно, па да системи буду јасни.

(Свршиће се.)

Милош Ивковић.

Из живота речи.

Мислим да се мало којој науци наноси већа неправда и да јој се са мање основаности начелно нешто пребацује, као што се чини филологији кад јој се у обичном, свакидашњем животу вели да сама у себи има врло мало животнога, да је укочена, сува и сл. Ако је и уколико је до таква мишљења дошло, узрок је, не у језикословљу самом, него већим делом у рђавим методима и лошу схватању правог смисла и задатка те науке са стране великог броја филолога самих. Вихором хуманистичког заноса понесено ново време да новом свету открије и за узор постави лепоте старих класичких народа није знало у своме одушевљењу наћи праве мере, па је прешло у крајност и, место да се из старог живота узме само оно и толико што би и уколико би могло хармонисати са новим животом и плодно на њ утицати, обожаватели су антике прогласили догмат о апсолутном савршенству старог класичког света и културе у целој њихову опсегу и тако створили култ историзма који нужно са собом носи укоченост и формализам. Тому је формализму и укочености у првоме реду пала жртвом т. зв. класичка или старокласичка филологија као наука која је више него иједна друга била позвана да отерива закопано благо античне културе. Којим је смером окренула класичка филологија као матица, кренуле су више мање и друге новје филологије, па се због тога још и данас у области скоро свију филологија запажа како дух историског формализма кочи и не да маха настојању да се филологиски студиј приближава више животу и да се историја језика изучава више на основу психолошких момената који се могу опажати и анализовати једино, ако се добро познаје душевни живот колико савременог човека појединца (и примитивна и цивилизована) толико и оних скупина које називамо народима — дакле психологија човека и т. зв. психологија народа скупа са историјом културе. Све до у најновија времена видимо да филолози скрећу своју пажњу обично изучавању етимологије и фонетике речи, дочим на еволуцију њихових значења, где се управо и крије садржина и моћ човечјег

духа коју је у језик преточио, већим се делом много мање и ређе осврћу. Многи су у својем успоређивању језика са живим бићем видели у гласовима и њихову мењању физичку, а у развоју значења речи психичку страну тога као живог организма. (О томе предмету ср.: А. Schleicher, *Die Darwinische Theorie und die Sprachwissenschaft*. 1863. А. Darmesteter, *La vie des mots.*² 1887. Nyrop-Vogt, *Das Leben der Wörter*. 1903. W. Wundt, *Die Sprache II.*³ 459 и д. Н. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*⁴ 27, 37 и д.) У томе је смислу пре њих В. Иго такође о језику певао: „Car le mot, qu'on le sache, est un être vivant. — Le mot dévore, et rien ne résiste à sa dent.“ (*Contemplations, Livre premier VIII*. 37.) Колико год се на први мах чинила и смеоном горња компарација, ипак није без стварне подлоге особито за онога који, бавећ се из ближега овом, да тако речем, чаробном науком, има живо пред очима ону бујницу и поворку сваковрсних семантичких појава у животу језика. Ако игде то човечји дух и ум налази овде широко поље својем наравном пригнућу за крчењем закопана мисаона блага и истраживањем истине. О семантичкој се науци изражава уважени лингвист Рајзиг у својој књизи „*Vorlesungen über la-teinische Sprachwissenschaft*“ (§ 171) овако: „Расплетање низа мисли с обзиром на значења речи у себи је врло привлачан и занимљив посао за свакога ко има чисто човечјег интереса.“ Поменути се научник даље тужи како су у том погледу речници којима би, поред других, и та страна имала бити важна, редовно врло мањкави; јер, да било каквом систематском поређају или логичном и историском извијању једног значења из другог код великог дела нема скоро ни трага, а да и не говоримо о посвемашњем занемарењу психолошке научне анализе при еволуцији значења речи на коју се ни сам Рајзиг у својој критици не осврће. Ако то вреди за старобласичку филологију о којој Рајзиг на наведеном месту говори и где је, бар што се тиче испрпности у старијем лингвистичком правцу, лексикографија ипак далеко дошла, са пуно бисмо већим правом могли да изнесемо сличне приговоре другим млађим филологијама, па и нашој словенској филологији која нас управо овде и занима. Код потоње лексикографија не само да није, па ни у правцу старије лингвистичке науке, тако богато изграђена и уређена, него као да се ту имамо да боримо још и са нужним предрадњама сличних потхвата као што је, рецимо, само сабирање лексикографског материјала; јер, колико год се у области ове језикословне гране код

појединих словенских народа и отишло напред, и то код неких управо оријалки (исп. Рјечник загребачке југославенске и Słownik варшавске пољске академије), остаје још увек мало не у целом свом опсегу неузорана велика њива наше словенске диалектологије која би већ по својој природи и односима према новијим лингвистичким методима, а и по природи самог студија о словенским народима уопште, имала да пружи главни материјал за изградњу славистичке науке.

Ја ћу у идућим рецима покушати да дам слике неких популарнијих речи, и то у шарама њихова семантичкога живота који смо горе назвали душевним животом речи, и о којему држим, да би био кадар прибавити филологији већу популарност и предустрести многе приговоре о којима смо нетом говорили, само кад би језикословци тому психичком животу у речима посвећивали већу пажњу и бригу и кад не би држали да такви проблеми спадају тек споредно у њихов делокруг.

На првом ћемо месту узети општесловенску реч *bogъ*, а онда ће следити **čьrtъ* са синонимима и неке друге.

bogъ.

Пуштајући с вида етимон ове речи, ми ћемо је узети у свесловенском обичном значењу 'Бог, Deus' и следити мало на путевима које је она све подузимала на основу асоцијације тога појма са другим појмовима и помислима. Не обзирајући се на речи које су гласовно сродне са именом *bogъ*, као сх. *богат*, *убог*, п. *zboże* и др. а у осталом вуку и заједничку лозу с њоме (сл. *bogъ* 'deus' > сти. *bhāgas* 'давалац, господин': сл. *bogatъ* 'dives' > сти. *bhājati* 'подаје'; *bhāgas* 'добро, срећа'), али су с обзиром на значење остале у главном самосталне и независне од *bogъ* 'deus', налазимо у словенским језицима од прилике ову семантичку лозу наше речи: заклетва, крајности, природни појави, кумир, болести, биљке и животиње.

Унапрво напомињем да ће у мојим разлагањима, већ по нарави предмета самог, имати једнаку доказну снагу и ауторитет научна као и т. зв. пучка или народна етимологија, док се буде радило о констатовању какве фазе у животу и семантичком развоју једне речи.

заклетва.

Реч *bogъ* 'deus' је у нарочитом смеру бацила заклетву као изражај и ознаку душевнога стања у човека који тражи и жели да му се верује,

а у помањкању брзе помоћи од другде или у немогућности да и докаже што тврди, позива се на ауторитет — врховно биће о којему, са гледишта религијског полазећи, држи да ће код људи који до Бога држе као он сигурно помоћи његовој мањкавости и недостатку доказне му снаге. Отуда у сх. заклетве у друштву са речју *бог* од којих свака изражава посебан појам, односно посебно душевно расположење у онога који је изговара, на пр.: „*Бог ти* и душа ти!“ „— и вјера!“ „— и св. Јован!“ „— и братска!“ (т. ј. љубав) „— и образ ти!“ и т. д., то је: Има Бог који види и зна све, па и твоје чине, дакле он ће бити сведоком свега, стога пази што радиш! Даље кад се некому вели: *боутебе* обично у народним песмама: „*Боутебе*, Краљевићу Марко!“ „Ој *боу* ви, кићени сватови!“ а управља се и неразумним створовима: „*Боу вама* двије тице црне!“ (Вук, Срп. нар. пј. IV. 6) као да се хоће да каже: Чуј, Краљевићу Марко, послушајте сватови, и т. д. ви ћете морати доћи Богу на истину, немојте да нас не послушате и сл. Сем тога имамо заклињања: *богом* (инстр.): „*Боюм* теби, мида снахо моја!“ (Вук, пј. I. 258). „Рекоше *боюм* и душом“ (Морис. serb. 415), а то значи: по божјем одређењу, како Бог заповеда или држећ се Бога и његова закона, као оно у народној песми кад је неки Турчин „*боюм*“ заклињао Горетића Павла да му пошље братову ђорду, а Павле му одговорио: „Вира моја, бего Селманбего! — Ја се твога бога не одричем, — Ниј’ у мене твога брата ђорда“ (Вук, пј. III. 556).

Заклетва *боюм* је у психологији припроста човека-верника сила која самим поменом на њ као да легне и не може јој се отети него мора да ради и изврши што од њега тражи молилац. Такво је психолошко расположење лепо окарактерисано нашом изреком: „*Метнути бога* на кога“ т. ј. некога заклетвом замолити да нешто учини: „Тер се моли и проси и *бога* на ме *метну*, тер се не могах бога одрећи ради вире Мухамедове.“ (Starine XI. 152.) Аналогно тому да се самим изговарањем и спомињањем *бога* може да произведе и реална сила, обично помоћ, важе се у нас: *поменути бога*, а значи: зазвати бога са моралном сигурношћу да ће Бог прискочити у помоћ, како се на пр. у песми пева: „Кад се Јанко виђе на невољи — Он *помену* бога истинога — Од појаса сабљу потегао“ (Вук, пј. II. 333); затим *божити* називати кому Бога или помоћ божју: „*Божито* је Јанковић Стојане: — Божја помоћ, сиротицо стара!“ (Вук, пј. III. 169) као што и у чешком језику има *bohovati* ‘Бога спомињати’; *božiti se* ‘Бога зазивати’; *božiti* и *božekati*

‘говорити: Боже! молити; уздисати’: „А *tak božeká že by aj ten kameň slzy zalialy*“; „*božeká od rána do noci*“ (Kott, Slovník s. v.), а и у руском *божаты* са нешто ширим, али на истој семантичкој линији почивајућим значењем: ‘чезнути, живо желети’ (Даль, Словарь s. v.).

Карактер праве заклетве имају још изрицаји: сх. „*Жив ми бо!*“ „— *и душа!*“ т. ј. као што је сигурно да живи Бог тако и то што говорим или радим. „*Жи ти бо и душа!*“ = Знај да живи и Бог и твоја душа која ће преда њ, немој да дођеш на мање! и сл. „*Давам ти јемца бо!*“ „*На боа јемца*“ (нешто рећи или учинити); *побоа, побоу, забоа, за живоа боа*; чеш. *pro bůh, za bůh, pro boha, pro pana boha, pro živý bůh! pro boha božho!* сх. *богме, боге, еуф. борме* (= тако ме Бог помогао!), отуда глаголи *богмати се* (а и *богати се* т. ј. заклињати се Богом и акт. *богати* говорити: ‘Бога ти’), *богметати* (анал. *врагетати* ‘предавати врагу, врага често спомињати’), па именице *богмане, богметане* (уверавање речју *богме*); слов. *bogme, bome* (ваљда са нешто блеђом успоменом на Бога ради испуштеног гласа *g* као и у сх.), *bogmati se, bogmanje* (са значењем као у сх.), *bogmej* ‘човек који се радо заклиње ‘са *bogme*’; мрус. *би-ме* ‘богме’: „*Би-ме, я не брав твоєї совири*“ (ар. Гринченко, Слов.), *биматися, богмитися* (као сх. *богмати се*), *боженькатися, божитися*; врус. *божиться* ‘заклињати се тешко’: „*Онъ божиться женою и дѣтми*“. „*За чужую душу не божись!*“ = Не преклињи се за другога! (ар. Даль); чеш. *božiti se*; п. *božyc' sie* ‘заклињати се Богом’; мрус. *божба, божиння, божка*; врус. *божба, боженье*; чеш. *božba, božení* ‘заклетва, заклињање Богом’ (одатле, такође у чешком, *boženík* ‘заклети судија, поротник’).

Поред горе наведене мрус. заклетве *би-ме* имамо и облике *би-ма, би-мав* који су у значењу пошли даље и употребљавају се као поклици: не! нема! што се у великоруском говору изражава самим вовативом *божв*: „*Ни, боже мой!*“ = Никад за никад! Напротив мрус. *бидав* значи: јест! има! а *бодай, бодай* раби се као изражај благог неодобравања и порицања: „*Бодай тебе!*“ „*Бодай вас!*“ „*Бодаи не газати!*“ = Рађе бих о томе ћутао! (ар. Гринченко) дочим се врус. *бодай тебя* и др. узимље обичније као елптична клетва попут сх. *дабода!* = Да би Бог дао да те (га, вас или што било) ђаво однесе! а тако и чеш. *bodej* (*bůh dej*): „*Bodej te krt* (мачка је демонско биће!) *stal!* (ар. Kott); *bodaj* (*bůh daj*): „*Bodaj vy (vas) Parom vzal!*“ (*Паром, Перум* у устима простосрднога хришћанина Словенина значи не само ‘гром’: „*Parom ti*

do duše!“ „Peron t'a zabil!“ „Parom do tebe! (испор. у нас: „Гром у те!“) Čelakovský, Mudrosł. nár. slov. ve příslovích 494; Máchal, Nákres slov. bájesloví 23, него и ‘ђавао’: „Do Paroma odeslat.“ „Kde si bol u Paroma?“ „Kde tam ideš do Paroma?“ (= сх. „Куда идеш до врага?“) Ib. а ср. још и Грек, Einl. Sl. Lg². 384 и д.); п. *bodaj cię* (исто) а и у нешто блажем смислу, на пр.: „*Bodajbym cię nie był widział memi oszuma* (ср. у нас: „*Дабода* те не видео својим очима!“) као и у значењу пријатељског поклика: *bodaj, bodajže, bogdaj, bogdajže*: „*Bodaj zdrów!*“ чеш. *bohda* (исто), *bohda*kati ‘говорити bohda’. Ови усклици одговарају сх. *bođa* који се кашто узима више у улози субстанта са значењем од прилике ‘божја помоћ’, на пр.: „Не ће л’ *bođa* и сређа донијети“ (Vos. prij. I. 48), одатле адв. *bođица, bođице*, ‘сређом, којом сређом’: „Да сам ја *bođице* то онда знао.“ (Вук, рј. с. v.) „Нијесу нама тако говорили они прије тебе, а да су, *bođица*, куд би данас наш крај био?“ (Милићевић, Веч. ар. Rj. jsl. ак. с. v.); чеш. *bůh*zdař ‘а l’aventure, за сваки случај’: „*Vemte si ty peníze pro bůh*zdař“; *na ty bohy, na zrány bohy* ‘на сређу’; „*Zatrúsil sem v seně, ale na ty bohy sem tu iskra udusil*“ (ар. Kott s. v.); п. *w boży czas* ‘у добар час’. Оригиналну ознаку помисли о кривом заклињању имамо у нашем изрицају: „*Жива бога ждерати*“ (исп. аналогне изреке: „Прогутати лаж.“ „Лаж му запела у грлу“ и др.) = Криво се клети, преклињати се: „А Ђуро њему закала се клети и *жива бога ждерати*, да није ни поумијо“ ZbNŽ. V. 41), чиме се хтело оварактерисати сву тежину положаја и одговорност онога који за сведока своје лажн зазива „жива бога“, јер се „жив бог“ не да прождрети као каква мртва ствар него ће се осветити због злоупотребе својега имена.

крајности.

Често се *бог* у друштву са другим речима употребљава на начин који је само на око сличан клетви, сад адвербијално за ознаку обично кулминације у пасивном карактеру или интензивности неке радње, сад као члан какве парептетске или елиптичне изреке, такођер са помишљу на неку крајност, као чеш. *bodej, bodejt*, п. *bodaj* који, поред горе наведенога, могу имати још и значење ‘једва, врло тешко’: „*Bodaj ich było trzystu*“, а уз негативну речцу (п.) *nie* ‘можда, возна, могуће’, што донекле одговара сх. *божем* ‘quasi’ (вок. од *бог* и скраћени облик особне заменице *мени, ми*), који би адверб, по моме мишљењу, имао да за-

мењује целу реченицу: „*Боже ми прости!*“ (ср. мрус. *за малим боом*, ‘једва једвице’; чеш. „*Je živ o božím*“ = једва је жив. „*Těžko nám o božím býti*“ = тешко нам се задовољити са најмањим) што се и данас чује кад се хоће да изрекче приближан суд, а дотичник није посвема на чисту о ономе што тврди: „Било је, *Боже ми прости*, сто мујача!“ (Суђурај на острву Хвару) кад рибар приповеда да је видео мноштво срдела под свећом. Из тога се може да закључи да је прости народ, где је тај изричај и настао, неисправно и претерано тумачећи хришћанску доктрину о недопустивости лажи, находнио преступак против истине и онде где га није било, па нам између осталог оставио за то доказ и у поменутоме изричају. Даље имамо сх. *у бога, под догом, под јаким боом, под милим боом, жали бог, жали боже*; чеш. *bohužel* обично уз залудну негативну радњу: „*Хајде у бога!*“ „*Хајде у бога дома!*“ = Хајде од мене далеко! (јер не ваљаш) а и еуфем. *per adversum* за: „*Хајде до врага!*“ од прилике као што се аналогно профилактички каже: „*Хајде, будибокснама!*“ (место: „*Хајде к врагу!*“) чему одговара у нем. *Gottseibeins*. Малоруси имају такође обичај да реку *у Бога*, а код њих то вреди као усклик од досаде и зловоље кад, рецимо, човек не може да што нађе па нестрпљиво повикне: „*Де ми кључи у Бога!*“ или кад се нечега не сећа добро: „*Коли вже те у Бога і діялось!*“ (Гринченко в. в.) = Бог зна кад је то било! а ја сам чуо да и на Хвару и у Макарском Приморју у сличним приликама ускликну: „*Наћеш у бога!*“ Испореди још сх.: „*Кога бога радиш?*“ (мислим еуфем. место: „*Кога врага радиш?*“ што се нарочито често чује) = Што то тако неваљало радиш? Како можеш тако лудо радити? и сл. „*Нема ништа под боом!*“ „*Не вреди, не ваља, не зна ништа под боом!*“ (под *јаким, милим боом!*) Кад је некому тешко и неподношљиво у животу каже: „*Тешко, брате, до бога!*“ „*Јао мени до бога!*“ У песама: „*Јаој мени до бога милиа!*“ „*— вишњета!*“ (често); ако је говор о убиству и неправди уопште: „*Убише га на права (за права) бога!*“ „*Окривише га —!*“ мрус. *за невинног бога* (у истоме значењу); кад прети опасност, кад је нешто прескупо, ружно, рђаво, било да се ради о стварима или особама, вели се у сх.: „*Тешко, скупо, ружно до зла бога!*“ (исп. мрус.: „*Ніяким боом не допросишся*“ = никако, па ниједан начин не ћеш испросити). У академском се Рјечнику горњему изразу подаје тумачење: „*као да би се рекло, да је тако да и бога чини злијем*“ (ор. с. в.) а мени изгледа вероватније да се у поменутих изричајима, без обзира

на осећај у живом говору, где се, према психологији простога народа, слично као и у горњим примерима речју *бог* изриче потенцована суперлативна радња и крије ако сада већ и несвесна усломена на старо богомилско (бабунско) веровање у *злог* и *доброг* духа односно бога (ужитак — нежитак према манихејско-пауликианској науци са зачетком у перс. дуалистичкој теологији о Ормузду и Ариману) које је наврнуто на словенски митолошки дуализам Белобога и Црнобога (исп. Мочуљскій, О мнимомъ дуализмѣ въ митологии Славянѣ. Русск. Филол. Вѣст. XXI. 153—204). Такву тумачењу долази у прилог и то што се за ознаку дотичних мисли, место *до зла бога*, може употребити и употребљава се (на пр. у јужној Далмацији а сигурно и другде) и *до врага* (дакле строго према назирању борбеног хришћанства: погански бог = враг, ђавао), а значење се тиме нимало не мења. Сем тога бих ја овамо за потврду потегао, бар у колико је народна етимологија овому значењу може да привуче, и словеначку изреку: „*Zlega boga vživa z menoj vred*“ (ар. Pleteršnik) = зло му је као и мени, унаточ да тому словеначком *богу* Бернекер (EW I. 67) тражи зачетак и основно значење у *богъ* ‘срећа, удео’, као и некоје апалогне језичке преостатке у Бугара на којих се територији понајпре и јавило богомилство, на пр. кад они кажу: „*Нѣмаѣ си бѣла бога* од нѣкого“ = немам мира, покоја од некога; „*вика до бѣла бога*“ (ар. Геровъ, Рѣчникъ s. v.) ‘силна, велика вика’, затим још читије у малоруској клетви: „*Щоб тебе Чорный бог убив!*“ (Čelakovský, Mudrosl. 494.)

природни појави.

Буг. *бѣлъ богъ* као ознака симпатична појма узео се са временом рабити и као име симпатичне појаве ‘дана’: „*Да видж бѣла бога!*“ = Да видим бели дан! а *богъ* за ознаку ‘неба’ (ib.), и то, држим, на основу вулгарнога схватања да је небо седиште божје. Испор. к овој помисли (буг.) *подъ бога* ‘под отвореним небом’ и на тој помисли грађене адвербе места: *възбогъ, възбою, възбога* ‘узбрдо, увис’ а и горе поменути сх. *под богом* има и значење ‘под небом’: „*Под милим богом* преноћити“ (Čelakovský, Mudrosl. 643). И врус. паралелни изричај *подъ богомъ* као да који пут (испор. реченицу: „*Всѣ мы подъ богомъ*“ Даль s. v.) нигнуће амо.

Сунце, тај највећи и најупаднији небесни појав који због своје важности за човечји живот и живот у природи уопште игра тако знамениту улогу у наравној религији највећег дела примитивних народа

види у *Nast. Vjes.* XXIX. 399 и д.) такођер се у устима припроста словенског народа кашто спомиње управо као *бои каг' ђџоућр*, на пр. у једној малоруској народној песми: „ . . . и сонечку промовљає: поможь, *боже*, чоловіку!“ (Афанасьевъ, Поэт. возр. I. 66), па у нашој народној загонетки: „Једно вели: сваци, *боже* — друго вели: немој, *боже* — треће вели: „како ми је, тако ми је“ = кревет, врата, гредице (Новаковић, Српске нар. загонетке 104). У источном се Сибиру о сунцу говори: „*Бои* гледа с неба“ а аналогно тому и Славонац при завршетку сетве вапије сунцу: „*Створителю* свега, дај удијели милост . . .“ или о њему веле (у Русији): „Где је сунце, тамо је и сам *Господ*“ (ср. *Nast. Vjes.* XXIX. 407). Даље му се придевају имена: *бои* или *око боже* (у Јужних Словена и Малоруса. Чубинскій, Труды этнограф.-стат. эксп. I. 3; Вук, пј. I. 128), *лице боже*, *одраз лица боже* (Чубинскій ib. 3, 5); *врус. божиць* 'лепо, жарко сунце' (Даль s. v.). И сунчев млађи брат, месец; и он је у Руса стекао назив *божокъ* 'мали бог, божић': „Мѣсяцъ намъ *божокъ*, а кто намъ будетъ боговать, якъ его не стане?“ (Даль s. v.).

Од других природних појава који се преко каквог пригодног споредног имена стављају у нарочити ближи однос са Богом била би у првоме реду још дуга која у сх. има диалектичан назив *божји пасан* (ЗбНЖ. XII. 59; XVI. 31), а у неким руским крајевима је зову или *божья дуга* или, с алузијом на библиско причање о дуги, *божье знамя*, *божий завѣтъ*, потом 'гром' о којем Чеси кажу да је *boží rovel* а 'муњи' *boží střela* и биће да се је некада овде под *boží* мислило на Перуна-громобију (испор. рус. *Перунова стрѣла* 'муња' и онда како руски народ негде и данас Перуна себи представља брадатим цином који се за време олује вози по небесима и одапиње стреле. в. Даль III². 104), који је доцније идентификован са громом самим, како смо већ горе видели (чеш. диал.): „*Peron ta zabil!*“ за: „Гром те убио!“ Кад негде удари гром Словаци и данас кажу: „*Peron udrel, Peron uhodil*“ (Máchal, Nákr. sl. báj. 23), а по Кролмусову је приповедању народ у Чешкој још прошлога столећа на глас грома обичавао да пада земљи и целива је (Č Č Mus. 1863. стр. 164). На некадашње тесне везе словенскога бога-громовника (Перуна) са громом ја бих рекао да је остала, иако нешто побледела реминисценција и у словеначкој изреци: „*Tak hrup je, da ni grmečga boga slišati* (Pleteršnik s. v. bog), т. ј. да се ама баш ништа не чује, и у чешкој влетви: „*Aby sto bohů do toho (udeřilo!*“ (Kott. s. v.) место: *sto hromů*; или кад наше мајке за време грмљавине плаше децу:

„Чујеш, душо, *божа кара?!*“ (Суђурај на острву Хвару), а тако слично и у јужној Русији веле деци за грмљавине: „*Бозя свариться!*“ (Гринченко с. v.) = Бого се срди! или: „*Бозя калачи везе!*“ (ib.) = Бого вози колаче! Кумовој су слами (звезђу) Малоруси дали име *Боиџ шлах* ‘Божји друм, пут’ а Великоруси зову зору, дан *свѣтъ Божій*: „Дождать-ся *свѣту Божіа*“ (Даль) = чекати зору, — бели *божји дан*.

Што се тиче имена као сх. *божји шкропац* ‘јака киша, шкропац’, *божја вејавица*, *божја меџава*, *божје време* ‘ољуја уопште’: „Окренуло, ударило *божје време!*“ (често), чеш. *bohomyha* и свих овима сличних уз која се као уз имена несимпатичних и штетних природних појава ставља адјектив *божји*, ту имамо очито еуфемистичкопрофилактичке називе за непогоде о којима прости народ верује да их покрећу и са њима управљају зли ајерски духови као *ветрушина* (чеш. *větrnice*), *јежи-баба*, *але*, *здуве*, *ирудица*, рус. *буря*, *мателъ*, *вьюа* и др., који би се срдили на помен њихова правога имена и могли нанети још већу штету, па их због тога треба мирити леним и симпатичним божјим именом а, богме, у највише случајева плашити их њиме. Уостаом да је тако, сведоци смо сви ми који и сами у обичном свакидашњем говору употребљавамо и чујемо да народ, кад отворено и без какве душевне реторзије говори, раби адјектив *божји* за поближњу ознаку само онога што му је симпатично и корисно. Отуда и за саму тиху пролетњу кишу у нашега ратара и за пријатно повољно време у нашега рибара и морнара имена: *божји дар*, *божја росица*, *божја кишица*, *божји ветрић*, врус. *божја благодать*, ‘киша, дажд; добра година, род’ и тому аналогно мрус. *божа роса* ‘млеко’; врус. *божій даръ*, сх. *божји дар*, *божје блао* ‘крух’; пшеница: „Што шеницу? То је *божје блао*“ (Вук, пј. V. 168), а и свака друга добра и корисна ствар уопште.

идол, кушир и сл.

Врло је обично да се пренесено каже *бог* особи или предмету које човек има нарочито радо: „Новац му је *бог!*“ чује се у нас често о човеку пошашну за новцима, а Гундулић некому који је живео само за разблудност и епикурејштину ставља у уста речи: Она (т. ј. љубовница) и трбух мој *бог* с неби бјеху“ (ар. Rj. jsl. Ак. с. v. бог). Насупрот имамо пример у Х. Луцића (ib.) где харно чељаде назива свога добротвора *богом* са ближом ознаком *под богом* што би се у једну руку могло узети да, уза сву оданост и обвезе према добротворцу, увиђајући према

хришћанскоме схватању недопустивост поменуте компарације, додаје јој се одмах то ублажење: „Јер правда и разлог сваки ће добри тој, — „господин, паче *бог под богом* да си мој“, иако није мање вероватно да и овде *под богом* има значење ‘под небом’, т. ј. на свету, слично како смо горе видели.

Сх. *божица*, мрсл. *богиня* ‘обожавано женско чељаде’ и такве речи у другим словенским језицима са сличним значењем имају више карактер примљених туђих него на словенском простонародном тлу самониклих метафора. Више изворно словенски звучи, а припада овој категорији, чешки глагол: *boživati koho* ‘некога поштивати као бога’ и још за један степен у значењу поодмакли *božiti* који, поред пређашњег, значи и ‘чинити богом’ (у смислу тихог и мирног уживања): „*Koho sníček v chladu boží*“ (Kott s. v.) којему семантичку паралелу налазимо у мрсл. адвербу *божо* ‘блажено, пријатно’: „Так тихо, *божо* на души“ (Гринченко s. v.).

Што смо нетом навели односи се више на помисао, како бих рекао, неправог идола, т. ј. у колико човека неко или нешто што је са човечјим животом у тесној вези сећа на бога као највеће добро па им придева божје име, а сада ћемо прећи на изричаје који се везују на помисао идола у правој смислу речи, т. ј. где се речју *бог* или њеним дериватима означају видљиви симболи невидљивог бога. Ова појава у колико се јавља унутра словенскога хришћанског времена вуче своју дозу свакако из претхришћанских словенских времена, за разлику од већег дела израза о којима смо алопре говорили, а који су, без сумње, имали свој зачетак у доба кад се је словенство било већ уживело у хришћанство и кад је претхришћански словенски *бог* примио печат хришћанског вивлског и еванђеоског *Бога*. Будући да нам историја није била склона у томе да нас упутује поближе и тачније о животу наше речи с обзиром на значење ‘идол, кумир’ у претхришћанско словенско време, морамо се задовољити с оним што је случајем преостало унутра хришћанског времена. У примерима из наше старије књижевности за *бог* ‘кумир’, као што су: „*Ни боје од злата не чините*“ (Н. Рањина 63). „*Томачила је одговоре врагодушнога древнога бога*“ (А. Канижлић, Уточ. 582). „*Идоле али ти лажљиве богове*“ (Качић, Кораб. 32) колико год се чинило да нису него превод паралелних латинских изричаја у хришћанској средњовековној књизи под чијим су утицајем наведени писци, као и скоро сва наша старија књига, стали, то није ниошто још доказом да у по-

менути изричајима (*бог* 'кумир') не тече бар један млаз и не живи барем нешто од онога што су стари претхришћански Словени помишљали при изговарању тадашње своје речи *бог*. Напротив, ми можемо врло лепо и разложито да закључимо да су они већ тада могли имати неко слично значење, не, дакако, *бог* = 'символ кривога божанства' као у доцнијем хришћанскоме смислу, него *бог* = 'символ бога уопште' или каквог популарнијега божанства напосе. Кад се знаде што је била старим Словенима липа (испор. Шулекову монографију: Зашто Славени поштују липу? Rad XLIII.), онда нам овде може лепо да послужи као пример језички преостатак сх. *липов бог* 'кумир' који се је нарочито у Словенаца удомио и живи у свакидашњему говору са пренесеним значењем 'човек неспретна, укочена држања': „Držati se kakog lipov bog“ (испор. још: *bogove prodajati* 'укочено стати' ар. Pleteršnik), из којег, по моме суђењу, уза сав његов вишестолетњи христанизовани живот, ипак неоспорно избија претхришћанска словенска теологија. То исто можемо да констатујемо у разним словенским нарочито руским пословицама, тим тако верним чуварицама често врло древне старине које се овде онде и данас повлаче у говору простога народа и где реч *бог* носи све друго пре него горњи хришћански печат, на пр. (рус.): „Где жить, тѣмъ богамъ и молиться.“ „Не гони бога въ лѣсъ, коли въ избу влѣзъ.“ „Счастливъ твой богъ.“ „Каковъ богъ, такова ему и свѣча.“ „Что тому богу молишься, который не милуетъ.“ „Всѣмъ богамъ по сапогамъ.“ „Плохого бога и телята лизутъ“ (Даль s. v.); мрус. Жив у лісі такий бог лісовий“ (Гринченко s. v.) на руска клетва: „Бѣсъ ты и сто прабози.“ (Máchal. Nákr. sl. báj. 37), малоруска изрека: „Своім богом зробити, пити“ = радити по својој вољи (Гринченко s. v.), затим пољска имена: *bożinka, boginka*, 'вила'; *bożinka wodna* 'вила повоткиња'; *bożiniarz* 'њихов муж' (Lud XV. 13. 14; Wisła I. 71—72); мрус. *божини, божињи* (богунки) 'дивље шумске жене' (Máchal. Nákr. 129). Поганштином одишу такође у Руса *курячіе боги* 'кумири од камена' које селаци у костромској губернији вешају у кокошињацима да штите перад од болести (Arch. Sl. Phil. XXVIII. 88). Амо припадају даље: врус. *божокъ*, мрус. *божок, божице, божество*, буг. *богъ*, слов. *bogec*, чеш. *bůžek, božtek, božisko*, н. *božek* 'кумир, идољ'. Аналогно тому старијему више поганском уобичају узели су покрштени Словени и слике хришћанских светитеља и друге хришћанске симболичне предмете називати именов божјим, тако врус. *богъ* 'икона': „Тутъ Ефимъ сребѣ бога и пригрозилъ намъ Богомъ“

(ар. Даль). „Только съ богами своими и знаеться . . .“ (ib.); мрус. *би* исто: „Поцїдувала на божнигу бога“. „Молода оддає свого бога молодому“ (ар. Гринченко); врус. и мрус. *боженька*, врус. *боженья*, -*ята*, *божье милосердіе*, сх. *божа* (у дечињем говору ‘икона’ и ‘прква’), полап. *bižga* ‘икона, сличяца’, у Далмацији још: *светац*, *свечић*); сх. *божак* ‘спремица светих моћи, амулет’; мрус. *божечок* ‘крижић који се носи на прсна као моћи’ и т. д.

Главни хришћански празник, т. ј. дан Христово рођења, добио је у Јужних Словена име *божић*: овајпре *божић* ‘мали бог Исус Христ’, а онда ‘дан’ у који се мали бог Исус Христ родио. Доцније се тој речи у Словенаца придружило и значење ‘бадњак’ као објекат и обичај који је карактеристичан и игра знатну улогу уочи тога благодана. Све кад научна етимологија и не би то хтела, она се, изгледа, да се она овде слаже са народним живим осећајем (псп. Berneker, E. W. I. 78); овамо, поред тога, иду још сх. *божа*, *божура*, *божурица* ‘прасица што се коље за божић’ као и *божак* ‘ускрсно јање учињено од чега’ (ар. Вук, рј. и Rj. jsl. Ak. s. v.) Мерингер (JF. XVI. 152) је без потребе ишао да тражи порекло словеначкој речи *božič* ‘бадњак’ у грч. *φώγω*, ствиснем. *bah-han* ‘пећи’, што му је Бернекер (E.W. I. 67) са разлогом забавио, наводећи аналогне примере о преношењу имена са светковине на предмете који играју неку редовно типичну улогу приликом тих благодана као нгрч. *κόλεντρα* ‘кодачићи што се дају деци о божићу’; *κόλεντα* ‘воће, колачи као божићни дарови’, а те су речи пошле од лат. *calendae* и приспеле су Грцима посредством Словена.

(Завршиће се.)

Загреб.

П. К. Булат.

К болгарскому ударению.

I.

Праславянское различіе циркумфлектированной (нисходящей) и акутированной (восходящей) интонаціи отчетливо сказалось в болгарском языкѣ в трех явленіях:

1. В переносѣ ударенія со слогов, имѣвших первую на *ъ* в членной формѣ односложных существительных мужескаго рода: *градѣтъ*, *врагѣтъ*, *бръѣтъ*¹⁾ — серб. *grād*, *vrāi*, *brēi*, слов. *grād*, *vrāg*, *brēg*, русск. *ѣрод*, *вѣрой*, *бѣрей*;

2. в переносѣ ударенія с таких же слогов на конец слова в окончаніи именительнаго падежа множественнаго числа — *овѣ*: *градовѣ*, *враговѣ*, *бръговѣ*;

3. в переносѣ с циркумфлектированных слогов на окончаніе ударенія в двусложных словах средняго рода: *златѣ*, *месѣ*, *снѣ*, *ухѣ* (ср. и *уши*) — серб. *zlatѣ*, *mesѣ*, *senѣ*, словинск. *zlatŏ*, *mesŏ*, *senŏ*, *uhŏ*, русск. *злото*. С этими примѣрами сравн. *градѣтъ*, *врагѣтъ*, *хлѣбѣтъ*, серб. *grāh*, *vrāh*, *hlēb*, словинск. *grāh*, *vrāg*, *hlēb*, русск. *горѣх*. *порѣи*; *прѣгове*, *хлѣбове* *блѣто*, *жѣто*, *мѣсло*, серб. *blāto*, *žito*, *māslѣ*, словинск. *blāto*, *žito*, *māslŏ*, русск. *болѣто*.

Вполнѣ параллельны наблюдающимся при циркумфлектированной интонаціи явленія старых подударных краткостей полнаго образованія (*о*, *е*): *родѣтъ* : *родовѣ*, *ледѣтъ* : *ледовѣ*, *морѣ*, *полѣ*, *окѣ*, *очѣ* — серб. *pŏlje*, *mŏre*, *ŏko*, словинск. *roljŏ*, *torjŏ*, *okŏ*, русск. (діал.) с рефлексами старой интонаціи краткостей *полѣ*, *морѣ*.²⁾ (См. Б. Цоневъ. За удареніето въ български езикъ. Сборникъ за народни умотв., наука и книжница VI [1891] 3—83 стр. и — раньше — F. Fortunatov. Zur vergleichenden Betonungslehre der lituslav. Sprachen. Archiv f. slav.

¹⁾ В членной формѣ на *-а* то же мѣсто ударенія — *градѣ*, *врагѣ*, *бръѣ*.

²⁾ Лѣка Егорьевск. уѣзда Рязанск. губ. Извѣст. Отд. р. яз. и слов. И. Ак. II. 1913 г. XVIII, 4, стр. 181.

Phil. IV [1880 г.] 575 и сл. Об — *овѣ* говорит, нуждающийся, впрочем, в коррективах, материал Цонева. Къмъ историята на български езикъ. Сборн. XIX, отд. стр. 12—13 и Л. Милетица. Das Ostbulgarische 47 стр. с поправками Цонева Диалектни студии. Сборн. XX, отд. стр. 20/21.)

Многія детали закона о переносѣ ударенія с циркумфлектированных долгот и с краткостей являются спорными.

Какъ ясно из случаев *плѣмень, кѣжель, младость, Господь, вѣчерь, ѣзеро, вѣсель* и т. д. словинск. *plamēn, kožēlj, mladost, Gospōd, večer, ezēro, vesēl*, удареніе с циркумфлектированных долгот и краткостей не переносилось с третьих, считая с конца, слогов, и, однако, мы имѣем *бртовѣ, прадовѣ* и т. п. Факты эти, мнѣ кажется, могут быть примирены слѣдующимъ предположеніем.

Параллельно *месѣ, ухѣ, окѣ* ожидалось бы фонетически во втором и третьем лицѣ ед. числа аориста *несѣ, тресѣ* из **něse, *trěse*: сербск. *něse, trěse*; если же этого нѣтъ, как общаго явленія¹⁾, то, по всей вѣроятности, потому, что трактующій перенос имѣл мѣсто, вообще говоря, только при измѣненіи состава слова, т. е. **měso*, но **mesōto, *brěgove*, по **brěgověčē, *rěki*, по **rěkitě, *lūde*. по **ludětē*. — Ср. и *мѣне, мѣбе, сѣбе*.

Господствующія теперь в литературном языкѣ формы *месѣ, окѣ, бртовѣ, родовѣ* и т. п. возникли позднѣе в результатѣ отвлеченія из форм членных. С такимъ предположеніемъ хорошо согласуется фактъ ширokaго распространенія в восточно-болгарскомъ отягченныхъ формъ средняго рода: *вѣно, чѣло* и др., появленіе которыхъ легко объясняется наличностью отношеній: **měso* : **mesōto, *zlāto* : *zlatōto*, по аналогіи которыхъ *vinō* : *vinōto, čelō* : *čelōto* и под. Ср. діалект. *чѣка* : *чѣкѣта* и т. п. (Л. Miletić. Rhodopenmundarten. стр. 29, 31 и др.): **rěko* должно было бы, при предположеніи выдвигки и без измѣненія состава слова, перейти в **rěkě* и совпасть с удареніемъ именительнаго падежа.

Условія переноса, сопоставляя *бръвѣть, бръвовѣтъ, ржкѣтъ, месѣто, людѣтъ, младостѣтъ, петѣтъхъ* слѣдуетъ формулировать такъ: удареніе падало на послѣдній слогъ осложненнаго присоединившимся слова; если же этотъ слогъ имѣл редуцирован-

¹⁾ Діалект. *тресѣ, несѣ* и под. — результатъ вліянія *тресѣхъ, тресѣхъме* и т. д. Литерат. и діал. *тресѣсъ* и под. отражаютъ вліяніе 2—3 л. ед. ч.

ный гласный, то — на слѣдующій с гласным полного образования.

Ожидаемым при *i*-основах с циркумфлектированным коренным гласным *властѣтъ*, *грждѣтъ*, *пейцѣтъ* соотвѣтствуют отвлеченныя из них *гржди*, *пейци*; ср. *пейци*, *свици*, *кости*, но и *пейци*, *свици*, *кости*. Не исключена, впрочем, также возможность, отмѣченная Р. Брандтом (Краткая фонетика и морфология болгарскаго языка 1901 г., стр. 9), что удареніе конечнаго слога в таких основах стоит в связи со старым удареніем косвенных падежей.

Со срединных краткостей, как имѣвших вторую интонацію,¹⁾ переноса не было: *волѣветь*, *столѣветь*.

Внѣ членных форм, выдвигажа пзвѣстна еще при энклитических мѣстоименіях: *мжжѣ мѣ*, *синѣ мѣ*, но *брѣтъ ми*, *зѣтъ му* (Б. Цоневъ. Сборн. за народн. умов. VI, стр. 46, Къмъ история на б. езикъ. Сб. XIX, отг. 8 стр.): серб. *мѣж*, *сѣн* : *брѣтъ*, *зѣтъ*; впрочем, первоначальныя явленія в этой группѣ фактов уже сильно затерты.

Предположенныя исходныя отношенія иллюстрируются фактами, на прим., Люблинской рукописи XVII вѣка:²⁾ *свѣтѣтъ* 1^а, 9^а, 3^а, *гласѣтъ* 51^а, 62^а, *домѣтъ* 26^а, 76^а, *тилътъ* 80^а; dat. s. *свѣтъѣ* 3^а, *влѣкъ* 9^а; асс. s. *влѣка* 7^а, 21^а, *мѣжа* 32^а и под.; *грѣдове* 1^а, 17^а, 24^а, 26^а, *сѣдове* 2^а, 2^а (серб. *сјуд*, слов. *sūd*), *рѣнове* 7^а, *гладнове* 10^а, *сѣнове* 11^а, *дѣрнове* 86^а; с(и)мѣвете 11^а, *домѣвете* 30^а; *мѣжѣ* 32^а, 52^а, 30^а, 84^а, *людѣ* 22^а, 23^а, 1^а: *мѣжѣте* 4^а, *людѣтъ* 2^а, 23^а, 4^а; *три рѣна* 7^а: *кракѣта* 7^а, *костѣтъ* 53^а, 54^а, *рѣчѣте* 36^а, *грѣчѣте* 23^а —: *рѣчи* 5^а, 44^а и др., *мислѣтъ* 77^а; *нѣсъ* 8^а, 81^а, 104^а: *носѣте* 6^а, 8^а, *рѣчѣте* 6^а, 11^а, 20^а, 21^а, *овѣце* и *кѣзы* 37^а: *овѣте* 37^а, *дѣски* 51^а: *дѣскѣтъ* 51^а, *слѣгы* 17^а, 22^а, 20^а: *слѣгѣтъ* 22^а, 59^а, 60^а, 62^а; *злѣто* 6^а, 9^а, 16^а, *тѣло* 14^а, 34^а, *мѣсо* 33^а, 34^а, 50^а, 61^а, *ѣко* 77^а, 89^а, *мѣре* 41^а, *нѣле* 54^а, *ѣчи* 25^а, 28^а, 33^а, *ѣчи* 41^а, 77^а: *морѣто* 7^а, 18^а, 23^а, 25^а, *н(е)бѣто* 11^а, 12^а, *тѣлѣто* 14^а, 33^а, 34^а, 38^а, *мѣсо* 28^а, *ѣчѣте* 28^а, 34^а, 78^а, *ѣчѣте* 42^а; *дѣцѣре* 77^а, *дѣцѣрѣтъ* 77^а; — *срѣбро* 2^а, 6^а, 16^а, но *срѣбрѣ* 25^а; *вино* 20^а, 33^а, но *винѣ* 72^а; *ѣмно* 6^а и мн. др.

¹⁾ О второй, восходящей, интонаціи краткостей в особом этюдѣ. Наличие ея опознается в словниском: *-ѣ*, *-ѣ* и русскихъ диалектах: ср. Лѣкинск. *ѣ* (Валявец, Шахматов, Ван-Вейк и др.).

²⁾ Издана и описана С. Аргировым: „Люблинскія българскія рѣкописи отъ XVII вѣка“. Сб. за нар. ум. XII, 463—560 стр. и XVI—XVII, 241—313 стр.

Отступают только *двѣта* 13^с, 100^с, *двѣте* 27^с, 78^с, *трѣте* 17^с, 77^с (но ср. и „г̃ тѣ іодимъ“ 26^с).

При двусложной формѣ члена удареніе переносилось, по-видимому, на послѣдній: *влькатію* 27^а: *влька* 7^а, 21^а (серб. *вук*), но *цѣратю* 27^а (серб. *цѣр*).

Случаи колебанія нерѣдки, но относятся они, за очень немногими исключениями, которыя могут быть и просто описками,¹⁾ только к формам с цѣркумфлексированной интонаціей и представляют вполнѣ прозрачныя аналогическія образования: *свѣздыте* 72^а, но и *свѣздыте* 28^с, 72^а, *жєны* 32^а, 33^с, но п *жєны* 31^с, 33^с, 85^а, *ислѣутьте* 27^с, при *слѣити* 22^с, 59^а, 60^а, 62^а, *дѣшити* 77^с, при *уошити* 42^а, *слѣзьте* 63^а, 70^с, *мощите* 62^а, *сѣрото* 63^с.

При акутированной интонаціи — ожидаемое мѣсто ударенія: *жѣлите* 2^а, *покиютьте* 24^а, *дѣматя* 76^с, *дѣмьте* 43^с, *вѣратя* 52^с, *крѣната* 77^с, *змѣать* 65^а, *за ірѣлото* 65^а и т. п.

Из діалектов в исходным отношеніем близок, напр., матеріал, данный в описаніи села Чешнешръ (Нова Махала Станимашево) С. Георгіева (Изв. на Семинара по славянск. фил. при Унив. въ София II (1906—1907 г.) стр. 411 и слѣд): *вѣлиц*, *зѣби*: *вѣлицити*, *зѣбити* (431—432); *лѣва*, *кѣзи*: *лавѣити*, *козѣити*, (432—433); *ѣку*, *ѣчи*: *укѣту*, *учѣти*; *ѣшу*, *ѣши*: *ушѣту*, *ушѣти* (433—434); *чѣлу*, *чѣлѣту*, *мѣйку*: *мѣакѣто* (433). Ср. *кѣшитити*, *кѣжити*; *чѣдугу*, *чѣрлугу* (серб. *кѣжа*, *кѣжа*; *чѣдо*, *чѣло*).

Отступают лишь трехсложные: *брънуви* — *брънуити*, *лѣсуви* — *лѣсуити*. Но подвижность и при них свидѣтельствуется, напр., сѣверозападными, шуменскими говорами Средней Горы и др.: *вратѣте*: *вратѣте*, *лѣсове*: *ласовѣте* и т. п. (см. В. Цоневъ: Къль исторіята... Отг. 13 стр.).

Нѣсколько категорій случаев в литературном языкѣ, противорѣчащих принятым положеніям, находят свое объясненіе в діалектах: так, отсутствіе в них форм вродѣ **пламенѣтъ*, **кжжелѣтъ* (словинск. *plamēn*, *kožēlj*) стоит, по-видимому, в связи с тѣм фактом, что трехсложныя слова вообще скорѣе теряют подвижность ударенія, чѣм короткія фонетическія формы которыя в діалектах нерѣдки — ср. *věčērōn*, *koreñōt*, *perelōn*, и под. (L. Miletić. Die Rhodopenmundarten der bulgarischen Sprache.

¹⁾ *гражжанѣте* 65^с (ср. *lbd. гражжанѣте* 65^с), *навѣ(а)о(и)цѣте* 81^а.

Wien 1912, S. 102, 184 etc.). В данном случаѣ тенденція сохранять удареніе на коренном слогѣ могла сказаться тѣм болѣе, что самый тип такого движенія ударенія искони был ограничен сравнительно небольшим количеством слов. Это же слѣдует сказать об *изерото* : ср. *чѣтиво* при *чѣтивѣдъ*, *вариво* при *варивѣд* и др., которым соответствует словинскій тип на — *ivo* из *ivo* : *pletivo*, *predivo*, серб. *плѣтиво*, *прѣдиво*. Колебание ударенія объясняется предполагаемой дифференціацией — *чѣтиво* : *чѣтивѣто*. || *Домѣ*, р. *дѣма*, серб. *дѣма*, словин. *doma* — удареніе идет в говорах, в которых членныя формы оканчивались на *-et*, вѣроятно, из таких случаев, как, напр. в Любл. рук. 72⁶: *давъведемъ домѣси* (там же и *Удомѣ* 69⁶). Особенно благоприятны были условія для совпаданія в діалектах с членом *-a*: ср. такія фразы, как *отивамъ си домѣ*, гдѣ функции форм тѣсно соприкасались¹).

Аналогическія образованія многочисленны. Так, удареніе члена стало правилом в *i*- основах женскаго рода: *властьтѣ*, *пецѣтѣ*, *младостѣтѣ*, но так же и *смѣртѣтѣ*, *дланѣтѣ* (серб. *смѣрт*, *длан*, слов. *smrt*, *dlan*, р. *доланѣ*), *радостѣтѣ* (серб. *рад*, слов. *rad*). Остаток старины представляет только *мѣдѣта*²) (*мѣдѣта* Любл. р. 6⁶), серб. *мѣд*.

У отдѣльных писателей можно встрѣтить *прадѣтъ*, *инѣвѣтъ* и под. (серб. *прѣд*, *инѣвѣ*) вм. фонетических *прѣдѣтъ*, *инѣвѣтъ*. *радѣвѣтъ* и под. (серб. *рад*) вм. *радовѣтъ* — факты, распространенные и в говорах. В Ловчанском говорѣ, удареніе котораго в односложных *o* — основах болѣе близко к первоначальным отношеніям, отступленіями являются имѣющіе в сербском соотвѣтствіе в видѣ рефлекса акутированной интонаціи: *радѣтъ* — *радѣ*, *плачѣтъ*, *мразѣтъ*, *ядѣтъ*, *часѣтъ* (серб. *рад*, *плач*, *мраз*, *јад*, *час*) (Г. Цоневъ Сб. VI, 49), но из них *ядѣтъ* имѣет в чакавском (Новый) и словинском соотвѣтствіе в видѣ *јад*, и в объясненіи, таким образом, нуждается не болгарская, а штобавская форма.

Плачѣтъ, может быть, отражает вліяніе ударенія *смѣхѣтъ*, *мразѣтъ*³) — *хладѣтъ*, а *радѣтъ* — *снѣжѣтъ* и *дъждѣтъ* (ср. серб. *мјеса*⁴) под вліяніем *бјуха*).

¹) Ср. *doma* — „домой“ в говорѣ сливенскихъ колонистов (Болград. Бессарабск. губ.) (Н. Державинъ. Болгарскія коловин в Россіи т. II. 1915 г. стр. 54), *doma* или *domi* в Шикиравкитаѣ (ibid. 77 стр.) и др. (см. стр. 93, 108 и дал.).

²) В современном языкѣ такое удареніе указано у В. Симеопона. Самоучитель болгарск. языка 1910, стр. 12.

³) Но ср. и словацк. *mráz* < **mrázь*.

⁴) Догадка Решетара, слышавшаго только *mъха*, о том, что *мъха* у Караджича может быть ошибкой (Arch. f. slav. Phil. XXXVI, 545), вряд — ли удачна: ср. в Новом *mъhъ* (отг. стр. 46).

* *čāsъ*, рано получившее в loc. s. конечное ударение (русск. в... *часѣ*), приняло, вѣроятно, нисходящую интонацію по аналогіи типа „циркумфлектированный корневой гласный — ударение флексии в loc. s.“ (может быть подобное имѣло мѣсто и в чешском — *čas*).

Из примѣров с сербским соответствіем в видѣ рефлексов циркумфлектированной интонаціи, представляющихся Г. Цоневу отклоненіями (Сб. VI, 66—67), *букътъ* сопоставляется, кажется, по ошибкѣ: *бѣкъ* в сербском значит „Der Ort des Wasserfalls, wo das Wasser im Fallen toset“ (Караджич), между тѣм в болгарском, по крайней мѣрѣ, у Герова, имѣется *букъ* только в значеніи русск. *бук* (дерево), которому и соответствует серб. *бѣк* „Buchstabe, Schrift“ (Приведено у Berneker-a, Etymolog. Wörterbuch S. 99).

При сербском *стрѣк* — в словинском — *strók* (Плетершник), и болгарская форма может соответствовать послѣдней. Наличие в резьянском *strók* — чеснок (И. Бодуэн-де-Куртенэ. Опыт фонетики резьянских говоров § 127) дѣлает вѣроятным старое колебаніе интонаціи (ср. и чешск. *strouk* и *struk*).

В *рѣстѣтъ* — иной сравнительно с сербским, гласный.

На то, что ни *рѣятъ*, ни *крѣятъ* не являются отступленіями, указал уже С. М. Кульбакин (Български старини III. Охридская рукопись Апостола конца XII вѣка 1907 г. стр. LXVIII).

Без объясненія остаются *трѣйтѣтъ*, *брѣстѣтъ*, *гѣстѣтъ*.¹⁾

II.

Разбирая примѣры, относящіеся к праславянскому положенію „долгота перед подударным гласным флексии“ в о-сновах и совпавших с ними: **kľičь*, **lěkь* и под., приходится прежде всего констатировать отсутствие единства в отраженіи стараго ударенія (интонаціи): с одной стороны *нѣштѣтъ*, *кљѣштѣтъ*, с другой *лѣкѣтъ*, *сѣдѣтъ*, и так же *трудѣве*, *кљѣдѣве*: *триховѣ*, *умовѣ*. Но при краткостях в таком положеніи мы имѣем довольно строгую послѣдовательность: *кѣнѣтъ*, *бѣбѣтъ*, *кѣлѣтъ*, *пѣдѣтъ*, *лѣштѣтъ*, *рѣдѣтъ*, *рѣдѣштѣтъ*, *кѣштѣтъ*, *пѣштѣтъ*, *сѣштѣтъ* и др. словинск. *könj* — *könja*, *böb* — *biba*, *köl* — *köla*, *röd* — *röda*, *glög* — *glöga* (Valjavec, Rad CXXXII, 167 при *glög* — *glöga* у Плетершника), *köš* — *köša*, *rör* — *röra*, *söm* — *söma*, сербск. *köm* — *köma*, *böb* — *böba*, *röd* — *rödi* (посавск.

¹⁾ Послѣднее отсутствует в словарѣ Герова.

Rad CXCVI, 236 и чак. (Новый). Изв. XIV, кн. 2, стр. 34), *лѡг* — *лѡга*, *грѡб* — *грѡба*, *грѡш* — *грѡша*, *кѡш* — *кѡша*, *пѡн* — *пѡна*, *сѡм* — *сѡма*, русск. *коня*, *бобѡ*, *колѡ*, *пшѡ* в ЛѢБѢ (Изв. 1913 г. XVIII; кн. 4, стр. 185), *кошѡ*, *попѡ*, *сомѡ*; к *лѡгѡтъ*, которому в русском соотвѣтствуетъ р. *лѡга* в м. ожидаемаго *лѡгѡ*, ср. еще словацк. *lôh*. Соотвѣтственно во множ. числѣ выступаютъ *попѡве*, *стоѡве* и под.

Старым ударением множественнаго числа существительныхъ этого типа естественно считать *-ѡве*: серб. *грѡдови*, *брѡдови*, но *сѡдови* = суды, *диѡлови*.¹⁾ У Караджича „*dijeļ*, m. (јуж;) pl. *Dijeļovi*“⁴⁾. Конечное ударение в sing. свидѣлствуется посавск. *dil. dila* (Rad CXCVI, 234) и словянским *děl*.²⁾

Распространение такого мѣста ударения в сербском и на тип с ударяемым циркумфлексированным гласным корня Решетар ставит, по моему, справедливо в связь с ударением genet. i dativ. plur. (Die serbo-kroatische Betonung südwestlicher Mundarten. 1900, 71 стр.). Что касается, однако, его мысли, к которой сочувственно отнесся и Лескин (Archiv für slavische Philologie. XXIII, 564), что ударение Вука-Даничича *králevci* новѣе, чѣм *králevi* в діалектах, на том основаніи, что мѣсто ударения и количество совпадаютъ с sing., между тѣм как при осложненіи состава слова ожидалось бы сокращение, как в *grād: grādovi*, то этот аргумент мнѣ не кажется убѣдительным: перед подударной серединой краткостью количество могло быть иным, чѣм при подударности начальнаго долгаго в многосложном словѣ; при том соображеніе, выдвинутое Решетаром при краткостях (стр. 49): „Die Endbetonung in den übrigen Casus mit Ausnahme des Gen. ist wohl ursprünglich, da die jüngeren erweiterten Formen zunächst gewiß die Betonung der älteren unerweiterten behielten, also *popövi* — *popövíma* u. s. w. nach *popö* — *popöma* (bezw. *popötm* u. s. w.)“³⁾, мнѣ кажется, должно сохранить силу и в случаях с долготами.

По аналогіи двух других южных словянскихъ языковъ можно думать, что в типѣ односложныхъ подударныхъ краткостей с отпавшими в послѣд-

¹⁾ Старым ударением, по отношенію не прасловянским, так как распространение окончанія *ове* на *о-* основы, в том числѣ на случаи с конечной ударяемостью, имѣло мѣсто в особой жизни словянскихъ языков и притом, в болгарском, по крайней мѣрѣ, не очень рано.

²⁾ Ср. Dj. Dančić. Akcenti u imenica i pridjeva. Drugo izdanje. 1913 стр. 18, 20—21.

³⁾ См. и прилѣчаніе на стр. 48.

ствіи конечными редуцированными произошло удлинение и в болгарском, т. е., как в сербском и словинском, **rōdъ*, **lēdъ* > серб. *pōd*, *lēd*, словинск. *rōd*, *lēd*, в болгарском они измѣнились в **rōdъ*, **lēdъ* (и соотвѣтственно **nōštъ*, **pēštъ* > **nōštъ*, **pēštъ*: сербск. *nōh*, *nēh*, слов. *nōč*, *pēč*). Между тѣм предударный старья краткости сохранились, причем при переносѣ ударенія с конечнаго редуцировааннаго онѣ получили восходящую интонацію¹⁾, которая на послѣдующіе слоги потом уже не переносилась: *стдлѣтъ*, *вѣлѣтъ* и т. п.

Слова же, гдѣ в корнѣ была долгота перед удареніем, типа **klūčъ*, **sqđъ*, получили, вѣроятно, как в словинском и чакавском-сербском, в этом случаѣ третью интонацію долгот: **klūčъ*, **sqđъ* и при осложненіи состава слова членом с таких слогов удареніе не переносилось.

Если в болгарском, подобно сербскому и говорам словинскаго языка, слоги с акутированной долготой сократились, то в извѣстный період в нем должны были существовать отношенія: 1) **xlěbъ* : **xlěbovetě*, 2) **grādъ* : **gradovetě*, 3) **rōdъ* : **rodovetě*, 4) **rōlъ* : **rolōvetě*, 5) **klūčъ* : **klūčovetě*.

В эпоху утраты качественных различій долгот часть слов, принадлежавших к типу 5-ому, не представляя болѣе никакого отличія в именит. падежѣ единств. числа сравнительно с типом 2^м и 3^м подверглась их вліянію, в результатѣ котораго явились формы *трихѣтъ*, *триховѣтъ* и под.

Сербскіе діалекты при краткостных корнях в этом типѣ обнаруживают также большую склонность к ударенію на *-ove*, чѣм при долготных (см. Rešetar. Opus cit. 49, 55).

Думаю, что и в сербском совпаденію во множеств. числѣ способствовала близость ном. s. типов *krāļ* и *sīn*, тогда как в *bōb* и *nōh* количество в ном. s. было различно. Индукція типа *prāg* не могла быть сильной, так как образованія *u*-основ, от которых началось вліяніе, акутированной интонаціи не имѣли.

Среди матеріала Б. Цонева (Сб. VI, 66—67) есть нѣсколько примѣров накореннаго ударенія в членной формѣ, которому в сербском соотвѣтствует нисходящая интонація. В нѣкоторых из этих случаев мы

¹⁾ Ср. діалект русск. *стѣл*, *овѣр*, *явн* при *ноч*, *бок* (Дѣка. Изв. 2го отд. XVIII, кн. 4, стр. 185 и 180—181) (w — рефлекс праславянскаго o с восходящей интонаціей: *кѣжи*, *вѣлѣ*, *кѣслиш*, *вѣзъют* — словянск. *kōža*, *vōlja*, *nōkīs*, *vōzīs*) и словацк. *stōl*, *nōž*, *bōb* при *bōk*, *ноч* и под. См. С. Кульбакинъ. Въ исторіи и діалектологіи польскаго языка Сб. Ор. русск. яз. и слов. LXXIII N 4, стр. 155 и сл.

имѣем, вѣроятно, старые дублеты — охутона: так, *прѣтътъ*, (*пѣртѣтъ*) соотвѣтствует словацк. *prít*, русск. gen. s. *прутъ* (при *прута*) и, м. б., сербск. n. pl. *прутови* (см. выше), *сѣртѣтъ* — русск. gen. s. *серпѣ*, *шѣтътъ* — русск. gen. s. *шпѣ*, чешск. и словацк. *šip*, *лѣтътъ* (при *лѣстѣтъ*) — русск. gen. s. *листвѣ*, м. б., серб. n. pl. *листови*.

В случаях с краткостями охутона-ми слѣдует считать: *смѣкътъ* — сопоставленіе этого слова с сербским *смѣк* у Цонева, кажется, ошибка: в сербском *смѣк* — *смѣка* „... die Zukost, opsonium“ (Караджич); такое слово отсутствует у Герова: *смѣкъ* у послѣдняго значит „змяна... elaphis quadriliniatus u elaphis quatterradius“, в словинск. *smòk* — *smòka*, чему фонетически в болгарском должно было бы соотвѣтствовать именно *смѣкътъ*, а не **смѣкътъ*; с *хѣдѣтъ* сравн. словинск. *hòd* — *hòda* (при *hòd*), с *бѣрътъ* ср. слов. *bòr* (Мурко, Хостник), серб. *bòr* — *bìra* в Прчани (Rešetar. Beton. 45), сюда же, м. б., и nom. pl. *бѣрови* у Вука (См. и van Wijk, Arch. f. sl. Phil. XXXVI, 332), с *рѣтътъ* ср. слов. *ròj* — *ròja* и *ròj* — *rìja* у Мажуранича (Arch. f. sl. Ph. XXXVI, 326). О других — С. Кульбакинъ. Охридск. рук. Апост. LXVIII.

Только, вѣроятно, на болгарской почвѣ ассимилировалось типу с конечным удареніем „*gostъ*“ — *ѡстѣтъ*: ср. слов. g. s. *gòsta* (при *gòst* — *gostû*), или получило из других надежей краткость, как в чакакск. — Новый *gòst* — *gòsta* (Белич, отг. 28), оштар. *gòst* (Rad CLXXX, 22). Односложныя слова с корневым редуцированным, насколько позволяет судить матеріал Цонева, имѣют удареніе в членной формѣ не на корнѣ, независимо от того, свидѣтельствуют ли сербскій и словинскій об удареніи флексіи или корня: *ленѣтъ* (серб. *lân*, -а, посавск. — Rad CXCVI, 235 *lân*, -а, словинск. *lân*), *денѣтъ* (сербск. *dân*, -а, словинск. *dân*), *сѣнѣтъ* (серб. *cân*, *snâ*, слов. *sên*, *snû*, *sân*, *snû*), *пнѣтъ* (серб. *nân*, *nâny*, чак. (Новый) *rânj*, -а, слов. *rânj*), *дѣждѣтъ* (с. *dâjød*, *dâjeda*; в Акад. слов. *dâžd*, *dâžda*, так и в Прчанѣ и Дубровникѣ — Reš. Bet. 46 — слов. *dëž*, *dëžja*). Такое мѣсто ударенія можно одинаково объяснять как тѣм, что при корневых редуцированных дольше сохранялось конечное удареніе¹⁾, так и, в случаях ударяемости корня, переносом, параллельным краткостям полного образования. Послѣднее вѣро-

¹⁾ В пользу этого говорило бы приведенное Аргировым из Люба. рук. *вънѣсътъ* 36^a (Сб. XVI—XVII, 283), но эта форма, кажется, опечатка: в текстѣ (Сб. XII, 495 стр.) „*вънѣсътъ*“.

итѣе: сравн. литер. удареніе — *дѣждовѣ*, в Люб. рук. *сѣмѣе* (сны) 89^а. Отступающіе случаи *дѣркѣтъ*, *кѣрѣтъ* отражают, вѣроятно, особое положеніе — *ръ*. В Любл. рукописи ожидаемое мѣсто ударенія — и *кр(ѣ)стѣтъ* 35^с.

Среди примѣров Цонева выступают и заимствованія из турецкаго. Для них первоначальным слѣдует считать в членной формѣ удареніе корни (Ср. и П. Лавровъ. Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей болгарскаго языка 1893, 219 стр.). Исключеніе представляет только *хакѣтъ*, но Цонев опять-таки, думаю, ошибочно сопоставляет его с сербск. *хѣк*. Последнее значит „душак, Hauch, halitus“ (Караджич), болгарскому же, заимствованному из турецкаго со значеніем „плата, жалованье“, соотвѣтствует сербск. *хѣк*. В Любл. рукописи — фонетическая форма *хѣкътъ* 34^а.

Точныхъ хронологическихъ данныхъ для опредѣленія эпохи выдвѣжки в болгарскомъ нѣтъ; но если приведенное выше объясненіе отяжечныхъ форм *вѣмо*, *нѣмо* и под. вѣрно, то движеніе ударенія с циркумфлектированныхъ корней в болгарскомъ придется относить ко времени до XIV вѣка: ср. отяжечныя формы из рукописей XIV вѣка, приводимыя Лавровымъ (стр. 224).

Харков, 1921 г.

Л. А. Булаховскій.

ПРИЛОЗИ.

11. *bratrŭ* et *sestra*.

Le slave est seul, parmi toutes les anciennes langues indo-européennes à avoir fait passer aux thèmes en *-o- et en *-a- les noms de « frère » et de la « sœur ». D'une manière générale, les thèmes en -r- n'ont pas subi pareille altération. Parmi les noms de parenté, ceux de la « mère » et de la « fille » ont conservé en slave leur caractère ancien; *děverŭ* et *jetry* offrent d'autres traitements qui s'expliquent aisément. Les formes *bratrŭ* et *sestra* sont donc surprennantes.

Le grec permet d'en entrevoir l'explication. Le nom de « frère » y a survécu, avec sa forme ancienne, mais non pas pour désigner le « frère par le sang »; *φράτηρ* signifie « membre de la phratrie ». Le mot a pris une valeur technique dans la langue politique. Pour désigner le « frère par le sang » on a recourri à une sorte de périphrase, le composé *ἀδελφεός*, *ἀδελφός*; la forme varie suivant les dialectes, mais le procédé est le même partout. Le nom de la « sœur » est modifié en conséquence: *ἀδελφεά*, *ἀδελφεή* et *ἀδελφή*. Les collectifs dérivés *φράτρα* et *φρατρία* désignent une institution sociale, et non l'immeuble des frères par le sang. Un fait analogue a eu lieu en Italie, dans des conditions différentes quand, le mot *frate* prenant une valeur religieuse, on a recourri au diminutif familial *fratello* pour désigner le « frère par le sang ».

En baltique, le vieux prussien a conservé le mot indo-européen, sous la forme de nominatif *brāti*, servant de vocatif dans le passage où il figure. Mais, en letto-lituanien, on ne trouve que des diminutifs comparables au type ital. *fratello* : lit. *brólis*, lett. *brālis* et lit. *broterēlis*, lett. *brātarīlis*. Et, au pluriel, le vieux prussien même a le dérivé *bratrikai*.

En slave, il est remarquable que le collectif comparable à gr. *φρατρία* ait survécu et serve de pluriel pour désigner l'ensemble des frères par le sang. Il est probable qu'une institution de « phratries » existait anciennement et a permis au mot de subsister. Quand le changement de civilisation en a déterminé l'élimination, le collectif *bratrija* a subsisté et a été affecté à désigner l'ensemble des frères, qui, dans la grande famille slave, de type patriarcal, avait une importance sociale. Mais, au sens de « frère par le sang », il n'a subsisté qu'un dérivé, *bratrŭ* (d'où *bratŭ*, par simplification).

Pour « sœur », le lituanien est demeuré fidèle : *sesū*, *sesė̃s*. Il est donc probable que la forme sl. *sestra* est due à ce que la langue a voulu avoir une forme parallèle à celle de *bratru*. Ce qui complique la théorie du vocabulaire c'est que les mots réagissent beaucoup les uns sur les autres.

Les noms des personnages masculins qui, outre leur sens proprement familial, pouvaient recevoir un sens social, se trouvaient ainsi exposés à être altérés ou remplacés. Le nom indo-européen de la « mère » s'est fidèlement conservé en slave et en baltique : v. sl. *mati*, v. pruss. *mūti*, lett. *mātē*; la valeur social du mot n'en a entraîné le changement de valeur que dans lit. *môtė*, qui a pris le sens de « femme » tandis que la « mère » est désignée par le dérivé *motyra*. Au contraire, l'ancien nom du « père » a été totalement éliminé : le slave a un dérivé du nom familier, enfantin **atta*, à savoir *otiči*; le vieux prussien *tāws* et le lituanien *tėvas*, le lette *tērs*, et le correspondant de lat. *pater* a disparu.

Il apparaît ici que la rupture avec les traditions sociales de l'indo-européen entraîne la perte de quelques termes de la langue politique. L'élimination des mots tels que celui de « père » et de « frère » a une grande signification pour l'histoire de la société indo-européenne et montre comment ont disparu sur sol slave et baltique les institutions de l'aristocratie indo-européenne.

Paris.

A. Meillet.

12. Откле име Светозар?

То је име у наше вријеме обично у Срба, али прије XIX. вијека мислим да се никакав Србин није звао Светозар. Тек од трећег деценија XIX. вијека почиње се јављати то име, а узето је из Видаковићева романа „Љубомир у Елизвиуму“, који је штампан г. 1814. У том се роману много говори о неком младићу, којему је име Светозар. Сријемски и бачвански Срби читали су много Видаковићеве романа, на им се име Светозар допало, и родитељи су га стали давати својој дјечи. По-мало је то име ушло у обичај и код других Срба, а данас је то доста обично српско име, а и гдјекоји се Хрвати њиме зову (на пр. загребачки жупник Ритиг). Пита се, откле је Видаковић узео то име? Ја држим за цијело, да га је он узео из Рајићеве историје Бугара, Хрвата и Срба, која је 20 година старија од Видаковићева „Љубомира“. У другој књизи те историје на стр. 214. спомиње се некакав далматински краљ „Свѣтозаръ“, којег Рајић зове и Светорад. Име је Светозар узео Рајић из Дуќљанинова летописа, у којему се о једноме од фантастичних Дуќљанинових далматинских краљева у главн 21. (по издању Чрвчићеву 1874) каже: *Regnavit post eum Suetozar, filius eius*. Оне фантастичне

краљеве далматинске пренио је познати дубровачки историк М. Орбини у своју књигу „Il regno degli Slavi“ (1601), али мјесто „Светозар“ има он (на стр. 213) „Светорад“, које је из Орбинија узео Рајић (вако сам већ рекао). Додајем, да „Светорад“ мјесто „Светозар“ има и Качић у својем „Разговору угодном“ на стр. 26. (изд. 1759), а Качић је своје „словинске“ краљеве узео из поменуте књиге Орбинијеве.

Пошто сам овако показао извор имена „Светозар“, сад не треба нитко да се домишља, што би могло бити *-зар* у томе имену; ваља рећи, да га је Дукљанин измислио, вако је измислио и друга гдјекоја имена у својем летопису, на пр. Srepmirus (отац Светозаров), Cidomirus, Prelimirus и др.

У Загребу 30. октобра 1921.

Т. Маретић.

13. Из балканскога речника.

1. Српхрв. *балега*

„животински екскремент“ гласи у румунском *balegă*, а у албанском тој истој речи одговара *pâr bal'egë > bal'ge* и *bagel'ë > bag'ë*.

G. Meyer, *Indogermanische Forschungen* VI 115 тражи извор овој албанској речи у италијанском. Ту има, и то само у дијалектима северне Италије за „harter Kot von Tieren, bes. Schafen, Ziegen, Mäusen“ *bagola* (у бреш., берг., ком., мант. и миланском), *bagoule* (у крем.), *bagula* (у миранд.), *bagol* (у пав.) и *bepra* (у моденском дијалекту). Сви су ови облици из лат. *bacula*, диминутива од *baca* „купина“, и то првобитно значење је још очувано у итал. *bagola*, *bacola*, *macola* „Elsbeere“ *Arch. glott. ital., Suppl.* V 79, фрц. *boule* „купина“ *ibid.* XVI 219, јудик. *bagola*, „Wachholderbeere“ в. W. Meyer-Lübke, *Roman. etym. Wb.* 873.

Од албанских облика, кад би они, по Мајеру, били позајмице из италијанскога, морао би, дакле, *bagel'ë* бити старији облик него *bal'egë*, а овај би био настао, метатезом, од *bagel'ë*.

Ово мишљење усвајају у целини и E. Berneker, *Slav. etym. Wb.* s. v. и W. Meyer-Lübke s. v. *bacula*, док Н. Tiktin, *Rumän.-deutsches Wb.* s. v. држи да је етимологија румунске речи нејасна, али не наводи разлога за то. Тако и O. Densusianu, *Hist. de la langue roum.*, I 385 ма да он, због истарско-итал. облика *baligola* (у Sissano в. A. Ive, *I dial. lad.-ven. dell' Istria* 171), нагиње мишљењу да ће се порекло те балканске речи имати ипак потражити у латинском.

Ја мислим да *balega* није романска, него предлатинска, балканска реч и то чисто албанскога порекла. Против њена извођења из италијанскога говори, формално, већ и то што због рум. *balegă* и српхрв. *балега* старији облик албански неће бити *bagel'ë* него *bal'egë*, а овај се не поклапа с наведеним романским облицима. У осталом, и кад би се пошло

од *bágele* као првобитнога облика, та се реч не би могла изводити из ром. *bacula*, јер би, у том случају, албанска реч гласила **báguđe* а не *bágele* како то показује алб. *-l-* за романско *-l-* и *u* за ненаглашено *o* у алб. позајмицама: *grumul*, *regule* < итал. *grumulo*, *regola* и т. д. в. R. Helbig, *Die ital. Elemente im Albanesischen* (у Weigandовим *Jahresber. des rum. Inst.* Lpz. X) 84. А и иначе је сасвим невероватно да би пастирски балкански Арнаути узели израз за животњски екскремент из — северноиталијанских двалеката.

У албанском је врло чест тип композиције сложеница где се детерминација изражава постпозицијом детерминанта, в. н. пр. *am-vise* 'домаћица' = *am* (госпођа) + *vise* 'кућа' или *udëkrišk'*, *via crucis* = *udë* 'пут' + *krišk'* 'крст'. Према томе мени се чини да није сувише смеоно рашиљавити и алб. *bal'egë* у *bál'ë-gë* и за објашњење постанка те речи поћи од праоблика **bálnō + gjuā* 'блато + животиња'.

И очувано међуовално *g* упућује на то да је *bal'egë* сложеница. За ту појаву в. моје *Albanorum. Stud.* I 15, 115.

За *ō* у композиционом склопу упор. н. пр. грч. *ἰερω-όννη* или стинд. *ā* у првом делу композита сложених са *o-* основама.

ā у **bálnōs* је утврђено интонацијом словенских корадикала — упор. буг. *баана* 'getrockneter Kuhmist in Ziegelform' (праобл. **bálnā-*), српхрв. *блато* и т. д. E. Verneker о. с. s. v. *bolna* и *bolto*. Други саставни део сложенице **bálno-gjuā* је невр. реч за 'животињу' **gjuos*: стинд. *gāūs*, ав. *geuš*, грч. *βοῦς* и т. д.; за **gjuā* које претпоставља албански облик упор. грч. *ἐκατόμ-βη* из невр. **sem kēmtom-gjuā* '100 крвава'. — Као пример сложеница овога значења навешћу само лат. *mus-cerda* из *mus-scerda* (невр. **skert-* 'екскремент' 'миши екскремент', и према овом образована *su-cerda* 'свињски екскремент', *bu-scerda* 'крављи екскремент', *ovi-cerda* 'овчји екскремент' Schmidt, *Pluralbildung* 178. Албанско порекло балканске речи *balega* је, према свему овоме, тако јасно да ми се чини сасвим излишно побјигати ранији покушај L. Şaipanу *Infl. orient. asupra limbii și cult. române* I с. 178 који покушава довести рум. *balegă* у везу са рум. *bale* 'бале'. Исто тако отпада и фантастично извођење ове речи из туранскога, на које је мислио Hasdeu, *Cuvinte din batrîni* I 269, *Etym. magnum* III 2384.

Из албанскога је та реч ушла у румунски. Сем у српскохрватском, од осталих словенских језика она се налази још у малоруском (*баљуга* *beľoga*, *baľoh*) где су је, као и толике друге сточарске изразе, унели румунски пастири.

2. Буг. *vatax*, катањ

главен работник на видња', в. и краш. *vatâr* 'тефтердар' (Ј. Ђивојновић, *Краиовани* 28, 49) долази у румунском у облицима *rătăh*, *rătîf* 'Oberhirt'.

Б. Цонсвѣ, *Езиковни взаимности между българи и Ромъни* 70 уноси ту реч у списак румунских позајмица из бугарскога, али ни он, као ни А. de Сiнас, *Dict. d'étym. dacorum*. s. v. не каже одакле та реч бугарском.

Ни словенска, ни румунска реч се не може, по мојем мишљењу, одвајати од алб. *vétehs* ‚das Selbst‘ уз које је постојало и **vétēfe* очувано у данашњем метатетичном *véfte* (у Фиери) од невр. **swe-* ‚свој‘ G. Meyer, *Etym. Wb. d. alb. Spr.* 468. Акцентска разлика међу румунским и албанским облицима упућује на раније алб. **vetáh*, **vetáf* из којег се може извести рум. *vătáh*, *vătáf* правилним рум. рефлексом *ă* за алб. *ε*, као н. пр. у *сăриџа* < алб. *keriџε* ‚крпуша‘. Акцент данашњег *vétehs* је умерен утицајем непроширене основе *vetε* ‚он сам‘.

Прелаз значења ‚сопствен‘ — ‚пастир‘ није ништа необично у индоевропским језицима, упор. н. пр. такође са **swe-* ‚свој‘ образовано агс. *svān* ‚пастир‘ према стинд. *sva-mīn* ‚сопственик‘. У фонетском погледу, *ē* у *vetε* ‚он сам‘ може бити из невр. *ō*, *ōi* или *āi* и није могуће рашчистити од којег од ових фонема треба поћи, јер и *ō* и оба дифтонга дају у алб. *ē*, а за једно и друго има могућности: за *ō* упор. слов. *svatъ*, а за праалб. *āj* (= невр. *oj*, *aj*, *ej*) лит. *svainis* ‚пашанац‘ и т. д. Fick, *Vergl. Wörterb.* 3, 543.

Алб. *h/z* одговара, како је познато, невр. *sk̂* пред лабијалним вокалима. Према томе се за алб. **vstáh* (> рум. *vătáh*) мора поћи од праобл. **swoitosko-*, т. ј. од суфиксом *sko/ā* проширеног невр. **swojto/ā* ‚својина‘. Истина, у невр. језицима долази обично конглутинација *-isko-*; али управо у јерменском, који је од свих живих језика албанском најближи, налази се и *-osko-*: *darbn-ot* ‚ковачница‘ уз *darbin* ‚ковач‘ и т. д. Brugmann, *Grundr.* 2/I, 303. То нарочито истичем, јер је тим констатована једна нова албанско-јерменска заједничка црта ка оним које је сабрао Н. Pedersen у свом чланку *Albanesisch und Armenisch* у *Kuhns Zeitschr. f. vergl. Sprachwiss.* XXXVI 340 и д.

Београд, маја 1921.

Х. Барих.

14. Нă, нăј.

Т. Маретић у „Авад. Рјечн.“ објашњава реч *З. нă*: „интерј. *ево, ето*“ и додаје да се та реч с истим значењем налази и у слов., буг., чеш., пољ. (могао је додати и рус.) језику, „али у другим индоевр. језицима не налази се етимологијем (?) сроднијех ријечи, зато је постање тамно“. — У *нăј* објашњава: „интерј. исто што и *З. нă* с додатком *ј* којему прави разлог није познат“.

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ.

21

Мени се чини да објашњење значења, које је Маретић јамачно узео према другим речницима (и Вукову), није тачно, и да *nā*, *nāj*, *nāte* не значи *сво*, *ето*, већ управо *узми*, *узмите*. И кад то значи, не би ли се облик *на*, *нај*, *нате* могао довести у везу са заповедним начином глагола *најети*, *најем*: *најми*, *најмите*? Ово у толико пре што Јагић (и Будмани у „Акад. Рјечн.“) реч *де* (деде, дела и т. д.) изводе од зап. нач. глагола *дети*: *деј*, иако је ту значење зап. нач. толико ослабило да се мора поновити (де учини, деде удари, дела причај), док *на*, *нај* само собом значи *узми*.

Глаголи *јети*, *имем* и у старини слабо је у употреби, и — бар на истоку — изгледа да је ушао из старословенскога; на западу пак, у колико се употребљавао и употребљава, чешће гласи *јати*, *јамем* и *јамити* (а зап. нач. *јами* може бити и од једног и од другог). Њега је из употребе истискао сложени глагол истог корена и значења *узети* (взети), који се и у старини чешће употребљава. Сложен с *на*: *најети*, *најем* отвад и има потврде, има диференцирано значење: *најмити*, који је облик доцније и преовладао. Првобитно значење *најети* могло је бити исто као и *јети*, и предлог *на* показивао је само свршеност радње (као *набрусити* и т. д. „Акад. Рјечн.“ с. в. 1 на II 5).

У том првобитном значењу могао се одржати изолован заповедни начин као корелатив према глаголу *дати*. Заповедним начином глагола *дати* (*дај*, *дајте*) нешто се тражи, и корелатив му је кад се нешто нуди глагол *најети* (*најми*, *најмите*) н. пр. А. Дај ми да се напијем. — Б. На, нај, господару. — Дај оружје, а нај ти верецу и т. д.

Глагол *дати* узрок је што је од *најми*, *најмите* отпало (испало) *ми*, јер уз *дај* врло често долази као додаток краћи облик 3. пад. ј. личне заменице 1. лица (*Дај ми*, Боже, да родим девојку; *дај ми*, мајко, комад леба бабов, и т. д.), а уз *најми* треба да дође исти облик другог лица *ти* (*Нај ти*, Стево, два дуката жута; *нај ти*, синко, ову моју пушку, и т. д.), те би овај облик гласио *најми ти*. Како је пак облик *најми* остао изолован и изгубило се осећање да је од глагола *најети* зап. начин, то се оно *ми* у *најми* схватило као *ми* у *дај ми*, и како је уз њега ваљало ставити још *ти*, то је *нај ми ти* постало бесмислица (*нај* и *мени* и *теби*), и *ми* је одбачено, те остало *нај*, **најте*. — Јота од *нај* отпала је као и код *де* од *деј* (иди у доцније време *немо*, *немоте* од *немој*, *немојте*). Доцније пак опет је јота прионула под утицајем *дај* (код Вука: *дај*, *нај*, „из руке у руку; дај новце, па онда носи“).

Што и други словенски језици имају *на* у истом значењу, ја бих само гледао велику старину изолованости овога облика.

Љуб. Стојановић.

15. Trije prispevki k zgodovini slovenskega pismenstva v 16. stol.

1. **Kdaj je izšla prva slovenska knjiga?** O knjigi *Catechismus. In der Windischen Sprach (etc.) durch Philopatridum Illyricum (etc.)*. Gedruckt in Sybenburgen durch den Jernej Skuryaniz (nac. bibl. na Dunaju sign. 18, Z 44) je Trubar pozneje jasno rešil vprašanje treh podatkov, ki jih je prvotno zamolčal ali napačno navedel: da je to prva tiskana slovenska knjiga (Trubar, Register 1561, B 3a); da je njen avtor on sam (Trubar, Novi test. I, 1557, nem. posvetilo); da jo je natisnil Ulrich Morhart v Tübingenu na Wirtemberskem (Trubar: Register 1561; Celi novi test. 1582, posvetilo). Samo vprašanje letnice je Trubar s poznejšimi izjavami bolj zmedel kakor pa razčistil.

V poznejših Trubarjevih tiskih meri namreč na ta katekizem več letnic. V „pričovanju“ k pesmarici 1567. l., ki se nam je ohranilo v poznejših pesmaricah, piše namreč Trubar, da je dal natisniti katekizem, „ene cilu mahine buquice pres muiga Imena“, pred 20 leti, torej 1547. l. — V posvetilu k Celemu novemu testamentu z dne 1. maja 1582. trdi, da ni bilo 34 let poprej v slovenščini še niti pisma niti registra, nikar še le knjige. Po tem računu pridemo s prvo slovensko knjigo v 1548. l. — V istem posvetilu z dne 1. maja 1582. pa tudi zatrjuje, da so se natisnile vse njegove knjige, torej tudi prva = naš katekizem, v Tübingenu po naklonjenosti wirtemberskega vojvode Kristofa. Kristof pa se je vrnil na Wirtembersko ter prevzel vlado šele po smrti očeta Ulrika, ki je umrl 6. novembra 1550. l. Po tem računu bi bil za naš katekizem 6. november 1550. terminus ante quem non. Z isto letnico pa je operiral Trubar v tej zvezi tudi v posvetilu k I. delu novega testamenta z dne 9. junija 1557., ko je javil, da je pred 7 leti poskusil slovenski pisati ter na robu še pripomnil, da se je natisnila prva slovenska knjiga 1550. l. — Temu katekizmu pa veljajo po vsej priliki tudi sledeče besede v Trubarjevem Katekizmu z dvejma izlagama iz 1575. l.: „... kaj vsaka beffeda vti Veri inu vtimu Ozhanashu vsebi dershi, tih istih kratko islago imate vtim Catechismi, Vuenih mahinih buquizah pred 19. leiti, pres muiga Imena drukane...“ (477). Katekizem „sano kratko fastorno Islago“ je izšel sicer tudi 1555. l., toda ne čisto brez Trubarjevega imena, ker so pod slovenskim predgovorom podpisani: N. V(ergerij). T(rubar). Tako pa pridemo s prvo slovensko knjigo celo v 1556. l.

To nesoglasje v navajanju letnic, izmed katerih je zadnja nedvomno napačna, tudi, če je mislil Trubar ž njo „Catechismus. V slovenskim Jesiku“, je gotovo glasen opomin, da mora biti človek pri operiranju s Trubarjevimi letnicami previden, ker Trubar po vsej priliki ni imel tukaj take akribije, da bi vedno zaslužil našo vero. Vendar je pa precej verjetno, da so nastale prve tri letnice na ta način, da je imel Trubar ob vsaki drugo fazo nastajanja prve slovenske knjige v mislih.

O tem, kako bi se dala slovenščina pisati in čitati in kako bi se mogla biblija prevesti v slovenski in hrvaški jezik, je razmišljal Trubar že v času, ko je bil na videz še katoliški duhovnik med Slovenci (prim. dotično njegovo trditev v posvetilu Nov. test I, fol. a 2a), torej še pred oktobrom 1547. l. (prim. inkviz. prot., Mittheilungen d. hist. Ver. f. Krain 1864, 4). — Ko je moral iz domovine končno pobegniti ter se ustavil, po vsej priliki v prvi polovici 1548. l., v Nürnbergu, nato pa dobil, menda še v istem 1548. l., cerkveno službo v bližnjem svobodnem Rothenburgu ob Tauberi (prim. Andreae, Leichenpredig Truber 51), kjer je ostal tik pod 26. maj 1551. (prim. dokaze v Časopisu za slov. jez., knjiž. in zgod. II, 115), je idejo o pismenosti slovenskega jezika realiziral ter priredil za tisk prvi slovenski tekst: katekizem, ki pa po prvotni zasnovi še ni imel niti pesmi niti prevoda Flacijeve pridige De vocabulo fidei, ampak samo to, kar sega danes v tiskani knjigi do 143. strani ter ima tudi svoj formalni običajni zaključni tekst (pagovor čitatelju, seznam tiskovnih pomot, navedbo „kraja“ in „tiskarja“). Gotovo je končal rokopis še v Rothenburgu ter od tukaj skušal, da ga natisne v bližnjem Nürnbergu in v Schwäbisch Hall. Ker pravi sam, da sta mu preprečila to namero superintedenta obeh tiskaren z ozirom na določbe interima, dobimo za Trubarjevo iskanje tiskarne terminus ante quem non: 15. maj 1548. Mogoče bi pač bilo, da bi bil končal Trubar rokopis še 1548. l. ter še tega leta začel iskati tiskarno, posebno podpreti se pa ta podmena ne da. — Cerkenopolitične razmere na Wirtemberskem govorijo za pravilnost Trubarjevega namigavanja, da je po ponesrečenih poskusih v Nürnbergu in v Schwäbisch Hall, tudi v Tubingi mogel dobiti tiskarno za svoj katekizem šele potem, ko je prišel na vlado vojvoda Krištof, torej po 6. novembru 1550. Letnica 1550 v Trubarjevih podatkih bi mogla torej v najboljšem slučaju veljati času, ko je šel rokopis za prvo slovensko knjigo v tiskarno Ulrika Morharta: novembra—decembra 1550. Potem je pa skoraj izključeno, da bi se bila knjiga 1550. l. tudi dotiskala. Trubar sam je živel ves čas, ki prihaja tukaj v poštev, razmeroma daleč od tiskarne: tik pod 26. maj 1551. v Rothenburgu, nato menda nekaj časa v Schwäbisch Hall, od junija ali od prvih tednov julija naprej v Kemptenu, kamor je prišel za pastorja (prim. že citir. ČJKZ II, 115). Korekture zato ni opravljal sam, ampak jo je prepustil tiskarju in nekemu „krščanskemu pridigarju“ (Jakobu Andreae v Göppingenu?), izmed katerih ni razumel nobeden niti besedice slovenski (Novi test. I, 1557, posvetilo). Po vsej priliki pa je dobil Trubar iztiskane pole pred oči, ko je došel tisk do 142. strani, bodisi, da so se mu poslale v njegovo bivališče, bodisi, da je bil osebno v Tübingenu: pagovor čitatelju na 142.—143. strani in pa seznamek tiskovnih pomot pred navedbo „kraja“ in „tiskarja“ na 144. strani je dodal nedvomno Trubar sam na podlagi lastnega čitanja prejšnjih tiskanih strani. Ko so bili ti podatki in dodatki že nntiskani ali vsaj

že v tiskarni, se je Trubar še odločil, da pridruži h katekizmu v prozi še katekizem v verzih in pa prevod Flacijeve pridige *De vocabulo fidei*. Prevod pridige pred 1. majnikom 1549. ni mogel nastati, ker ima predgovor k latinskemu originalu ta datum. Naslovni list se nanaša sicer tudi na pesmi in pridigo, to se pa da pojasniti tako, da se tisk knjige ni začel s sedanjim naslovnim listom. Morda je kako tudi okoliščina s tem v zvezi, da se začenja numeracija knjige šele s 16. listom. Da bi se bilo moglo izvršiti vse to še 1550. l. v času od 6. novembra sem, se mi zdi z ozirom na takratne prilike čisto nemogoče: po vsej priliki je prišla torej prva slovenska knjiga na knjižnji trg v resnici šele 1551. l., morebiti šele v času, ko je bil njen avtor že v Kemptenu.

Vsekakor letnica 1550 za tisk prve slovenske knjige ni tako nemajno izpričana, kakor se v literarnih zgodovinah in bibliografijah, katerih avtorji so prezrli, da veže Trubar ssm tisk te knjige tudi z drugimi letnicami, ne samo z letnico 1550, splošno trdi.

2. Ta prvi psalm shnega trijemi islagami, 1579, (brez imena kraja in tiskarja, na koncu:) Shkurianez inu kukouez sgurana inu dulana Crainzalta slushila. Tisk s temi podatki v vseučiliski biblioteki v Tübingenu (signatura Gi 377), o katerem sta pisala Elze (Jahrbuch d. Ges. d. Gesch. des Prot. in Österreich: 1884, 25—6; 1893, 100) in pa Ilešič (Trubarjev zbornik = Zbornik Mat. Slov. 1908, 245—250), je ena najzanimivejših publikacij slovenske protestanske dobe.

Na videz gre res za 1. psalm: njega prozaični prevod stoji na čelu, potem sledijo pod nadpisi iz cerkvene retorike njega tri razlage v verzih: I. paraphrasis; II. explicatio; III. allegoria. Pod to retorično-eksegetično odejo pa se skriva popopran obračun s „papežniki“ (II, 1; III, 5), „hudimi neverniki“, „vernih sovražniki“ (I, 5), pristaši „Antikruštuševimi“ (II, 5), med njimi zlasti z dvema predstavnikoma katoliške hijerarhije na Kranjskem, na katera se naravnost s prstom kaže. Predstavljata se namreč „Polidor(.) Merčenič“, ki „pravega krščenika“ „zlu oblagajo“ (II, 6), oziroma „v krajni . . . en papežnik“, ki „se je z mašnimi brati naprej vzel, vse verne rezegnati“, „Mercina je njega ime“, ki v „vseh žlaht grejhah prebiva“ ter „sebi sto Platousko (= Pilatuževo?) družbo pekal s pravdo (= po pravici) zadobiva“ (III, 7—8). Moža, proti katerima je bila puščica izprožena, sta se klicala: Polidor pl. Montagnana (= Polidor) in pa Matija Mercina (Merzhenik, Merzina). Montagnana je bil župnik v Krškem in na Laškem. Na Krškem je imel vikarja, sam je pa župnikoval na Laškem kot patrijarhov arhidijakon za Štajersko, dokler ni bil 22. februarja 1578. imenovan za administratorja v Admontu ter se preselil tje (Slekovec, Zgod. zbornik 1895, 438). Matija je bil vikar v Kranju (Dimitz, Gesch. Krains III, 72—3). Oba sta bila vneta katoliška agitatorja. Montagnana se je 1576. l. radi vere z neko Zefo Kralnik baje celo pretepal, na Mercino pa so bili kranjski

protestanti v tistih dneh še posebno hudi, ker so mu pripisovali krivdo, da se je okoli srede 1578. l. začela energična akcija za izgon predikanta Knaflja in pa za odstavitev lutrovskega mestnega sodnika v Kranju. Proti tema dvema mogočnima faktorjema se obračata torej 2. in 3. razlaga. Jezik vseh treh razlag je živokrepek, verzifikacija precej spretna.

Dočim je polemično ozadje brošurice jasno, je treba vsa bibliografska data, izvzemši letnico, šele dognati.

Odgovoriti moram na vprašanje, ali sem obseg brošurice zgoraj pravilno označil in ali ne spada k njej še kaj več.

Naš tekst je namreč skupaj vezan s tremi drugimi pesenskimi teksti. Njih zaporednost je sledeča: 1. Trubarjeva pesmarica iz 1574. l.; 2. *Ta prvi psalm*; 3. Trubarjeve duhovske pesmi iz 1575. l. Knjigo je vezal v novejšem času „Carl Pflick, Buchbinder in Tübingen“ (notica v knjigi). Gre za 2 lista z nadpisom: *Completa / Vezherna Molitou, P. Truberia*, pod katerim se nahaja osmerokitična pesem: *Criste, ki si Imenovan*, opremljena z notami ter na koncu z beležko: „Finis“. Ta Trubarjeva pesem je privezana v tubinškem primerku naši brošurici s prvim psalmom in njega tremi izlagami. Ista Trubarjeva kompleta pa se nam je ohranila še v enem primerku, kjer je pa privezana Trubarjevim Trem duhovskim pejsnim iz 1575. l. (prim. v nac. bibl. na Dunaju pod sign. 360057-A M. S.; ponatis: Mantuani, Cerkv. Glasbenik 1908). Primerjanje tubinških in dunajskih listov s kompleto nas prepriča, da gre za eden in isti tisk. Odgovoriti je torej treba na vprašanje, ali se je natisnila Trubarjeva kompleta 1575. l. kot dodatek k Trem pejsnim ali pa 1579. l. kot dodatek k Prvem psalmu. Ta odgovor nam pomore dati primerjanje papirja in tipov v dveh listih s kompleto — s papirjem in tipi Treh duhovskih pejsni na eni in Prvega psalma na drugi strani: dočim se v Trubarjevih Treh duhovskih pejsnih 1575. l. niti papir, niti črke, niti razdelitev prostora ali notni sistem od obeh listov s Trubarjevo kompleto ne razlikuje je v Prvem psalmu ž njega tremi izlagami ravno narobe: štirje listi Prvega psalma kažejo drugačen papir, drugačne črke, drugačno razdelitev prostora in drugačen notni sistem kakor pa tista dva lista s Trubarjevo kompleto. Iz tega sklepam, da spada Trubarjeva kompleta k Trem duhovskim pejsnim iz 1575. l., kakor je to v dunajskem primerku, dočim je prišla v tubinškem primerku v zvezo s Prvim psalmom po pomoti, bodisi, da se je zmotil knjigovez, bodisi, da se je zmotil tisti, ki je stvar za knjigoveza priredil. Prvi psalm ž njega tremi izlagami iz 1579. l. obsega torej samo 4 liste z gorenjo vsebino.

Dalje je treba poiskati pravo ime avtorja oziroma odgovoriti na vprašanje, kdo sta Škurjanec in Kukovec.

Imeni: Škurjanec in Kukovec sta med literarnimi, cerkvenimi ali šolskimi činitelji slovenskih protestantov okoli 1579. l. čisto nepoznani.

Gre torej gotovo za psevdonom, oziroma psevdonima. — Izledek raziskovanja tekstovne odvisnosti je sledeči: 1. Tekst prvega psalma v naši brošurici je od Trubarjevega prevoda 1566. l. bolj joddaljen nego pa Dalmatinov prevod v bibliji; napisati bi ga bil mogel nekdo, kibi se Trubarjevega prevoda 1566. l. le temno spominjal, ali pa nekdo, ki je hotel Trubarjev prevod-namenoma izpreminjati. 2. Paraphrasis, ki so ji dodane tudi note, se nahaja v pesmarici 1579. l. brez imena prevajalčevega ter z nadpisom: Psalmus I. vti vishi: In dich hab ich gehoffet Herr oder: Wer hier das Elend bawen will (= Čerinova zbirka protest. slov. pesmi v Trubarjevem zborniku št. 36). V pesmarici 1584. l. ima nadpis: Psalmus I. Beatus vir qui non abiit, etc. Per Truberum; njena melodija 1584. l. ni istovetna z melodijo v izdaji 1579. l. ampak = melodiji: Wer hie das Elend bawen will; vse to velja tudi za izdajo v pesmarici 1595. l. 3. Explicatio in allegoria se v poznejše pesmarice nista sprejeli. Edini, čigar ime se veže vsaj z enim teh tekstov, je torej Trubar. — Da bi bilo sodelovalo pri tem delcu več avtorjev, se mi zdi izključeno. Delce nosi vse znake enotne koncepcije in že ta enotna koncepcija kaže, da mora biti ali Trubar avtor vseh delov tega polemičnega letaka, ali pa je — v pesmaricah 1584. in 1595. l. druženje Trubarjevega imena s parafrazo iz naše brošurice pomota. — Kdor si ogleda spretno verzifikacijo našega letaka in pa pesmarico iz istega 1579. l., kjer je zastopano vse, kar je umelo takrat na protestanski strani delati slovenske verze, ta si more staviti le eno alternativo: ali je avtor našemu letaku Dalmatin, ali pa Trubar. Stvari teh dveh prvakov pa se med sabo lahko razločujejo, ako ni imel eden redakcije nad drugim, kakor jo je imel n. pr. v Treh duhovskih pejsnih Trubar nad Dalmatinom. Prvi psalm ž njega tremi izlagami pa ima od začetka do konca znake Trubarjeve in ne Dalmatinove redakcije: koker (I, II, III), prou (II, III), mui (II), tui (II), tuio (III), suim (II), fuio (III). „Nam“ (III; mesto pričakovanega „nom“) ne prihaja v poštev, ker se rabi za rimo s „sam“. Avtor in korektor celega letaka ni torej nihče drugi kakor Primož Trubar sam.

Ta ugotovitev pa pomeni obenem že tudi ugotovitev tiskarne. Ker so tiskane v našem letaku tudi note, tiskarna Joaneza Mandeljca ne prihaja v kombinacijo. Mandeljčeva tiskarna namreč not ni imela, zato se je natisnila v Ljubljani istega 1579. l. tudi nova izdaja slovenske protestatske pesmarice brez not. Naš letak se je natisnil torej tam, kjer so se natisnile tudi vse druge Trubarjeve stvari: v tiskarni Ulrika Morharta v Tübingenu.

Momenti, ki si tukaj na videz nasprotujejo, se dajo spraviti med sabo v sklad.

V istem bojevitnem razpoloženju, v katerem je napisal Trubar 1575. l. velegresivni katekizem z dvejma izlagama, za Tri duhovske pejsni pa „Te cerkve božje zuper nje sovražnike tožbo inu molitou“ (= Čerin št. 45), je napisal nekaj let pozneje polemični letak proti Montagnani

in Mercini. Rekel bi, da je nastal letak v 1578. l.; vsekakor je koncipiral Trubar verze proti Montaguani v času, ko še ni vedel, da zapusti ta Slovence ter se preseli v Admont. Radi osebne osti se je skrnil za psevdonima, za dva pač raditega, ker je šlo za dva nasprotnika. Sled za sabo je hotel čisto zabrisati, zato je tudi tekst prvega psalma tako-rekoč iznova prevel. Letak je izšel pred pesmarico 1579. l. ter prišel v Ljubljano po vsej priliki, ko se je ravno sestavljala pesmarica. Prireditelj nove izdaje pesmarice je prevzel iz letaka v pesmarico edino to, kar je sodilo v oficialno pesmarico, namreč parafrazo. Psevdonima pri tem ni razkril ter pustil pesem brez imena avtorjevega, ker je pač vedel, da hoče ostati Trubar še v zatišju. L. 1584. pa je bila afera z letakom že pozabljena, zato je Dalmatin tudi imenoval sedaj avtorja parafraze s polnim imenom.

Izsledki prof. Ilesiča, ki zlasti ni imel prilike, da bi primerjal med sabo oba primerka Trubarjeve komplete, so mojim ugotovitvam deloma ravno nasprotni: Trubarjevo kompleto veže s Prvim psalmom in njega tremi izlagami ter govori na tej osnovi o nenotnosti v vnanji opremi in vsebini knjižice ter o dvojni priobčitvi komplete 1579. l. (247); o prevodih 1. psalma v psalterju 1566. in v naši knjižici meni, da „se krijeta“ (246); v „Škorjancu“ in „Kukovcu“ vidi avtorja eksplikacije in alegorije ter dve med sabo in od Trubarja različni osebi (247), živeči ne na Wirtemberškem ampak v domovini, pri čemer namiguje, da bi magla biti to Knafelj in Weixler (249); „dvom mu raste, jeli je knjižica izšla v Tübingenu kakor misli Elze“, ter stavi vprašanje: „V Ljubljani?“ (249); zaporednost in zvezo s Trubarjevimi pesmaricami si predstavlja tako, da bi bila izšla najprej Pesm. 1579. l. s Trubarjevo razlago I. ps. in njegovo večerno molitvijo, kmalu potem pa Ta prvi psalm s tremi izlagami, pri čem bi bila vzela zagónetna ptiča Škorjanec in Kukovec iz pesmarice v svojo knjižico Trubarjevi „prvo izlago prvega psalma“ in „Večerno molitev“.

3. Kdo je priredil 4. izd. slovenske protest. pesmarice: Ta celi Catehismus (i. t. d.). V Lublani, Jansh Mandelz, 1579? O osebi prireditelja te pesmarice, katere edini primerek se nahaja v kraljevi biblioteki v Kopenhagnu (sign. Krainisch K. 1579), se je že to in ono ugibalo in suponiralo, a brez oslona na razbor vsebine in razbor redakcije. Mimogrede se je zabeležilo, da se je pesmarica izdala „pod nadzorstvom takratnega ljubljanskega superintendenta M. Krištofa Spindlerja in ob sodelovanju Jurija Dalmatina“ (Elze, Jahrbuch GGPÖ 1884, 28). Najčešče se je predpolagalo, da je priredil pesmarico Trubar sam (Kopitar, Gramm. 449; Dimitz, GK III, 184; Radics, Archiv f. Heimatskunde [Schumi] II, 131; Wester, Lj. Zvon 1896, 762; Ilesič, Trub. zbornik 238; i. t. d.); s to verzijo je v zvezi druga, da bi bila izdala pesmarico „Trubar in Dalmatin“ (Grafenauer, Kratka zgod., 1. izd. 51, 2. izd. 69).

Pesmarica prinaša izmed spremljajočih tekstov Trubarjevo posvetilo z dne 24. aprila 1567. in pa Trubarjevo „pričovanje“ o cerkveni pesmi, ki je nastalo po vsej priliki tudi že 1567. l. Oba ta teksta se nahajata tudi v pesmarici 1574 l. Pesmi se nahaja v pesmarici 60 — ne 62, kakor poroča Elze (JGGPÖ 1884, 28) in za njim Čerin (Trubarjev zbornik 131); razen tega vsebuje pesmarica tudi 3 prozajične cerkvene tekste. Iz dosedanjih opisov tega unika, kolikor slonijo sploh na avtopsiji (Elze, JGGPÖ 1884, 28—9; Ilešič [na osnovi Hubadovih rokop. beležk], Trub. zbornik 239), ni mogoče dobiti podlage za določitev zveze te pesmarice z drugimi pesmaricami protestantovske dobe. Če vzamemo za osnovo najboljše razpravo o slovenskih pesmih te dobe, namreč Čerinove „Pesmi slovenskih protestanskih pesmaric . . .“ (Trubarjev zbornik = Zbornik Mat. Slov. 1908), kjer pa naša pesmarica ni uporabljena, potem dobimo za pesmarico 1579. l. sledeče Čerinove številke, pri čemer se pa oziram na zaporednost tekstov v pesmarici iz 1579. l.: 1, 3, 2, 5, 6, 8, 9, 11, 12, 14, „Litania ali gmajn molitou“ (= takozv. „Litania Tubinska“ in pesmarice 1574, str. 54—67, ki je v pesmaricah 1584. in 1595. l. ni več in je zato tudi Čerin nima), 17, 104, 105, 106, 15, 19, 72, 20, 21, 73, 78, 24, 26, 82, 27, 85, 29, 30, 31, 86, 32, 33, 35, 64, 67, 36, 89, 37, 90, 91, 40, 41, 42, 43, 45, 92, 46, 93, 48, 49, 50, 51, 52, 94, 53, 55, 57, 65, 59, 61, 62, 63.

Kot avtorji so navedeni k posameznim pesnim z imenom: Trubar (Čerinove št. 1, 2, 3, 5, 8, 9, 11, 17, 19, 20, 27, 29, 30, 31, 32, 35, 37, 43, 45, 50, 61, 64, 85), Dalmatin (Čerinove št. 12, 14, 24, 40, 41, 42, 48, 51, 52, 53, 55, 57, 59, 62, 63, 65, 78, 93), Krelj (Čerinove št. 6, 15, 33, 46, 49, 67, 89, 90, 92, 94), Klinc (Čerinova št. 21) in Schweiger (Čerinove št. 73). Dva teksta sta sedaj brez imena, a ime avtorjevo se da določiti s pomočjo pesmarice 1574. l., kjer se pripisujeta Trubarju („Litania Tubinska“, ki je v Čerinu ni, in pa Čerinove št. 26). Trije teksti v prozi so sedaj kakor tudi v prejšnji in v poznejših pesmaricah brez avtorjevega imena, toda potekli so iz peresa Trubarjevega, ker se nahajajo že v prvi slovenski knjigi (Čerinove št. 104, 105, 106). Končno je ena pesem v pesmarici 1579. l. brez avtorjevega imena, ki je Trubarjeva, ker se mu pripisuje v obeh poznejših pesmaricah (Čerinova št. 36; glej 2. našo razpravo). Tako ostane res anonimnih le 3 pesni, ki so pa vse označene za stare (Čerinove št. 72, 82, 86).

Misel, da je priredil izdajo pesmarice 1579. l. eden izmed omenjenih avtorjev pesmi, se vsiljuje sama ob sebi. Pesmi ki poprej niso bile tiskane, nima tukaj Trubar nobene, Krelj ima eno (Čerinova št. 94), Dalmatin jih ima 10 (Čerinove št. 12, 14, 24, 51, 55, 57, 59, 62, 63, 65). Ker je bil Krelj že davno mrtev, bi govorilo že 10 novih pesmi Dalmatinovih za pravilnost teze, da je pesmarico 1579. l. privedil Dalmatin. Proti Trubarju in za Dalmatina pa govori izrečno tudi jezikovna

redakcija, ki je skozi Dalmatinora in ne Trubarjeva: ali, kakor, prau, svoj, svojiga, nam i. t. d.

Sklepam torej, da je priredil pesmarico 1579. l. v Ljubljani Dalmatin sam brez vsakršnega sodelovanja Trubarja iz daljnega Derendingena. Za osnovo je vzela dotakratne tiskane pesmi, katerin je dodal svoje nove in eno novo Kreljevo, ki je bila pač v rokopisu pristopna v ljubljanski slovenski protestantski občini.

Ljubljana.

Fr. Kidrič.

16. Etimološke bilješke.

1. Slovenački „komaj“.

Slovenački prilog *kōmaj* „*vix, aegre, non facile*“, u Goričkoj „*demum, denique*“ tumačio je Miklosich („*Etym. Wörterbuch*“, 1886, p. 147a) kao pozajmicu iz stgn. *chūmo*, srgn. *kūme* (= ngn. *kaum*) „*jedva*“. Njegovo mišljenje primili su i svi drugi, koji su o tom adverbu pisali, i zato su ga nekoji pisci-puriste zamijenili prilogom *jedva*.

A budući da u starim pozajmicama slovenskim iz njemačkog jezika nikada ne odgovara slov. o njemačkom *ū*, dugo naglašenome, ja držim, da je naš prilog slovenskog izvora, i to iz *tkoma*. Miklosich, „*Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*“ (1862—1865), 1017 daje: *тѣкома* „*solum*“, *тѣкомо* „*solum*“ s variantom *тѣкомо* iz Mihanovićeve „*Krmče*“ iz 13. vijeka.¹⁾

Ova bi riječ glasila slovenački prvobitno *tkoma*, a to bi se izgovaralo u Dolenjskoj *tkuma*, kao što se izgovaraju prilozi *strahōma*, *skakōma*, *skopōma* u istom dijelu Kranjske: *strahūma*, *skakūma*, *skopūma*. Pošto je glasovni skup *tk-* u početku riječi Slovincima na zapadu protivan, izgovaralo se je *kōma*, kao što imamo *kati*, *kawc*, *Kalčič*, *Kavčič*²⁾ u mjesto književnih: *tkati*, *tkalec*, *tkalčič*. A napokon primio je naš prilog još na kraju onaj omiljeli *-j*, koji karakteriše sve naše adverbe, koji se svršuju vokalom *a*: *včera-j*, *zgota-j*, *vekoma-j*, *seđa-j* ili *zda-j*, *keda-j* i. t. d. Tako smo dobili *kōmaj*.

U semaziološkom pogledu ne čini poteškoće prijelaz značenja „*samo, solum, tantum*“ k značenju „*jedva, vix*“, odnosno „*istom, demum*“ (u Goričkoj).

Ako je ovo moje tumačenje slovenačkog priloga pravo, onda bi isto moglo da vrijedi i za srbohrv. *kōmāj* „*jedva*“ u Hrvatskoj, *kōma* u Lici, *komaj* „*paene*“ u Vranjskom okrugu južne Srbije, *kumaj* „*jedva*“ kod Bogišića 46, 371, zatim za bugarski *tkomaj*, *komaj* „*paene, circiter*“ (sr. „*Akad. Rječnik Hrv. ili Srpskoga jezika*“, V, 235a; „*Archiv*

¹⁾ *tkōma*, -*mo* je od korijena *tk-*, koji je u *tknqti*, kao što *mimo* od *mi-* (*minqti*).

²⁾ Prezime u Kranjskoj.

f. slav. Philologie“, IX, 1886, 150/1; Miklosich, „Etym. Wb.“ 147, 125; Morse C. F., „An english and bulgarian vocabulary“, Constantinople 1860; J. Broz, „Crnice iz hrvatske književnosti“, sveska I, 1886, 144/5). Za bug. *komač* Miklosich misli da je uzajmljena riječ iz osm. *komači* „možda“.

2. Slovenački „*finka*“.

Za pojam „*cunnius, vulva, feminal*“ imamo među drugim izrazima i riječ *finka* (gotovo u svim krajevima) i *pinka* (ova se sreća u Vodnikovu „Babištvu“ i u Murkovu Rječniku). Koliko ja znam, nije još niko pisao o izvoru ove riječi; zato dajem ovdje pokušaj tumačenja. — Kod mnogih naroda nalazimo među različitim izrazima za „*penis*“ i za „*cunnius*“ — većinom su to metafore — i imena muških i ženskih lica; n. pr. slovenački *janezek* (to je Ivica) „*penis*“, njemački *Hänsel* (to je Ivica) „*penis*“, *Zebedäus* „*penis*“, furlanski *filipine* „*cunnius*“, mađarski *pina* (to je *Josipina* ili *Filipina*) „*cunnius*“ i. dr. Budući da u Kranjskoj zovu djevojku, krštenu imenom *Jožefina* ili *Josipina*, od mila „*Fina, Finica*“, a u južnim krajevima i „*Pepina*“, ja držim, da je *finka, pinka* umaljeno ime *Fina, Pina*. — Takovih primjera nalazimo dosta u časopisu „*Ἀνθρῳποφωτεία*“ (u Leipzigu), osobito u svescima V, VI, VII, VIII, IX i X.

3. Slovenački „*punca*“.

Nevelika zemlja Slovenija ima veliki broj izrazâ za djevojku: *golica* i *pupa* u Istri (sjevernoj), *čeva* i *ščica* u Tolminskom okrugu, *dečva, dečla* u Gorenskoj i Koruškoj, *zijala* u Idrijskom kraju, *pozre* i *posre* u Celjskom okrugu, *puža* na Pohorju (u Mariborskom kraju), *cura, puca* na hrvatskoj međi, *devka* i *deklička* u Prekmurju, *deklina* u Prlekiji (oko Ljutomera), *punčela* oko Velikih Lašča i. dr.

U središnjim krajevima najobičniji je izraz *punca*. Djuro Caf ga tumači („Věstnik, Znanstvena priloga Zori. Tečaj I. Štev. 8. 1873., str. 121/2) time, što ga upoređuje sa staroindijskom riječju *puns* „*muškarac*“. Ovo tumačenje smijemo čutke mimoići. Miklosich („Etym. Wörterbuch“, 1886, 266b) smatra riječ *punca* kao uzajmljenu iz tal. *pulcella* [ili španskog *puncella*] „*djevojka*“. Njegovo bi tumačenje primljeno općenito; a ipak ne može biti pravo, 1. jer Slovenci upravo na talijanskoj i furlanskoj jezičnoj međi ne govore nikada i nigdje *punca*, i 2. jer se u talijanskom jeziku riječ *pulcella* upotrebljuje samo u ograničenom opsegu, a prostomu talijanskom *puka* u slovenskoj jezičnoj međi nije poznata (već samo *ragazza, putella* i *pupa*). Ja tražim ovoj riječi „*punca*“ izvor u njemačkom jeziku, jer Slovenci zovu i *momka* njemačkom riječju „*fant, poba, pob*“. Čini mi se, da *punca* nije drugo nego uzajmljena ngn. riječ *Punze(n), Bunze(n)* „*kleiner, walzenförmiger Stahlgriffel, erhaben geschnittener Münzstempel; geeichtes, gestempeltes Faß; weib-*

liche Scham (to je: *cunnius, feminal*); *Mädchen*“ (Daniel Sanders, „Wörterbuch der Deutschen Sprache“, I. svezak, 2. izdanje, Leipzig 1876, str. 243). Ovu njemačku imenicu izvode sve germaniste iz romanskih jezika (talj. *punzone*, franc. *poignon*), koji su je preuzeli iz lat. *punctio[nem]* „Stechen, Stich“.

Zanimljivo je, što kaže Adelung („Wörterbuch der hochdeutschen Mundart“, sv. I, 1807, 1259): „Der *Bunzenzins*, niedrige und größtentheils veraltete Benennung derjenigen Summe, womit sich leibeigene Personen von dem Gutsherrn die Erlaubnis zu heiraten erkaufen müssen; das *Bunzengeld*, von dem noch im niedrigen Leben üblichen Bunze „*vulva*“.

U Grimmovu Njem. Rječniku, II. sv., navedena su različna značenja riječi „*die Bunze, Punze*“ ovako: 1. *caelum (dlijeto)*, 2. *opus caelatum (dlijetom dubeno djelo)*, 3. *Stempel (pečat)*, 4. *doliolum*, 5. *puella, femina*, 6. *vulva*. Jednu štampanu potvrdu za riječ *Bunze* u značenju „*puella*“ navodi Sanders, Deutsches Wörterbuch, III, pod riječju *Zwiesel*: „*Gezwieselte Bunzen und Buben*“ (to jest „*djevojke i dječaci rastavljeni*“, u Fischartovoj satiri „*Aller Praktik Großmutter*“, 3. izdanje, 1575, na str. 55.

Novo mesto.

Ivan Koštiál.

17. Стслов. *brěžda* ‚носећа‘ и лит. *berždzia* ‚јалова‘.

E. Verneker, *Slav. etym. Wb.* 49 наводи уз стслов. *brěžda*. рус. *берёжая* ‚суждребна‘, мрус. *berėža* ‚id.‘, српхрв. *brěda* ‚носећа‘, слов. *bréja* ‚id.‘, чеш. *březí* и лит. *berždzia* ‚јалова‘ и пита како се има објаснити, због њиховог супротног значења, однос међу литавском и словенском речи.

Мени се чини да се лит. *berždzia* има одвојити од праслов. **berda*. Ја, истина, не оспоравам да обе ове речи спадају ка корену **bher-* ‚носити‘, али држим да нису поједнако образоване. Јер док се лат. *fōrda* ‚бређа‘, које Суну, *Mélanges Brunot* 72 и д. изводи из **fori-dos* ка грч. *φορός*, може сврстати уз словенску реч као **bhōr-dos* проширењем основе *bhēr-|bhōr-* са *d* као грч. *δεκά-δ-* : **dek.m- 10*⁶, лат. *gland-* ‚желуд‘ : **gelen-* > јерм. *kařin* овако се не може објаснити *-d-* у лит. *berždzia*. Под претпоставком да је литавска реч идентична са словенском, остало би наиме необјашњено *ž* које се у литавском не умеће међу *r* и *d* Person, *Beitr. zur idg. Wortforschung* [= *Skrifter utgifna af K. Human. Vetenskaps-Samfundet i Uppsala* X] 24, 348.

Исвр. праоблик од којег треба поћи за лит. *berždzia* је, по мојем мишљењу, **bhēr-ğdhiā*. *ğdhiā* је фемининум ка **ğhdós*, а ово је у слојеници сасвим правилно настало из невр. **ğhē-tós*: грч. *χατέω* ‚мањвати, потребовати‘ ка корену **ghē(je)-*, бити напуштен, празан‘.

Потпуни аналогон ка лит. *berždzià* 'јалова' је слов. **porzda* 'id.' у стслов. *ne-prazda* 'forda' Miklosich, *Slav. etym. Wb.* s. v., где *-zda* одговара иевр. **gdhā*, а реч за 'пород' у првом саставном делу праобл. **pōr-gdhā* (в. грч. *πόρις* 'младо говече, млади син, млада девојка', чеш. *s-pra-tek* 'превремено теле', стинд. *pīthukas* 'дете, теле, млада девојка') показује једнаку еволуцију значења 'родити' из 'носити' које је још очувано у грч. *ἔπορον* 'ношах', као и **bhēr-* у лит. *ber-ždzià* 'јалова' (= 'порода лишена') према лат. *fero* 'носим'.

Анализа литавске речи за 'јалова' даје нам могућност да објаснимо и загонетно алб. *berōñe* 'unfruchtbar (von Menschen und Tieren)' G. Meyer, *Etym. Wb. d. alb. Spr.* 33., *Χριστοφορίδης*, *Λεξ. τῆς ἀλβ. γλ.* 43, ма да К. Oštir, *Beitr. zur alar. Sprachw.* I, 121 тврди да је она неиндоевропског порекла. Алб. се облик, напротив, даје, но мојем мишљењу, сасвим лепо рашчланити у иевр. **bhōr-waniā* : *bhōr-* као у лат. *for-da*, а *wani-* ка стинд. *vānyā* 'брава чије је теле липсало', које J. Charpentier, *Zur altindischen Etymologie* у *Le Monde Orient.* VI 118 врло убедљиво доводи у везу с лат. *vānus*. Фонетских тешкоћа у алб. речи нема: за прелаз *ru* > *r* упор. алб. *pare* 'први' : стинд. *pūrvas*. Има једино да се објасни акценат, пошто у албанскоме сложенице имају нагласак на првом саставном делу композита, док су једино *simplicia* акцентована на претпоследњем слогу. Ми бисмо, због тога, полазећи од **bhōr-waniā*, очекивали алб. **béreñe* правилном редуцијом поста акценатског вокала у *e*. Померање акцента има се приписати истом узроку којем и обновљено *o* место *e*, тј. утицају синглекса *voñe* као што је то случај н. пр. и у алб. *kopite* (из *kōpite* > срп. *kōpile*) праобл. *k^u + pēlnos* : *piel* 'рађам' због синглекса **pile* в. К. Oštir, *Wörter und Sachen* V, 220.

Београд, децембра 1921.

Х. Барит.

18. Iz srpskohrvatske toponomastike.

Gladnici. Sasvijem je lako razumljivo, da narod metaforički nazove slabu zemlju gladnom. Odatle ovaj adjektiv u toponomastici. U supstantiviranom obliku sa sufiksom *-ik* dolazi veoma rano: a. 1134¹⁾ *Gladnikus* territorium spalatense, = 1208¹⁾ *Gladnic* blizu mjesta *Cilco*²⁾ (= danas *Kučine* kod Spljeta. Da se je riječ u ono vrijeme smatrala srpskohrvatskom, izričito kaže listina iz g. 1294¹⁾ territorium positum in valle quod sclavonice dicitur *Gladnic* pod mjestom *Kelco*. Još se pominje a. 1296¹⁾ terra in *Gladnico*; a. 1284¹⁾ terra in *Gladnico* je valjda štamparska griješka. I danas postoji naziv *Gladnici* u konfinu *Kučinā*.

¹⁾ II 45, III 80, VI 479, VII 184, 387, XIII 103, 247, 574. — ²⁾ v. NVj. XXIII 311.

U ovu vrst topografske denominacije ide i *Gladuša*. Pominuje se a. 1300¹⁾ terra *Gladussa* posita in Blisano (= danas Blečnik sjeverno od Zadra), a. 1366¹⁾ *Gladussa* (sjeverna međa zemlje *Chnes vartal* kod Nina), a. 1361¹⁾ *Magna Gladussa*, a. 1362¹⁾ *Gladussa* Parva kao sjeverna međa posjedu Sucovare (= danas *Suhovare* kod Nina).

Godimirščina. Muško ime *Godimir* potvrđeno je već od 11. stoljeća.²⁾ A. 1211. pominuje se u listinama zagrebačke biskupije *Terra Godimeri*.³⁾ A. 1144³⁾ zove se kod Spljeta u lijepom našem supstantiviranom adjektivu terra *Godimirščina*.

Gradac. Od *grad* (cf. Mikl. br. 122) imade više izvedenicâ i složenica, koje se dadu u prilično starim listinama potvrditi.

1. *gradъc* dolazi u lokativu već a. 1193⁴⁾ *Gradessi* locus prope a Ragusio = a. 1345⁴⁾ ecclesia sti Petri de *Gradez* = a. 1355 *Градеуъ*, a 1363⁴⁾ *Gradez* nekoliko puta i sa *gre-* za *gra-* (kao u *resti* za *rasti*) *Gredez* a. 1363.⁵⁾ Na korčuli *Gradaz* a. 1426.⁶⁾, u trogirskoj biskupiji villa *Gradaz* a. 1266.⁴⁾

2. Od *gradъc* postoje još dvije izvedenice s *-ina* sa značenjem, da je negdje bio *gradъc* (isp. *Manastirine* u Solinu — ruševine manastirske): a. 1299⁴⁾ mons *Gradcina*. Drugi je lokalitet ecclesia sti Georgii in *Gradsina* a. 1370⁴⁾ kod Bribira. Ovakovo značenje ima obično sufiks *-ište*: na Hvaru mons *Gracischie*, međa općine Vrbanjske a. 1331.⁶⁾ Od *gracina* izvedeno je terra *Gracinzkiza*⁷⁾ na korčuli a. 1426⁶⁾

Sa sufiksima *-ina*, *-ište* obične su izvedenice od *grad*; 1. terra *Gradina* na Korčuli a. 1426⁶⁾, locus *Gradina* in districtu Smoquiza. Potvrda terrae in *Gradinico* a. 1246⁴⁾ kod Spljeta ne će biti dalja izvedenica od *gradina*, nego će biti prepisivačeva griješka za *Gladinico* (v. Gladnici). 2. *Gradište* kod Kotora a. 1305—7.⁴⁾

Druga vrsta izvedenicâ su složenice s prefiksima: 1. *pod + grad + vje*: villa *Podgradya* (latinizirani naš genitiv) comitatus de Luka a. 1370⁴⁾, danas *Podgrađe* kod Benkovca; 2. *za + gradъc + vje*: *Sagradacie* a. 1426⁶⁾ in districtu Gradac na Korčuli; 3. *pré* ili *pri*: a. 1426⁶⁾ *Prigradiza* na Korčuli in districtu Blata.

Treća su vrsta složenice sa *samo* (= na osami): *vallio* in *Samograd* a. 1426⁵⁾ in districtu Chzara. Danas postoji naziv *Sāmograd*⁸⁾ za gradinu blizu Polače.

¹⁾ Ibid. str. 211. — ²⁾ Ak. Rj. III 235. — ³⁾ Sm. II 56. — ⁴⁾ Sm II 258, V 380, 563, VII 335, VIII 98, XIII 304, XIV 279. — ⁵⁾ Mh Slm XXVII 303, 309, 311, 315, 326, XXVIII 184. — ⁶⁾ Mhj I/1 131 sl., 134, 137, III 205. — ⁷⁾ U istom se dokumentu piše ovo mjesno ime i terra *Xracinschiza* ibid. str. 133. *x* će biti valjda prijedlog *z = iz*. Kako *sch* pokazuje, ima se čitati *Gračinščica*. — ⁸⁾ Može se porediti i sa *Samot(v)orac*, vrlo čestom denominacijom za uvale na morskoj obali. Ovim se izrazom hoće po svojoj prilici kazati, da se je uvala stvorila sama od sebe. Ovakva je složenica i *Samobor* ili *Sanobor* (s disimilacijom *m - b > n - b* kao u franc. *nappe* < *mappa*, *vješte* < *mespilus*) u Hrvatskoj. = bor na osami. *Samograd* dolazi i kao denominacija za špilje u Lici. Da

Za sveze ovoga apelativa s adjektivima nema u dokumentima mnogo potvrda. Kod Kotora je *Pestigny Grad* a. 1351*), danas *Peštin grad* na spec. karti 36/XIX.⁹⁾

Napokon dolaze s ovim apelativom i imperativne složenice: a. 1363¹⁾ *Џfonigrad*, danas *Zvonigrad* u Lici. Ovakav naziv ima i kod Nina i u Rusiji: *Zvenigorod* u moskovskoj guberniji.

Humac. Dokumentat iz g. 1171 pominje terra subtus *Chilmizo*¹⁾ kod Spljeta. Ovu grafiju možemo uporediti s *Chelmum*, comitatus *Chelmi* = *Хльмъ* (Zahumlje). Za *Chilmizo* se ima bez sumnje tražiti u današnjoj nomenklaturi *Húmac*, veoma često mjesno ime.²⁾ *Humac* se nalazi kod Sv. Kuzme kod Sućurca i Gomilice. Na nj se i odnosi pomenuti dokumentat.

Od primitivuma ima složenica 1. s *pod* na Visu a. 1320¹⁾ terra in *Lixa Podechomo*; 2. za za: a. 1322¹⁾ *Zachlem* negdje kod Posedarja; zatim na Hvaru a. 1331⁵⁾ ad *Chelmem* qui stat a ponente vallis que vocatur *Milna*.

Složenica *pod* + *hľmьc* dolazi na Lastovu a. 1342¹⁾ locus *Podcholmeč*, a. 1343¹⁾ *Podchomeč*.

Na ovom otoku dolazi i u svezi s adjektivom a. 1347¹⁾ *Pot pogani chelmes* (= pod poganji humac). s mjesto č bit će štamparska ili pisarska griješka.

Od *hľmь* i *hľmьc* postoji i izvedenica s *-janinъ*: 1. u Policorionu (konac 11. stolj.), gdje se pominuje neki prodavalac zemlje iz *Lessani* = *Lišana* kod Tinja pod imenom Uuladicha (hipokoristik od Vladislav) de *Chelmennani*³⁾. Ne znam, radi li se ovdje o imenu mjesta [*Humljani*⁴⁾] dolaze često na našoj topografskoj nomenklaturi] ili o imenu stanovništva, kraja, familije. 2. a. 1438⁵⁾ (Pav'l Vekšić s) *Hľmčan*⁴⁾, negdje kod Bužima (= v Bužah).

Jagodnije po postanju adjektiv od jagoda, piše se u Policorionu a. 1070—8⁶⁾ (presbiter de) *Jagadena* (možda krivo čitano za — *na*), *Jagodana* i *Jagothne* (e je mjesto poluvokala, a romanska grafija za neše o). Od interesa je, da se ovo isto mjesto zove također a. 1085—95⁶⁾ *Jaggodnani* locus. Iz ovoga se vidi, da su se u najstarije vrijeme mjesta mogla nazivati i izvedenicama u pluralu, koje obično služe za oznaku

predusretne svim diletantskim primjedbama à la Szabó, ističem, da *grad* u ovakvim složenicama ne treba da znači 'urbs' i t. d. Kod mojega rodnog mjesta (Jurkovo Selo u Žumberku) ima n. pr. naziv *kódi grad* (dijalekatski oblik za *kozji grad*) za dio šikarom obraslog i brežuljkastog terena, na kojemu se nalazi golem osamljen kamen. U ovoj se denominaciji ima za cijelo tražiti kakova pučka metafora. — ⁹⁾ Prirodni Zemljopis Hrvatske I 552 piše *Pustin grad* (m. 1087). Ne znam, govori li tako narod. — *) Ibid. str. 312 ⁴⁾.

¹⁾ Sm II 131, 217, VIII 559, IX 83, XI 21, 55, 419. — ²⁾ Ak. Rj. III 733. —

³⁾ Rački, Doc. 172. — ⁴⁾ Ak. Rj. III 734. — ⁵⁾ Mhj. III 205, VI 138. ⁶⁾ Rački, Dok. 164, 167, 171, 172.

stanovništva. U toku se vremena mogao ustaliti jedan od ovih načina, ili izvedenica u pluralu ili primitivum u singularu. Ovu smo pojavu već više puta mogli opaziti.¹⁾

Inače imena mjesta u pluralu, osobito ona, koja se upotrebljavaju i kao prezimena označuju familijska naselja: *Pribići, Krašići, Draganići* i t. d. Takva su imena u toku vremena opet postala singularia tantum. Kao primjer navodim današnje ime *Krašić*, koje se upotrebljava obično u singularu, ali ga Žumberčani izgovaraju po starom načinu u pluralu: *Krašići, bi sam u Krāšići, idem u Krāšiče, vrni sam se iz Krāšić*, kao a. 1581 v Krašičih.²⁾ Ime je označivalo u početku bez sumnje naselje porodice, koja se zvala Krašić. To se dade iz dokumenata utvrditi. Dok se danas stanovnici toga mjesta zovu *Krašićanci* (u Žumberku *Krašičānc, -ānci*), nekada nije bilo tako, nego se svaki stanovnik zvao *Krašić*, što je i razumljivo, jer su svi pripadali istoj porodici. To se vidi iz listine a. 1581:²⁾ *nije mogal nijedan Krašić kupiti* (sc. sjenokošu).

Iz dalmatinskih listina navadam za primjer imenâ familijskih naselja *Paštrovići* u Boci kotorskoj a. 1408,³⁾ 1538,³⁾ 1553,³⁾ *li Paštrovichi*,⁴⁾ a. 1435³⁾ *villa Paštrovichiorum*. Prezime dolazi a. 1371⁴⁾ *Andrea Paštrovich*. Slično je i današnje *Bogdašić* u Boci, koje se a. 1435⁴⁾ zove *villa Bogdasichiorum*, ali još a. 1297⁵⁾ u singularu kao i danas in loco *Bogdašić*. Ovako se imaju shvatiti: a. 1354⁵⁾ *Draginigi*, a. 1370⁵⁾ *Draginichy*, ali a. 1351⁵⁾, 1359⁵⁾ u singularu *Draginig*, danas selo kod Biljana.

U zadarskom kraju ima veoma mnogo imena mjesta sa sufiksom *-janin* u pluralu, koja zapravo označuju stanovnike. Sudeći po potvrđama, ovakva imena pripadaju nastarijem sloju imena mjesta. Postojala su i u praslavensko doba, jer se nalaze kod svih slavena.

Jarane. U lučkoj županiji pominje se a. 1183 locus *Yarani*,⁶⁾ a. 1312 terra vocata *Jarane* posita in Luca. Piše se iste godine i s prijelazom *ja->je* (kao u *Jesenice* od *jasen*) meta que vadit ad *Gerane* (*ge = je* po taljanskoj ortografiji). Dočetak kaže, da je ime izvedeno s pomoću sufiksa *-janin* od *jāra*⁷⁾ = stabuli genus, na zadarskim otocima ljetni stan za ovce. Kao mjesno ime dolazi u pluralu *Järe* u Mostarskom Blatu.

¹⁾ Isp. članak str. 311. — ²⁾ Kukuljević, Acta croatica 283. — ³⁾ Mhj III 73, 97. — ⁴⁾ MhSlm V 120 a. 1408, XXVIII 127. — ⁵⁾ Sm VIII 201, 301, XII 29, 260, 567, XIII 263, sl. — ⁶⁾ Sm II 185, VIII 309. — ⁷⁾ Ak. Rj. IV 463. Na *jari* ima više otvora ili vrata, dok *tor* ili *šnica* ima samo jedan; *stān* je čobanska kuća na osami (Dugi Otok). Može biti četvero ili više uglasta, redovito nije nikada posve pokrita. U Vrani i Tribuju je opet sasvim pokrita i ozidana. Kad nije pokrita, zove se ovdje *tor*. U Obrovcu stoji *jara* uz težački stan, *šjenica* nešto dalje, a *stan* daleko u planini. Dolazi od lat. *hara* REW 4039. *Jarište* se zove mjesto, gdje ima više *jara*. Posljednju riječ čitam u pripovijetki *kruta realnost* u Hrv. narodnoj zajednici IV 175. od Vežića. Ovime dopunjujem i ispravljam svoju etimologiju u ZfrPh., XXXVIII 547, 11.

Jošani. Ovo se mjesno ime dade potvrditi od 11. stoljeća u grafijama interesantnim za historičku fonetiku. U Kresimirovoj povelji za samostan u Biogradu i u Policorionu pominje se terra in *Elçani* a. 1059,¹⁾ 1070—8¹⁾ i 1085—95¹⁾. U kasnijim potvrđama piše se o protetskim *j-* dakako po talijanskoj ortografiji: a. 1336,²⁾ 1337,²⁾ 1340,²⁾ 1361,²⁾ villa de *Gelsane*. U potvrđi a. 1346²⁾ villa *Celsano* je latinizirana ova posljednja grafija. Sa istim pluralnim dočetakom kao i za narodne dinastije piše se još a. 1358²⁾ *Gelsani* u papinskoj listini. Ovamo ide i potvrda iz g. 1256²⁾ villa *Gesalni*, gdje se radi ili o metatezi, koju je učinio sastavljač listine, nevješt. srp. hrv. jeziku, ili je moderna štamparska griješka. Danas su to *Jošani* kod Bogova, oblik sasvijem pravilno razvijen iz starijega kao i *joha* < *jelha*, *jeoha*.³⁾ Za to i velim da su navedene potvrde od interesa za historičku fonetiku.

Sveza sa riječju *jelsha*³⁾ je očita. Ime je odatle izvedeno s pomoću sufiksa *-janinъ*. Ovaj je apelativ veoma čest u našim imenima mjesta. Dolazi u veoma zanimivim oblicima: kao brijest, jasen, orah i t. d. prešao je u imenice muškoga roda: odatle *Jelah*⁴⁾ u Bosni, u pluralu *Jelasi*⁴⁾ u Slavoniji, odatle opet s poznatim sufiksima *Jelaš*,⁴⁾ kolektivum *Jelašje*,⁴⁾ *Jelašica*⁴⁾ (oboje može biti i od *jelsha*), *Jelašci*⁴⁾ u singularu *Jelašak*,⁴⁾ *Jelašća* u adjektivima *Jelaška*,⁴⁾ *Jelaške*,⁴⁾ kao supstantivirani adjektiv sa *-icu*: *Jelašnica*.⁴⁾ Od **jelshъ* ili *jelsha* stvoren je s pomoću sufiksa *-ja*, koji nalazimo u *višnja*, *trešnja*: *jelša*, odatle *jelšovka* na Rabu. Od plurala **jelshi* nastao je singular **jelshъ*, koji je opet prešao u ženski rod, čest kod imena biljki; odatle mjesno ime *Jelsa* na Hvaru a. 1331—7.

Je- može prijeći u *ja* kao u *jad*, pa tako imamo dijalektički oblik u Žumberku kod katolika *java*,⁵⁾ gdje je *v* mjesto *h*. Odatle ime potoka kod Kostanjevca *Jašemnica*, koji utječe kod ovoga mjesta u Kupčinu, isp. *Jalševac*,⁶⁾ *Jelša(e)nica*,⁴⁾ *Jelševac*,⁴⁾ *Jelšje*.⁴⁾

Kalčina gorica. Blizu Nina, ili možda još bolje, blizu mjesta Mahurci (danas nepoznato) ima se ubicirati *Calcina gorica* a. 1289⁸⁾ u ninskoj županiji. Današnji naziv mi je nepoznat, ali se ovo mjesto, koje često dolazi u dokumentima iz 13. stoljeća, dade potvrditi još u 16. vijeku. Kako u čakavskom dijalektu *l* na koncu sloga može i ispasti,⁹⁾ pišu dokumenti i bez *l*: a. 1205⁸⁾ *Cazina gorica*, a. 1243¹⁾ *Kazina goriza*, a. 1365 ad *Cačinam goricam* (ovdje je genus Budimerig), iznakaženo a. 1262⁸⁾ villa vocata *gerça Chacina*, a. 1413 *Cacina goriza*; a. 1518—20

¹⁾ Rački, Dok. 54, 162, 173. — ²⁾ Sm V 14, X 265, 298, 531, XI 106, 299, XII 544, XIII 108. — ³⁾ Berneker 453. A. 1369 piše se ova riječ u tal. ortografiji *gelha*: torrens qui ducit ad quendam arborem vocatam *gelham*, a dicta *gelha* etc. Sm. XIV 212. — ⁴⁾ Potvrde v. u Ak. Rj. IV 575, 583 sl. — ⁵⁾ Ovime ispravljam svoje krivo mišljenje u AfelPh., XXXII 368. Ima se tumačiti kao *jeoha* > *jova*. — ⁶⁾ Miklosich, Sl. et. Wbch. 208, 293. — ⁷⁾ Mhj III 206, 210. APJ IV 52 (16. stolj.). — ⁸⁾ Sm III 52, 100; *kadyna gorica* bit će pisarska pogriješka; IV 203, VI 663, XII 30, XIII 247, 433, VII 5, X 113, 531, 598, XI 101. — ⁹⁾ Leskien, Skr. Gr. I, § 201.

opet *Kalcina oricag*, a. 1536 *Calzina gorica*, (J. b.). Prvi je dio ovoga imena nesumnjivi adjektiv, jer imamo i a. 1518—20 *Kalcino selo* (J. b.), potvrđeno već a. 1351¹⁾ (*terrae vocatae*) *Kachino sello* pripada posjedu Draginich).

Tumačiti treba samo adjektiv. Očito se radi o posjedovnom adjektivu izvedenom od imena znamenite plemićke zadarske porodice (13.—18. stolj.) *Calcina*:²⁾ **Kalčinina gorica*. *Kalčinino selo* haplogijom je dalo oblik, koji čitamo u dokumentima. Prezime *Kalčina* i danas još postoji na velom otoku.

Gorica je i inače često slavensko mjesno ime od najstarijih vremena. Na starohrv. teritoriji imamo a. 1070—8³⁾ vicus *Garriga* u Policorionu s romanskom grafijom *a za o*, danas *Gorica* u općini biogradskoj, a. 1210,¹⁾ 1590,¹⁾ *Goriza*, isto tako a. 1340,¹⁾ 1341,¹⁾ 1333,¹⁾ a. 1352¹⁾ *Goricha* u hvarskom statutu a. 1331⁴⁾ locus *Gorica* na Hvaru; a. 1325,⁵⁾ 1345,⁵⁾ apud *Goriçam* kod Dubrovnika.

Kamen, apelativ, koji se dađe potvrditi u lat. listini iz Spljeta iz g. 1257 [quendam lapidem qui *gaman*⁶⁾ vulgariter dicebatur], dolazi i u toponomastici (cf. Mikl. br. 195.). *Kamen* kod Spljeta blizu Žrnovnice dolazi a. 1328,⁸⁾ 1358,⁷⁾ 1359⁷⁾ ab Badi (danas Žrnovnica) incipiendo a Cameno.

U svezi s adjektivima također: 1. *Suchikam* u Policorionu je dođuše neizvjesno. 2. Zacijelo ide ovamo pecia terre posite in Morine (= Morinje kod Šibenika) aput *Çayein kami* a. 1353,⁷⁾ sve ako se i ne da adjektiv razjasniti. 3. Ne zna se, je li mjesno ime a. 1369⁷⁾ *Utli kami* vel *Utla stina* (lapis perforatus sive iuxta slavicum ydyoma et proprius — —, kaže se u listini), koja se pominje kao međa posjeda Lučani u Cetini. Potvrda je ipak dragocjena za našu leksikografiju.

U izvedenicama: 1. a. 1210⁷⁾ *Cameniza* međa neke zemlje kod Trilja i Cetine; 2. castrum hereditarium knezova Nelepić *Chamichech* a. 1343,⁷⁾ čiji su stanovnici Croati et Olachi, a. 1372⁷⁾ *Kemichech* in districtu Oprominye⁹⁾ iuxta fluvium Kerka in regno Croacia, isp. *Kamičak*, hrid u Sinju. 3. Veoma je stara izvedenica s *-janinъ*: a. 1195,⁷⁾ 1242⁷⁾ pertinentiae ecclesiae S. Georgii¹⁰⁾ in *Camechani*. Kako je ovo prijepis papinske listine, lako je shvatljiva griješka *ch* mjesto *gn*. A. 1338⁷⁾ in campo *Camenano*, confines *Camignanum*, a. 1358⁷⁾ *Chamenani*, a. 1194⁷⁾ predium de *Camenani*, a. 1070—8 je to vicus *Camenani*, a. 1348⁷⁾

¹⁾ Sm III 52, 100; *kadyna gorica* bit će pisarska pogriješka; IV 203, VI 663, XII 30, XIII 247, 433, VII 5, X 113, 531, 598, XI 101. — ²⁾ Jireček, Romanen III 12. — ³⁾ Rački, Doc. 162, 165, 176. — ⁴⁾ Mhj III 209. — ⁵⁾ Mh Sm X 204, XXIX 179. — ⁶⁾ Sm V 58, cf. Strohal, Dalm. pravna povijest. 111. — ⁷⁾ Sm III 38, 101, 329, XI 250, 465, XII 147, 540, 658, XIV 212, 441. — ⁸⁾ Mh Sm II 182, 219, 225, 268, 274, 358, III 164, V 228, X 412, 438, XII 544. — ⁹⁾ = kraj oko planine Promine < Promona, < *obъ* + *Promin* + *vje*. — ¹⁰⁾ Ova se crkva pominje još a. 1242 terra Stî Georgii *Camechani* Sm IV 164. Ovdje je i *via antiqua* (Sm II 106 a. 1116), čime se misli rimska cesta. Nema li se *Kamenja* ne tražiti kod Sv. Jure između Ceranja i Miranja (spec. karta 30/XIII 33° 19'/44°)? Kad bi se znalo, gdje je Bachiza, ubiciranje bi bilo lakše.

ad *Camegnane* prope Bachizam. Ne znam, ide li ovamo i de *Camignago*, *Camignano* a. 1334¹⁾ na Rabu.

Ovakva denominacija postojala je i u romanskoj Dalmaciji. Današniji poluotok *Lapad*²⁾ kod Gruža zove se i u potvrdama *Lapidum*, a. 1284³⁾ *Lapedo*, već a. 1370⁴⁾ (s prijelazom *i* > *ь* > *a* kao u *missa* > *maša*) *Lapado*. Očito je lat. *lapide*.

Češće od *lapis* bio je drugi toponomastički naziv *petra*. Jireček⁵⁾ navađa iz spljetskoga kraja a. 1343 ad *Petram magistrum*,⁶⁾ a. 1328 ad *Petram tonatam* = *Trischenoga Kamicha*. Ovdje je lat. *tonatus* prevedeno s *triščen* part. pass. od *trišeskati* (*trišesak*). Slična denominacija dolazi i drugdje kod Romana, cf. *Peyrehorade*, *Peyrelefade* u Južnoj Francuskoj.

Klobuk je dosta čest toponomastički apelativ. Miklosich ga začudo nije uzeo u svoj popis. U francuskoj mu toponomastici odgovara *chappes* > *cappa*. Zacijelo se njime označuje u metaforičkom smislu stanovita konfiguracija tla. Da se to ustanovi, potrebne bi bile studije na licu mjesta. Denominacija je veoma stara. Kod Konstantina dolazi *τὸ κλαβώκα*. Dočetno sam -*a* tumačio kao slav. genitivni dočetak.⁷⁾ Međutim ovo moje mišljenje ne mora biti ispravno. Ovakov dočetak daju Bizantinci i drugim slavenskim imenima, koja se danas svršuju na konsonant, a nekada na *ъ*: *Πρεσθλάβα* kod Manuela Phileasa = *Preslav*, *πριζοριάνα* = *Prizren*, *Βελάγοραδα* kod Konstantina, *Τριαδίτζα*, *Τραλιτζα* = *Srjadec*, *Κίαμα* mjesto *Κίαβα* = *Kijev*. i t. d. Može biti dakle i mjesto *ъ* kao kadikad⁸⁾ i u rumunjskom: *tîrnăcop* < *τρῆνικορῶ*.

Kod Konstantina dolazi ovaj -*a* i kod imena *κίστρον Πίταυρα* iz romanske Dalmacije = a. 1253 stari grad *Epitaurv*,⁹⁾ gdje je *e*-ispalo kao u *pitropos*. Ovo -*a* može se možda još vjerojatnije isporučivati s novogrčkim nominativima *Iefsina*, *Karitena* od starih *Ἐλεῦσις*, *Τορτύν*.

Konstantinov *τὸ κλαβώκα* bit će po svoj prilici identičan sa a. 1189¹⁰⁾ *Sanctus Petrus de Clobucez*, a. 1220¹⁰⁾ de *Clobicz*, a. 1207¹⁰⁾ *Clobuchichi* (= lokativ sg.), a. 1277¹⁰⁾ de *Clobucciz*, a. 1283¹⁰⁾ *Clobucich*, a. 1340¹⁰⁾ *Clobucez*. Poluglas u deminutivnom sufiksu pisan je kao obično *e* i. A. 1078¹¹⁾ još bez ovoga sufiksa *sanctus Petrus de Clobuco*. (Pitanje je, da je ova isprava autentična.) Kako me izvješćuju, ima u Kaštel-Lukšiću još i danas ruševina, koja se zove *Klobuk*. Na svome putovanju

1) Mh Sm V 231. — 2) Mhj IX 440. — 3) REW 4901. — 4) Romanen I 62. — 5) *Magister* znači ovdje očito isto što u franc. *le maître-autel* = glavni oltar, gdje, se je sačuvalo najstarije etimologičko značenje ove riječi, koja stoji u svezi s *magnus* cf. Walde, Lat. et. Wbch² 454. — 6) Adj. *triščen* u značenju lijen postoji i danas na zadarskim otocima. Razvitak je značenja razumljiv: „leži kao gromom ošnut“ — „ne miče se“ — „lijen“. Ime mjesta pretpostavlja prvu fazu značenja. — 7) NVj XXIV 667. — 8) J. Bărbulescu u Zborniku u slavu Jagića. — 9) Miklosich, Mon. serb. 38 = Sm IV 531. — 10) Sm II 240, III 184, 70, VI 209, 434, X 517. XIV 212. — 11) Rački, Doc. 114. —

nijesam je vidio. A. 1322¹⁾ piše se s drugim sufiksom: monasterium sti Petri de *Clobochye*. Ne može se odatle zaključiti, da se je ovako i izgovaralo, budući da je ovo osamljena potvrda.

Drugi *Klobuk* dolazi u Travuniji a. 1430²⁾ la contrada de Verum (= *τὸ Οϋμὸς* Konstantinov = *Urmo* Popa Dukljanina) con lo castello de *Clobuch*. I danas se još dva sela u Hercegovini zovu ovako.

S deminutivnim sufiksom *ec* dolazi još a. 1351³⁾ na *Klobučec* na Osogovu. Ima i sa *-ić*: *Klobučičt*,⁴⁾ *-ina*: *monticulus Clobucina* a. 1369,⁴⁾ međa posjeda u Cetini; isp. iz današnje nomenklature vrh *Klobučina* u gorskom kotaru.⁵⁾

Knež vrtal. U dokumentu iz g. 1366 pominje se possessiv *Chnes vartal* i određuju mu se granice. Nalazi se u predjelu Nina. Značenje mu je jasno = *Knež vrtal* = *knežev vrt*. Posjedovni adjektiv *knež* dolazi u mjesnim imenima dosta često. Osim primjera u Ak. Rj. V 114 navadam iz dokumenata još u srednjem rodu: *knese pole* u župi Vrhbosni,⁶⁾ a. 1375.⁷⁾ Na drugom kraju Bosne dolazi još i danas kao *knež-polje* (okružje banjolučko) bez dočetka za srednji rod, koji u ovakim složenicama uopće vrlo često ispada, isp. *Pašin-Brdo* kod Sarajeva, *Ban brdo* takođe mjesto *Baše brdo*, *Kostimpože* a. 1550 *casal de Constantino* na Ibru.⁸⁾ Ali i nastavak ženskoga roda može ispasti: *knežgorica*,⁸⁾ *knežstrana*⁸⁾ kao i u apelativu *debèlgaza*⁹⁾ t. j. ovakova imena mjesta prelaze iz vrste sintaktičkih kompozita, gdje se još vide padežni nastavci, u klasu pravih kompozita. Ovaj se adjektiv nalazi još u (terra super malas stuparinas pod) *Chnese viddabo* na Korčuli a. 1426¹⁰⁾; ali ne znam, kakav bi apelativ mogao biti u drugom dijelu.

Zagreb.

Petar Skok.

¹⁾ Mh Slm I 343. — ²⁾ Jireček, Handelsstrassen 23, 76. — ³⁾ Ak. Rj. V 83 sl. — ⁴⁾ Sm II 240, III 184, 70, VI 209, 434, X 517, XIV 212. — ⁵⁾ Sm XIII 574 i Jelić, Dvorska kapela sv. križa str. 31 spominuje *knežev vrtal* iz ovoga kraja. Ne znam, misli li pod tim današnji meni nepoznati oblik. — ⁶⁾ Jireček, Handelsstrassen 31, 78. — ⁷⁾ Theiner, Mon. h. Sl. m. I 298. — ⁸⁾ Ak. Rj. V 115 sl. — ⁹⁾ Leskien, Skr. Gr., § 556. — ¹⁰⁾ Mhj. I/1 135.

ХРОНИКА.

Јубилеј проф. А. Белића.

Ове се године (1921-ве) навршило 20 година од како је А. Белић заузео катедру српског језика и словенске филологије на Београдском Универзитету, а 25 година од почетка његова научног рада. Тим поводом је *Лингвистичко Друштво у Београду* одржало 29 јануара свечану седницу у великој сали Университета. Акад. г. Љуб. Стојановић, који је председавао скупу, поздравио је свечара кратким и топлим говором и предао му *Зборник филолошких и лингвистичких студија* који су Белићу у част издали овом приликом његови пријатељи и ученици. Затим је узео реч г. Ст. Куљбакин и у свом говору истакао високо место које и као ћак Фортунатовљеве школе и својим радовима на руском језику заузима Белић у руској науци и подвукао колико се њему има захваљити на зближењу српске и руске науке.

Г. Белић је на то одговорио једним говором који је толико карактеристичан и по његову личност и за околности у којима и мимо које се развија наша наука — да га доносимо по стенографским забелешкама у целини. Он је рекао:

»Не треба нарочито да истичем, колико сам тронут данашњим даном!

У земљи у којој овакве свечаности нису у обичају, у којој — бар за живота — никоме не показују особито поштовање, и у којој нико није навикао ни да тражи ни да прима какво признање, овакав је акт необичан . . .

Необичан је он по томе што је — без икакве сумње и за мене и, мислим, за све Вас — било и старијих и заслужнијих људи од мене којима раније нису приређиване овакве светковине, ни о њиховој двадесетпетогодишњици, ни педесетогодишњици рада или службе. Зато сам уверен да ова није лично мени приређена, већ науци, чији сам ја представник; али ја тако исто мислим да је она могла бити приређена сада, после рата, а да не би била приређена пре рата, да сам навршио и педесет година рада. Објашњење је тога врло просто.

Хармонија између духовног и материјалног живота, које је несумњиво до извесне мере било пре рата, поремећена је светским ратом који је свугде носио пропаст и страшну пустош. После њега измучени народи огрезли су у тешким бригама о материјалном животу, огрубели

инстинкти предали су се таквом материализму да је створена опасност за правилно цењење духовног живота, његова значаја и његове вредности . . .

У таквим приликама сваки рад на науци почео се више запажати; оно што је некад изгледало обично, сада је, према грубом материализму у којем се находимо, изгледало да вреди нарочитог помена . . . Љубав према духовном раду, одана служба науци почеле су се осећати као особине које треба нарочито истицати, за углед . . .

Тако је постала ова светковина. Она значи, ако не ново, у сваком случају друкчије време, и, као што се види, само по вољи случаја, једног датума, можда, ја сам „пао“ као прва „жртва“ његова . . .

Тако је моја личност и мој рад постао предмет овог јавног разговора.

Шта ја о томе могу рећи? Зар није било увек досада најтеже рећи нешто о себи. Зато ја нећу ни покушавати да нешто речем што би се утркивало у тачности са оним што Ви мислите. Ја ћу Вам рећи не оно што мислим о својој раду или о себи, него само оно што сам мислио радећи дуго година на нашем језику.

Моја је тежња била вазда да према својој знању и моћима дам највише што могу дати. Сва награда коју сам могао имати била је у пуној искрености тога рада. Да ли сам имао право, да ли сам ишао правим путем, то ће будућност показати. Она, једина, може бити потпуно објективна и према Вама и према мени, и исказати потпуно правичан суд . . .

Али ја према свему осталом што сам у Вашем акту видео не могу бити равнодушан. Ја ћу Вам искрено и поштено рећи да ме неисказано дира Ваша љубав, Ваше признање и Ваше поверење. Ја стојим са искреном захвалношћу и готово нишкетом пред фактом да су се око мога рада окупили и мој први учитељ, моји другови по струци, истакнути европски научници и моји драги ученици у једној жељи и у једном осећају према мени!

Када сте Ви сматрали да имате права да идете у прошлост, допустите да и ја бацам један поглед на њу. О колико лепих, светлих слика! Ја не знам да ли бих на својој послу истрајао, да ме од универзитетске клупе није пратио, врепнио и увек дизао поглед мојих необичних учитеља! На жалост, међу живима има их још врло мало. Али ја се радујем што својој првој учитељу, ономе који ме је увео пре осталих у дубине науке могу рећи данас велико, пуно и искрено „хвала“ за све што су они учинили за мене: и он, г. академик Љ. Стојановић, и Ф. Ф. Фортунатов, и А. А. Кочубински, и Ф. Е. Корш, и Лескин, и Бругман и сви остали.

Ја сам, господе, имао срећу да у својим учитељима имам руководиоце и пријатеље. Ако се научничко самопоуздање, толико неопходно за самосталан рад, може приписати чијем утицају, онда је за мене изван

сваке сумње да Вама, г. Стојановићу, и осталим својим учитељима имам да захвалим на њему. Не знам, да ли ме је оно увек правилно водило, и не мислим да за правац мојих испитивања може бити ико други одговоран до ја сам; али знам поуздано да је велики значај за мене имала свака оцена мога рада од славних у то време научника и мојих учитеља Фортунатова, Шахматова, Бругмана и Стојановића. Шта то значи за почетнике и какву му то даје вољу и снагу за даљи рад — то најбоље зна онај ко је био млад и бавио се науком. И у томе за мене толико значајном утицају мој драги учитељ, академик Стојановић, заузимао је прво место . . .

Господо, ја ово истичем колико из превелике захвалности према својим учитељима толико исто из уверења: да без таквих руководилаца не може бити правога ширења и дизања науке. Способност ученика само је један од услова потребних за научни рад. Наука је у почетника врло осетљива биљка за коју треба много неге, па да се одржи и очвршћа, нарочито код нас где толике непогоде наилазе на сваког научног радника. Ту учитељи, наставници могу толико исто учинити као људи колико и као прецептори. И ја сам уверен да је њихово дело тек тада потпуно, и тек тада даје потпун резултат када је ово обоје код њих у хармонији . . .

Али то не значи, као што рекох, да они носе одговорност за научни рад оних који су код њих радили. Ни за оно колико је који научник урадио, ни како је урадио, нико други до њега самога није одговоран. Јер истине се не тичу школе и научни правци; њу је дужан научник да нађе, а све друго, како је он до ње дошао, колико му је за то требало и времена и рада, то је споредно. Главно је да до свога циља дође.

Тако је, господо, случај и са мном. Ми се, можда, разликујемо у посматрању на овај дан и ја не делим Ваше одушевљење, можда, зато што Ви гледате на то, колико се радило, шта је свршено; а мени стоји стално пред очима шта треба још урадити. И када се види како једно стоји према другом, онда постаје јасно како је ништавно оно што је урађено. Истина је да сам ја радећи сваки и најмањи посао своје науке имао пред очима свој главни циљ, синтезу историског развика нашег језика и савремених свеколиких особина нашег књижевног и народног језика; али колико је мени више изгледало да сам се циљу приближио, он се измицао од мене . . .

Али ја нећу, надам се, и у будућности престати да тежим ка њему; а она ће показати, хоћу ли бити у томе убудуће боље среће него ли досада . . .

Па ипак ја не очајавам. Ја мислим да данас више не може бити места оном песимизму који је раније, пре уједињења, могао каткада наилазити на научне раднике. Јер када је било онда када је у нашој земљи био свега један слободни универзитет људи који су били вољни,

без велике наде да добију у универзитету примену свога рада, да врше научна испитивања о нашем језику, да ми помажу и по цену великих жртава, колико морамо данас бити уверени да ће их знатно више бити када имамо четири-пет слободних универзитета, са више средстава, са више научних снага и више ученика него некад. Па и овај „Зборник“, који су ми данас поднели моји пријатељи и ученици, сведочанство је о лепом полету наше науке на четири наша универзитета, полету за који сам уверен да неће малаксати . . .

Али овај „Зборник“ нешто је више од тога сведочанства. Ја се могу с правом поносити што је он везан за моје име, јер би он могао бити украсом науке и оних европских народа који су далеко од нас измакли у свима културним правцима.

За то имају заслуга сви његови учесници.

И ту је на првом месту мој драги учитељ г. Стојановић.

Затим мој стари добри друг, г. Куљбакин, доскора проф. Харковског Унив., а данас Скопског. Нас спаја више него 25 година искреног другарства, које никад ничим није било помућено.

Ту су моје колеге по универзитету, пок. Т. Остојић, декан Скопског Фак., који је стигао да од смрти уграби један прилог и пошаље га своје другу као поздрав и чијој се драгој сени ја побожно клањам; г. г. Н. Вулић и Влад. Ђоровић; Драг. Костић, проф. Војне Академије.

Велико место заузимају у њему, што побуђује у мени нарочиту радост, ученици и помоћници моји, који су увек били радост и нада моја, и чијем сам се успеху увек необично радовао: г. г. Х. Барић, Мил. Павловић, А. Стојићевић, М. Ивковић, М. Московљевић, Ж. Стефановић, А. Вајан и Милан Будимир.

Такође знатно место заузимају у њему и представници остала два наша највећа културна центра, т. ј. професори Загребачког Унив.: г. г. Ст. Ившић, П. Скок, Фр. Илешкић и Д-р Фр. Фанцев; професори Љубљ. Унив.: Фр. Рамовш и Р. Нахтигал. Они су сви тако најочитије показали колико их спаја са Београдом и Скопљем исто одушевљење према науци наше земље.

Затим су ту представници руске науке, поред г. Куљбакина, г. г. А. Л. Погодин и Ј. Никољски. Ја видим у њима читав ред својих другова и пријатеља који данас раде и живе под мучним приликама у Русији; ја видим у њима земљу у којој сам провео своју младост и у којој сам се напајао науком и љубављу према научним пословима. Нека данас поздрав наш одлети до тих мученика науке у Русији, са жељом да истрају до краја на своје пољу . . .

Ту су затим представници братских словенских земаља, Пољске и Чешке, чија наука цвета и развија се у слободи са енергијом достојном њихове културе: г. г. Бодуен-де-Кургене, ветеран пољске лингвистичке науке, и проф. Крак. Унив. г. Розвадовски; г. г. проф. Прашког Унив. О. Хујер и Пата.

Ту су представљени и франц. научници: г. г. Меје, гордост француске лингвистичке школе, А. Мазон и г. Вајан, који су похитали да својим учешћем у „Зборнику“ одаду пошту српској науци, што нам удваја радост.

На послетку, ту је и представник немачких универзитета, г. Н. Јокл, чије је учешће у овом „Зборнику“ предзнак мира и заједничког рада разрушеног страшним ратом . . .

„Зборник“ овај, за који им свима дугујем необичну захвалност и који је тако речит и за мене лично најлепши знак њихових добрих расположења према мени, биће ми једна од најдражих успомена у животу. Али, господо, свако поверење има и својих обавеза, и овај ће „Зборник“ бити стално, вечито memento о још несвршеним пословима, стална напомена о моралном дугу који треба одужити . . .

Али ако се деси, што не дај Боже, да ја обманем Ваше наде, да сиђем с научнога поља као Ваш дужник, и тада ће Вам наша наука бити захвална на њему. Јер он, својом унутрашњом вредношћу, везом наше науке са словенском и европском која се у њему тако лено огледа, представља њен велики успех. Зато, господо, поред захвалности коју Вам ја лично дугујем што сте моје име са њим везали, допустите да Вам на њему као делу високе научне вредности најискреније честитам.»

Тиме је завршена ова свечаност.

Х. Барић.

БЕЛЕШКЕ.

23. *Zapisnik o svečanoj sjednici i o četiri sastanka članova Jugoslavenske akademije s izaslanicima Čeških akademija, Srpske kr. akademije i Slovenskoga učenoga društva u Ljubljani dne 28., 29. i 30. oktobra 1921.* — *Ljetopis Jugosl. Akad.* za god. 1921, стр. 17—31.

Главни циљ ових састанака био је да се нађе „начин како би се постигла што тешња и живља веза између чешких и југословенских академија и учених друштава“. На њима је донесено више закључака о заједничким питањима и заједничком раду. За нас је од интереса да је овде одлучено о начину како би се израдили заједнички терминолошки речници за цео наш народ, затим о заједничким скуповима наших диалектолога и других стручњака.

Иzasланици С. К. Акад. били су г. г. Ј. Жујевић, Љуб. Стојановић и А. Велић; Академије у Прагу г. Карло Кадлец и Ал. Мразек, Учен. друштва у Прагу г. Ј. Видло, Учен. друштва у Љубљани г. Ф. Кидрич. У скуповима су учествовали сви чланови Југ. Акад. зн. и ум.

24. *Словенски институт у Лондону.* Почетком ове школске године основана је и спојена са *Kings College* лондонскога университета *School of Slavonic studies.* Тај ће институт издавати *Slavonic Review.* Управници новог института су г. г. *B. Pares, R. W. Seton-Watson* и *Dr. Williams.*

25. *Руски универзитет у Владивостоку.* Једна од последица бољшевичког режима у Русији и невољнога напуштања своје отаџбине од свих оних који се нису могли сложити са бољшевицима ни у погледима ни у методама рада — јесте и оснивање на Далеком Истоку новог средишта руске културе. За сада је основан у Владивостоку само Историско-филолошки факултет; али и тај факултет нема довољно научних снага. Његов декан, М. Н. Јершов, обраћа се представницима руске науке у Европи са молбом: не би ли хтели заузети коју од непопуњених катедара или које од лекторских места. Непопуњене су катедре: за класичне језике, руски језик и књижевност, словенску филологију, општу историју, западно-европске књижевности, историју и теорију уметности, упоредну граматику, а лекторска места за јужно-словенске и западнословенске језике. — За сва обавештења ваља се обратити Историско-филолошком факултету у Владивостоку.

Ист.-фил. факултет издаје и своје „Ученяи записки историко-филологическаго факултета въ г. Владивостокѣ“. Изашао је досада I томъ (1919), I томъ, оддѣлъ II, вып. I, вып. II, (1919); II томъ, Полутом I (1920) са прилогом А. П. Георгијевскога: Старославянскій языкъ. Тексты и палеографическія таблицы старославянскаго языка. Владивостокъ 1920.

26. 19 марта 1921 умро је Франтишек Снопек (родно се 1853 г. у Куновицима у Моравској), кат. свештеник и архивар у архиепископском Архиву у Кромержижу, познати испитивач рада Браће Просветитеља у Чешкој и Моравској. Навешћемо два његова дела у којима су изнесени, нешто пристрасни (у смислу католиштва), погледи на рад Браће Просветитеља: *Konstantinus-Cyrellus und Methodius, die Slavenapostel. Ein Wort zur Abwehr für die Freunde historischer Wahrheit* (у Кромержижу 1911, стр. 471) и *Die Slavenapostel. Kritische Studien, zugleich als Replik gegen meine Rezensenten* (V књига дела Велехрадске Академије, у Кромержижу 1918. Стр. 488). Остала дела његова наведена су у Вајнгартову некрологу у *LF XVIII 2/3, 158—159* (1921).

27. *Из Русије*. — Овде ћемо саопштити називе књига које је редакција ЈФ. добила из Русије. — П. А. Бузукъ, *Очерки по психологији языка* (съ предисловіемъ прив. доц. П. О. Потапова) Одесса, 1918, VII + 139. — Б. М. Ляпуновъ, *Единство рускаго языка въ его нарѣчяхъ* (Пособіе въ лекціяхъ по исторіи рускаго языка). Одесса 1919, стр. 18. — Николай Дурново, *Диалектологическія разысканія въ области великорусскихъ говоровъ. Част I, Южновеликорусское нарѣчіе. Выпускъ I* (листы 1—14), Москва 1917, стр. 224; вып. 2, 1918, стр. 87. — П. А. Бузукъ, *Краткий обзор публицистической и литературной деятельности Карла Говличка Боровскаго*, Одесса 1921, стр. 10 (Отиск из журнала „Ученыя записки Высшей Школы г. Одессы“. Томъ I, вып. I). — Добили смо такође и америчка издања за Русе писана болъ-

шевичким правописом: Е. Сван (Резвая), *Элементарная Грамматика русскаго языка* (Жизнь и книга, 51), стр. 204; В. П. Вахтеров, *Русский букварь*, стр. 64; Л. Я. Острогорский, *Живое слово*, књига для изученія родногo языка. Нью Йорк, 1920. — Сва су издања брижљиво израђена, на лепој хартији, са лепим сликама.

28. *Др. Ј. Пата*, доцент Университета у Прагу, који се већ одавна бави Лужичким Србима, саставио је и издао кратку граматiku горњелужичког диалекта (Праг, 1920), опширну лужичкоsrпску читанку (Праг, 1920, стр. 426, са приредбама о текстовима) и цѣпни речник лужичко-чешко-јужнословенски (16°, 1921, 320). — Стовариште код К. Нauer, v Praze II, Pštrossova ul. č. 9/III.

29. *Slavia*. Гр. М. Мурко и О. Хујер, проф. унив. у Прагу, основали су нови повремени спис *Slavia*, који ће обухватати цѣлу пространу област словенске филологије. *Slavia* ће излазити четири пута годишње у свескама по десет табака. Годишња претплата је, за нашу земљу, 100 ч. кр.

30. Поводом 25. годишњице научног рада г. А. Белића изашао је, у издању акад. књиж. Цвијановића у Београду, *Зборник филолошких и лингвистичких студија*, који су Белићу посветили његови ученици и поштоваоци. Поред приказа о раду г. Белића (од С. Куљбакина) и списа његових радова (од Х. Бариха) ова споменица садржи тридесет прилога наших и страних слависта.

Од Уредништва. Редакција ЈФ јавља својим читаоцима да је одељак „Критика“ овога броја морао бити остављен за потоњи број.

Библиографија од 1914—1922.

Један од главних задатака овог часописа јесте да даје својим читаоцима библиографске прегледе свега онога што се тиче јужнословенских језика, посредно или непосредно, а што је објављено или код Јужних Словена или на страни.

Из овога општег задатка истиче да ће овде бити саопштавани подаци о делима која се тичу: прасловенског језика, којим је обухваћена и знатна епоха развитка нашега језика, акцента свих словенских језика, јер су акценатске системе свих словенских језика тако међусобно повезане да свака акценатска особина ма кога словенског језика може бити знатна у извесном правцу за утврђивање прасловенског акцента, па према томе и акцента сваког словенског језика, даље словенских и индоевропских етимологија, у колико се тичу прасловенског језика и групе јужнословенских језика; затим свега из области словеначког, српскохрватског, старословенског и бугарског језика. По себи се разуме да је овакво искључивање дела која се тичу западнословенских и источнословенских језика (руског језика) — вештачко; али је морало бити извршено због специјалног задатка нашег часописа и недовољног простора. Да ово природно сужавање библиографије нашег часописа не би отежавало рад наших стручњака, ми ћемо ипак доносити кратке библиографске прегледе лингвистичког и филолошког рада у Чеха (од г. О. Хујера проф. унив. у Прагу), у Пољака (од г. К. Њича проф. унив. у Кракову) и код Руса.

О свима важнијим појавима савремене лингвистике свих праваца и свих струка говориће се у нашем часопису у критичком делу или хроници. Јер, као што се по себи разуме, ми морамо наше читаоце одржавати у вези и са општом лингвистиком и напрецима у њој.

Како нашим читаоцима не стоје на расположењу велике библиотеке или велики број часописа, тежили смо да дамо и кратку садржину дела и, када се то могло, врло кратку напомену о вредности дела. Али смо се кашто задовољавали и само навођењем садржине, да се види, у главном, чиме се дело бави.

Да бисмо попунили празнину која се осећа због тога што код нас нема часописа за романску филологију, германску и друге филологије, даћемо на крају ове библиографије и библиографски преглед дела која су код нас изашла (т. ј. на територији наше земље), а тичу се других филологија, а не словенске.

Целокупни научни рад наш био је прекинут 1914 год. великим европским ратом. Зато смо сматрали да је умесно да своју библиографију

отпочнемо од тога датума, остављајући да целокупну доратну библиографију наше струке дамо допније у засебном издању. Али и оваква одлука има својих тешкоћа због непотпуности наших библиотека, ратом оштећених, и због још недовољно успостављених књижарских веза са другим земљама; зато ћемо гледати да пропуштена дела, којих несумњиво има, и расправе из свезака часописа које нам недостају наведемо у доцнијим библиографијама, како се то обично чини.

У ову је књигу могао ући само један део библиографије од 1914—1922; остатак ће бити штампан у потоњим књигама (III, 1—4).

Иницијали на крају реферата и бележака означају писце:

А. Б. = А. Белић (Београд)	М. П. = М. Павловић (Београд)
А. V. = A. Vaillant (Paris)	Н. Ј. = Н. Јокл (Беч)
А. С. = А. Стојићевих (Љубљана)	П. К. Б. = П. К. Булат (Загреб)
Г. Р. = Г. Ружичић (Београд)	Р. С. = Р. Skok (Zagreb)
Ј. Ш. = J. Šlebinger (Ljubljana)	С. К. = С. Куљбакин (Скопље)
Љ. С. = Љ. Стојановић (Београд)	Ф. Ф. = F. Fancev (Zagreb)
М. Б. = М. Будимир (Београд)	Х. Б. = Х. Барнх (Београд).

Списак скраћеница

којима су означени повремени списи и зборници (азбучни ред је ћирилски).

Латински бројеви означају године, арапски свеске и стране.

АЕОР	Archives d'études orientales. Stockholm. X (1914) — XIX (1922).
АК	Aufsätze zur Kultur- und Sprachgeschichte vorn. des Orients. E. Kuhn gewidmet. Breslau. 1916.
AUD	Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis. В II 1—3 (1921).
BNJ	Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher. Berlin. I (1920), II (1921).
BC	Български (Старина. Соџия (Акад.). IV (1914), V (1915), VI (1920).
BSL	Bulletin de la Société de linguistique de Paris. XIX 2 (1915), XX (1916), XXI/1 (1918), XXI/2 (1919), XXII/1 (1920), XXII/2 (1921), XXIII (1922).
Veda	Veda. Dvomesecnik za znanost in kulturo. Gorica. IV (1914), V (1915).
WS	Wörter und Sachen. Heidelberg. VI/1 (1914), 2 (1915), VII (1921).
Глас	Глас Српске краљ. Академије. II разр. XCIV (55) 1914, XCVI (56) 1920, XCVIII (57) 1921, C (58) 1922.
Gl	Glotta. Göttingen. V (1914), VI (1915), VII (1916), VIII (1917), IX (1919), X (1920) XI/1—2 (1921).
GMBH	Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Herzegovini. Sarajevo. XXVI (1914), XXVII (1915), XXVIII (1916), XXIX (1917), XXX (1918), XXXI (1919), XXXII (1920).
ГСА	Годишњак Српске Краљ. Академије. Београд. XXVI (за год. 1912) 1914 до XXX (за год. 1921) 1922.
ГСУ	Годишникъ на Софийския Университетъ. X—XI (1914—1915), XII (1915—1916), XIII—XIV (1917—1918), XV—XVI (1919—1920).
Građa	Građa za povijest kniževnosti hrvatske. Zagreb (Akad.). VIII (1916), IX (1920).
DRom	Dacoromania. Cluj. I (1921), II (1922).
EOг	L' Europa Orientale, Rivista mensile pubbl. a cura dell' Istituto per l' Europa orientale. Roma. I (1921), II (1922).
ЭСФ	Энциклопедія славянској филологіи подъ редакціей И. В. Ягича. Петроградъ, Выш. IV. 1—2. X. XI/1 (све 1919).
ЗШевч.	Записки наукового товариства імени Шевченка. Львів. CXX (1914), CXXI, CXXII (1915).

- ЗбБел. Зборник филолошких и лингвистичких студија А. Белићу, поводом 25-год. научног рада посвећују његови пријатељи и ученици. Београд 1921.
- ZbNŽ Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. Zagreb (Акад.). XIX 1, 2 (1914), XX 1, 2 (1915), XXI 1 (1916), 2 (1917), XXII (1917), XXIII (1918), XXIV (1919), XXV/1 (1921).
- ZrPh Zeitschrift für romanische Philologie. Halle. XXXVIII (1914—1917), XXXIX (1918) XL (1920) XLI/1 (1921).
- Изв. Извѣстия отдѣлення русскаго языка и словесности имп. Акад. наукъ (СИБ. XIX 1—4 (1914), XX 1—4 (1915), XXI 1—2 (1916), XXII 1 (1917).
- Изв.СС Извѣстия на семинара по слав. филологији. (София. IV (1921.))
- IJ Indogermanisches Jahrbuch. Straßburg. II (1914), III (1915), IV (1916), V (1917). Berlin. VI (1918), VII (1919).
- IF Indogermanische Forschungen. Straßburg. XXXIV (1914), XXXV (1915), XXXVI 1—2 (1915), XXXVI 3—5 (1916), XXXVII 1—2 (1916), XXXVIII 1—2 (1918), Berlin, 3—5 (1920), XXXIX (1921).
- JArch Archiv für slavische Philologie. XXXV (1914), XXXVI (1915—1916), XXXVII (1920).
- JГл Јужнословенски Гласник. Ниш. I (1915).
- JNj Jugoslavenska Njiva. Zagreb. I (1917) — VI (1921).
- JФ Јужнословенски Филолог. Београд. II (1921).
- JbRI Jahresberichte des rumänischen Instituts zu Leipzig. XXI—XXIV (1919).
- Carn Carniola. Ljubljana. V (1914), VI (1915), VII (1916), VIII (1917).
- KJ Književni Jug. I—II (1918), III—IV (1919).
- KZ Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen. Göttingen. XLVI (1914), XLVII 1—2 (1915), 3—4 (1916), XLVIII 1—2 (1918), XLIX 1—2 (1919), L (1921).
- LMC Летопис Матице Српске у Новом Саду. CCXCVII, CCXCVIII (1914).
- LF Listy filologické. Praha. XLI (1914), XLII (1915), XLIII (1916), XLIV (1917), XLV (1918), XLVI (1919), XLVII (1920), XLVIII (1921), XLIX (1922).
- LjZ Ljubljanski zvon. Ljubljana. XXXIV (1914), XXXV (1915), XXXVI (1916), XXXVII (1917), XXXVIII (1918), XXXIX (1919), XL (1920), XLI (1921), XLII (1922).
- LjJAK Ljetopis jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Zagreb. XXIX (1914). XXX (1915), XXXI (1916), XXXII—XXXVI (1917—1921).
- LUÅrs Lunds universitets Årsskrift. Lund. XI (1915), XII (1916), XIII (1917), XIV (1918), XV (1919).
- MOr Le Monde Oriental. Uppsala. VIII (1914), IX (1915), X (1916), XI (1917).
- MPKJ Materiały i prace Komisji językowej Akademiji umiejętności w Krakowie. VII/1 (1915), VII/2 (1920).
- MSL Mémoires de la société de linguistique de Paris. XVIII 6 (1914), XIX 1, 2 (1914), 3—5 (1915), XIX 6 (1916), XX 1—5 (1916), XX 6 (1918), XXI 1—5 (1919), XXI 6 (1920), XXII 1, 2 (1920), XXII 3—5 (1921).
- Мис Мисао, Књижевно-политички часопис. Београд. I (1919) — IV (1921).
- MRIW Mitteilungen des rumänischen Instituts in Wien. I (1914).
- NVj Nastavni Vjesnik. Zagreb. XXIV 1—4 (1915), 5—10 (1916), XXV 1—4 (1916), 5—10 (1917), XXVI 1—4 (1917), 5—10 (1918), XXVII 1—3 (1918), 4—10 (1919), XXVIII 1—4 (1919), 5—10 (1920), XIX 1—4 (1920), 5—10 (1921), XXX 1—4 (1921), 5—10 (1922), XXXI 1—10 (1922).
- HE Нова Европа. Загреб. I (1920), II (1921), III (1922).
- Нук Nyelvtudományi Közlemények. Budapest. XLIII (1914), XIV 1 (1915), 2—3 (1916), XLV (1917).
- Нут Nyelvtudomány. Budapest. V 3—4 (1915), VI 1—2 (1916), 3 (1917).
- PKJ Prace komisji językowej. I (1917), II, III (1918), IV, V, VI (1919), VII, VIII (1920), IX (1921).
- PS La Patrie Serbe. Paris. I (1917—18), II (1918—19).
- Prace Baud Prace lingwistyczne ofiarowane Janowi Baudouinowi de Courtenay dla uczczenia jego działalności naukowej 1868—1921. Kraków. 1921.
- Prace fil. Prace filologiczne. Warszawa. VIII (1916).
- Прил. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор. Београд. I (1921). II (1922).

- ПрГл Просветни Гласник. Београд. XXXVI(1920), XXXVII(1921), XXXVIII(1922).
 Rad jugoslavenske Akademije. CCV (1914), CCVI, CCVIII (1915), CCXI, CCXII, CCXIV (1916), CCXVI (1917), CCXVIII (1918), CCXX (1919), CCXXII (1920), CCXXIV (1921).
- RESI Revue des Etudes Slaves. Paris. I (1921), II (1922).
- RIGI Rivista indo-greco-italica di filologia lingua ed antichità. Napoli. I (1917), II (1918), III 1—2 (1919), 3—4 (1920), IV 1—2 (1920), V (1921).
- RY Revue Yougoslave. Paris. I (1919), II (1920).
- ROr Rocznik orientalistyczny. Kraków. I (1914—15).
- RSI Rocznik slawistyczny. Revue Slavistique. Kraków. VII (1914—1915), VIII (1918), IX (1920).
- РФВ Русскій филол. вѣстникъ. Варшава. LXXI (1914).
- REAk Rozprawy České Akademie. Praha. Třída III č. 38—46 (1914—1917).
- SAU Sprawozdania z czynności i posiedzeń Akademiji umiejtności w Krakowie. XIX (1914), XX (1915), XXI (1916), XXII (1917).
- СБА Сборник на Българската Академия на наукитѣ. София. Кл. ист.-филолог. III (1914) — XII (1920).
- SBerWien Sitzungsberichte des Akad. der Wissenschaften in Wien, phil.-hist. Kl. CLXXVII—CCXXIV (1921).
- СбБоб Юбилеенъ сборникъ, изд. . . въ честь на С. С. Бобчевъ. София. 1921.
- СбВаз Иван Вазовъ. Животъ и творчество. За 70 год. София. 1920.
- Сбн Сборникъ за народни умотворенія и народописъ. София (Акад.). XXX (1914), XXXI (1915), XXXII (1918), XXXIV (1920).
- SbFil Sbornik filologický. Praha (Акад.). V (1915), VI (1917).
- СбШ Сборникъ въ честь на проф. Нв. Д. Шишмановъ (1889—1919). София. 1920.
- СФЗб Српски етнографски зборник. Београд (Акад.). XXI (1921), XXII (1921), XXIII (1922), XXIV (1922).
- СКГл Српски књижевни Гласник. Београд. XXXII (1914), Н.Сер. I—II (1921), III—IV (1922).
- Sl Slavia. Časopis pro slovanskou filologii. Praha. I/1 (1921), 2—3 (1922).
- СлГл Славянски гласъ. София. XI (1914), XII (1915), XIII (1919—1920).
- SIO Slavia occidentalis. Poznań. I (1921).
- SlPohl' Slovenské pohľady. Turčiansky sv. Martin. XXXIV (1914), XXXV (1915), XXXVI (1916) — XXXVIII (1921).
- SIR The Slavonic Review. London. I/1 (1922).
- Slov Slovan. Ljubljana. XIII (1915), XIV (1916), XV (1917).
- СпБАк Списание на Българската Академия на наукитѣ. София. VIII (1914) — XVIII (1920).
- Спом Споменик. Београд (Акад.). LII (44) 1919, LIV (38) 1922, LV (46) 1922, LVI (48) 1922.
- СтPH Стари pisci hrvatski. Zagreb (Акад.). IX² (1919), XXIII (1916), XXIV (1918).
- Star Starine. Zagreb. (Акад.). XXXV (1916), XXXVI (1918).
- Cvetje Cvetje z vertov sv. Franciška. Gorica in Kamnik. XXXI (1914), XXXII (1915—1916).
- Čas Čas. Znanstvena revija Leonove družbe. Ljubljana. VIII (1914), IX (1915), X (1916), XI (1917), XII (1918).
- ČZN Časopis za zgodovino in narodopisje. Maribor. XI (1914), XII (1915), XIII (1917), XIV (1918), XV (1919), XVI (1920—1921), XVII (1922).
- ČJKZ Časopis za slovenski jezik, knjiž. in zgodovino. Ljubljana I—III (1918—1922) I (1918—1919), II (1920), III (1921).
- ČMM Časopis Matice Moravské. V Brně. XXXVIII (1914), XXXIX (1915), XL (1916), XLI—LII (1917—1918).
- ČMusČ Časopis Musea království Českého. Praha. LXXXIX (1914), LXXXIX (1915), XC (1916), XCI (1917), XCII (1918), XCIII (1919).
- ČMF Časopis pro moderní filologii. Praha. IV 1—3 (1914), 4—5 (1915), V 1 (1915), 2—5 (1916), VI 1 (1917), 2—5 (1918), VII 1 (1919), 2 (1920), VIII (1921), VIII (1922).
- ČCH Český časopis historický. Praha. XX (1914), XXI (1915), XXII (1916), XXIII (1917).

I. Прасловенски језик.

1. Agrell S. Zwei Beiträge zur slavischen Lautgeschichte. LUÅrs NF 1/XIV/32 (1918) 74 стр.

Износи мишљење да се у словенском извршила веларизација прајезичног палат. гутурала пред. *a* (с. 1—58); затим покушава доказати да се један дуги низ слов. речи може етимолошки објаснити под претпоставком прелаза —*s*—>—*z*—, ако овоме претходи циркумфлектирани вокал (н. пр. слов. *prijazn* > **prijāzni* > **prijāsi*), док после акута —*s*— остаје безвучно: срп. *bāsta* > **bāsi*; тако исто и за кратким нктусом (с. 59—74).

Како се већ у предсловенској епоси *ǰ* изједначило с *ǰ*, то је беспредметно и износити хипотезу да од разлике тих вокала зависи развитак невр. *k* у словенском; против друге тезе говори, и без обзира на начин Агрелова етимологијања, и сама чињеница да у словенском нема других случајева где би интонација утицала на развитак сугласника.

Х. Б.

2. Agrell S. Zur Erklärung der slavischen Imperativformen des Typus abg. *věždī*. Studien E. Tegnér (1918) стр. 533—537.

Реф. неприступачно.

3. Agrell S. Zur slavischen Lautlehre. LUÅrs NF 1/X/14 (1915).

I. О вези вокал + ликвида + конс. у слов. (1—94). II. Одбрана својих погледа у *Intonation und Auslaut im Slavischen* (AEOг VII) од замерака изнесених од критике (A. Meillet RSI [1914—15] VII 25—32, г. Torbiörnsson MOr VIII [1914] 116—68) која с правом одбацује његово мишљење о слов. —*o*—. Х. Б.

4. Agrell S. Baltoslavische Lautstudien. LUÅrs N F 1/XV/2 (1919).

В. бр. 6.

5. Agrell S. Slavische Lautstudien. LUÅrs N F 1/XII/3 (1917) стр. 1—131.

Садржи: I. Праслов. *tert-* (*telt-*) у лужичко-српском (3—32). II. Праслов. *tert*—*telt* и депалатализација *e* у пољском (33—75). III. Трагови *torət* и *torēt* у запслов. и јслов. (76—88). IV. О невр. *-os* *-om* у слов. (89—116). V. О невр. *-ai*, *-oi*, *-ois*, *-oil*, *-āi* у слов. (117—124). VI. О српхрв. наставку *-ā* у ген. плур. (125—130). Реф. неприступачно. По JArch XXXVII 1920, 525—533.

6. Agrell S. Zur baltoslav. Lautgeschichte. LUÅrs N F 1/XVII/5 (1921) 50 стр.

У првој студији (Slav. *rz* aus *rs* nach Zirkumflexbetonung с. 1—20) враћа се својој раније (в. бр. 1) изнесеној хипотези о зависности развитка сибиланта од интонације претходног вокала и покушава да је докаже новим етимологијама. У другој (с. 21—46) износи нове доказе за „слов. веларизацију невр. типа *kā* > *ko*, *ka* и бслов. типа невр. *kr-* > *kr* пред усненим вокалима“, коју је био изнео већ у горњој расправи, па опет у *Baltoslav. Lautst.* в. бр. 4.

За објашњење неких прајезичних консонантских група са палаталним гутуралом у балтиском и у балт.-словенском поставља, даље, још два гласовна

закона 1. прабалт. и праслов. *stj* из невр. *skj* и 2. лит. *szk*, лет.-стпр. *sk* из невр. *sk* после *i*, *r*, *k* (с. 33—49). — Ни овим радом А. није успео да нас увери у тачност својих теза. **Х. Б.**

7. Agrell S. Anmärkingar till den samlaviska utljudssläran och därmed sammanhängande frågor. — Genmäle & doc. Torbiörnssons skrift „En slavist“ i „Le monde oriental“ IX. Lund, 1916, 31.

Полемика са Т. Торбјернсоном.

8. Barić H. Beiträge zur slavischen Sprachgeschichte. Wien und Leipzig 1918, 1—80.

Три од пет расправа, које садржи ова књига, расправљају о спорним питањима слов. морфологије: I. о gen.—acc., II. о gen. plur. на *-ъ*, III. о *-tъ* у 3 л. синг. В. бр. 99 и 84.

9. Белић А. Најмлађа (трећа) промена задњенепчаних сугласника *к*, *г* и *х* у прасловенском језику. ЈФ II (1921) 18—39.

10. Белић А. Српскохрватске гласовне групе *-jt-*, *-jd-* и прасловенско *-kti-*, *gti-* и *hti*. ЈФ II 217—226.

11. Белић А. О прасловенском језику. Sl I (1922) 8—11.

Сматра да је неправилно говорити да је прасловенска епоха трајала до почетка IX века (као што чини на пр. Meillet RES I [1921] 8—9, 190—191), и показује врло убедљиво како се по нека прасловенска црта продужавала да развија у духу прасловенском и доцније у животу засебних словенских језика, али да она, због тога, не значи ништа за хронологију прасловенског језика као целине. Показује то на примерима као *kari*: **kori*: *kral'* у јужнослов. јез. и сл. **Х. Б.**

12. Брандт Р. Ф. Краткая сравнительная грамматика словянскихъ языковъ. Фонетика и морфологија. Москва 1915, стр. 60.

По LF XLVII (1920) 255.

13. Brückner A. Die lituslavische Spracheinheit. KZ XLVI (1914) 217—239.

Доказује некадашњу језичку заједницу балтиског и словенског на основу речника и подвлачи да међу овим двома групама постоји такав идентитет, какав, иначе, находимо још једино у индоиранској групи. Балтискословенски речник није заједнички само по припадању речи истом корену, него, у врло бројним и карактеристичним примерима, речи се подударују у роду, гласовном степену и у акценту. Од нарочите је важности да се ове паралеле могу констатовати онда када се те речи не налазе ван балтиског и слов. Крај ове расправе није још објављен. Брикнерови погледи по горњем питању изнесени су, у краткој и јасној синтези, и у *Gesch. der idg. Sprachwiss.* II/3/1, 81—83. **Х. Б.**

14. Bulat P. K. Die Schelten aus dem Tierreich im Slavischen. Zagreb 1916.

Испитује, у словенским језицима, метафоричну употребу именâ животиња у примени на људе. Не упушта се у етимологију појединих имена, већ се ограничава на чисту семантику. Ова расправа, примљена као докторска теза у Минхенском Универзитету, део је Булатова дела објављена у *JArch XXXVII* (1920) 93—116, 460—492 (в. бр. 15), и даје, као и сви његови семантички радови, леп и прегледно срећен материјал за испитивања ове врсте, којих је, у словенској етимологији, мало. **Х. Б.**

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ЕТИМОЛОГ.

15. Bulat Kristof. Beiträge zur slavischen Bedeutungslehre. JArch XXXVII (1920) 93—116, 460—491. В. бр. 14.

16. Wijk N. van. Abg. *desnъ, želъzni, znati*. JArch XXXVI (1916) 589—90.

Стслов. *desnъ* : лит. *deszinē, želъzni* : лит. *geležinis, znati* : лит. *žinoti* показују прасловенски губитак полувокала у групама *zn-* и *zn-*. Недовољно доказано. X. Б.

17. Wijk N. van. *-ę* und *-ě* im Akk. Plur. der *jo*-Stämme und im Gen. Sing., Nom. Akk. Plur. der *ja*-Stämme. JArch XXXVI (1915) 460—464.

Оба су наставка, по В., од *-jons*. Ово би преко *-jens* у једним диал. дало *-ċe, -es -ě (= ě)*, а у другим *-ċ, ě*. Некадашњем *-jens* одговарало је *-ę*, а не *ě* и у пољском и срп. у ном. с. н. парт. през. класе *glagolę*; то *ę* је према *i*-основама где је *ę* постао од *in(i)ę*. В. држи да праслов. изговор *-jens* и овога *-jen(i)ę* нису били идентични. Разлика, међутим, међу њима није доказана. (В. бр. 23.) X. Б.

18. Wijk N. van. Zur slavischen und baltischen Praesensflexion. JArch. XXXVI (1916) 111—116.

Са слов. *(j)esi* идентично је балт. **esĉi* на које се своди лит. *esi*, лет. *esi*, стпрус. *ascei, ascei, asce*. Овај наставак је постао новођењем за тематским глаголима **nesĉi : nesĉi*. Та неформација упућује, дакле, на доба балт.-слов. језичке заједнице. X. Б.

19. Weingart Miloš. 3. pl. praes. verbi **esmi* ve slovanštině. Prace Baud. (1921) 25—30.

Доказује, на основу македонског *se, sem* (у знач. *су*) и словачког *sa* (у ист. значењу), да је праслов. језик поред *sentis* знао и за *sentis*. A. Б.

20. Vondrák Václ. K výkladu tak zv. podružného (pobočného) *i* v slovanštině a polského tvaru *dziś, stpol. dziśś (dziśś)*. Prace Baud. (1921) 7—10.

Говори о развитуку *i* (*e, a*) да се њиме ослободи сонантска природа каквог консонанта (*g, ģ, ŋ, z, ģ, p, n* и т. д.), на пр. *jeset* у чеш. = *jesť* и сл.

Он наводи вокалски карактер сугласника (на пр. *ċto, p, tċk* и сл.) где иза њега испада полугласник. Ја не сматрам да је то тачно као опште правило.

Горње пољске облике изводи на врло компликован и мало вероватан начин. О развитуку тога паразитског вокала у нашем јез. исп. Иваша у овој библиографији V одељак. A. Б.

21. Gerullis Georg. Baltoslav. Suffix *-ik-*. KZ L (1922) 248.

Оспорава идентичност лит. *-ĳk-* и слов. *-ik-*, пошто се од невр. *-ik-* у лит. очекује *-ik-*. Ово је диал. очувано (у *Zasčiai*), а *-ĳk-* је аналошко, н. пр. *daržiniĳkas : daržiniĳkas*. Г. Р.

22. Günthert H. Indogermanische Ablautprobleme. Untersuchungen über *Schwa secundum*, einen zweiten indogermanischen Murnelvokal. [Untersuchungen zur idg. Sprach- und Kulturwissenschaft, hgg. von K. Brugmann und F. Sommer. Nr. 6.] Straßburg, Trübner, 1916, стр. X + 158.

Опширна критика о овом важном прилогу литератури о прегласу, у којој словенски материјал није довољно употребљен, види се у ЈФ III. X. Б.

23. Diels P. -ě und -ę in den Endungen der slav. Deklin. JArch XXXV (1914) 321—4.

Не треба претпостављати да је прасловенски језик имао и наст. -ě поред наст. -ę у ген. једн., ном.—ак. множ. основа на *ǰā* и ак. множ. основа на *ǰo*. У облицима као руско *кѣицѣ*, словачко *теѣ*, који дају повод за такву претпоставку, настајци *ě*, *e* развили су се фонетски из стслов. *ę*, јер се *ę* налази иза јако умекшаног сугласника, те је тиме спречен овај развитак у правцу *a* који налазимо иза слабо умекшаног сугласника, у примерима као словачко *sa*, руско *ѣa* од стслов. *se*. (В. бр. 17.) Г. Р.

24. Ekblom R. Eine gemeinslavische Umwandlung des Partizipium Präsens Aktiv. MOr X (1915) 1—44.

Пољ. облици са назадом и струс. и чеш. на -*a* су постали услед аналогје, а ова се извршила још у праслов. епоси тако што је *ę* III гл. разр. (**znaję*) примењено у I—II и IV разр. Из ових обл. на -*ę* се, поред првобитних на -*у*, развило, у *ѣ*зи појединачне еволуције слов. језика: пољ. *a*, рус. и чеш. *a*. То значи: да је ово праслов. *ę* било тврдо.

По JI IV (1916) 217.

24a. Zubatý Josef. K frequentativním odvozeninám s příponou -*vati* od sloves 4. třídy. LF (1915) XLII 227—239.

Итерат. глаг. на -*dvati*, -*odvati* и на -*ievati* треће и пете врсте глаг. — ваља доводити у везу са имперфектом на -*ách*, -*ovách*, -*iech*; а итерат. гла. на -*ievati* четврте врсте — са имперф. на -*iech*.

24b. Zubatý J. Předložky *vs*, *sz*, *ka*. Prace Vaud. (1921) 78—80.

Стављајући облике *ждолье*, *сжвраж* паралелно са *sz*, *sz* и *ka* (који представљају у оба случаја **on*, **som*, **kom*), Зубати тумачи облике са *ъ* постпозитивном самосталном прилошком употребом тих речца, коју доказује њиховом употребом у старонидском, грчком и лат. јез. (*mē cum*). У таквој употреби *som* и др. (као *tom* > *ъ* и сл.) морало је дати *sz* и сл., као што је у вези са именицама и придевима као њихов саставни део морало дати *sz*- и сл.

А. Б.

25. Ильинский Г. Изв. XX (1917) кн. I 188—204. Мнимая ассимиляция редуцированныхъ гласныхъ въ праславянскомъ языкѣ.

Сматра да су *тънъкъ* и *тънъкъ* и сл. два засебна облика по пореклу; одбацује потпуно правило о асимилацији полугласника у ст. слов.

По LF XLVII (1920) 256.; в. и RSI VII (1918) 292.

25a. Ильинский Г. Объ одной аномалии въ образовании сравнительной степени въ праславянскомъ языкѣ. Prace Vaud. (1921) 234—241.

Напазећи да се облик *старѣшима* и сл. находе у већем броју словенских језика, он сматра да смо напореда са *starbš*- имали у прасл. и комп. *starbš* који је добијен када је *starš*- ступило у везу са *starš*- и тако добило значење комп. Показује на примерима (полазећи од материјала Погодина Изв. VIII [1903] 206—211) да различни суф. *āz*, *sz*, *sz*, *ov* значе модификације значења боје (*bblers*-, *bblers*-, *bblers*- и сл.); овако објашњава и лит. комп. *saldėnis*: контаминацијом прид. *saldės*- и *saldin*-(*is*).

Руско *саврасъ* и сл. објашњава инсвр. базом **sāyr*, инс. **sāyer* > **sāur* (б. *сурій*, *суров*- и сл.).

А. Б.

26. Ильинский Г. А. Праславянская грамматика. XXVIII + 536. Нѣжинъ 1916.

Прасловенска се граматика може изградити или према другим индоевропским језицима или као почетак развитка словенских језика, као њихов заједнички део. И је, у главном, изнадно у првом правцу. Износи: гласове (са акцентом) и флексију. Са богатим библиографским материјалом. У главном, компилативног карактера, али корисно дело. А. Б.

27. Ильинский Г. А. Звукъ *sh* въ славянскихъ языкахъ. Изв. XX 3, 53—118; 4, 135—86.

Износи нове примере за слов. *sh* из невр. *kh*. О тим етимологијама в. III. од ове библиографије под Ильинский.

28. Jagić V. Рецензија. JArch XXXVI (1916) 175—198. А. А. Шахматовъ, Очеркъ древн. пер. ист. рус. яз.; в. бр. 89.

Врло детаљно говори о одељку који се тиче прасловенског језика, а мање и сумарније о осталим одељцима. Иако се не слаже са извесним погледима, које Јагић приписује Фортунатовљевој школи, одаје велико признање овом делу, јединственом у својој врсти.

29. Jagić V. Рецензија. JArch XXXVI (1918) 199—203. J. J. Mikola, Urslavische Grammatik I. Heidelberg, 1913.

Износи укратко садржај и своје примедбе; али ипак суд врло повољан.

30. Lehr Tadeusz. Praszów. *j̄b* w językach zachodnio-słowiańskich. RSI VIII (1918) 152—156.

Полазећи од претпоставке Розвадовскога (исп. бр. 59), он развија мисао да је *j̄b* наглашено већ у прасловенском могло давати *i* (исп. *itię, iŋny* и сл. у пољском који имају у почетку увек *i*); иначе задржава у свему хипотезу Розвадовскога дајући још неке напомене о овом појаву у полаалском. А. Б.

31. Łoś Jan. Kuninoga, bożystopka i t. p. Prace Baud. (1921) 209—211.

Сматра да је *kuninoga* = *kunijenoga*, дакле сложеница (управо **kunijenogъ* и сл.) и да је *ije* дало *i*. Он се позива на *ruszeni* и сл. (*-nije*) из XV. в. и сл. — Ако је ово тачно, онда би овај појав могао бити прасловенски, исп. српскохрв. (чакавско) *zeli* = (*-zelije*), ст. слов. *писаниимъ* inst. sing. и сл. = *писанииѣмъ* и сл. (Исп. као материјал за то питање и расправу К. Њича у горњем зборнику *Polska* deklinacja на **-ije*, 229—233). А. Б.

32. Loewe R. Der germanische Pluraldativ. KZ XLVIII (1917) 76—99.

Германскоме *-miz* одговара у стинд. *-bhiḥ*, с њим се покапа бсл. *-miz*; тако и према **bhos*: пратерм. *-miz* (стөрв. *twām* из **twāimuz*): слов. *-mъ*, лит. *-miz*; та се појава наводи и у ствнем. *zwim* (из **twēm* од **twaimō*): прабсл. **dwoimā* (лит. *dvēm*, стсл. *dvěma*.)

т место *hh* је, по Л., заједничка германско-словенска принова за коју он мисли да је најлакши пример за обарање, на основу овог таласастог обухватања различних индоевропских језика, подела тих језика у *centum* и *satem*. X. Б.

33. Meillet A. A propos du genre grammatical en slave. RSI IX (1920) 18—23.

У праиндоевропском је било главно значење „радника“ и „објекта“ код имена, зато су основе могле бити различне врсте. У праиндоевропском само „ствар, објекат“ добија различне облике у пот. асс. од „радника“ у пот. асс.

У прасловенском се то мења. Губи се значење „радника“ и „објекта“ и замењује се родовима женским, мушким и средњим који развијају своје засебне промене у области различних основа. У новим језицима словенским то се лојачава, и тенденција је, као на пр. у пољском, да се изврши потпуна диференциација и у промени средњег и мушког рода у свима падежима.

М. пореди са овим губљење дуала као функције, а задржавање неких његових остатака уз број 2, 3, 4 у неким слов. језицима. А. Б.

34. Meillet A. De l'unité slave. RES I (1921) 7—14.

Језичко јединство словенско трајало је још у VIII в. То се види по герм. речи *Karl* (Карло Велики) која је дала у сваком словенском језику облик који одговара прасловенскоме **korlъ*.

Словенски језици су понели из заједнице словенске заједнички прајезик, заједнички лингвистички механизам; али нису понели заједничку цивилизацију. И у доцнијем развитку своје словенски су језици потпадали под различне културне утицаје, и њихови су се језици, што се тиче развитка средстава за културно општење, све више разликовали.

Врло занимљив чланак, пун оригиналних погледа; са погледом М. о трајању прасловенског језичког јединства ја се не могу сложити (в. бр. 11). А. Б.

35. Meillet A. Des innovations du verbe slave. RES II (1922) 38—46.

Информативан чланак о природи словенског глагола према природи праиндоевропског глагола. У њему се губе средњи (медиални) облици, а остају само активни; губи се употреба примарних и секундарних наставака код презента; губи се опатив и конјунктив; губи се стари перфекат и замењује сложеним претеритом; употребом повратне заменице стварају се наново средњи (медиални) облици; уопште узевши, општа структура словенског глагола није стара. Место засебних глаголских основа индоевропског прајезика везаних за корен извесне врсте и између себе независних, у новијим индоевропским језицима, а међу њима и у словенском, те се некада различне основе везују у једну глаголску систему образујући једну конјугацију. Најзад г. М. обраћа нарочиту пажњу на глаголски вид, у чему је словенски језик остао веран не. прајезику: наоко се у прасловенском језику глаголски вид не исказује различним основама презента, аориста и перфекта, већ имперфективним и перфективним глаголима, у њиховој потпуној системи ипак се, по значењу, у односу тих глагола једних према другима, врло лепо чува старо, индоевропско значење вида. Ту је прасловенски глагол врло архаичан. А. Б.

36. Meillet A. De quelques finales slaves. RSI VII (1914—1915) 1—8.

Познавајући се на књигу Gauthiot „La fin de mot“ М. истрече да фонетске промене гласова на крају речи и огу бити друкчије него у средини.

Он зато сматра да је *ōi* (у dat. sing. **vilku*) у dat. sing. могло дати *y* (ou прасл.), а *ōis* у inst. pl. *ъ* (и прасл.); тиме се доказује разлика између *ōi* = *y*, *ōi* = *ъ* и *ōi* = *ъ* (код нем. ж. рода); исто тако *as* у gen. sing. и nom. pl. fem. даје *as* и даље *ъ*; из асс. plur. где је добијено *āne*: *ъ*: *а* код меких основа добијено је *а* (*ъ* у руск.) и у nom. pl. и gen. sing. код меких основа. — Мисли још да смо у gen. plur. могли имати не *ōn*, већ *on* (= *ъ*). А. Б.

ЛУЖНОВСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ.

37. Meillet A. Le genre féminin *koštī* et de *solī*. Prace Vaud. (1921) 1—3.

М. износи врло вероватну хипотезу да смо у *кость* (исп. санскр. *śalhi*), *солъ* (исп. ст. лат. *sale*) и *срѣди-це* (исп. вед. *hárđi*) имали у пом. ассув. основу ср. рода на *ī* (i), исп. *медъ* (грчко *μέθυ*) и сл. А. Б.

38. Meillet A. Les vues de Šachmatov sur la constitution de la nation russe et des dialectes russes. RES I (1921) 188—197.

Износи погледе Шахматовљеве (в. бр. 88.) и поддржава их критици. Мисли да неке особине које су се развиле у језичким словенским групама (као нијансе група *-or-*, *-er-*, *-ol-* и *-el-*) припадају прасловенском; не сматра, као Шахматов, да прелаз *tl* и *dl* у *l* и *gvš* и *kvš* у *dzvš* и *cvš* у јужнословенским језицима и руском показују да су они образовани некад целину према западнословенским језицима и мисли да се епоха прасловенска могла продужити врло дуго после растурања словенских племена, пошто је име Karl (Карла Великог) дало реч **korl'ь* за „краља“ у различним слов. језицима, са свима особинама прасловенског *-or-*, в. бр. 34 и 11). А. Б.

39. Meillet A. L'unité linguistique slave, Scientia XXVII (1920) 41—51.

Показује сличности и разлике међу словенским језицима; руски, бугарски и српски су слични у извесном правцу више, јер су се находили под утицајем грчке културе; пољски и чешки имају више сличности у апстрактном речнику, јер су се находили под утицајем римске културе. Али ипак данас, и поред веће међусобне сличности словенских језика него германских или романских, Словени једног језика има тешкоћа да разуме у свему дела другог словенског језика.

Нада се да ће данашња политичка узајамност Словена, која се јавила као последица ослобођења главних словенских народа, значити нешто и за будући развитак словенског лингвистичког јединства.

40. Meillet A. Sur les effets de l'homonymie dans les anciennes langues indo-européennes, Cinquantenaire de l'école pratique des Hautes Études, 1921, стр. 169—180.

Под утицајем једнакости у гласовном саставу (хомонимје) различних по значењу речи губе се у језику речи и замењују речима које имају различан гласовни састав. За слов. језике наводи корен **gūher* „грејати“ (исп. *горети*) и **gūhera* „гутати“ (ст. слов. *жърж* и сл.).

41. Meillet A. De quelques présents athématiques à vocalisme radical o. MSL XIX (1915) 181—192.

Констатије преглас *e: o: O* и у атематским глаголима и подвлачи да се у већини тих примера коренског *o* атематски тип у невр. познаје по разлагању презенских облика у појединим невр. језицима, испор. впр. слов. *bodg*, лит. *bedū*. X. Б.

42. Meillet A. Les vocatifs slaves du type *mōžu*. MSL XX (1916) 95—102.

Своди, по Лескину, ове вокативе на њевр. основе на *-(j)u* и ту ставља *mōže* (дат. *mōževi*), дат. именица на *-teljь* (*blagoděteljevi*), *vračь* (ген. пл. *vračevъ*), *zmiјь* и *znojь*. Што се тиче поставка невр. *-ju-*, М. држи да је постало проширењем *i-* основа и упућује на скр. *tanpujūš* поред гот. *tanp*. X. Б.

43. Meillet A. Sur l'emploi de *se* près des verbes slaves. MSL XIX (1915—16) 290—8.

Показује на основу бројних чињеница како је *se* дало слов. глаголу значење невр. медианних наставака. X. Б.

44. Meillet A. Sur le traitement de *o* en syllabe finale slave. MSL XIX (1915—16) 282—9.

Невр. *-o* има у словенском двојакe рефлексe: *-ъ* (као у *vlkъ* : лит. *vilkas*) и *-o* (као у *slavo* : грч. *κλέφος*); тако и **-on* : *-ъ* у асс. мас. (*vьkъ* : лит. *višką*) и *-o* у *nom. acc. neut.* (*igo* : скр. *yugám*, грч. *ζυγών*).

М. држи да се *-o* пред тим крајним консонантима претворило у *u* (> *ъ*) због брзог изговора речи споредног значаја у фрази. Неутра су уопштала *o* због ном.—акуз. невр. демонстратива средњег рода на *-ot* (в. скр. *tót*) који у словенском даје једино *-o*, док је у мас. било могуће и *-to* и *tъ* (в. лит. *tás* и *tą*), а ово се утврдило као типичан облик мушког рода. Ова двојност била је један од оних услова који су у слов. начинили од граматичког рода једну од основних црта деklinације. X. Б.

45. Meillet A. Рецензија. RSl VII (1914—15) 25—32. S. Agrell. Intonation und Auslaut im Slavischen. AEO VII (1913).

Агреа мисли да прелаз крајњег *-o* (**-oa*, **-o*, **-ot*, **-on*) зависи од акцента претходног слога; ако је акценат узлазни, даје *ъ*, а ако је низлазни, даје *o*. М. доказује немогућност да се та претпоставка докаже и безначајност већине етимологија Агрелових. X. Б.

46. Meillet A. Un abrégement de voyelle finale slave en hiatus. MSL XIX (1915) 243—244.

Полазећи од примера као Јеванђ. од Јов. VII 3: до и оученици твои видатъ дѣла твоја *Ἰνα καὶ οἱ μαθηταὶ σου θεωρήσωσιν τὰ ἔργα σου*. Зогр. јев. види у *do* место *da* утицај праневр. тенденције скраћивања дугог вокала пред почетним вокалом идуће речи: лат. *dorsum*, *dorsolor* итд. Ову замену треба разликовати од квантитативне у *ro-* пред глаголом (*ro-níteli*) и *pa-* пред именом (*pa-mělk*) = лат. *prō* и *prō*, упор. *do* (лит. *da*) и *da* (анга. *tó*) у слов. *dār do*, струс. и стрсрп. *daže i do*. X. Б.

47. Mikkola J. J. L'avance des Slaves vers le Baltique. RES I (1921) 198—203.

Археолози шведски Montelius, Almgren, Lalin и немачки Dorr утврђују да су Словени морали доћи у Померанију (Поморје) око средине IV в., нешто доцније у Мекленбург; Никола на основу позајмице *mallos* (староенг.) од словенског *molyka* (мотка) то потврђује и језички, јер су Англи могли од Словена позајмити ту реч док се са Саксима нису иселили из Немачке. — Источно од Чудског језера (Peirus) Словени на море нису могли избити пре VIII в.

Находи да су имена Гдов (= *гдовъ*, исп. код наз. Гачани, Гацко Поље = *Гдовско* или, боље, *Гдовичкоје*), Пальсковъ (исп. сличан наз. код Бугара) и Изборъ (исп. слично код Словенаца) — врло стари називи словенски.

Мисли да су Фини позајмили од Гота назив *venit-* за Русе (као и Скандинавци *vindr-*). A. Б.

48. Mikkola J. J. La question des syllabes ouvertes en slave commun. RES I (1921) 15—19.

Даје интересантну идеју да се, услед отидања сугласника у прасловенском на крају речи и стварања отворених слогова у том положају, створила тенденција за отвореним слоговима у средини речи у прасловенском.

Бакo је ово врло важно питање прасловенског језика, желели бисмо да се М. врати на ову своју идеју и докаже је на материјалу слов. пражезика. **А. Б.**

49. Mladenov St. Die labiale Tenuis als wortbildendes Element im Slavischen. JArch XXXVI (1916) 116—135.

Износи, у потврду тезе о улози *n* у образовању словенских речи врло обилат број етимолошких покушаја по вредности врло неједнаких; в. III под Младенов. **Х. Б.**

50. Nahtigal Rajko. Instrumental sing. fem. *-oiř* : *-oř* : *-ř*. ČJKZ III (1922) 1—23, 71—2.

Износи мисао да наст. *oiř* > *-oř* > *-ř*, један у три гласовна облика, обележава три зоне словенских говора: *oiř* — источну (исп. великоруско *рукотс*), *oř* — средњу (исп. наст. *ov* и *ож* у источнобугарском, српскохрв., у прекомурским словеначким говорима, у делу словачких и малоруских говора), *ř* — западну (у западнословенским језицима, делу словеначких говора, делу чакавских).

Даље Н. прегледа облике свих словенских диалеката, потврђујући ову своју главну констатацију.

Мислим да је за нас пре свега важно питање о односу наставака *oiř*, *oř* и *ř*, и ту се не могу сложити са г. Нахтигалом и другим његовим једномишљеницима. Ја сматрам да смо добили из прасловенског два наст. *oiř* и *ř* и да *ř* никако не претставља сажето *oiř*, т. ј. *oř*. На то ме упућује акцентуација тога наст.: и у руск. и у нашем језику наст. *-oiř* има акценат на *o*: исп. *женѣво, женой* и *женѣво = женѣм*, с једне стране, и чак. и слов. *ženŕ'* (исп. чакавско *ženŕ*). Дакле, ја сматрам, да је у прасловенском *ř* имало *ʀ*, т. ј. нови акут. Како је то *ř* (са *ʀ*) у прасловенском постало — то је друго питање. Да је тако, показују најбоље чак. диалекти: у западним чак. диал. имамо *ř*, а у источним чак. диал. имамо *řv* (и *řm*), нако се *ř* у другим категоријама у њима подједнако губило. Дакле, чак. диалекти су добили у исто време и *oiř* и *ř* и уопштили један или други наставак. **А. Б.**

51. Обнорскій С. П. Общеславянское смягчение *k* и готскія заимствования. Изв. XIX (1914), књ. 4, 99—102.

Узима речи: *чрѣда, члдо, чрѣнь, чьбъръ, штылазь*; прве четири су речи порекла словенског, само пета (*штылазь*) је готског порекла. О. сматра да се прелаз *k* у *ч* већ био извршио пре него што су готске речи позајмљене.

По LF XLVII (1920) 256.

52. Otrębski Jan. Przyczynki do gramatyki porównawczej języków indoeuropejskich. PKJ ċ. 5 (1919), 16 стр.

У трећем чланку објашњава дублете као пољ. *smutny* и *smętek*, *ńedza* и *nudny* и сл. премештањем назалног инфикса из слога коренова у слог наставака за основу. **Х. Б.**

53. Otrębski Jan. Słowiańskie formacje na *-ę* || *ċ* i na *-y* || *-a*. Prace Baud. (1921) 10—16.

Више идеја него ли довољно образложена претпоставка да у гејнт. ст. слов. доуша и пољ. *ziemie*, ст. слов. *veobъ* и пољ. *rzeka* имамо индоевр. *iēs* и *iēns*, *ōs* и *ōns* у којима се налази формант *-n-* који се јавља неједнако у различним облицима. Овде бисмо имали облике са њим и без њега. А. Б.

54. Pedersen Holger. *ijā* → *ē* en lituanien. Prace Baud. (1921) 65—68.

Претпоставку Ф. Сомера („Die indogermanischen *iā-* und *io-*Stämme im Baltischen“, Лајпциг, 1914) да је лит. *žemė* (земља), *pelė* (миш) и сл. постало контракцијом на крају речи *ijā* доказује Педерсен лит. глаг. облицима глаг. типа *laikyti* у претериту 3 *sing.* *lūkė*, које он изводи из **loik*ijā-*. И поред аналогije глаг. *žinoti*, која има у прет. *žinōjo*, и осталог, чини нам се ова хипотеза мало убедљивом. А. Б.

55. Petersson H. Studien über slav. *ch*. JArch XXXV (1914) 355—379.

Износи неколико нових примера са *ch* од *qh* и покушава доказати да је у некојим речима *ch* постало од *ks*, кад је оно постало од *sq*. Више о том у III одељку под Petersson. Х. Б.

56. Polivka Jiří. Nový pokus o klasifikaci slovanských jazyků SI I/1 (1921) 120—127.

Оштра критика Цонељеве класификације (в. ЈФ. II 149—158): не прима ни основне црте његове ни поједности и сажалева што је она уопште била наштампана. Узгред критикује и Јозефа Шкулету (в. Letopis Mat. Sloven. (1921) XIII 75 и Slov. Pohl. гоџ. 38, стр. 68 и д.) који је покушао да примени Цонељеве идеје на словачки језик.

57. Поржезинскій В. К. Сравнительная грамматика славянскихъ языковъ. Вып. I. Введение. Общеславянскій языкъ въ свѣтѣ данныхъ сравнительноисторической грамматики индоевропейскихъ языковъ (Фонетика. Формы склоненія). Москва 1914, стр. II + 120.

Исп. кратко о њему Нугер LF XLII (1915) 302—305.

58. Rozwadowski Jan. Przyczyunki do historycznej fonetyki języków słowiańskich. RSI VII (1914—15) 9—21. Немачки извод ib. 22—23.

1. Праса. *jь-* развија се у затвореном слогу у *jь*, у отвореном у *jь*; прво замењује сложни полугласник као обично, а „слаби“ полугласник у другом случају или отпада, када се *jь* налази после вокала, или са *j* даје *i* у апсолутном почетку. Наравно, узајамни утицај облика са различном заменом ових гласова — необично је развијен у слов. језицима (на пр. чак. *јитѣт* контаминација *јѣтѣ* и *јѣтјѣ* и сл.). — 2. У *кожѣоо*, *то, се* (у знач. поп. *sing.* тавс.) — он види *о* од *-оѣ* које је било паглашено; у *крѣпокъ* види старо *окъ*, у *смоковѣника* утицај *смоковѣ*. У таквом положају *ь* има тенденцију да прелази у *е*. У отвореном слогу *ь* и *ѣ* мисли Р. да су се изговарали као један полуглас са тврдоћом или мекоћом сугласника који им је претходио. — Мене Р. није уверио у тачност ових својих извођења. — 3. *је* || *о* у почетку речи објашњава Р. прелазом *о* у *е* пред *е* потоњег слога: *језеро* и сл. А. Б.

59. Rozwadowski Jan. Рецензија (пољски) RSI VII (1914—1915) 141—143. Mikkoła J. J. Urslavische Grammatik. I. Teil. Heidelberg 1913.

„Да завршим тврђењем да ће студент који жели да се ближе упозна са словенским делом индоевропске граматике наћи у Миколиној књизи тражену оријентацију о

савременом положају опште славистике. Проучавање њено спремиће га и орасположити да пређе на конкретније, али често нетакнуто земљиште посебних језика или граматика словенских.“

60. Romanski St. Slave commun et grec ancien. RES II (1922) 47—55.

Доказује да у прасловенском језику нема позајмљених речи из грчкога. Позајмице као *макъ*, *лакѣтъ* (*хѣтра*, *olla*), *кади*, *комора*, *трѣмъ* — новог су порекла; а *корабљь* (које без успеха покушава да доведе у везу са *коруба*, *корыто* и др.) и *колиби* добивене су вероватно трачким посредништвом.

A. B.

61. Селищевъ А. М. Введение въ сравнительную грамматику славянскихъ языковъ. I. Казань 1914. 123.

Рѣф. неприступачно. В. RSI VIII (1918) 302.

62. Соболевскій А. И. Славянскія формы аблатива на ъ. РФВ (1914) 71, 451—452.

Исцитујући: *коли-* *колѣ-* *коли-* *колыма* *колыми* (исп. *quälis*, *talis* и сл.) и сл. и наводећи да *колѣ* стоји уз предлоге *до* и *отъ* (*околоѣ* и т. д.) С. види у тим облицима ген. — abl. и пореди са лат. *recle* = *recleēd* и сл. У срп. *доклѣ* = стар. *доклѣ* види или прасловенско ѡ (*къ-де*) или ново ѡ од *о* на слов земљишту.

63. Соболевскій А. И. Падежная форма *собѣ* РФВ (1914) 449—450.

Даје још речи у којима се наводи повратно *соб-* (*но-собѣ* и др.) и мисли да је у *жсобѣ* ст. сл. loc. sing. од *собѣ* са предлогом *вън-*; пореди са лит. dat. (и ранијим loc. sing.) *žavī*.

64. Соболевскій А. И. Нѣсколько замѣтокъ по славянскимъ вокализму и лексикѣ. РФВ LXXI (1914) 431—448.

I. Примере на Миколину Urslav. Gramm. (Heidelberg 1913): *лудѣ*, *тукѣ*, *плути*, *скупѣ*, *струмен-* имају *оц*, а не *ец*; поред *мати* наводи ст. ч. *matē*; *лскѣ*, *лѣви*, *лѣ* — немају *ѣ* које је иза *ј* дало *ā*; сумња да је *тп* у прас ов. давало *п* и *т* (у: *кони*, *пѣна*, *тѣж*, *руно*, *сѣнѣ*, *тѣнѣ*, *тѣчьнѣ*; *везомѣ*); сумња у тачност хронологије ликвиде (*кралѣ*, *члан* и *члѣнѣ* и сл.). — Наводи ст. р. *бѣчела* (м. *бьчела*), *лѣно* (м. *ально*), *жѣ* (м. *вѣжѣ*) сродно *ѡхистров*, герм. *angel*, *стри* пор. са *не-стера* (*нѣлаки*); *лежѣмѣ* = **лежѣма*; *зобитѣ* једнако, можда, са *зѣно-* (сродно *хѣцѣнѣ*); *лут-*, *жѣст-*, *хѣт-* додаје *лѣт-* = *хѣт-* (са изгубљ. *ѣ* иза старог *ѣ* као у *сѣстра*).

II. За стимолошке белешке в. III. одељ. ове библиографије под Соболевскій.

A. B.

65. Соболевскій А. И. Нѣкоторыя древнія формы славянскаго склоненія. РФВ LXXI (1914) 15—20.

Позивајући се на SbF II (1911) и на РФВ 1892, 2, 275—277, С. полемише са Хујером и Зубатом и мисли да у *ноѣс*, *јеснас*, *зимус* и сл. имамо стари асс. fem. од замен. *съ* са значењем „сидашњи, текући“; у *јутрос* и сл. види ост асс. sing. ср. р. *съ*; у *синоѣ* (које стоји место *синоѣи* исп. *синошти* у ст. слов.) он види loc. sing. fem.; сматра још да овамо иде, али није јасно, *ѣ* у малор. *лѣто-съ*, пољск. *кѣоі*, чешк. *кѣоа* и сл.

С. види у прилозима *особѣ*, *нисобѣ*, *засобѣ* и образовањима *соб-ѣство*, *о-соб-а*, *соб-ина*, *своб-ода* и сл. доказе о старици *б* у падежима личних заменица који су имали некад *ѣ* (ген., instr. и сл.).

Поређећи чешк. *v Poldě* са *Тројмъ* у Хронографу Манасијину (Моск. Синод. Библи.), С. мисли да у њима имамо прасловенски локат. плур. са *c* (исп. у аор. ст. слов. *при-ѣсъ*): *Поласъ*.

66. Sommer Fr. Zur Syntax des slav. Genetiv-Akkusativs bei belebten Wesen. IF XXXVI (1916) 302.

С. држи да је употреба генитива лица за акузатив почела у реченицама као ст.слов. *togo poslušaetъ*, али *i ovъse glasъ jeho slyšetъ*, где је објекат онога који проузрокује једну представу у генитиву, док прави објекат те представе стоји у акузативу.

Ни ова теорија не објашњава чињеницу зашто се ген.-акуз. јавља првобитно само код имена лица основа на *-o*. Г. Р.

67. Torbiörnsson, Tore. Métathèse des liquides et voyelles nasales en slave commun. RES II (1922) 214—216.

68. Torbiörnsson T. Kritische Bemerkungen zur slavischen Laut- und Akzentlehre. Из MOR VIII (1914) 116—168.

Критика дела Intonation und Auslaut im Slavischen (у AEOр VII (1913) од S. Agrella). Показује да је Агрел том раду приступио без потребне спреме и да је недовољно обавештен о литератури предмета. В. бр. 3 и 82.

69. Trautmann R. Gotisch *mag* und slavisch *mogъ*. KZ XLVI (1914) 180—183.

Слов. *mogъ* није од гот. *mag* (Wiedemann), него оба облика припадају заједничкој невр. бази **magh-*. Герм. *mag* није стари перфекат (Mahlov, Kluge), него стари презент на *mi*. За ст.с. *mogъ* Т. претпоставља **mogh-mi*, нарочито због старог облика *можъ* у 2ом л. јд. као првобитног опатива. Г. Р.

70. Trautmann R. Zu den slavischen Deminutiv- und Amplifikativ-suffixen. KZ XLVI (1914) 183—184.

Стчеш. облицима *malečko* (пored *malučko*), *plnečikъ* (новочешки *plnička*), *jedi-nečikъ* даје нове примере за потврду мишљења А. Белиња (JArch XXIII 1901, 184 и д.) о образовањима са прасл. суфиксом *-ěčьkъ* (српхрв. *великичак*, пољ. *tyleszki*, мрус. *nebogátečko*), који као и српхрв. примери показују упоредно амплификативно и деминутивно значење. Г. Р.

71. Troubetzkoy N. Prince. La forme slave du nominativ-accusativ singulier des thèmes neutres en *-n*. MSL XXII (1922) 253—257.

Одбацује мишљење да се *brěmъ* може изводити непосредно из невр. **bhermen* и покушава решити питање постанка ном.—акуз. *n*-основа ср. рода претпоставком да се *brěmъ* своди на невр. **bhermъt* као ст.слов. *тѣгъ* (3. л. плур. аор.) на невр. **těkmъt*); он мисли, дакле, да је у извесним невр. диалектима *-t*, које долази, сем код заменица, и код неких номиналних основа (као скр. *yákrъt* поред зенд. *yakars*), било наставак ном. — акуз. синг. и код *n*-основа ср. рода и упућује на грч. *δνόματος* које би се, по Т., дало једино објаснити претпоставком ном.—акуз. **onomъt*, чије је **-t* тек позније постало део суфикса. — У једној белешци ка овом чланку А. Meillet (ibid. стр. 257) наводи хом. *δέρμασι*, а не *δέρμασσι*, које упућује на *-α-*, а не на *-ατ-*основе. Х. Б.

72. Fraenkel Ern. Notes baltiques et slaves. MSL XIX (1914) 1—48.

Од четири главе, посвећене балт. и слов. синтакси, словенских јез. се тичу поглавито гл. I адјектив место адверба у балт. и слов. (стр. 1—19) и II о упо-

треби колектива у балт. и слов. (19—26). Говорећи о образовању адверба у балт. (34—42) идентификује лит. *tolī, arlī, aukslī, pamai* са слов. *pravь* итд., т. ј. сматра их за акуз. синг. средњих *i*-основа. Слов. типу адв. на *-ē* одговарају балт. адв. на *-ai* (лит. *gerai*). Г. Р.

73. Fraenkel Ern. Lituanica 2. Weiteres zu Numerus und Person im Baltoslavischen. KZ L (1922) 201—206.

74. Frinta Ant. Fonetická povaha a historický vývoj souhlásky *v* ve slovanštině. RČAk Tř. III, XLII (1916), стр. 1—88 и мапа.

После расправе Кулбакинове (Спирант *v* вь словянскихъ языкахъ. Сборникъ статей въ честь М. С. Дринова, Харьковъ 1905, стр. 221—236) посвећује Фринта врло исцрпно пажњу гласу „*v*“ у свима његовим менама у свима словенским језицима, и са физиолошко-фонетске и историске стране. Главно је ипак у њему теориско расправљање о томе гласу у области чешког језика. Па и поред тога што нашем језику није посвећено довољно пажње ни са фактичне ни историске стране, оваква детаљна испитивања природе једног гласа врло су корисна за даље проучавање и разумевање, са гласовне стране, свих словенских језика.

75. Hartmann F. Aorist und Imperfektum. KZ XLVIII (1916) 1—47.

Историја лингвистичког и филолошког рада по том питању, у којем се дотиче и словенских језика. Г. Р.

76. Hirt H. Grammatisches. IF XXXVII (1917) 217—227.

У 6 чл. (стр. 225) расправља о стслов. дативу основа на *i*. Стслов. дат. *zeni* одговара тачно грч.: *χαμαί* и лат. *humī*, па се, према томе, има схватати као датив консонантске основе. Према *humī* је тек образовано *humus*, а тим би се објаснио и женски род те речи. Исто тако је рус. *оземь, наземь* акуз. ка грч. *χθών*. — У чл. 7. X. побјва мишљење J. Schmidt-а по којем би *kām, jěcam, plām, krēm, prām, gřm* постали од алјектива *kīmen, jěcmen, plūmen*. Он држи да су сви ти облици, у главном, стари и да одговарају стслов. номинативима на *y*, а образовани су или онако како је од диалекатског *kāmi* образовано *kām*, или аналогично према једном обрасцу. Г. Р.

77. Hujer Oldřich. Drobnosti gramatické. LF XLIII (1916) 231—235.

7. К паусе о *duálu*. Наводи примере из чешког у којима стоји дуал (или доцније плурал) у реченици: „А са Б чинили су“ и са. или „ми са Б чинили смо“ (ми = ја). 8. Старочешки датив на *oi* (= *ovi*). 9. „*starši*“ у знач. „родитељи“ у чешк., *rodzina* у истом значењу у пољск. А. Б.

78. Hujer Oldřich. Drobnosti gramatické. 14. LF XLV (1908) 188—192. Slov. *my, lit. mēs*.

Мисли да се номин. плур. са суга. *m* може објаснити наслањањем на 1 л. мн. глагола, у толико пре што је друго лице *es* упућивано на везу са 1 л. дуала (наст. *-es*). Иако ово као разлог није убедљиво, ипак је наслањање на 1 л. мн. у глагола могућно. По мишљењу Meillet-а, ово би *m*- било праиндоевропско. А. Б.

79. Hujer Oldřich. Drobnosti gramatické. 16. LF XLVIII (1921) 111—112.

X. наводи праиндоевропско *ur > ru : skruna* (= *skvrna*) в. JArch. XXXIII (1912) 44. Он наводи још пример *neposkrunitь se* у хрв. глаг. рук. XV в. (Věstnik Král. Spol. Nauk, fil. hist. jaz. tř. 1900 č. IV, стр. 14, 22) поред *oskvrnie, oskvrneně* (стр. 24). Миллошић (EW 305) наводи словеначко *skrun* „нечист“. А. Б.

80. Hujer Oldřich. Pův. -oi, -ai u slovanských slabikách koncových. 36Bex. 180—184.

Полемишући са Лером, Мајером и Агрелом остаје при својем мишљењу (Slov. dekl. jm. 74) да је слов. -ě од oi, а слов. -i од oi.

81. Hujer Oldřich. Úvod do dějin jazyka českého. Praha 1914, VI + 63.

У збијеној, али врло јасној форми, Х. износи прасловенску фонетику и морфологију, посвећујући главну пажњу историји чешког језика. Ова књижица је пуна оригиналних погледа у још спорним питањима, па ћемо донети више о њој када изађе ново издање, које је, како сазнајемо, у штампи. **Х. Б.**

82. Hujer Oldřich. Рецензија LF XLII (1915) 386—393. Sigurd Agrell, Intonation und Auslaut im Slavischen. 1913. — Tore Torbjörns-son, Kritische Bemerkungen zur slavischen Laut- und Akzentlehre. MOr. VIII (1914) 116—168.

Књига Агрелова је конфузна, површина и некритична; Торбјернсонова — солидна, поуздана, критична о истим питањима, иако без нових резултата.

83. Hujer Oldřich. Рецензија LF XLI (1914) 294—299. Д. П. Джуровичъ, Говоры общеславянскаго языка (Варшава 1913); Къ вопросу о происхождении именъ словянскихъ народовъ (Варшава 1913).

Износи му замерке најразличније врсте, гласовне, методолошке и сл.

84. Hujer Oldřich. Рецензија LF (1919) XLV 368—371. Н. Barić, Beiträge zur slav. Sprachgeschichte. В. бр. 8.

Иако се не слаже са решењима питања у Б., признаје му добро познавање предмета, оригинално мишљење и добро аргументовање. **А. Б.**

85. Hujer Oldřich. Рецензија LF XLIV (1917) 128—131. Sigurd Agrell, Zur slav. Lautlehre. В. бр. 3.

Неповољно.

86. Hujer Oldřich. Рецензија. LF XLV (1919) 364—368. Sigurd Agrell, Slav. Lautstudien. (в. бр. 5.)

Доказује да се А. труди без успеха да оправда своје раније теорије.

87. Цоневъ Професоръ Б. Историја на български езикъ. А. Обща част. Томъ први. Универзитетска библиотека, кн. 8. София. 1919. X + 529.

У другој глави говори о узајамним односима словенских језика и о њихову групирању. — В. оцену проф. С. М. Куљбакина ЈФ II 149—158. Исп. и бр. 56.

88. Шахматовъ А. А. Древнѣйшія судьбы русскаго племени. Петроградъ, 1919, Изданіе Русскаго историческаго журнала. 1—64. в. бр. 38.

89. Шахматовъ А. А. Очеркъ древнѣйшаго періода историји русскаго языка. ЭСФ I + 368. Петроградъ 1915.

У Уводу дају се подаци и мисли о образовању руских племена и руских основних дијалеката. I Одељак: гласовни састав прасловенског језика (1—98) II Одељак: појави који су се развили у време заједнице јужнословенских и источнословенских језика (99—108). III Одељак: појави праруског језика (108—160). IV Одељак: гласовни састав староруског језика (160—200). V. Одељак: губљење полувокала и других полукратких гласова (200—286). VI Одељак: Староруски дијалекти (287—354). Затим иду: преглед главнијих дела о руском језику, транскрипција, регистар, важна допуна, штампарске грешке.

За нас су, наравно, од особитог значаја прве две главе; али и остали одељци књиге овог славног руског научника биће врло поучни за свакога словенског лингвисту.

А. Б.

Словенска праџомовина.

89а. Weingart M. O pravlasti slovanské. ČMusČ LXXIX (1915) 245—251.

Реферат о радовима Шахматова, Фасмера, Буге, Розвадовскога и Нидерла.

90. Niederle L. Nové theorie o pravlasti slovanske. ČSN XXI (1915) 1—11.

Критика теорија Шахматова и Розвадовскога о праџомовини Словена.
По RSI VIII (1918) 298.

91. Niederle L. Des théories nouvelles de Jan Peisker sur les anciens slaves. RES II (1922) 19—37.

У књизи Пајскеровој (в. бр. 92) износи се теорија, на основу извесног броја позајмљених речи, да су Прасловени били стално робови (у својој праџомовини) Германа и Турко-Татара и да се тим њиховим положајем објашњава њихов карактер (ропске особине) у доцнијем њиховом историском развиту. Проф. Нидерле то најодсудније одбија. Иако признаје Пајскеру заслуге, нарочито око изношења турко-татарских елемената у прасловенском, он сматра да нема ни историских ни језичких доказа за горњу теорију, већ да се може говорити само о узајамним културним везама прасловенског народа са Германима и Турко-Татарима, које су оставиле, можда не онолико колико Пајскер мисли, трагова у језику. Све остало је маштање и нетачност.

А. Б.

92. Peisker Jan. Kdo byli naši předkové a co jsme po nich v sobě zdělili, V Praze, 1921 (62 стране). В. бр. 91.

93. Погодин А. Родина славянства и начало русскаго государства. ЗбВел 165 - 173.

Словенска митологија.

94. Brückner A. Mitologia slowianska. SAM XXII (1920) X 2—5 (VI + 152).

Истиче да му није стало до потпуности материјала коју видимо у Нидерлеовом делу него до нових погледа. Зато је себи поставио три циља: објаснити митолошка имена, одвојити примарно од секундарног, и, најзад, изнети сопствене комбинације. Разуме се да се при објашњењу имена слов. божанства мора водити

рачуна о пруско-литавској митологији. То чини, с правом и Б.; али је неразумљиво што, поред свега самодопадљивог критицизма, остаје и. пр. при старој еквацији: *Perun-Perkunas*, иако не доприноси ништа чим би се она дала правдати. Он изводи *Perun* народном етимологијом из *Peryn'*, а ово из *Perkyn*, ма да се то не сме тврдити пошто *-erk-* даје *-rĕk-* или *-erek-*.

Перун је као *ἀστραπὴς θεμιουρυός* онај који 'пара' небо (**per-* у *πεῖρω porta*) као и келтски *laranus* ка **ter-* у *τεῖρω — terebro*, а лит. име је од базе **per-q-* са истим значењем као и *Perun* (од **Peraunos*).

Књига Бр. има места која ће се, несумњиво, моћи примити и његов борбени метод донеће потребу свежејину истраживању по неких замршених традиција и затрпаних остатака словенског Олимпа. У тој критичкинегативној страни и лежи главна вредност ове књиге. Та вредност била би можда већа да је Бр. био једнако критичан према сопственим комбинацијама као према туђим.

М. Б.

95. Jagić V. Zur slavischen Mythologie. JArch XXXVII (1920) 492—511.

Опширан реферат о Брикнеровој Mitologja slowiańska 1918 (в. бр. 93) у којем истиче негативне стране Брикнерове критике дојакосњих етимолошких тумачења, али му замера што придаје одлучну важност етимологисању имена, против које се Брикнер, у критици туђих покушаја, одлучно и са успехом бори.

Х. Б.

96. Niederle L. Život starých Slovanů. Základy kulturních starožitností slovanských. Dílu II sv. I. Slovanské starožitnosti. Oddíl kulturní II. Prag, Bursík & Kohout (1916—1917) стр. VI + 302.

О овом важном делу, које говори о словенској митологији (Iа. гл. Извори, II. Словенска демонологија, III. Словенска теологија, IV. Погански култ, V. Надолазак хришћанства и пронаст поганске вере), опширно у једном од идућих бројева ЈФ.

М. Б.

II. Акценатска питања.

97. Агрел С. Наблюдения надъ колебаніемъ ударенія въ русскомъ глаголѣ. Фонетическо-семасиологическое изслѣдованіе. АЕОг XII (1917) 1—89.

Реф. неприступачно. В. бр. 134.

98. Bajec Anton. O prvotnem slovenskem naglasu $\hat{\ }^{\circ}$ v rezijanskem narečju. ČJKZ III (1921) 40—42.

Konstatira, da se je tudi v rezijanskem narečju vršil terciarni prehod poudarka $\hat{\ }^{\circ}$.

J. SI.

99. Барић Х. Beiträge zur slavischen Sprachgeschichte. (В. бр. 8.)

У четвртој расправи (с. 60—72) објашњава измену интонације *вбронъ* (лит. *várbnas*): *србѣна* (лит. *várna*) њеном зависношћу од разлике у квантитету: **цортѣ* али **цортѣ*.

цортѣ је фем. адј. **цортѣ* и означава припадање врсти као стинд. *várupah* према *váruca*.

Г. Р.

100. Белић А. Акценатске Студије. Књ. I. (Акад.) Посебна Издања XLII. Науке философске и филолошке, књ. 11. У Београду 1914. VIII + 209 + Штампарске грешке. Допуне.

Садржај в. код Куљбакина ЈФ II (1921) 82—98. В. такође у овој библиографији бр. 103, 124.

101. Belić A. Un système accentologique du slave commun. MSL XXI (1919) 149—165 (и засебно 1—17).

Укратко изнесени резултати његових ранијих испитивања (Акценатских Студија), са извесним изменама (о постанку облика *сѣти* и сл.) и са претпоставком о томе како треба разумети, са физиолошко-фонетичке стране, измене старих акцената (стр. 162 и даље).

В. Куљбакин, Акценатска питања ЈФ II (1921), 83 и 89. X. Б.

102. Булаховскій Л. А. К болгарскому ударению. ЈФ II (1921) 285—294.

103. Wijk N. van. Рецензија. RSI VIII (1918) 171—187. Др. А. Белић, Акценатске студије. I. (в. бр. 100).

Износи акценатску систему Белићеву и своја одступања од ње. В. мисли (в. и RS VII 157—164 и бр 107) да је поред **nъvyi, skъryi* и *stъryi* било и *nъvyi, skъryi* и *stъryi* под утицајем неодређеног облика *nъvo, skъpo* и *stъro*; у *nъvyi* и *skъryi* акценти *˘* и *ˆ* повлаче се, по Вејкову мишљењу, на крај речи по Сосировом правилу, које, како он мисли, вреди за прасловенски језик и за засебну еволуцију словенских језика.

„У неколико тачака разилазим се с Белићем, али се уопште слажем са њим. Могу чак тврдити да су се моји погледи развили под утицајем Белићевих радова... Уопште, проучавање прасловенских метатонија д, гује Белићу знатан део свога напретка последњих година.“ X. Б.

104. Wijk N. van. Du déplacement de l'accent en serbo-croate. RES I (1921) 28—39.

Вејк, узимајући у обзир и старије епохе нашег језика, даје овакву хронолошку схему развита наше акцентуације: 1. **nogā, *kōža* > *nogū, kōža* (шток. и чак.); 2. *benēd(ā)* > *bēnd(ā)*; 3. *nogū* > *nōga*, доцније > *nōga* у многим диалектима; 4. *bivāš, nogē* > *bivāš, nogē*; 5. *nogē* > *nōgē*.

Ја се не слажем са овом схемом ни у целини ни у појединостима; В. се нарочито ослања на акцентуацију посавских говора (по радовима Пившићевим), који су и раније били у акценатском правцу познати; али ни Вејк ни други научници пису одређену историјску вредност посавских акценатских појава; зато је било опасно, без тога, користити се њиховим особинама. О овим појавима говориху на другом месту опширније.

A. Б.

105. Ван њ - Вејк њ. Къ интонацији праславјанскихъ надежей на -ъ. Отг. из Изв. XX (1915) кн. 3.

Промену интонације у ген. plur. (исп. чак. *vlān : vlān* п. sing.) тумачи В. предзом *ōm* у њ и одбацује претпоставку Куљбакина о јављању те промене као резултату губљења полугласника. На тај се начин може лепо објаснити разлика између ном. sing. и ген. plur.

A. Б.

106. Wijk N. van. RSI IX (1921) 78—109. Критички преглед погледа у делу: Lehr-Splawański T., O prasłowiańskiej metatonji. (В. бр. 121).

Одобрава, у главном, правац испитивања Л. и слаже се у многим питањима са њим; брани своје акценатске погледе.

1. Доказује да у неким случајевима (чак *połá* и сл.) нови акут претпоставља на истом месту стари акут, а не циркумфлекс. — 2. У случајевима као *поворотъ* : *обротъ* види В. акценат балтискословенски који одговара *erām* : *erāna* (лит. *varnas* : *vārna*), само је тај „метатонски“ акут био друкчија него нови акут. — 3. Узима чешко *lipa* и *vira* и доказује да је акут потоњег слога (у *lipa*) тако изменно акут првог да је он дао циркумфлекс; али *vira*, које се са тим не слаже, не уме да објасни. — 4. Слаже се са Лером да полугласник утиче на измену свих акцената слога који му претходи; али спори тачност неких примера код Лера. — На основу принципа да је додана енклитика (код придева) мењала акценат слога који јој претходи мисли да је **bǫrēi*, **mōldēi* могло дати померања акцента по Де-Сосировом закону! — 6. Сматра да као енклитика утичу на измену интонације наставци: *oję* и др., а тако исто и номинални делови слож. речи. — 7. У *stráža* добивен је ' због *-zja = ža*; али *dywā* не уме да објасни; тако и према *koljō* : *kǫlješi* због *ko-lješi* даје *kǫlješi*, а *nǫveši* — због *eši* — *neǫēši* и сл. — 8. Развија своју познату идеју да под новим акутом треба подразумевати неколико акутских акцената који су се могли различно развити у слов. јез.; то вреди и за циркумфлекс.

Материјал за решење питања недовољан; као дискусија питања — није без значаја; али је јасно да смо још врло далеко од дефинитивног резултата у овим категоријама. А. Б.

107. Wijk N. van. O intonacji przymiotników złożonych typu *novyjъ*, *šestjъ*. (Z powodu prac Belića i Rozwadowskiego). RSI VII (1914—15) 157—164.

Полази од прасловенских облика **skǫrjū*, и *skarjū* и доказује (позивајући се нарочито на пол. *szósty*, *siódmy* и сл.) да је и одређени облик од *nǫvъ* : *nǫvo* имао у праслов. поред **novyj* и **nǫvuj* (исп. руско *новыи* и сл.).

Мислим да примери за то нису поуздани, а најнепоузданије је позивати се на редне бројеве као облике који су код броја шест, седам и осам сачували изворност. Јер баш код облика бројева има врло много знакова утицаја једних на друге (овде на пр. утицаја бројева са акцентованим дугим слогом). А. Б.

108. Wijk N. van. Z powodu metatonji słowiańskiej i bałtyckiej. Prace Baud. (1921) 3—7.

Желео би да у појам „метатоније“ уђу не само примери у којима се стари акценти замењују новим акцентима (новим акутом и т. д.), него и они где према старом акуту имамо стари циркумфлекс (на пр. руско *вѣротъ* : *поворотъ*, срп. *вѣрт* : *звѣрит* = *завѣрит*), у којима би В. желео да види метатонију балтиско-словенску, јер сличног односа акцената има и у литавском (в. De Saussure-а MSL VIII 425 и д., Беценбергеа ВВ XXI 331 и д.).

То је могуће, али се именом „метатоније“ може назвати само тада ако се систематским испитивањем докаже да ту имамо заиста „метатонију“, а не облике са самосталним акцентом. А. Б.

109. Wijk N. van. Zu den slavischen Iterativen vom Typus *běgati*. KZ (1919) XLIX 84—91.

Поводом чланка Травничекова у *СМФ* III (1913) о чешким глаголима *běhati* : *bihati* и сл. (292—297) В. износи мишљење да је ова супротност прасловенског порекла, пошто имамо паралеле оваквим односима и у другим словенским језицима. Истиче питања: 1. како треба да објаснимо промену интонације која лежи у основи разлике рус. *бѣгать* и *бѣжить* и сл. 2. какво објашњење морамо дати супротности р. *читати* и *сѣпати* и сл., срп. *џитати* и *џирати*. 3. како се објашњује разлика између словенск. *běgati* и — *běgati* и сл. 4. зашто се чува дужина испред акцента у чеш. *bihati* и сл. (исп. *gubiti*, *hleděti* и сл.)? Писац не даје дефинитивно решење ових питања, према износи неке претпоставке. С. К.

110. Wijk N. van. Zum baltischen und slavischen Akzentverschiebungsgesetz. IF XLI (1922), 1—40.

111. Wijk N. van. Zur Betonung der Verba mit stambbildendem i. JArch XXXVII (1920) 1—46.

В. Ст. Куљбакина Акценатска питања V, *ЈФ* III, 1—4 (у штампи) где је дат и садржај чланка и оцена.

112. Wijk N. van. Zur sekundären steigenden Intonation im Slavischen, vornehmlich in ursprünglich kurzen Silben. JArch XXXVI (1916) 321—377.

В. Ст. Куљбакин, Акценатска питања V, *ЈФ* III 1—4 (у штампи) где су дати и садржај чланка и оцена. В. такође *ЈФ* II 106—110.

113. Gopić Josip. Akcenat u penultimatskijeh imenica. NVj XXII (1914) 359—368.

Потврде за penultimatski brzi (") акценат на četvero- (и више) složenicama у slavanskim govorima према опћем štokavskom sporom (') акценту на trećem slogu од краја. О различном акцентовању парова оваких imenica двојакоста значења (*jezičlina* augmentativ од „*jezik*“, *jezičlina*, meso од „*jezika*“) и о nestajanju ове акценатске разлике. F. F.

114. Gopić Josip. Vukijanizam. NVj XXII (1914) 515—524.

Критика Marešićeva учења о разликама kvantiteta акцентованих и neакцентованих vokala уорџе. О uticaju акцента на акцентовану kratkoću и kvantitet, а мјеста у riječi на neакцентовану. О duženju и skraćivanju у zamјenu. F. F.

115. Grünenthal O. Der westslavische Akzent. KZ L/1—2 (1922), 1—12.

116. Endzelin J. Des intonations lettonnes. RES II (1922) 56—68.

Ендзелин, позивајући се на Шипт-Вартенберга (*IF* X 117 и д.), Богородицког (*RPh* III 152 и д. и *РФВ*. LXVIII 460 и д.), Плакиса (*ibid.* LXXII, 203 и д.), Поаро (*Vox* 1913, 231 и д.; *Acta soc. scient. fennicae* XLV 4, 6) и Абеде (*Изв.* XX 2, 152 и д.), даје резултате њихових испитивања о летским говорима.

У летским говорима има тројакних дугих акцената: низлазни, равни (*trainé, gedehnt*) и снажни (*rude, gestoßen*). Из целог излагања излази да низлазни акцент летски од-

говара узлазном литавском и низлазном прасловенском; равни акценат, који има до-некле и узлазни карактер, одговара низлазном литавском, а узлазном прасловенском; најзад, снажни акценат, који је по својој природи низлазни, новог је порекла и на-ходи се у некад неакцентованим слоговима.

Иако ови резултати траже нових потврда и нових испитивања, ово слагање лет-ског акцента са прасловенским врло је важно и даје новог материјала за утврђивање заједничке акцентуације балтиско-словенске. А. Б.

116а. Ивковић Милош. Акценатски системи српско-македонских говора. ЈФ II (1921) 254—271.

117. Куљбакин Ст. Акценатска питања. ЈФ II (1921) св. 1—2, 80—110; св. 3—4, 240—253.

118. Куљбакин Ст. Къ вопросу объ ассв. pl. основъ на -о въ прасловянскомъ. Праге Vaud. (1921) 140—145.

Куљбакин брани своју хипотезу о акутском карактеру *-опа* у асс. pl. код имен. мушк. рода (Изв. XI 4, 252—4 и даље) од критике Лера („Ze studjów nad akcentem słowińskim), износи и нове потврде за њу, и доказује, са успехом, неослованост Леро-ве теорије (да се у акценту асс. plur. види утицај акц. у dat. instr. и loc. plur.).

А. Б.

119. Lehr T. Ze studjów nad akcentem słowińskim. PKJ 1 (1917) IV + 92.

В. о овоме делу код Ст. Куљбакина. Акценатска питања. ЈФ II 3—4, стр. 117.

120. Lehr-Spławiński Tadeusz. RSI IX (1921) 109—125.

Критички преглед радова N. van Wijka, Najnowsze prace o akcencie słowińskim; Zur Betonung der Verba mit stambildenden i. JArch XXXVII (1920) 1—46; Zu den slavischen Iterativen vom Typus *bégati*. KZ XLIX (1919) 84—91; Zur Betonung des slavischen Duals. Neophilologus V/2 (1920), 113—5.

I. Код глагола руск. *ходилишь, точилишь* претоставља две епохе: прво су сва три слога имала циркумфлекс и акценат на *i*; како цирк. није могао ста-јати на другом слогу, он прелази у акут (!); због тога и први слог са цирк. прелази у нову акутску нитонацију (прва метатонија); када је *i* на крају прешло у *ь*, претходни акут мења се у цирк. и прелази на акутски први слог да-јући, наравно, нови акут. II. Сматрајући да *огледити* и *оглѣдати* зависе од тога на ком је месту био акценат, он, заједно са Вејком, не може никако да про-тумачи *бѣгати* и *бѣжати*, т. ј. краткоћу првог слога у *бѣжати*. III. Изгледа да се Л. сада слаже са Вејком да смо у двојини у *ѣба, ѣбе*, рус. *обѣ* и сл. имали циркумфлекс на првом слогу. Чак *nestá* и ген. fem. *-ѣ* он објашњава утицајем аналогije (у првом случају осталих пад. множ., у другом заменичке промене), јер би он ту очекивао стари цирк., а не акут.

Нема сумње да, и поред оштроумних појединих објашњења, у свима овим тумачењима „на парче“ има много произвољног, тако да се, чим се објашњење примењено на једну категорију примени под јстим условима на другу, одмах долази до „мртве тачке“. А. Б.

121. Lehr-Spławiński Tadeusz. Ślady dawnych różnic intonacyjnych w językach ruskich. (Z powodu prac Szachmatova, Rozwadowskiego i Endzelina). RSI VIII (1918) 250—263.

Већ је О. Брок (Описаніе одного говора изъ югозападной части Тотемскаго уѣзда. Сб. отд. LXXXIII (1907 г.) бр. 4, стр. 151) обратно пажњу на два *o* (отворено и затворено *o*) у руском језику (великоруском и малоруском), А. А. Шахматов (Описаніе Лѣкинскаго говора Егорьевскаго уѣзда Рязанской губерніи, Изв. XVIII 4 (1914), стр. 173 и д.) даје потанко категорије у којима се ти гласови јављају и објашњава их (Очеркъ древнѣйшаго періода исторіи русскаго языка, Петроград 1915, стр. 81) двојаким акцентуацијом на том гласу, а независно од њега долази до истог резултата и Ван Вејк (JArch XXXVI (1916) 321—377): да се затворено *o* у руском чува на слоговима непочетним са старом акцентуацијом и на слоговима са новим акутом. Такви примери находе се у централним говорима великоруским (северно- и јужновеликоруским).

Лер даље показује да то вреди и за белоруске говоре, чије су примере Карски (Бѣлороссы II 120—35, 223—7), Кљих (МРКЈ II, 229 и д.) и Розвадовски (МРКЈ I, 207 и д.) друкчије објашњавали, а мисли да је могућно да преди у извесном смислу и за малоруски (исп. његову рецензију Зилинскога груписања украинских говора RS VIII (1918) 205—217).

Затим Лер исправља с успехом тумачење Ендзелиново летских позајмица из руског (исп. IF XXXIII (1913) 104 и д.) тврдећи да *~* и *˘* не представљају у летском два руска акцента, него да *~* представља наглашени слог (*pāsmo* = *nāsmo*), а *˘* слог пред руским акцентом (*kāpudata* : *kanjčma*). А. Б.

122. Lehr-Splawinski Tadeusz. Рецензија, RSI VIII (1918) 217—250. Fr. Sedláček. Přizvuk podstatných jmen v jazycích slovanských. в. бр. 127 а.

Седлачек је већ раније издао (SbFil I 190—297, II 172—87) две расправе о акценатским питањима, а овде даје потпуне резултате свога рада. Он је хтео да одреди акценат именица свих врста свих словенских језика и према прасловенском језику, и према балтским језицима и индоевропском прајезику. — Код њега је скупљено много материјала (непотпуности су највеће у јужнословенским језицима), али његова тачка гледишта није на висини ни словенске ни индоевропске науке његова времена. Лер-Сплавински покушава (стр. 226—233 и 243—250) то да поправи дајући сам акценатске особине словенског прајезика у овом правцу, и према материјалу различних словенских језика, и према односу прасловенског језика према другим индоевропским језицима. А. Б.

123. Lorentz F. Рецензија, RSI VII (1914—15) 51—73. Lehr Tadeusz. Studja nad akcentem pomorskim. МРКЈ VI (1913) 359—451.

I. Поморска акцентуација према прасловенској. Лоренц наводи да сама поморска акцентуација, према материјалу који се може имати, није довољно испитана. Треба претходно видети, да ли сама та акцентуација допушта да се, према њеним особинама, утврди извесна акценатска система, па тек тада даље ићи. — II. Везивање кашупске акцентуације за почетак речи, Лоренц мисли, извршило се, као што износи и Лер, морфолошким уједначавањем. Али у исто време износи много засебних случајева о којима недовољно или нетачно Лер говори. У целом чланку — доста нових прилога, у смислу материјала.

Овај чланак још једном показује, колико је занста потребно, пре везивања поморског акцента са прасловенским, свестрано испитати и словински, и кашупски и изумрли поморски дијалекат у овом правцу, и према данашњем месту њихова акцента, и према акценатској вредности њихових гласовних система. А. Б.

124. Meillet A. Рецензија. BSL XXI (1918) 105. А. Белић, Акцентатске студије. 1914 (бр. 100.).

„L'ouvrage marquera une date dans l'étude, si difficile, et si peu avancée, de l'accentuation slave. Car il repose en notable partie sur des observations inédites de parlars čakaviens relevés par M. B. lui-même, et il groupe d'une manière nouvelle quelques-uns des mouvements d'accent les plus curieux — et jusqu'ici les moins étudiés, les moins clairs — qu'on observe en slave.“

„Un fait est désormais hors de doute: dans l'adjectif déterminé, qui est, on le sait, un ancien juxtaposé, la juxtaposition d'un démonstratif enclitique à l'adjectif a entraîné des déplacements d'accent, et les accents ainsi déplacés entraînaient en slave commun une intonation distincte de celle des accents anciens.“ X. Б.

124a. M(eillet) A. Рецензија BSL XXII (1921) 256. Н. Barić. Beiträge zur slav. Sprachgeschichte. В. бр. 99.

Слаже се, у главном, са Б. о измени интонације у облицима лит. *vařnas*: *várna*, рус. *vóron*: *voróna*. Г. Р.

125. Meyer Karl H. Slawische und indogermanische Intonation, стр. 54. Slavica hgg. von M. Murko. 2. Heidelberg, 1920. В. бр. 126.

126. Nahtigal R. Рецензија. ЈФ II (1921) 1—2, 158—168. Meyer K. H. Slavische und indogermanische Intonation (бр. 125).

127. Ramovš Fr. O slovenskem novoakutiranem $\grave{\text{a}} > \acute{\text{a}}, \acute{\text{a}}, \grave{\text{a}}$. ЈФ II (1921) 227—239.

127a. Sedláček Fr. Přízvuk podstatných jmen v jazycích slovanských. V Praze 1914, стр. I + 187. Nákladem vlastním. Höfer a Klouček, Praha II. В. бр. 122.

128. Sköld Hannes. Zur Chronologie der stöckavischen Akzentverschiebung. Lund 1922, стр. 1—110.

Износи значај позајмљених речи у нашем језику, из индоевропских и неиндоевропских језика, за одређивање хронологије померања штокавског акцента.

Али тај материјал, који је позајмљен махом после XIV века, не даје поуздане грађе, јер се тада већ померање вршило. Тако нам ово испитивање према ономе што се већ досада знало није пружио нових закључака.

Писац, иако почетник, добро влада литературом предмета и научним методом. А. Б.

129. Torbiörnsson Tore. Die slovakische Vokalbalance und die Endung *-a*: *-ā* des nom. acc. plur. neutr. (из Språkvetenskapliga Sällskapet i Uppsala Förhandlingar 1919—1921).

Полазећи од поређења Вејка (RSI IX [1921] 80, 83, 85) посавских и чакавских облика средњег рода на *ā* у мн. са словачким облицима *brdá* и сл., он доказује да су словачки облици нови и да су добивени под утицајем зависних падежа: **slova*: *slovám*, *slovách* дало је *slová*, а код именице *vráta* има краткоћу зато што је имамо и у *vrátam*, *vrátach*, јер се две напоредне дужине у словачком не трпе.

Ово је могућно, али ипак мислим да питање још није дефинитивно решено ни о дужини ових облика у словачком. А. Б.

130. Trávniček Fr. De la quantité en tchèque. RES I (1921) 3—4, 204—227.

Даје преглед свега што је урађено на испитивању чешког акцента и квантитета. Помиње Трухларжа, Гебауера, Миклошића и Јокла, затим истиче заслуге Јагићево (његова три правила о чешком квантитету), Черного који је развио Јагићево дело, одбацује радове Хорака и Дилса, као људи недовољно обавештених, истиче рад Куљбакинов, знатан за детаље чешк. акцента, Вондраков, Седлачеков, са којим се не слаже, Педерсенов, Белићев, за који мисли да ће наћи још више потврда у диалекатском материјалу и материјалу старог језика, Леров, чији значај, како изгледа, знатно прецењује.

С разлогом Т. истиче потребу врло детаљног проучавања чешких дијалеката и старог језика чешког у овом правцу. — Т. је добро обавештен о стварима о којима пише, иако се у многим чему ми с њим не слажемо. А. Б.

131. Trávniček Fr. Ke kvantitě mužských kmenů na -o-, -jo-, a -u- v češtině. LF XLVIII (1921) 2—3, 104—111.

Тр. говори о акценту именица м. р. у чешком и објашњава их Јагићевим правилом (о чувању *˘* а скраћивању *˘* у чешк.); сва одступања он тумачи Леровом, још недоказаном и непоузданом теоријом, изнесеном у „O praslowlawskéj metatoni“, 1918, 40 стр. и даље. А. Б.

132. Trávniček Fr. Ke kvantitě některých koncovek v češtině. LF XLIX (1922) 111—110.

1. Чешки наставак за лок. мн. у дијалектима *-ach* поред нормалног *-ách* писац објашњује са гледишта Лерова као последицу метатоније: краткост је постала од прасловенског новог циркуфлекса. То исто имамо у наставку *-am* за дат. мн. и *-ěch* за лок. мн. Наставци *-ám*, *-ách* имају дужину која није постала гласовним путем. Наставак *-ich* (од *-iech*) код основа на *-o-* постао је од наставка са новим акутом.

2. У дат. мн. чешки јез. има наставак *-om* поред *-ŏm*. Писац тврди насупрот Гебауеру да је у чешкоме постојао од почетка један и други наставак: *-om* поред *-ŏm*: код једних именица имао је наставак *-om* новоакутску интонацију, код других пак — нови циркуфлекс.

3. То исто било је у облику ген. мн. са наставком *-ov*: код једних именица нови акут, код других нови циркуфлекс, отуда у чешкоме *-ův* и *-ov*.

4. На сличан начин писац објашњује дијалекатско чешко-словачко *-ěš*, *-eš*, *-em(e)*, *-ete* у облицима презента. Свуда он полази од оних правила метатоније која утврђује Лер.

Пошто сумњам у тачност Лерових посматрања и хипотеза, сумњива су за мене и објашњења Травничекова. С. К.

133. Trávniček Fr. O kvantitě dvouslabičných *-ā* a *jā* kmenů s původním přízvukem na koncove a s praslowlawskými dlouhými vokály. ČMF VII (1919) 14—18.

У чешком језику у неких именица женск. рода са старим акцентом на крају остаје дужина испред старог акцента, у неких не остаје (*brána* : *brada* и сл.). Тр. прима Јагићево објашњење (IF Anz. III, 253), али не наводи да је Куљбакиново даље тумачење (Кљ историји и дијалектологији полскога језика, стр. 115) тачно, већ показује, наводећи материјал из чешких говора и старих сиоменика,

да се постепено губљење дужине (под утицајем падежа у којима је било оправдано и именица других врста) вршило у овим именицама на чешком терену, нарочито до краја XVI в. А. Б.

134. Trávníček Fr. Рецензија. LF XLVII (1920) 238—240. S. Agrell. Набљуденія надъ колебаніемъ ударенія въ рускомъ глаголѣ. В. бр. 97.

Агрел говори о облицима *подняль : подняль, поднялся : поднялся, начатый : начатый, гасить : гасить* и сматра да се ови облици са различним акцентима употребљавају и са различним значењем. Тр. сматра да Агрел то није доказао.

135. Troubetzkóy N. Prince. De la valeur primitive des intonations du slave commun. RES I 3—4 (1921) 171—187.

Поредњи опис литавских акцената еп. А. Барановског (А. Baranowski u. Weber, Ostlitauische Texte, Weimar, 1882, предговор) са појавима и особинама српскога и словеначког акцента, он долази до закључка да су акценти прасловенског јез. одговарали, у главноме, литавском, имајући, акут: кратки низлазни део, а дуги узлазни, циркумфлекс: дуги низлазни, а кратки узлазни део, а кратки акценат подједнака оба дела, дакле: / = \wedge , \circ = \wedge , \backslash = \wedge . У летско-литавском смо имали, по њему, у првом случају \searrow , у другом \swarrow , а у трећем \nearrow , у индоевропском имамо у првом случају \wedge , у другом \swarrow , а у трећем \nearrow .

Кн. Т. не води рачуна о свима појавима словенских акцената, и о историској страни појава; тако исто непозната му је новија литература предмета. И поред извесне оштроумности која је показана, питање се не може овако решити, на основу произвољно узетог материјала. А. Б.

136. Hujer O. Рецензија. LF XLVIII (1921) 148—155. Karl H. Meyer. Slavische und indogermanische Intonation. (В. бр. 124 и 125.) Бр. 125 и 126.

Потанко прегледа теорију Мајера, за коју наводи и методолошке и фактичке недостатке. Обара главни доказ Мајеров (који хоће да докаже да *oi* даје *i*, а *oi* — *ǐ* у средњим слоговима) да у *njǐna* и сл. речима нисмо могли имати стари дијтонг (јер би морао дати *i* под узлазним акцентом!), већ *ǐ*. — И у осталим Мајеровим тврђењима види X. комбинације без икаква основа.

НАПОМЕНА.

Због техничких тешкоћа и сталног прекидања рада на слањању овог часописа штампање ове свеске, која припада 1921 год., претерло се и у 1922 години. Зато је и у библиографију и међу расправе могао ући један део списа из 1922 г. „Јужнословенски Филолог“ за 1922 г. изаћи ће одједном у потпуној књизи (св. 1—4).

Овим приликама објашњава се што су многе поправке текста остале неисправљене при штампању. Зато исправљамо овде запажене знатније омашке.

Стр.	Стоји	Треба
203, 15 ред	народним	народним
204, 28 "	Ниме	Њиме
" 29 "	прелезни	прслазни
208, 30 "	њ'са	њ'га
219, 22 "	дођет	дођет
221, 12 "	извесном	извесним
" " "	јоворим	јоворима
" 25 "	задржавати	зупитати
" 34 "	подржавали су	подржавали су се
223, 4 "	d	d'
" 17 "	стнем.	стнем.
226, 31 "	laitiia	laitiia

Библиографија од 1914—1922	326
I. Прасловенски језик	330
II. Акцентска питања	345
Напомена	354

Све рукописе ваља слати проф. А. Белићу, Београд, Ресавска (Франкопанова) ул. бр. 28а или једном од сталних сарадника, са ознаком да је за Јужн. Филолог.

„Јужнословенски Филолог“ излази засада два пута годишње у свескама од 8—12 штампаних табака.

Годишња је претплата 50 динара за Краљевину С. Х. С. и словенске земље; за остало иностранство 40 француских франака. Једна свеска 30 дин. или 25 фр. фран. Претплата се шаље или редакцији, Ресавска (Франкопанова) ул. 28а, Београд, или књижазана: Геце Кона, „Напредак“ или С. Б. Цвијановића у Београду.

Прва књига (1 и 2 св.), од које је остао извештан број примерака, може се такође добити за цену од 30 дин. или 25 фр. фран.
